

МУРОД МАНСУР

ЖУДОЛИК ДИЁРИ

Роман

Учинчи китоб

РУШДИ ҲИДОЯТ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ —2006

М у с а в в и р
ХУРШИД ЗИЯХОНОВ

М у х а р р и р
ТОҲИР МАЛИК

«Жудолик диёри» асарида ўтган аср ўрталарида халқимиз бошига тушган оғир жудоликлар, синовлар, ўзбек халқининг буюк бардоши, энг машаққатли дамларда ҳам ўзлигини сақлаб қола олгани самимият билан тасвирланган. Шу боис асар китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинди. Ёзувчи тақдир тақозоси билан сарҳад ортида қолган Султонмурод, Баҳриддин ва Марғубабегим каби қаҳрамонларининг ватан ва дийдор соғинчлари билан тўла кейинги ҳаётларини асарнинг учинчи китобида ўша самимият, ўша тиниқлик ила тасвирлайди. У азиз китобхонларимизга манзур бўлади, деб ўйлаймиз.

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм

... Сен ватан соғинчи нима билмассан ҳам, Чаман! Ватан соғинчини ватандан ҳижрат этганлардан сўра! У соғинч ўртаб келганда ҳамма нарса бир томон, ватан ҳам бир томон бўлиб қолувини, унинг ҳаволаидан бир бора нафас олмоқ, сувидан бир қултумгина ичмоқ жаҳондаги жамики нарсалардан азизроқ бўлиб кўринувини сен қайдан билардинг, дўстим?!

Майли, элим мени қувгинди деб атасин, халқим сизинди деб билсин, мен ўзимни улар билан эту тирноқдек деб биларман!

СУЛТОНМУРОД

(«Сарҳад ошган мактублари»дан)

Муқаддима

«ИБРОҲИМ МАҚОМИ»ДАГИ ВАТАНЖУДО...

Сиз дарсхонамда ҳеч бўлмагансиз. Ўзим ҳам у ерга ҳаммадан қизғониб, ёмон кўз, ёмон назарлардан беркитиб бир нарсалар битадиган пайтларим кираман холос. Ўзи тордан-тор, битта каравоту устол зўрга сиғади. Аммо дунёда ундан осуда, ундан кенг жойнинг ўзи йўқ менга.

Ёлғиз дераза тагига ўтирволсам ҳеч ким, ҳеч нарса чалғита олмайди мени. Қолаверса, ҳаммаёққа парда тутиб ташлаганман. Ҳатто қибла тарафдаги меҳробсимон дераза ўрнидан тортиб, бу ёқдаги тоқчага доғур оқ-оппоқ парда тортиғлик. Ўша «меҳроб» тарафдагисини ҳар замонда бир соғиниб, кўргим келиб очмасам, рўпарадагисига кўпдан қўл урганим йўқ. У ерда кишибилмас тоқчамиз бўлиб, унда нима сақланишини ҳатто Саида билмайди. Кеннойимга шипшиб қўймасин деб... айтмаганман. Қибла тарафдаги парда ортида эса, узоқ шариф диёрдан келтирилган бошқа нарса бор. Ўзиям қиблага ярашадиган. Тўғрироғи, дунёдаги энг муборак шаҳар — Маккада олинди, Туркиядами — қаерда қулоч етмас шилдироқ қоғозга босилган бир суврат... Табаррукки, қўяверасиз. Ранглари ҳам тиниқдан тиниқ, нурлидан нурли, ўзи шундай нозик-адо қилиб олинганки, соатлаб термулиб тўймаслик мумкин.

Ана ўша сувратдан бир қарашдаёқ кишини ром этиб қўядиган, осмонларга алоқадор бир илоҳий нур, файзи футуҳ ёғиладики, бу адоқсиз нур қайдан келяпти, дарҳол ажратиш маҳолдан маҳол.

Ҳар қандай кўҳлик нарса ҳам бир кўришли. Наридан борса, икки-уч кўзни қувнатиб, сўнг оҳори тўкиладиқолади. Айниқса, у суврат бўлса. Аммо бу қанча вақт кечмасин, неча қайталаб кўрманг — ҳеч-ҳеч эскирмайди. Қайтага ҳар гал янгариб-жилоланиб, нимаси биландир сизни ром этаверади, этаверади. Сир-асрори ҳам шунда. Балки ойим қиблаи муаззама деганларича бордир?..

Бундай нарсаларнинг Ҳижоз томонлардан кела бошлаши, аввало, Худонинг инояти. Бўлмаса, уларга етишиш қайда эдию, уйларимиз тўрига илиш қайда эди!.. Биз шу ёшга кириб, Каъбанинг тасвири туширилган жойнамоз-гиламчаларни ҳам кўрмаган эдик. Шариф диёрнинг таърифи оналаримиз оғизларидан оғизга ўтиб келарди, холос. Мана энди ўша қўл етмас диёр тасвирлари...

Дарвоқе, мен ўша ёдгор нарсани қандай қўлга киритганим ҳақда айтмоқчи эдим, узр.

Жумалардан бирида «Қозиработ» жомесига борсам, китоб растаси ёнида бир тўп одам пастак ўт-девор устига ёйиб қўйилган рангин сувратлардан кўз узиша олмай турибди.

Улар шундай тиниқ ҳам нозик-адо эдики, бир қарашда сувратми, мўйқаламда ишлаб, сўнг чоп этилганми — ажратиб бўлмасди. Сўраб билдик, шариф шаҳарнинг сувратлари экан. У томонларда суврат олишу чоп этиш шу қадар ривожланиб, фарангилардан-да ўзиб кетишибди.

Чиндан-да, пиёз пўстидек нозик шилдиروق қоғозлардаги сувратлар ғаройиб даражада тиник эди. Нури ҳам бир бўлакча, қараган саринг дил юмшаб, бир сир босиб келаверарди. Балки ҳамма гап ўша сир-дадир. Унинг тагига етгинг келадию, етолмайсан. Кўнгил узиб ҳам кетолмайсан. Шунақа оҳанрабои бор...

Мени нима сир босди, десам, ёнимдаги қариялар ҳам аллақандай ҳалим тортиб, мутаассирланиб қолибдилар. Қайбирлари кўзларида ёш, елкаларига ташлаган белбоғларининг учини кишибилмас мижжаларига босиб-босиб, олмоқдалар. Қайбирлари эса, у муборак тасвирларни силаб-сийпаб, юз-кўзларига суртмоққа тушган эдилар. Шунчалик табаррук...

Аввалига илғамабман, шунақа сувратлардан яна биттаси... рўпарадаги темир панжарага илиб кўйилган экан.

Ана буниси — ҳаммасидан зўр эди! Қарагандаёқ киши чиппа ёпишадиган эди. Айниқса, ўртадаги «Қора уй», унинг ортида осмонларга довур туташган кўш минора, пастда — тавоф майдонига энди кира бошлаган оқ эҳромли кишилар — шунақа жонли, табиий эдиларки, бир қарашдаёқ михланиб қолмоқ мумкин эди. Беихтиёр яқинроқ бордим у тагидан жилломай қолдим. Ажойиб! Шу эканми, Аллоҳнинг уйи — Каъбатуллоҳ деганлари?! Мен ўзимни унинг тагида тургандек ҳис этар, жиндек ҳаракат этсам — ўша оқ эҳромли умрачиларга кўшилиб кетадигандек эдим, тавба.

Устига ажойиб каъбапўш ёпилган «Қора уй» шунақа бир нуқтадан сувратга олинган эдики, (балки мен ўша нуқтага яқин ерда тургандирман!) ўзимни тавоф майдонига тушиб қолгандек ҳис этар эдим. Гўё чақирсам овозим оқ эҳромли кишиларга етадигандек эди. Қолаверса, Каъбатуллоҳ осмонидан устимга бир раҳмат нурими, нима ёғилиб, аллақандай сир босиб келмоқда... Мен шунча газетада ишлаб, жаҳонни неча айланган машҳур сувратларни кўриб ҳам ҳеч бу ҳолга тушмаган эдим. Жону жаҳонимни бунчалик қамрамаган эди ҳеч бири!

Бу эса ром этганди-кўйганди! Наинки ром этганди, мен ўзимни унинг бир бўлагидек ҳис этмоқдайдим. Ҳатто анави Аллоҳнинг меҳмонларидан бирига айланиб қолгим келмоқдайди...

Чиндан ажойиб эди «Қора уй» деганлари. Ўзи оддий қора тошдан-у, аммо шундай сервиқор, осмонларга алоқадорки... Ҳатто тепасидан айланиб сузиб ўтаётиб, тўхтаб қолгандек анави оқ-оппоқ паға булутлар ҳам бу уй, бу майдонга алоқаси бордек эдилар. Ҳар тарафдан роҳатбахш бир нурлар ёғилаётгандек. Айниқса, фаришталардек оқ-оппоқ эҳромли кишилар— Аллоҳ меҳмонларининг тавоф майдонига кириб келишларини кўргандаёқ одам бир орзиқиб тушар, ўшаларнинг сафида бўлиб қолгиси келаверарди. Нега шундай, сири-асрори нимада — ҳеч тушуниб бўлмасди.

Сувратчиси тушмагур шунча нарсани бир йўла қандай қамраб олибди, бу мутаносибликни қандай топибди — ақл бовар қилмасди. Балки қай нуқтадан олмасин, бундан кам чиқмас, файзи-футуҳи шундай бўлаверар? Ахир уни Каъбатуллоҳ деб кўйибдилар?! У ягона-ку бу жаҳон айвонида!

Ана энди топгандек эдим сир-асрорини: мени ром этган нарса — ўша файзи-футуҳ эди!

Ҳозир — шу туришимда ҳам қаердалигимни унутиб, тавоф майдонига тушиб боргудек бир ҳолатда, Каъбатуллоҳу унинг осмонидан ёғилаётган файзи-футуҳнинг асири бўлиб турар эдим.

Калитини топсанг, қолгани ўз-ўзидан маълум бўлиб бораверади экан, ҳозир мен сувратчининг сирини ҳам билиб қолгандек эдим. Ана у — қаердан олибди экан! Тавоф чизигига яқин бир ерда оқ эҳромли қора қул (уни қора оёқларидан занжилигини билмоқ мумкин эди!) саждага бош уриб ётар, Каъбатуллоҳ эса, худ-ди ўша ерга яқин жойдан — саждадан бош кўтара туриб (!) олингандек эди! (Балки сувратчиси тушмагур уни шу кўк чизикқа тиз букиб туриб олгандир?! Анави саждадаги қора қулнинг ортидан — унинг кўз нигоҳи ила олгандир?)

Нима бўлганда ҳам унда мўмин нигоҳи, Аллоҳга топинадиган кишининг назари бор эди. Ўша назар билан Каъбатуллоҳга қараган киши уни бор бўй-басти ила кўрмоғи, осмонларга

алоқадорлигини туймоғи ва бир умрга кўз қорачуқларига жолаб олмоғи мумкин эди. Унинг бутун жозибаси ҳам, сир-асрори ҳам шунда эди!

Ана, нимага тавофчиларга қўшилиб кетгим келаётган экан!

Ана, нимага «Қора уй»нинг сим-сиёх ёпинчиғию унинг пештоққа ўхшатиб тилла суви берилган арабий ёзувлари — Каломуллоҳ оятларидан кўз узолмаётган эканман!

Қолаверса, Каъбанинг «Иброҳим мақоми»га қараган тилла эшиғию унинг ортидаги ҳарамнинг оқ минораларига қўшилиб, осмон ўзи бир оламга айланган эди. Ҳай-ҳай, қаранг, ўша мовий оламдан сузиб келиб, улкан алифдек осмон токига кўтарилган қўш минора ўртасида тўхтаган паға булутлар миноралар билан қўшилиб, рамзий ёзув шаклига кирган эдилар-да, бир санти ҳам жилмай туриб қолган эдилар. Бу ҳам камдек, ўша оқ жужун булутлардан роҳатбахш бир нур ёғилар, ўша нарса менга-да таъсир этаётгандек эди.

Сувратчи тушмагурлар ана шундай нарсани сувратга муҳрлаб, кейин Туркиядами, қаерда пиёз пўстидан-да юпқа шилдиноқ қоғозларга босиб, бизнинг диёрларга жўнатибдиларми? Валлоҳ-валлоҳ, мўъжизадан қаери кам?!.

Шу ҳолда қанча турдим, билмайман. Бир маҳал кўзимни ўша жужун булутлардан узиб, пастда — «Иброҳим мақоми»да тўхтаб, намозга қўл боғлаган ёлғиз ҳожига қарадиму... ундан-да ғаройиб ҳолга тушдим. Ҳожининг юз бичимими, қоматими (ишқилиб алла-қаери!) жуда таниш кўриниб кетиб, бошим гир айланишга бошлади. Билмайман, назаримдами ё аслида ҳам айланармиди... яхши ҳам темир панжара бор экан, ушлаб қолдим. «Бу қандай синоат ё тасодиф?» дердим ўзимга ўзим. Балки азбаройи соғинганимдан ҳар битта одам у бўлиб кўринмоқдадир?

Бир қадам тисарилиб, яна ҳам яхшироқ тикилсам — айна ўзи, акам! Ё қодир Аллоҳ! Шунақаси ҳам бўлади эканми?!

«Иброҳим мақоми»га келганда Каъбага юзланиб, қўл боғлаганча тек қотган (нега тек қотади, намозми, Қуръонми ўқиётган!) оқ эҳромли киши шунчалар кўзга яқин ҳам таниш эдики, беихтиёр:

— Воҳ, унинг ўзи-ку! — деб юборибман.

Чиндан ҳам бу қандайин марҳамат? Сарҳад ошолмай, қай диёрларда саргардон кезган бир ватанжудони Аллоҳ ўз уйига меҳмон этиб чақириб олса? Ёрлақаса! Оталари етолмаган бир ерга етиб турса? Буни қандай тушунмоқ керак?.. Балки у ҳам эмас, бошқа ватанжудодир?.. Аллоҳ чақирғига «лаббайка ва саъдайка» айтиб борган оддий ҳожидир?..

Лекин у ким бўлганда ҳам бир топиб, сўнг йўқотган жигаргўшамизга икки томчи сувдек ўхшаб кетмоқда, унга алоқадор кўп тарихларни ёдга тушириб, бошим ўзимга хуш ёқадурган тарзда айланиб-айланиб бормоқда эди.

Шундан кейин ҳам бу сувратни сотиб олмайинми?! Азизлаб уйимизнинг тўри — қибласига илиб қўймайинми?!

Яқинроқ келинг, ҳижрат тарихининг бир гўзал — ҳам аламли, ҳам фараҳли қиссасини Сизга илиндим. Сизга Аллоҳдан сабр ва муҳаббат, ўзимга ростгўйлик тилаб,

Максуд Мирзо.

«Жудолик диёри»нинг аввалги китобларидан таниш қиссагўй укангиз.

Дарвоқе, хонамда ёлғиз шу сувратгина эмас, бу тарихга алоқадор яна бир талай нарсалар ҳам бор. Шулардан бири — акамнинг «диёрдагиларга хатлари»дир.

Уни Чаман акам Тангритоғ томонларданми, қайдан топиб, бир осори-атиқашунос таниши орқали бериб юборибди. Неча вақтдан бери электр ҳисобгич ортидаги кишибилмас токча-тортмачамизда турибди, устидан парда тортиғлик.

Ҳали эгаларига кўрсатмаганман. Кеннойимга шипшиб қўйишларидан қочиб, шундай асраб келяпман. У мушфиқанинг эса, дарди ўзига етарли. Қолаверса, ўша хатларнинг орқасида яна бир нарса — эгаси чиқмаган бир шода марварид ҳам бор. Бу нарсаларнинг ўзига яраша тарихи борки, уни бир кун келиб очмай иложим йўқ. Ҳамонки, бу тарихни сизга илинган эканман, келинг, яхшиси, уни ўша «диёрдагиларга аталган хатлар»дан бошлай қолай.

Усиз бу жудолик тарихи Сизга ҳам, келгуси авлодларга ҳам қоронғи бўлиб қолмасин. Уни миридан сирига қадар нозик илғаб бормоғингизни ва давомини илҳақлик ила кутмоғингизни табиатнинг нозик жойларидан сўраб қоламан.

Аллоҳ уни барчамизга чиройли этсин. Омин.

Биринчи бўлим

САРҲАД ОШГАН МАКТУБЛАР

1. Қиёматли биродарим Чаманга

«Оҳ, Чаман, Чаман!

Биз қандайин ҳам шоиқалоқ яратилган эканмиз?! Ҳатто Яратган эгам — Аллоҳга таваккул қилмоқни ҳам ўрнига қўя олмаймиз¹.

Ҳамма сабабларини жой-жойига қўйгандек эдик гўё... «Ҳозиқ тўрам» ҳам лашкар олдига чиқиб, Хайит-гоҳга йиғилган етти яшардан етмиш яшаргача халойиққа Тўрамдан кам ваъз айтмаган эдилар! Одамлар неча бор қалқиб, такбир айтишига тушган, ваъз охирида эса, «Ўлсак — шаҳид, ютсак — гозиймиз!» дея ўша ерданоқ жангга отланган эдилар! Бунақа яқдиллик, бунақа жонфидоликни дунё дунё бўлиб кўрмагандир, Чаман.

Аммо биз пистапўчоқдан кема ясамоқчи бўлган эканмиз!

Чиндан ҳам қачон ёлгон ростнинг ўрнини босибди?! Пуч тўқнинг ўрнига ўтибди?! Риё Аллоҳга хуш ёқибди?!

Биз Тўрам қайтдилар деб, шунча лашкар, шунча халқнинг кўзини боғлаб, у кишининг сояи чеҳрадошларини ўртага чиқариб қўйиб, галабага эришмоқчи бўлибмиз! Халқ ишонганда ҳам... Аллоҳ кўриб туриб эди-ку! Наҳот шуни назардан қочирдик?! Рост имдод билан Аллоҳдан нусрат тилаш ўрнига биз кимни аврамоқчи бўлдик? Ёғийними? Аммо аввало Аллоҳни алдаётганимизни нега ўйламадик? Ҳаммадан бурун шундан кўрқмоқ лозим эмасмиди?!

Ана шунақа, Чаман! Дунё ростлик устига қурилганини кўп ҳолларда унутиб қўямиз-да, армону пушаймонлар ёғига қоврулиб ётаверамиз кейин. Қачон одам бўламиз, босиқ-вазмин тортамиз экан, Аллоҳ шариятини маҳкам тутадиган қавмга айланамиз экан?! Шариятда эса, ҳар нарса ўз номи ила атаб қўйилган: Ёлгон — ҳеч қачон ростнинг ўрнини босмаган. Риё билан киши кўкармаган. Ҳамма нарса ростлик асосига қурилган ва тўғрилиқ энг биринчи фазилат саналган кишилик жамиятида ёлгоннинг боғи ҳеч қачон кўкармаган! Унинг меваси ҳамшиша маглубият бўлган, заҳар-заққум бўлган. Бу мана шу дунёдагиси. Охиратдагисини-ку қўявер.

Ана шунақа, киши шоиқалоқ бўлмаса, чин саркарда қолиб, соясига эргашидимиз?! Биз ҳам Тўрам қолиб, у кишининг сояи чеҳрадошларига эргашиб, дориломон бир диёр қурмоқчи бўлибмиз. Ёғийларимизни суриб ташилаб, етим қолган салтанатни тикламоқчи бўлибмиз.

Ният улуг бўлса-да, бундай сохтакорлик кетидан нусрат келмаслигини англаб етмабмиз. Уруш ҳийладир, деган гапларга учибмиз-у, ёғий қолиб, ўзимизни алдаб қўйибмиз! Балки Тўрам рози бўлмасалар, бизнинг қаеримиз кам у кишидан, деб ўйлагандирмиз? Ўзимизга бино қўйиб юборгандирмиз?..

Аллоҳга суянгулик иймонимиз қандай — ўйлаб кўрмабмиз ҳам, Чаман. Ана энди маглубият аламини тотиб, мушкул бир аҳволда жанг майдонидан тўзиб-чекениб, қўл етмас тоғларга бош олиб кетарканмиз, ёнимизда сен камлик қилиб турибсан, Чаман. Сенинг йўқлигинг — хабар бериб ҳам чақиртириб ололмаслигимиз — шундай билиняптики...

Узр, ошина, сендан бемаслаҳат шундай ишлар бўлиб кетди. Бу ишни сендан сир тутшини маслаҳат берганлар энди бетимга қарай олмаётирлар. Мен уларни ҳам айблай олмайман. Бу балки тақдир ёзуғи — пешонамизда боридирки, маглубият аламини тотиб, бошни асрамоқ учун ҳам бу доvon йўлига тушгандирмиз. Қиёматли оинам, сендан гина йўқ. Жиндек хабар топсанг, ёлини куйдирсанг дунёнинг нариги чеккасидан етиб келгувчи Асрор девдек, етиб келардинг-а,

¹ Хатлар сиёҳқаламда, этик кўнжида юрган энли бир чизиқ дафтарнинг бетларига йўл-йўлакай шоша-пиша ёзилган, кўп ҳолларда тиззага қўйиб битилгани, қўл совуқда ковушмай қола бошлагани аниқ кўриниб турибди. Аммо ўзи равон-ёниқ эди. (Муаллиф).

ўша хабарсиз қолгансан. Хабар бермаган — биз ўзимиз айбдор. Бир хато — шунчалар қимматга тушиди. Лашкар тўзигандан тўзиб, ким йитди, ким қолди — билмасмиз. Омон қолганлар бир-биримизни қора тортиб, ёлғизоёқ сўқмоқлардан Музтоққа паноҳ тортиб бормоқдамиз. Тақдирнинг ҳазилими, нима бу, бир вақт омон қолганларга назар солсак, ҳов ўша сарҳад ошган саккиз биродар — ким соғ, ким — бир-бирини ортмоқлаб, жанггоҳдан тирик чиқибмиз. Оҳ, Чаман, бундан — бу қаро кўргиликдан, жанг майдонида сўнги қатра қонимиз қолгунча савашиб, лошимиз ўша ҳарб майдонида қолгани авло эди! Жилла қурса, шаҳидлар қаторида кетардик!

Энди-чи, киммиз?

Тоза ниятларни бой берган, лашкарни ҳалокатга етаклаган калтабинлар биз эмасми?

Узр, қўлим муз қотиб, хатларим хунук, сўзларим қовушимсиз чиқаётган бўлса. Орқадагиларнинг етиб олишларини кута туриб, тиззамда битаётирман уни. Бу ер шунчалар совуқ, изгиринки, қоғоз намлаб, уни ёзиб улгириш маҳол. Сиёҳқалам етгунча қоғоз юзидаги нам яхлаб улгурипти, юқорида нима қиларканмиз бу совуқда? Худо тўзим берсин ишқилиб...

Мен ҳалигача бир нарсага тушуна олмаётирман: феълимизга қараб нусрат юз ўғирса-ўғиргандир, Чаман. Аммо Тангри нимамизга бизга шафқат-марҳамат қилди, жанггоҳдан бундайин тирик чиқарди? Зиммамизга яна қандайин юмуш-имтиҳонларини юклаганки, бир-биримизни ортмоқлаган ҳолда кўриб турибмиз ўзимизни? Қайси амалимиз эвазига ёғий ўқидан паноҳ берди?

Балки бу бизга аталмиш жазодир? Ёхуд гуноҳимизни ювмоққа бир имкон — бир муҳлатмики, бундан ўша майдонда қолганимиз яхшироқ эди. Нега келиб-келиб биз — ўша Тўрамни қайтариб олиб келмоққа отланиб, сарҳад ошган саккиз биродар бу қиргинбаротдан омон чиқиб турибмиз? Бунинг сир-асрори нимада? Аллоҳ биз қусурли бандаларига қусримизнинг касрини билдириб қўймоқ учунгина шундай қилдими, тирик қолдирдими? Тўғри, ким ярадор, ким қанчалар ҳолдан тойган, дунё кўзига қоронғи бир тарзда тўпланиб турибмиз. Калта ўйлаган бир ишимизнинг аччиқ мевасини татиб турибмиз. Лекин барибир омон қолганимиз галати — у ё бир мўъжиза, ё Аллоҳнинг карами. Балки Аллоҳ ибрат учун бизни дийдор кўрсатиб қўйгандир? Ростдан ҳам бир-биримизнинг юзларимизга қарай олмасдик. Гўё мана, ёлгоннинг умри қаергача етди, демоқчи бўлардигу, айтолмасдик.

Бу дунёда кимдан нимани сир тутмоқни ҳам билмоқ керак экан, Чаман. Азму қароримизни ҳаммадан сир тутсак ҳам... сендан яширмаслигимиз керак эди. Сен менинг бу дунёда энг ишонимли дўстим эдинг, орқадошим эдинг. Сенга бир учини чиқарганимда ҳам... қайтарган бўлардинг бу фалокатдан. Соя — соя-да: бўй-баст, юз-чеҳра, овоз ўхшагани билан қалб-чи, шижоат, иймон-чи, деган бўлар эдинг. Ҳамма Тўрам бўлаверибдимми! Халойиқни оёққа тургазиб, ёғийни енгаверибдимми?! Амаллари Аллоҳга хуш келаверибдимми, деган бўлар эдинг. Сен ҳақсан. Қани эди ҳаммамиз ҳам у кишидек Аллоҳга таваккул қила билсак, Пайгамбар йўлларини ушлай билсак.

Ушлай олмаймиз, ожизлигимиз шунда. Сен бўлсанг, бизни бу сохта шижоатлардан қайтарган бўлардинг. Ёким довқур деб аталишига учдикми? Шундай номлар кўзимизни кўр, қулогимизни кар қилиб қўйганмиди ё? Шуларни ўйласам, юрагим орқага тортиб-тортиб кетади, симиллаблар кетади, Чаман. Ахир тонг-ла Маҳшарда Аллоҳнинг ҳузурига қай юз билан борардик унда? Тагинам Аллоҳ охират шармисорлигидан асрабди, Чаман. Ниятга қарабди. Ният эса, дорилмомон бир диёр қурмоқ эди...

Илк қўналгадаёқ (қўналгаки, улкан қоя тагидаги супрадек супачада — хатни ҳам шу ерда давом эттиряпман!) нафас ростлар эканмиз, Элчин ботурнинг устози Қори аканинг насиҳатлари бошиқаларга билмадим-у, менга қандай ёқиб тушганини бир эшитсанг эди.

— Тагинам Аллоҳнинг карами кенг. Қайси бир амалларимизга у бизни қон ва оташ дарёсидан омон чиқарибди. Бу ёғига синовни осон кечмас. Энди маҳкам бўлинглар, ўзига таваккул қилинглар, — дедилар у киши.

Қори ака бизни хушёр бўлишига чақиряптилар десам, орқасидан сўраб қолдилар:

— Биласизми, қиёмат куни биринчи бўлиб, Аллоҳнинг ҳузурига кимлар чақирилгай?

— Савол-жавобгами? — дедик ҳайратга тушиб.

— Шундай, ҳаммининг Аллоҳ ҳузурига бориши бор. Лекин биринчи чақирилиб, биринчи сўраладиганлар...

— Билмасак...

— Биринчи бўлиб шаҳид чақирилади экан. У олиб келиниб, Аллоҳ берган неъматлар танитилгач: «Булар ила нима қилдинг?» деб сўралади, экан...

— Йўғ-е, деб юборибман мен..

— Ҳа, ҳа, «Сенинг йўлингда жанг қилдим ва шаҳид бўлдим», — дейди экан у.

— «Ёлгон айтдинг, сен шижоатли деб аталиши учун жанг қилдинг. Шундоқ дейилди ҳам», — дейди экан ул Зот. Сўнг фаришталарга амр этилиб, у юзтубан судратилганча жаҳаннамга итқитилар экан...

Юрак орқага тортиб, «воҳ» деб юборибмиз. Ахир биз ҳам шу ҳолга тушувимизга бир баҳя қолган экан-ку, Чаман!

Худо кўрсатмасин, агар шу жангда шаҳид кетганимизда нима бўлар экан?! Аллоҳ Ўзи асрабди!

— Ана, нимага учиб, нимага дучор бўлай деган эканмиз?!

Думини гажак қилиб олганча югургилаб бораётган чаённи кўрганда киши қай аҳволга тушади?! Ҳозир этларим орасига ана ўшандек бир жимирлов югурган эди, Чаман. Ўзим эса, яхшиям ёғий ўқига учиб-нетмабмиз, дер эдим, Аллоҳга шукрлар айтардим. Бу ёғи жон фойдага қолган, энди ям охиратни ўйламаслик мумкин эмасди.

Чаман, биродарим, Аллоҳ менга иккита дўст ато этган бўлса, ўшанинг биттаси сенсан. У агар битта бўлса, ўша ҳам ўзингсан!

Бу диёрларда мен бир ривоят эшитдим: Аллоҳ қиёмат куни одам боласидан меҳрни кўтариб, ўзига қайтариб олиб қўяди экан. Ана ўша қиёматда ҳар ким ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади экан. Ота болага, бола отага қарамас, қиз онани, она қизини «танимас» экан. Шафқат йўқолади экан. Раҳм-марҳамат деган нарсалар ўртадан кўтарилади экан. Ана шу дамда бир қориндан талашиб тушган Ҳасан-Ҳусанлар, Фотима-Зухралар бир-бирларидан қочадилар экан, савобимдан сўраб қолмасин деб. Бир пайса савоб анқонинг уругига айланиб, уни тиланиб юриб ҳам топиб бўлмай қолади экан.

Ана шундай кунда бир пайсагина савоби етмай қолган бир банда зир югуриб ҳешу ақраболарини излаб юрса, ҳеч ким қайрилиб қарамасмиш. Жигарига борса, жигари юз буриб кетармиш. Бир умрли ёр-биродарларига борса, улар ўзлари кимдан сўрашларини билмай турадилар экан. Ниҳоятти бир пайса савоб топилмаса-я! Жаннатдан қандай умид узсин? У яна таниш излаб югургилаб кетибди. Ахийри хомушдан-хомуш туриб қолган бир биродарини учратибди.

— Эй азиз биродар, у дунёдаги яқинлигимиз ҳаққи, ёрдам қил. Бир пайсагина савоб етмай дўзахга тушадиган бўлиб турибман. Ҳеч ким раҳм қилмаёттир, — дея ўтина кетибди.

Шунда ҳалиги таниши кутилмаганда:

— Сен бир пайсани тополмаётган бўлсанг, ў-ҳў, менга йўл бўлсин экан, — дебди валломатлиги тутиб: — Мени бор-йўғи бир пайсагина савобим бор экан, ол, шу билан ишинг битса, — деб юборибди...

Ана шу тоб буни кўриб турган Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло:

— Эй ёлғиз бир пайса савобини биродарига илинган бандам, қайт, — деб чақиради экан ва: — биродаринг қўлидан тут-да, иккинги жаннатга кирингиз, — деб марҳамат қилади экан...

Сен менинг ана шундай биродаримсан, Чаман. Орқадошимсан. Ҳеч кимда раҳм-шафқат қолмаган кезде ҳам сенга шионоқ мумкин! Мен қачонлардир қилган бир яхшилигим эвазига — ҳўв ўша Зокир-говни чироқноя қилиб кетганимизда ўтқазиб қўйишигани, почча қутқариб олгани борганларида айтган сўзим, сенсиз чиқмаганим учун — шунча яхшиликлар қилдинг. Аллақачон қамалиб кетадиган мендек одамни қай диёрларга чиқариб-қутқариб юрибсан. Кафил турмагил — кафансиз кетасан, десалар-да, ўз билганингдан қолмай келасан. Жаҳон валломатлари дўстга садоқатни сендан ўргансинлар.

Агар сен бўлмасанг, кафил турмасанг, қадамим бу диёрларга тегиши, бу жиҳодларда юришим даргумон эди. Юргизиб қўйишмасди: аллақачон қуёш бетини кўрмайдиган жойларга тиқиб ташлашар эди, валлоҳи аълам. Сен бўлмасанг бизни бу ҳалоскорлар сафига қўшиб қўярмидилар! Тангритогга йўлатарми эдилар! Ниятимизни билишсаёқ, пешонамиздан отардилар.

Сен чиндан қиёматли дўстсанки, бу ёқда бизни асрадинг, у ёқда аҳли аёлимни қанотинг остига олиб ўтирибсан. Бу яхшиликларингни қиёматга довур қайтара оламанми экан? Қайтара олмасам рози бўлиб қўясан, ошина. Ёлғиз Аллоҳдан ўтинчим шуки, бу силаи раҳмларинг ажрини Ўзи минг баробар қилиб қайтарсин. Бу дунёда юз кўриштирмас... йўқ-йўқ, фаришталар омин демай туриб, Аллоҳдан бир ўтинчим бор: у бизни жилла қурса, бир бор кўриштирсин, дийдорингни шунчалар созинганман! Қолаверса, дунё кезиб сендайин бир садоқатли дўст топмадим...

Чаман, тақдир ёзуғида нималар бор, билмасмиз. Агар қайта кўришолмасак деб ушбу мактубларни сенга атаб қўноқ бўлган манзилларимизда қолдиришни ният қилдим. Дўстим, уни ўзинг билган услубда — ҳов ўша улуг жиҳодчи Закий Валидийнинг тан соқчиси Хорис раҳматли йўлаб топганидек қилиб, шишага солиб, қўноқ бўлган жойларимизнинг қибла тарафига кўмиш ва харитага тушириши ниятидаман. Уларни биз намоз ўқиган жойларнинг меҳроби четидан топгайсан. Харитани сенга етказгайлар.

Дуоларида эслагувчиларимизни Аллоҳ Ўз ҳифзу ҳимоясида асрасин. Яратганнинг Ўзи дастимизни узун, ниятларимизни пок қилсин.

Биродаринг Султонмурод.
Улкан қоя тагидаги
илк қўналга».

* * *

Ўша шиша топилдиқдан чиққан бошқа найча-хатчада шундай битиклар бор эди: (Уни ҳам ўз ҳолича юқоридаги хатга илова қиламиз).

«...Субҳаналлоҳи! Не кунларга қола бошладик? Олдинда яна не кўргиликлар бор экан?

Тик оёқда тура оладиганлар Қори акага иқтидо қилиб, шомнинг фарзини ўқиб олгунимизча шундай воқеа содир бўлса-я!..

Ўша маршал Тўрамнинг сояи чеҳрадошлари (ҳа-ҳа, ўша хос табиблари), бўй-баст, суврат, шакл-шамойилда бир туки кам бўлмаган, ваъз айтганда у кишидек илҳомланиб-жўшиб кетгувчи ва ўзини тўрам деб кўрсата билгувчи киши — Кўшишоқ тўрам бирпасда айниб қолса-я. У ётган ерида ҳар биттамининг отимизни атаб чақирар, бошларини тўлғаб алаҳлар эди.

— Ботур, Тўрамнинг розиликларини олмабми эдик? У киши нега индамайдилар?.. Нега жимдан-жим турибдилар? Қайтингиз ҳузурларига. Рози-ризолик тилангиз. Биздан рози бўлсунлар, — деб тўлғонади. Пешонасини маржон-маржон тер қоплаган, ўзи ҳар биримизга

бир илинж-ла термулади. Аммо биз қани туролсак, намозни бузолмаймиз, унга ҳам ёрдам беролмаймиз.

Алаҳляпти десам, жон халпида васият қилаётган экан.

— Аллоҳ ўзи кечирсин, — дерди Қўшиоқ тўрам ютақа-ютақа, — мен сизларни қай йўлга бошлаб қўйдим? Нега бировнинг ўрнига ўтдим? Айтинг, Қори ака, менинг ҳолим... тонгла Маҳшарда не кечгай?

Қори ака икки ёнга салом бера, унинг ёнига ошиққан эдилар. Қўшиоқ тўрамнинг бошларини тиззаларига олиб, юзларини силаб, пешоналаридан ўпдилар:

— Нега кечирмасин, Қўшиоқ тўрам. Ахир ният қандай эди! Аллоҳ ризолигини истаб ўртага чиққан эдингиз-ку. Ният — жиҳод эдими, ахир?

— Дарвоқе, ният шу эди, пок эди-ку... Ўзингга шуқр, лаа илаҳа иллаллоҳу...

Унинг миждларидан икки томчи ёш юмалаб бориб, Қори аканинг тўни баригами, қаерга сингиб йўқолди ҳам, у энгаҳ ташлаб, боши бир ёнга бурилди-қолди ҳам. Қўшиоқ тўрам жон таслим қила олмай турган экан, кўз ўнгимизда шом асносида узулди-қўйди. Кўп қон йўқотган эди, бояқиш, у ёғига торта олмади. Аллоҳ раҳматига олган бўлсин, у киши Ҳозиқ Тўрамнинг сояи чехрадошлари бўлибгина қолмай, хос табиблари ҳам эди, маййитни машғала ёруғида шаҳид қавмида энгил-боши ила тупроққа бердик. Рўзи Маҳшарда шу қони ила Аллоҳ ҳузурига тирилиб борсин, илоҳим.

Биродарлар, Музтоққа кўтарилаверишида учрагувчи биринчи қоя тагидаги қабрни — мужоҳид қабри деб билгайсизлар. Аллоҳ қабрдаги савол-жавобларини осон қилган бўлсин, илоҳим. Эртага навбат кимники, ҳеч ким билмас. Қай биримиз кўкка даҳанини тираб турган у довонга ета оламиз, қай биримиз ета олмасмиз — ёлғиз Аллоҳ билгай.

Довон ошолсак — голиб деб, ошолмасак — шаҳид деб билгайсизлар.

— Умид дорам, денг. Шояд Тангрим барояд ё раб деса, — дедилар Қори ака.

У киши энди бизнинг йўлбошчи-имомимиз бўлиб қолган эдилар».

Хатнинг сўнггида: «Шунақа гаплар, Чаман. Ойтўра онамизга салом айт. Дуоларида ёслагувчиларимга ҳам дуои саломларимни етказ. Хайрли кеч» деган жумлалар бор эди.

2. Умидим навдаси, жон укам, пакана пари

«Бугун сўнги диёрдошим, ўзимизнинг ўша Қанглидан бирга чиқиб, шу кунга қадар ёнимдан жилмаган қурдошимдан жудо бўлиб турибман, Мақсуд. Тойир акангдан айрилиб қолдик. Навбат уники экан. Аллоҳ уни-да ҳузурига чорлаб олди!

Мен унга берган ваъдаларимнинг ўндан бирини ҳам адо этолмай қолдим, Мақсуд!

У бу дунёдан мангуга кетаётиб (қара-я, бир жароҳат тоғдек йигитни қулатса-я!), мен билан рози-ризолик тилашар экан, Аллоҳ ўзи кечирсин, бу осмон, бу тоғлар устимга қўшилишиб қуласалар рози эдим. Дунё кўзимга тордан-тор, ҳунукдан-ҳунук, олчиқдан-олчоқ кўришиб кетмоқда эди.

— Барзанимни бир кўрсам эди, хутталон отига бир бор минсам эди, — дея ўтинар экан, жон қушим бўғзимга келган эди, Мақсуд.

Сенгина биласан, у от жинниси эди. Барзанга ишқи тушиб, не кўчаларга кирмаб эди. Мен сенга бундан юз карра зўр отлар топиб бергайман. Биз учар отлар диёрига кетяпмиз. Хоҳласанг, тошлоқда оҳудан ҳам ўзадиган, чарчоқ нималигини билмайдиган, бошқа отлар қирқ чақирим йўл босганда, юз чақиримни кўрдим демайдиган хуттал отларидан олиб бераман, деб бу диёрга бошлаган эдим. Тўйларингда ўзим куёв-навқаринг бўлай, деб ваъдалар қилгандим. Ҳеч бирига улгурмадим. У эса, рози-ризолик тиларди, Мақсуд. Энди мен бу жаҳонга қандай сизгай, Мақсуд?!

Илгари беклар бунақа кезде: «тик туриб эрдим— қаддим букилди! Ўлтириб эрдим — бошим хам бўлди. Ерга узала тушиб эрдим — бовурим эзилди! Аллоҳим, Ўзинг сабр бер — чиройли сабр бер», деб бўзлар эканлар. Мен нима ҳам дея олардим?!

Мен уни от баҳонасида Аллоҳ рози бўладиган йўлларга бошлаб эдим-ку. Ўн гулидан бир гули очилмай, гўшангаларга куёв бўлмай туриб, қайга чақириб олмоқда Аллоҳим уни?! Биродарим Тойир аканг учқур отларга ишқи тушган бир бўзбола эди, аммо суянса суянгулик чин биродар эди. Бундайлар билан тоғни уриб, талқон этмоқ мумкин эди. Улар билан дориломон бир диёр қурмоқ мумкин эди, Мақсуд. Менга муҳаббати, мен ишонган нарсаларга эътиқоди бўлакча эди! Мен учун деса, ўтга кирарди, тегирмонга тушиб-да бутун чиқарди, Мақсуд! Топ-чи, энди бундайин биродарни! Раҳматлини эсласам, Қори ака айтган бир ривоят ёдимга тушиб кетаверади.

Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам замонларида Бани Ҳанифа қабиласидан Мусайлама отлиг бир киши чиқиб, пайгамбарлик даъвосини қила бошлаганида У зот уни залолатдан қайтариши учун мактуб билан чопар жўнатибдилар экан.

Чопар Тойир аканга ўхшаб, ишонимли йигитлардан экан. Болалигидаёқ У зотга байъат бериб боғланганича ажралмай келади экан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам учун деса жонини нисор қилиб юборадиган саҳобалар хилидан экан ўзи ҳам. Ҳабиб ибн Зайд деган ўша йигит қир, адир ошиб, Нажд тепаликларига етиб борибди-да, Расули Акрамнинг мактубларини Мусайламага топширибди.

Пайгамбарлик даъвоси билан чиққан кимса хатни ўқиб, сап-сарик юзлари заҳил тортиб, гезариб кетибди. Аламдан ўзини қаерга қўярини билмай, заҳарини одамларига сочиб:

— Бу тирранчани кишанлаб ташланг! — деб буюриб, ўзи кўшикка кириб кетибди.

Эртасига жамоатини жам қилиб, чопарни чорлабди.

— Хўш, — дебди сўроқни бошлаб, — Муҳаммад Аллоҳнинг элчиси эканига гувоҳлик бера оласанми?

— Албатта, — деб бийрон жавоб қилибди чопар, — Аиҳаду алла илаҳа иллаллоҳу ва аиҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва Росулуҳу, — деб шаҳодат келтирибди у.

— Мен Аллоҳнинг элчиси эканимга-чи? — дебди Мусайлама.

— Ким? — дебди чопар кутилмаганда кафтини қулогига тутиб, — Биласанми, менинг қулогим сал оғирроқ. Нима деганингни...

Масхараомуз бу гандан Мусайламанинг тепа сочи тикка бўлиб:

— Жаллод, кес! — дея унинг баданидан бир бўлак кесиб олишга амр этибди.

Жаллод шай экан, чопарнинг ўнг этидан қилич ила бир бўлак кесиб олиб, ерга отибди.

Мусайлама саволини такрорлабди:

— Муҳаммад Аллоҳнинг элчиси эканига гувоҳлик берасан, шундайми?

— Албатта, у киши Расулуллоҳдирлар, — дебди чопар.

— Мен-чи, мен кимман — Аллоҳнинг элчиси бўлмай? — дебди у яна.

— Айтдим-ку, — дебди чопар қулогига ишора этиб, — нима деганингни тушуниб бўлмапти.

Мусайлама баттар жазавага тушиб, қичқирибди:

— Жаллод, чоп!

Қиличи кескир жаллод чопарнинг яна бир парча этини узиб олиб, ерга итқитибди. Қон шариллаб оқа бошлабди. Лекин элчи ҳамон қилт этмай туради экан. Одамлар унинг саботидан даҳшатга тушибдилар.

Мусайлама саволини такрорлашни қўймас, чопар ўз сўзидан қайтмас, жаллод эса, ҳар гал уни қилич ила қиймалар экан, чопар:

— Аиҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва Росулуҳу! — деб иймон келтиради экан.

Ҳеч қанча ўтмай чопар иккига бўлиниб қолибди. Унинг ярми бўлақларга бўлиниб ерда ётар, ярми эса қип-қизил қонига беланиб бўлса-да, тик турар, ўзи ўша сўзини — ёлғиз Расулulloҳга (У зотга Аллоҳнинг саломни бўлсин!) содиқлигини такрорлар экан.

Кичкина болалигида Расулulloҳга (У зотга Аллоҳдан саловат ва саломлар бўлсин) байъат берган ўша саҳоба — йигит ёшида шундай эътиқод кўрсатиб, вафо намунасини намоён қилган экан, Мақсуд. Ана сенга мўминлик! Тойир аканг ҳам шулар тоифасидан эди, Мақсуд. Унинг бошига ҳам ўша иш тушса, бу ҳам ўз сўзидан қайтмас эди! Аллоҳим уни жаннатда Буроқ отлари билан сийлаб, Ўзи хурсанд этсин, илоҳим. Етмади Тойир у дориломон кунларга. Етгаймизми биз? Биздан чиқмади ҳалоскор. Қачон чин ҳалоскорини юборгай экан, Аллоҳим. Тўрамдек бўла билмадик биз!

Тойир ёш кетди, аммо бу дунёдан охирагини топиб кетди! Уникидагиларга бу хабарни етказиб қўй, Мақсуд. Шу юмуш ҳам сенинг зимманда қолди, укагинам. Бўзлашмасин, Тойир аканг шаҳид қавмида тўғри жаннатга кетди.

«Инна лиллаҳи ва инна илайҳи роҷиун» — ҳаммамиз Уникимиз ва Унга қайтгувчимиз. Ўзи ёрлақасин.

Қачон ва қандай қайтарини билмаган аканг
Султонмуроддан деб билгайсан.

Азиз холалариму тоғаларимга, кеннойинг ва ҳамма бизни таниганларга дуо дегайсан. Мени ёддан чиқармайдиганларни Аллоҳ ўзи паноҳида асрасин. Ва саломун аллал мурсалин, валҳамдулиллаҳи роббил аламин.

Иккинчи манзилдаги муз қабр боши».

3. Биз киммиз, Чаман, на шаҳид ўлмаган, на ғозий бўлмаган? (Ёхуд кўтос суяклари қолган жойнинг қибла тарафидан топилган хат)

«Ҳаво айниб, қор аралаш ёмғир шивалашга, юқоридан муз нафаси ура бошлашга тушган бир паллада... қараки, Аллоҳ бизни ёрлақади. Егуликлар тугаб, силла қурий бошлаган кезде Худо тоғдек ризқ етказди. Тўпидан ажраган бир оқсоқ кўтос учрадики, «ҳай-ҳай»лашиб қувиб-чалғитиб, оёқларини арқонга матаб, йиқитиб олди. Кейин терисини шилиб, бир олам гўшт замлабмиз. Ҳайҳотдек суякларигина қолди йиртқичларга ризқ бўлиб...

Шунисига ҳам шукр, Аллоҳ ҳадеб олавермайди экан, беради ҳам экан! Олдинда осмон ила бўйлашган музли тоғлар, қорли доvon турар эди, ҳолимизни кўриб, ўзи марҳамат этди. Кўрган сари, қараган сари эт жунжикиб, ваҳм босади: қандай ошиб ўтгаймиз экан деб бу муз тоғдан? Ютаман дерди бу муз, совуқ...

Мадор бўлсин деб ўтда жиндек гўшт қовуришяпти. Ҳидидан бош айланиб, ичаклар ачишяпти, шундай очқабмиз экан!

Мен эса, шу ҳолимга сенга йўлакай хат битяпман, Чаман. Айт, энди биз киммиз? На шаҳид кетдик, на ғозий бўлдик? Энди қай диёрга ҳам бош олиб боргаймиз?! Нусрат нега биздан юз ўгиряпти? Неча юз йилларки, мўминларнинг иши шундай орқага кетиб, қўли паст тушиб бормоқда? Ҳикмати нима — ҳеч ўйлаб кўрганмисан, Чаман? Нимани унутганмиз? Ҳатто Тўрамдек зот ҳам чин нусратни қўлда тутиб қола олмадилар? Нега? Хатолик қаерда?.. Амалимиздами, ниятимиздами? Ё иймонимиз сустми, нимада? Нега забунмиз, мазлуммиз, иши орқага кетган миллатлардан бўлиб қолмоқдамиз? Бу қолоқлик нимадан, мутаассиблигимизданми ва ё бошқа сабабдан? Ҳар нарсага ақлинг етгувчи, аммо ичинга ютиб, чивинга ҳам сир олдирмовчи сен билмасанг, ким билгай? Сулаймон қори акадан сўраганимча йўқ, мавриди ҳам келмади. Аммо дарди-дунёмни зимистон этиб ётган бу саволлардан қани фориғ бўлолсам?! Қани бир дардкаш тополсам!..

Ҳатто Закий Валидийдек бир зот, Анвар пошою Мадаминбеклар бошини қовуштиролмаган, нусрат йўлига олиб чиқа олмаган бу халқни энди ҳеч ким уйғота олмайми?

Тараққиётдан ортда қолувимизга... кемалар чиқиб, денгиз йўллари очилиб, мусулмон олами катта карвон йўлларидан четда мунгайиб қолганигина сабабми? Тараққиётга иштиёқ, илмга ташналик-чи, журъат-чи, бир дин — бир миллат туйғуси-чи, иттифоқлик-чи? Аллоҳ буюрганидек, жилла курса, рози бўладиганидек даражадами?

Чаман, ўзинг айт. Хато, кемтиклик қаерда? Нега сидқ ила қилган нияту жиҳодларимиз ҳам кутилган мевани бермаяпти? Нусратга етишолмаямиз? Сен бошқирдлар элида тузилган «Жоннисорлар» тарихию тақдирини яхши биласан. Шарқий Туркистонда зафар устига зафар қучиб юриб, ахийри таназзулга юз тутиб, боши берк кўчага кириб қолган «Фийсабилиллоҳ»чилар ҳақида эшитгансан. Ҳатто имом Шомилдек зотлар ёлғизланиб қолганини ҳам яхши биласан. Бу мағлубиятларнинг ҳикмати нимада? Бу жиҳод, жоннисорликлар дилимизнинг туб-тубидан эмаслигидан эмасми? Биз ҳар ерда, ҳар нарсада Аллоҳ розилигини истовчилар, изловчилар эмас, довқур, ботур деб аталиши учун ўзимизни ўтга-чўққа урувчиларга айланиб қолмаганмизми? Ахир жиҳод «фийсабилиллоҳ» ёзувли алоҳида кураш кийимлари кийишдами, ўзимизни кўз-кўз қилиши, мутаассибларча ўзни ўлимга отишдами? Билмадим, Чаман, балки мен янглишаётгандирман, воқеаларнинг ҳикматига етолмаётгандирман. Балки Аллоҳ бу миллат қайғусини елкасига даст оладирган бир зотни ҳали юбормагандир. Унгача ўзимизни ўнглашимиз керакдир. Ўшанда нусрат келиб, натижа юз кўрсатари балки. Ҳозир-чи, қани ўша натижа, дориломон бир ҳаёт? Мағлубиятлар алами юрак-бағримизни ўртаб, адой-тамом этди-ку. Бу ҳолатдан, бу мағлубиятлардан қачон хулоса чиқарамиз экан?! Сендан бошқа кимдан ҳам сўрай бу дардларимни? Ё қодир Аллоҳ, ўзинг тўзим бер бу довлардан ошиб ўтмоғимизда.

Султонмуроддан деб билгайсан.

Маҳфузамга, бизникиларга дуои саломларимни етказгайсан. Қиёматли биродаринг.

Учинчи манзилгоҳ».

4. Сайраб учган Уларқуш қай балолардан хабар берар, Чаман?

«Чаман дўстим. Бизга Аллоҳдан мадад тила. Сабр-бардош тила. Қай бир тилсимли диёрга, музлар ўлкасига кириб қолган эканмизки, бу диёрнинг нимасига берухсат тегиниб қўйган эканмизки, бизни бу бало тутди, Чаман?!

Ҳолимизга йиғлагувчи қани, бўзлагувчи қани?»²

Тик туриб эдим, оёқларимдан мадор кетиб, ўлтириб қолдим! Сапчиб тушган отим зорли кишнаб, қай бир ерга довлур суриб-сургаб кетди! Жилови қўлимда экан, ажраб кетолмади. Кетолмадию тўхтаган ерида камига оёқларини кериб, шов-шов бўшаниб юборди, жонивор...

Шерикларим ҳам шу аҳволда эдилар. Қори ака зўр бериб калима келтирар эдилар, қўллари от сағрисидан тушмас эди. Элчин қани, қаерда қолди десам, мосовсираб, турган ерида серрайиб қопти? Орқадагилардан кўз узмайди. Субҳаналлоҳ! Кўз ўнгимда Ботурнинг сочи оппоқ оқариб тушди! Қасира-қусир ила қалдириб тепадан ўпирилиб тушаётган оқ бало эса, тўғри шерикларимизнинг устига тушиб келарди!

Чаман, бундай бало — кўчкени сену биз — одам боласи кўрмаганмиз! Кўз очиб-юмгунча фурсат ичида орқада ҳеч вақо қолмаган эди, биродарларимиз йўқ эдилар... Бир йўла уч киши, уч мужоҳидни, кўчки ютган эди, э, воҳ!..

«Инна лиллаҳи ва инна илайҳи роҷиун»³.

² Бу хат кейинги мактуб билан бирга довлончи тош қалъасининг меҳроби тагидан чиқди. Афтидан оқ мазор ёнига кўмиш иложи бўлмаган (Чаманми, кимнингдир изоҳи).

³ Ҳаммамиз Аллоҳникимиз ва Унга қайтгучимиз. (Оят таржимаси).

Инсоннинг куни битса — шу экан. Сафарда, диёрдан узоқда, деб ўтирмаскан. Аллоҳ уларни бу дунё машаққатларидан фориз этиб, бир лаҳзадаёқ даргоҳига чорлаб ола қолган, кўз юмиб очгунча фурсат ичида орқамизда оқ мозортена пайдо бўла қўйган эди.

Саккиз нафар эдик, довоннинг ярмига етмай беи биродаримиздан ажраб, етим бўтадек қолиб ўтирибмиз...

Ҳолимизга ким йиғлайдию ким бўзлайди, Чаман?

Эртага ўзимизнинг ҳолимиз не кечгай? Албатта, билгувчи ёлғиз Аллоҳ, аммо буни айтгувчи қанию, далда бергувчи қани?!

Осмон бояги-боягидек, ўша хатарқуш учиб ўтган вақтдагидек мусаффоодан мусаффо эди. Кун эса чарақлагандан чарақлар, атрофдаги муз кўллари, бошида тош-тугун кўтарган муз қоялари, ҳар икки ёндаги муз тоғларгача офтоб нурида парпирагандан парпирар эдилар. Музлар эримасалар-да, жимгина «ёнардилар»...

Аммо қўлим қалам ушлашга кела қолмайди. Совуқ ургандек тўнг қотган...

Ўша Уларқуш муз қозиқдек осмон устунлари — муз тоғлар ёқалаб сайраб учиб ўтган чоғда ҳеч бир хатардан дарак йўқ эди. Кўкда бир тола ҳам булут кўринмасди, тавба. От туёқларининг тийғониб, тақаларининг тарақлаши, ўзларининг пишқираб, сесканиб бош силкишларини демаса, жимжитликни бузгучи ҳеч нарса йўқ эди. Ҳатто гувлаган шамол эсиб қўймасди...

Орадан бир соатлар ўтиб, орқа ёнбошимиздаги баланд тоғларнинг теппасида баногоҳ осмон қарсиллаб ёрилгандек бир мудҳиш овоз эшитилдию... тоғлар парчаланиб тушаётгандек бир қиёмат кўнди! Қарасам, чўққидан кўчган катта муз йўлида учраган жами муз-тошлари қорларни суриб, пастга тушиб келмоқда, ваҳимаси оламни бузгудек!.. Отлар жон ҳаллида кишнаб юборган, Қори ака калима келтирар, Элчин ботурнинг сочи бир дақиқада оқариб кетган эди! Орқадагилар қочишга-да улгурмай кўчки тагида қолган эдилар, Чаман.

Ҳолимиз шунчалик экан-ку, дунё низомини тузамиз деб юрибмиз, Чаман?! Бу дунёда адолат топамиз, адолат ўрнатамиз, деб юрибмиз! Ўзимизни ким санаб кетибмиз?! Ундан кўра, бу ишларимиз Аллоҳга хуш келадими-йўқми, шуни ўйласак-чи! Аллоҳ ёрлақамаса, ниҳоятти хатокор бир банда эканимизни ўйласак-чи! Қори ака ҳақлар: Аллоҳ розилигини истаб қилинмаган ҳар битта ишнинг охири кесикдир, войдир! Ниятини ўнглаб олмаган банда хатокордир! Охиратини ўйламаган киши бу дунёсини ҳам, у дунё-сини ҳам бой берган кимсадир! Ўзни ўнглаш энг катта жиҳоддир! Шу лаҳза, шу паллада мен энг тўғри йўлни кўриб тургандекман, Чаман! Сироти мустақим деганлари шу бўлса керак.

Аллоҳдан бизга мадад тила, Чаман.

Қиёматли ошнанг Султонмурод.

Кўчки тепани кўрганингда унинг тагида мангуга қолган сафдошларимиз ҳаққиға бир калима Қуръон тиловат этиб қўйгайсан, ошина».

5. Нусрат сўраб дуо эт, Маҳфузам

«Маҳфузам, ёлғиз ўзинг менинг чин нажот фариштамдирсан.

Бир бўлса, сенинг дуои илтижоларинг Ҳаққа этиб, Унинг раҳмат-марҳамати билан бу довонга этиб турибмиз; бир бўлса, тақдири азалда Аллоҳимнинг Лав-ҳул Маҳфузга ёзмиши шундай — бошқаси бекор.

Булутлар билан ўпишган бу муз-довонга етмак, айтишига осон. Унга ё вафодор отнинг ёлига ёпишибгина чиқиб олмоқ мумкин, ё музлик пасайган кезлари етмоқ мумкин. Ҳа, жоним, бу муз довон ўсиб-улга-йиб, эриб-пасайиб туради. Шунда ҳам муз зиналардан уловсиз чиқишига йўл бўлсин!

Довончининг тош уйига етиб бир пиёла қайноқ чой ичиш ҳар кимга ҳам насиб этсин-чи! Биз беш биродаримизни муз қабру кўчига бериб, чиқиб келдик бу ерга, Маҳфузам. Энди ўшалар учун ҳам яшашимиз керак, ўшалар орзу қилган, курашган дориломон кунлар учун бу фойдага қолган жонни аямаслигимиз керак. Аллоҳ ҳам рози бўладиган йўл шу, рафиқам. Яна нимани марҳамат қилади, Ўзи биладир.

Дунёнинг бир учидаги, қачондир Бобуришоҳ сафдошларию Ёқуббек лашкарларининг оёғи етган бу жой — бу доvon шунақа Худо қарзаган жой эканми, деб ўйласак, галати хабарчилари бор гўша экан у, жамилам. Биз қозиктоғлардан қулаган кўчкидан эсхонамиз чиқиб, тийгона-тийгона йўлда давом этарканмиз, довондан юк-уловлари билан атак-чечак тушиб келаётган кичик бир карвонга учраб эдик. Бу диёрларнинг дахлсиз тижоратчилари бўлсалар керак, омонлашиб-хўшлашиб ўтиб кетиб эдилар. Беш соат ўтмай ўша карвондагилар ҳолдан тойган бир аҳволда қайтиб келиб қолдилар.

Худо уларни бир асрабдимши: Уфорли сойликда қиёмат бир бўрон туриб, кўз очирмаётганмиши.

Шунда биз тепамиздан сайраб ўтган ўша Улар-қушни эсладик. Довончи айтди. Бу қуш хабарчи қуш эмиши. Музтоғнинг буюк қозиктоғлари устида уйғонаётган хатар — бўрондан хабар бериб, сайраб, жар солиб ўтади экан! Шундан уч-тўрт соат ўтиб, Уфорли сойда росмана қорбўрон авжга минар эмиши. Биз бу қуш не хатардан хабар берди, кўчкиданми, деб ўлтирибмиз.

Биз-ку осон қутулибмиз, Маҳфуза. Аллоҳ асрабди. Лекин орқамиздан тушган ёғийни... ҳа, ҳа, Маҳфуза, кечагина нусрат топган ёғий лашкари ўша галабага қоникмай мўминларга довоннинг бу ёғида ҳам қиёмат азобини тоттирмақчи бўлиб келаётган экан, Аллоҳнинг газабига учрабди-қўйибди.

Эшитяпсанми, Маҳфуз, Аллоҳ одил! У ҳамиша мазлумлар тарафида! Тождирлар ўз кўзлари билан кўрибдилар: бутун бошли лашкар жон олғучи совуғу бўронга учраб, қор остида қолганмиши. У ер-бу ерда отларнинг боши кўринадимши, улар ҳам муз қотган.

— *Субҳаналлоҳ! Қувонишингни ҳам билмайсан, ачинишингни ҳам, — деб сапчиб кетди Элчин ботур. (Ҳа, ҳа, ўша кўчки вақтида бир дамда сочи оппоқ оқариб тушган Элчин биродаримиз!)* — *Кеча нусрат бериб, бугун газабига дучор этса... ҳикмати не бунинг, Қори ака? — дерди у.*

Ҳаммамизнинг ичимизда энг камгап, энг хокисор (шу чивиндек жони билан бу кураш-сўқишларда қандай юрибди экан?) шу одам бир оғиз сўз билан унинг ҳикматини айтиб қўяқолдилар:

— *Ҳамма гап шундаки, чин нусрат олдинда. У мўминларга аталгандир. Қолгани синов.*

Эшитяпсанми, Маҳфуз, ана, Аллоҳнинг адолати қандай! Чин нусрат биз тарафда экан, барибир. Қолган барча машаққатлар, мағлубияту йўқотишлар синаб-тоблантириш, иймонни чархлаш, кишини ўзининг суйган бандалари сафига қўйиш учун экан!

Нега ҳам сўникайлик энди?! Нега ҳам ниятлардан тонайлик, қайтайлик энди?! Нега ҳам энди ҳар нафас, ҳар қадамда Аллоҳга топинмайлик, сизинмайлик?! Қўлимизни баланд этадиган ҳам, паст этадиган ҳам Ўзи экан-ку!

Ҳали боягина қай бир мамлакат, қай бир диёрга бош олиб кетдик, бу мағлуб бошимиз қаерга ҳам сизди экан, деб келмоқда эдик. Бу хабарни эшитиб ҳам бўлган бошларимиз тик бўлди! Билакларимизу оёқларимизга мадор кирди! Ҳаммасидан дилимиз равшан тортган эди. Қараки, Аллоҳ биз билан экан!

Энди ҳалиги ҳикматни — нусрат алал-оқибат биз тарафда эканию қолган барчаси Аллоҳнинг синови эканини ҳар битта мўмин биродаримиз дилига жо қилмак биздан лозим эмасми?! Ана шу Аллоҳ биздан рози бўладиган ишдир, Маҳфузам. Ҳали шундай силаи раҳм жамиятлари тузайликки, ҳар қандай мўмин — у хоҳи қора, хоҳи сариқ, бизга суяна олсин, шу жамиятимиздан ҳимоя топа олсин. Адолат шундадир. Унинг пок саболари, ҳали қараб

турасан, ўша бизнинг она диёрларимизгача етиб боргай, иншааллоҳ. Фақат саҳарларги дуоларингда бизга нусрат тиласанг, бас, жамилам. Ўша мен боргандаги ваъдаларни унутмагайсан.

Султонмуродинг.

Довончининг Ёқуббек давлатманд давридан қолган «тош қасри»да ҳийла туриб, жануб вилоятларга тушмоқ ниятидамиз. Дуода бўл, токи Тангри таоло бояги олий ҳам покиза ниятларимизни ўзимизга йўлдош этсин. Омин».

6. Аччиқ бир қамчи ёхуд у қамчида не ҳикмат кўрмоқдасан, Чаман?

«Чаман, сенинг ҳам кўзингга бу дунё тордантор кўриниб кетганми ҳеч? Ўшанда нима қилгансан? Биламан, сен энсангни қашлаганча, секин жилмая бошлар эдинг. Бунни кўриб рақибларинг талвасага тушиб қолардилар. Ким — бу тарз мулойим тортиб кетувингдан, ким — мана ҳозир қоплондек ташланиб қолувингдан ҳайқиб, тисарилиб кетардилар.

Мен-чи, мен қай алпозга тушардим, кузатганмисан ҳеч? Ўзим эслаб, эслай олмадим. (Балки алам аччиғи қўймаётгандир).

Ўша Бўзсув бўйларидаги қароргоҳимизга аскар ташлаб, ўраб олмоқчи бўлганларида ҳам, она диёримиз Каттабоғни ташлаб чиқишга мажбур бўлган чоғларимда ҳам дунё кўзларимга бунчалар тор кўринмаган. Балки энди у диёрга сиздирмасликларини англаб етганимдан шундай бўлгандир. Балки у пайтлар эрта бириси кун қайтиб бораримга ишонганимдан — жимгина чиқиб кетгандирман.

Саккиз ботур — саккиз довқур сарҳад ошиб, аждаҳо комига кириб бориб, Тўрамни олиб кетмоққа кўндира олмаган кезимизда ҳам шунга яқин бир ҳолга тушиб, вужудимни бир нарса отаидек ўртаб ёндирган эди. Лекин алами бу қадар ўтмаган эди, Чаман.

Тўрамнинг сояи чеҳрадошлари — сохта тўрам бошчилигида жангга кириб, ёғийдан зарба еб, тўзиган чоғимизда ҳам, ҳатто Музтоққа ўрлаб бора туриб, орқадаги сафдошларимизни кўчки ютиб кетиб, музтоғлар аро уч киши ёлғиздан-ёлғиз қолган кезларимизда ҳам дунё бундан тор, бевафодан бевафо кўринмаган эди, Чаман.

Чаман, одамга алам қиларкан. Сен бу дунё ҳаётини гўзал қиламан деб, адолатли этаман деб, жонингни Жабборга берганинг сари у сени топтайди, ҳали у, ҳали бу ёнингдан аччиқ қамчиларини ёғдиради, савалайди. Нима бу? Дунё шундай қурилган кўҳна дорми ё? На адолат бор, на одил қози! Ё биз кетма-кет мағлуб бўлавериб, тўзигандан-тўзиб, бу диёрларга ҳам сига олмайётганимизданми, ё мусофирлик бизга панд бераётирми? Ундай десам, Қори аканинг пандлари қаён кетди? «Биз Аллоҳга шукр айтиб, бу диёрга жон фидо этсак арзийди. Ансорлардек қучоғини очиб, кутиб олган бунақа қавм, бунақа юртни яна қаердан ҳам топгаймиз?! У чиндан ҳам Мадинаи сонийдир», деб эдилар у киши. Биз доvon ошиб етиб келган вилоят кишилари чиндан шундай: битта майизни қирққа бўлишадиган, муҳожир деса, жонини бериб юборадиган. Қуда-қудагайини ҳам шунчалик эъозламас.

Лекин ўзинг билган сиёсат, ўша сиёсатнинг исковичлари бу ерга ҳам етиб келиб, ҳаром тумшуқларини тиқмаган жой қолмабди, Чаман. Чақув, гийбат уругини сеиб, у кўзингни бу кўзингга ёв этмаган кунлари қолмади, Чаман. Шундай шароитда қози бўлиб ўртага тушиб кўрчи, мазлумнинг тарафини олиб кўрчи! Нусрат алал-оқибат биз тарафда эканини кишилар онги, қалбига сингдира олчи! Исботлай олчи! Ҳар битта мўмин суяна оладиган, ҳимоя топадиган силаи раҳм жамиятингни тузиб кўрчи! Қалбингни тўр-тўрида асраган-ардоқлаган орзуларинг-ни амалга ошириб кўрчи, ўзингни қаерда кўрар экансан!

Аммо улар шоҳида юрсалар биз баргида юролмаимизми деб тоғлар оралигидаги бу вилоятда шу ерлик мард ботурлар билан муҳожирларнинг биродарлик жамиятини тузган эдик. Улар қўлни қўлга бериб, қиёматли дўст тутинган, қай бирларининг бошига мушкул тушса,

бошиқалари ёрдамга келиши ҳақида, лозим бўлса, жон фидо этиб, қутқаруви тўғрисида қасамёд этган эдилар. Худди Пайгамбаримиз соллалоҳу алайҳи васаллам даврларидагидек бир биродарлик вужудга келаётди эди. Бу ишларнинг бошида Қори акам, Элчин ботур — учовимиз туриб эдик. Бунини бир йилга довури ҳам билишолмай ҳукумат ишқорчилари ахийри орамизга сотқин тикишди. Аъзоларимиз бирин-сирин қамалиб, режаларимиз барбод бўла бошлади. Сотқинни топмоқ, қамалганларни қутқармоқ лозим эди. Шошилинч, аммо қалтис режа тузиб, зобитлару турма назоратчилари кийимида марказдан келган текширувчилар қиёфасида биродарларимиз ётган қамоқхоналарга кириб бордик ва сохта буйруқ қозғолари билан иш кўра кетдик. Сиримиз очилиб қолса, ё қаршилиқ бўлса, ўт очиб ёриб чиқишга ҳам тайёр эдик. Аммо довури Аллоҳ ҳам қўллайди экан, Чаман, омадимиз чопиб, ўнта биродаримизни шунаққиб қутқариб олдик.

Аммо бу ёғига ҳам қадамимиз назоратда — ҳар кўча бошию этагига ишқорчилар экиб ташланган — «тўрт кўз»лаб кузатар эдилар. Сотқинни эса, аниқлай олмаётган эдик. Шу ташишлар устига, Чаман, мен учун кимлиги ўзинга аён, Мафҳузам бўй етмиши хонадондан (ҳа, ҳа, ўша уларнинг қишига мева сақланадиган ертўлаларида қирқ кун жон сақлаб, билмам кимнинг бахтига Худо бир қайтиб берган кўргонларидан) ҳеч кутмаганда одам келиб қолди. Уни бир кўришдаёқ танидим, Чаман. У раҳматли қайнотамиз Мирзахўжа ҳожимнинг кўп садоқатли қароллари — эшик оғаси Алимат қозоқ эди. Қай пуштидадир қозоқ уруғлари билан туташиб кетиб, икки гапининг бирида «ҳов-ҳов»лаб, «ой-бой»лаб қоладиган бу кепчик юзли одамни танимаслик мумкин эмас эди, Чаман. Садоқатни қараки, излаб-излаб, суриштира-суриштира топиб кепти. Шу келишида Музтоғни ҳам ошиб ўтибди. Мен бу довондан қандай ўтаман, деб қайтиб ҳам кетмабди.

— Қудайга шукр, ўзизни кўрдим, Эшанайимнинг аманатларини ала келдум, — дейди.

— Қандай омонат? Ёхуд саломми? Ўзларининг тан-жонлари соғ-омонми?

— Қудай раҳматига олган бўлсун. Бандалиқни бажа этдилар-ғўй.

— Ё Аллоҳ, у кишини ҳамми?.. «Инна лиллаҳи ва инна илайҳи роҷиун», — дея олдим юзимга фотиҳа тортиб. Эшик оғаси ҳайрат-ла боқди:

— Не дегайсиз, куяв тўрам?

Мен қайтардим:

— Биз ҳаммамиз Аллоҳникимиз ва Унинг даргоҳига қайтиб боргаймиз. Худо раҳмат қилсин.

— Ҳа, ҳа, раҳмат этсун. Кўп марҳаматли эдулар Эшанайум. Шу кишининг васиятлари ила келибжатурман, билсангиз.

— Васият? — деб юборибман. Ҳойнаҳой, кўвимга етказсангиз, у қизим бояқши Мафҳузамга етказди, қора кийиб аза очади, бир калима Қуръон тиловат қилсаям ҳарна савоб, деб ўйлаганмилар онаизор. Мен шу хаёлда эдим, аммо...

— Аманат-ғўй... Айбга буюрмагайсиз.

— Айби нимаси, — дея олдим мен. Эшик оғаси эса қўйнидан оқ шохи рўмолга ўралган бир нарсани олиб, кафтида тутиб турар, мен уни оларни ҳам, олмасимни ҳам билмасдим. Олай десам, сарҳад йўли мен учун берк. Олмай десам, қайнонамнинг омонати, жондан азиз Мафҳузамга аталган. Олдим. Шоҳи рўмол ичида майиндан-майин шилдирашидан, сиқимга сизиб-сизмасидан марваридми, нимадир эди.

— Ачиб кўринг, куяв тўрам, — деди элчи, — қиёматда бу қўл, бу кўзлар-да гуваҳлиққа ўтгай.

— Дарвоқе, — деб очдимунимани кўрдим, Чаман. Кафтимда ҳар шодаси нозик-адо тилла ипларга тақилиб, кейин барчаси қўш боғичга жамланган оппоқ марварид турар эди. Мен уни тилла ишю ҳалқали тилла боғичларидан, тўғрироғи, ҳилолмонанд тақинчоғидан таниб турар эдим. Улар биринчи кўрганимдагидек янги туққан қизғин ойдек ярқирар эдилар.

Эшонойимиз нимадир бўлиб, унутилиб қолдирилган ўша ёдгор тақинчоқни жигарпораларига етказмоқни васият этардилар.

Элчини бир кеча меҳмон этиб, совга-саломлар билан жўнатдим-у, лекин ўзимга келолмасдим. Бу нима, Аллоҳнинг яна бир синовими ё диёрга юз бурмоқ керакми — била олмасдим. Ундай десам, мен у диёрга энди қандай сизгайман, ватанда бир беватанга айланмасманми, ниятларим-чи, не бўлгай — ҳеч бир тўхтамга келолмасдим.

Бу ёқда эса, жамият ташивишларию бизни деб қўлга олинмиш, турмаларга тиқилмиш жоннисор оиналаримизни қутқармоқ билан боғлиқ юмушлар ётар, буни десам, омонат, омонатни десам, улар қолиб кетмоқда эдилар.

Ана шундай ичга қил сизгайдиган кунларнинг бирида Оқсу гузаридаги дўконимда қиблага қараб, фаромуш ўлтирар эдим. Нега фаромуш? Тилимда «Алҳамдулиллаҳиллазию» кўз олдимда қаришимдаги сойлик эмас, Бўзсув тепаликлари бир-бирига ястаниб ётар эдилар. Негадир ўша қароргоҳимизга лолақиз-галдоқдек бўлиб, осмондан ҳов бирдагидек ёғий ёғилиб тушиб келар эди. Ўнгимми, ҳовфим, деб турсам... елкам аралаш бўйнимга илондек ёпишиб, аччиқ қамчи тушса дегин!.. Ўгирилиб қарасам, шаҳар қозиси! Аёнлари билан қаришимда савлат тўкиб турибди. Ҳаммалари отлиқ — от устида. Биз сингари пиёда дўкондорлару харидорлар эса, барчалари икки букилиб таъзимга эгилишганча қолишган. Кўзим қозининг билагидаги қамчига тушиб, феълим айниб-айниб кела бошлади. Чаман, ҳеч кимга айтмасам ҳам сенга айтаман. Нега биз бундай миллатмиз? Устимизга тўн ёпиб, тағимизга от берсалар, айниб қоламиз? Ўз миллатимизга паст назар билан боқиб, ўша от берганлар билан оғиз-бурун ўпишиб кетамиз? Шу ҳам ўз миллатдошим, диндошим, тепишиб катта бўлганим, бир имом ортида туриб намоз ўқийдиган сафдошим демаймиз? Ҳамма билан ўз туғишганимиздек соғинишиб кўришолмаймиз? Бизга қандай дард теккан, нуқс урганки, ичимиз кирланиб кетган, Чаман? Қачон одам бўламиз биз ҳам? Қачон бирига тикон кирса, бошқамизнинг ҳам жонимиз баробар ачийди? Мўминлар бир-бирларига биродардирлар, деган гап қайда қолди?! Ё саодат асри энди қайтмагайми, ундай замон келмагайми?

Эсиз, ҳатто биз ила биродар тутинган кишилар ҳам миқ этолмасдилар. Эвоҳки, ошна, биз писта пўчоқдан кема ясамоқчи эканмизми?.. Мен ана шундай ўксик бир ҳолатда эдимми, ё қамчи тушган ер— бўйним ҳали ҳам ловуллаб ёнардимми, қозига терс қарадим.

— Ҳа, ботур йигит, Сизга алоҳида такаллуф лозимму?

Менга бу қочириқ қамчидан-да ўтиб тушган эди. Устига-устак атрофдан пичирлаб шивирлашарди:

— Эгил-эгил. Букилиб-да таъзим эт, қутулгайсан.

Аммо мен тўнимни тескари кийиб улгурган эдим, Чаман. Ўзинг биласан, энди мени эпақага солиб бўлмасди. Терс ўгирилдим:

— Ажаб?! Таъзимни сўраб оладурларми бу диёрларда?

— Ўҳў, ўзига етгунча-ку бу?! — деди қози атрофидагиларга маъноли боқиб. Кўриб турибман, аёнлари имосига шайлар. Кўз учирсаю оёғимни ерга теккизмай олиб кетсалар. Уларга шу керак шекилли. Бу ёқда эса, қўшни тожирлар пичирлашиб ўтинишадур: «Узр сўраб қўяқолинг, ўғлим...»

Аммо мен (ноҳақ қамчини унутганимча йўқ) шайтонга ҳай беролмай турибман.

— Узрни мен эмас, у кишим сўрашлари лозимдур!

Биламан, тилим аччиқ. Лекин бу тил ҳақдан сўзлар эди.

Қози жаноблари шунча халойиқ ичида ўзини ўнгайсиз сезиб, ўша таъзимдаги халойиқ томон аланглади. Афтидан у мўминлардан нажот кутмоқда эди.

— Астағфируллоҳиллази, таъзим қачондан бери... уятлу саналмиш?

Меники тутган эди:

— Қачондан берли қамчи таъзиму таъзир қуроли бўлиб қолмиш? Қамчинни шунинг учун тўқирларми бу юртда?

Биламан, сўзларим уларни чаёндек чақиб-чақиб олмоқда эди. Қозию шаҳар аёнлари ўзларини оқлашга сўз тополмасдилар. Ўртага оқсоқоллардан кимдир тушмаса бўлмайдирган бир вазият вужудга келмоқда эди. Мен эсам, тилимни тийгим келмай борар, шу билан ҳамма аламларимни бир йўла олгимми, нима қилгим келар эди:

— Муҳожирларга ҳаминша қучогини очиб келган бу диёр, бу юртда наҳот энди қамчи кўтариб, таъзир бермоқни расм этсалар?

— Наузанбиллоҳ! Сиз ҳақсиз, бўтам. Бошқа сўзга тилим айланмас, — кутилмаганда қозикалон отдан тушиб, азза-базза қўлини кўксига босиб кела бошлади. Билагандаги ўша қамчи эса, кафтига ёпишган қўнғир илондек тўлғонар эди, Чаман. У кела тиззаларимни қучмоққа ҳозирлигини кўриб, кескин тисарилдим.

— Қўйинг. Энди бари кеч!..

У тўхтаб қолди. Наҳот кутиб атрофимдагиларга қаради. Ўртага қариялар тушиб, яраштирамоқ ниятида елкаю курақларимни силамоққа тушдилар. Аммо бари кўзимга хунукдан-хунук кўриниб кетмоқда эди. Менинг ўксук кўнглим нимани истарди — ўзим билмасдим. Насиҳатлар қулогимга кирмас, кирса ҳам малҳам бўлолмас эди.

— Йўқ, тақсирлар. Беҳуда овора бўлгайсиз, — дедим бош тебраб. — Тўн елгага тишланиб бўлди! Қамчининг ҳаққи эса, қиёматга қолди, қози бува. Хайр.

Ана шундай бўлиб қолди, Чаман. Бир қамчига шунча аччиқ, шунча жаҳлми, демайсан, ошна. Ўртада гурурми, нимадир ётарди. Балки Худонинг хоҳлаши шундай бўлгандир. Қори ака ҳам қароримни маъқул топдилар. Ўрнимизга (жамият тарқаганича йўқ, Чаман. У ҳали кўп яшайди!) ишончлув йигитларни қолдириб, ўша Музтоғдан ошгандаги сафардошларим ила яна бўлак диёрга бош олиб кетадиган бўлдик. Буни ҳижрат деб атайсанми, сафар деб санайсанми, ўзинг биласан, Чаман.

Сенинг изнингсиз шундай ишлар қилиб қўйдик, ош-на. Қийин-қийин — сенга қийин бўлди. Жабр-жабр — сенга жабр бўлди. Сен энди бизни қидириб топмогинг, биз учун жавоб бермогинг керак. Сен бизга шунча яхшиликлар қилганда, аждаҳо комидан қутқа-риб, қилча ёмонлик соғинмаганингда биз бундайин ишлар қилиб қўйдик. Узр, ошна, кетмасак бўлмасди у диёрдан. Кейин ўзингга қийин бўларди, сен ҳам қутқара олмасдинг у қора аждар домидан. Сенга умр-бод ташвиш орттириб юраман шекилли, Чаман. Чекинга шундай ўртоқ тушган экан, инжмайсан, огайни. Ёлғиз қолганингда Тангри азза ва жаллага ўтиниб дуо қилгилки, кўришмоқни қиёматга қолдирмасин.

Омон бўл. Сен ишонган тоғлардан ҳам бир кун кийиклар солланиб-солланиб чиққайлар, инаааллоҳ. Хайр. Султонмуродинг.

(У диёрдан топилган охирги хат эди бу, қолганлари бошқа диёрлардан йиғиб келинган эди⁴.)

7. Ким кимга илҳақ бу жаҳон айвонида?

Менга шундай биқинимиздаги даланинг энг баланд жойидан бир парчагина ер теккан. Дам олиш кунлари ўша ерда куйманиб ётаман. Куйманишки, дунё ташвишларидан жиндек бўлса-да, чалғиб, бош оғриқларни унутиб, одамга ўхшаб қайтаман. Айниқса, роса жазирамаларда офтобдан қочиб, пастак чайлачам тагига чиқиб олсам борми, унинг соясию ғир-ғир шабадасини ҳеч нарсага алишмайдиган бир ҳолга тушаман. Чинданам инсонга ортиқ нима керак, бу жаҳон айвонида? Пойингдаги бутун атроф-жавониб офтоб селига кўмилиб, живирлагандан живирлаб ётса-да, сен ўзингга лойиқ соя топиб, куруқ ерга секин чўзилсанг-да, кафтга бош қўйиб, оёқ

⁴ «Дарвоқе, еттинчи мактуб ҳеч ердан чиқмади. У кимга аталган ва нима ҳақда бўлса экан — билолмадим. Чаман акам ҳеч кимга ишонмай жўнатмадимми экан? Балки. Энди хатларни кўя туриб, ўз диёримиз воқеаларига кўчсак ҳам бўлар. Максуд мирзо».

чалиштирганча, оламни унутсанг. Ўзинг айт, болаликда қолиб кетган бир фароғатни топгандек шу чалқанча ётишингни яна бирон нарсага алишиб бўладимикан?!

Камига чайла устига чирмашган жандуқлару печак гуллар анвойи гуллаб, уруғ боғлашга киришган, чайла устини кўк ёпинчиғи ила ўраётган бўлсалар. Саратон живирига тўлган осмон унинг ортидан кўриниб-кўринмаса.

Камига тепангдаги ёлғиз терак барглари шабадада кумуш капалаклардек шовуллаб, тагидан бир ариқ сув шалоплаб оқиб ётса.

Яна камига дала бошиданми, қаердан гуркираган райхон ҳидларини «ўғирлаб» бир майин шабода чайла тагидан ғир-ғир ўтаверса, тинмаса... Ўша еллар олиб қочган райхон хидларининг сочилиб-тўкилгани ҳам сенга етаверса... Унинг гаштига нима етсин, бу жаҳон айвонида?

Ана шунда ҳамма нарсани унутасан-да, фақат ўзинг илҳақ нарсаларгина қолади...

Чайланинг қуруқ шохига чиқиб олган бошмалдоқдек кўк бешиктерватдан (у ҳам чайла соясида ором оляпти!) кўз узмай ётарканман, пастданми — қаердан машинанинг «бибип»лаб чақирган овозими, нима эшитилгандек бўлаверарди. Яна бир болакай: «Амақу-у, Мақсуд амақу»лаб чақирар, овози элас-элас келар эди. Эринибгина бош кўтарсам, даланинг ҳов пастида майсаранг бир «Жигули» турибди. Ким бўлса экан? Эгаси ҳали тушмаган, аммо чақираётган болакай эса, эгат ўртасидаги йўлдан чопиб келар, қўлига олволган дўписини силкилаб чарчамас эди.

— Амақу-у, Сизну чақиршошту... Амақу-у, қаердасиз?

«Ким? Ёдгортойми?! Нима бўпти?!» деб дик этиб туриб опман!

Ҳалигина: «Қани эди, шу тобда азиз кишиларингдан бирортаси қидириб келсаю, манави сояда бир тўйиб отамлашсак...» деб кўнглим кетмаб эдими, тавба. Нима бу? Ниятга яраша деганлари шумикан?

Эгат ўртасидаги йўлга қараб юрмасимдан ўша майсаранг машинадан жуда ҳам таниш одам тушиб, юрагим хаприқиб кетди! Ие, жаҳонгашта акагинамнинг ўзларими?! Бундай оқ кепкани ундан бўлак ким ҳам кияркан?! Ўша жаҳонгашта кийсин-да! Бир кетганча бадар кетадиган ўша изқувар кийсин-да! Акажонимнинг дайди ошнаси-ку! Қандай хабарлар билан қайтибди экан у Шерлок Холмс? Жаҳондаги гадейтопмас барча об-ҳаво истансаларининг тентироқ кезувчиси, тиниб-тинчимас Чаман акамиз-ку!

— Э-э, Хизрни йўқласам бўлмас эканми?! Тушимми, ўнгимми?! — дея қанот чиқариб пастга югурган жойимда у ҳам бир тўлғониб қад ростладию кучоқ очганча ўшаёқданок эмраниб кела бошлади. Аммо кошки эшитсам, қандай эркалаб, нима номлар билан атаётганини! Оғзидан қандай сўз, муждалар учаётганини! Фақат у ҳам мендан баттар соғиниб югуриб келар, узоқ кўришмаган кишиларгина шундай талпинмоқлари, бир-бирларини соғинмоқлари мумкин эди.

Қолаверса, у жондан азиз акажонимни излаб кетган эди, уни излай-излай бир ерларга етган эди! Қандай дарақлар билан келди экан энди?..

Даланинг ўртасида бир-биримизга етиб бордик. Етиб бордигу чирмашганча қолдик. Офтоб селига тўлган даланинг қоқ ўртасида туриб қолганимизга ҳам, ташлама ариқ бўйида тизза бўйи ўсиб уруғ боғлашга тушган ўтларни босиб-янчаётганимизни ҳам унутиб, гир айланардик. Кучоғимиздан қўйиб юбормасдик. Қўйиб юбормасдигу кучиб ҳам, ялаб-юлқашиб ҳам тўймасдик.

— Бор экансиз-ку, шунчалар ҳам бедарак кетадимми одам?.. — дердим мен.

— Келдим-келдим. Узоқиб кетган бўлсам, узр, соғинтириб қўйган бўлсам, кечирасан, пакана пари. Шунақа бўлиб қолди, чўзилиб кетди сафарларимиз. Фақат айбга буюрмайсан, сўкмайсан, пакана пари, — деб ўтинарди у.

— Нега, Чаман акажон, соғинганимиздан, кутавериб кўзларимиз тешилганидан айтаман-да, — дердим мен.

— Эшитдим барини, эшитдим. Мингдан-минг раҳмат сенга, пакана пари. Йўқлигимни билинтирмабсан. Ҳаммасига ўзинг гиргиттон, ўзинг балогардон бўлибсан! Тоғдек ҳимоячилари бўлиб ўтирибсан! Табибларга бориб эм-дориларини топдирибсан! Касалхоналардан олиб чиқибсан! Ёлғиз қолдирмабсан. Чин укалик қилибсан, Мақсуд! — дея, алқаб бир ерларга етарди.

Курақларимни силаб, бағридан бўшатмасди. Мен ҳам бу сўзлардан эригандан-эриб борардим. Ҳамма қийналганларим — барча югур-югурларнинг, ўлиб-тирилганларимнинг қийноғи, алами тарқаб борарди. Гўё биров эмас, Чаман акамнинг ўзи уни кўксимдан сидириб олиб ташламоқда эди, қушдай енгил тортиб бормоқдайдим.

Кейин ўзи кучоғида даст кўтариб, ерга кўяркан, елкамга қоқиб:

— Оббо, пакана пари-ей, шунақа ҳеч ким топмас жойларга чиқиб олиб, ғир-ғир шабадалар билан тиллашиб ётибман дегин? Даламиз бор, бу дунё ғурбатларидан ёзилиб кетадиган жойимиз бор, дегин? Юр, юр, ўша чайлангга чиқайлук. Бирпасгина бўлса ҳам дунё ташвишларидан узилиб, ариқ бўйларида ўтирайлук. Ғуборлардан тозаланайлук, — деб қистай кетди. — Бундай жойлар ҳам ғанимат.

Ёдгор эса, бу гапни эшитганданоқ отланиб қолган, ўрта йўлга тушиб олиб, ҳали у оёғида, ҳали бунисида ўйноқлаб борар, йўлакай ғумайларнинг бошоқ тортган бедана ўтларнинг бошини юлиб-отар эди. Ҳали ариққа етсин, балиқ бўлиб сувдан чиқмай қолади шекилли! У ўзи билан ўзи андармон экан, биз эса сўрашиб-исташиб, чайла тагига чиқиб бордик. Чайлаки, бир неча тол ходаларини эгиб-боғлаб, тол истакларию чўплари билан ишқомдек ёпиб, камига икки ёнидан жандиғу чирмовиқ гулларни чиқариб юборган эдим. Ариқдаги сувнинг айқириб оқишию унинг бўйидаги ёлғиз ёш теракнинг бийдек даланинг қоқ ўртасида кумуш уқпардек «шилдираши»ни демасангиз, айтарлик жойи йўқдек. Аммо Чаман акам ҳали ариқдаги сувда юзларини пишиб-пишиб чайиб, ҳали эгат бошидаги қарқираб ўсган жамбилу райхонлар оралаб, хидларини гуркиратиб тинчий қолмасди:

— Оҳ-оҳ, жаннатнинг бир бўлаги-ку! Ҳар тарафдан ором ёғилиб ётибди-ку, — дерди.

Чайланинг тагига кириб эса:

— Ана шабадаю мана шабада! Бунақа жойни яна қаердан топасан?! — деб туриб қолди. — Вой, сен — пакана пари, шунақа ғир-ғир шабадаларнинг йўлини топиб чайла қурганмисан? Фақат аврама, зўр деҳқонлар ҳам бундай жойни тополмайдилар-ку, — дерди у.

— Нега авраин, менга ўзи шундай баланд — кўкча ер тушиб қопти, — дедим ийманиб. Ўзим эсам уни ўтказгани жой тополмай, қуруқ шолча устига нима ёзаримни билмас эдим: Чаман акамдек бир одам озиб-ёзиб бир келиб қолганида... тагига солишга битта кўрпачам бўлмаса-я!..

— Буям бўлса, сенинг бахтинг. Ўзи омади чопган йигитсан-да, пакана пари. Ҳамма ҳам сендек бўла олсин-чи, сидқидил бўла олсин-чи...

— Қани, қаерга ҳам ўтказдим? Ёки манави бир кучоқ печакни тушаб бера қолай, — деб уринардим мен.

У кўнмади.

— Кўй, тегма, кўзичоқларнинг ризқига. Одам ўтирса емай кўяқоладилар. Ундан кўра, мана бу ерга чўкиб, оёқларни узатиб юборамиз-да, даланинг эрка шамолларига юз тутамиз. Қара, ердан ҳам оёқларга хуш ёқиб, муз чиқяпти! Кўпдан одамга ўхшаб, бунақа жойларда ёнбошламаганмиз. Ернинг таптани туймаганмиз. Кўй, пакана пари, одамни бу бахтдан бенасиб этма, — деб туриб, кутилмаганда у қўлини дуога очди, — Қани, омин, сени ҳам кишти-корингга Аллоҳ барака берсин. Яна кўп йиллар шу ерлар, шу елларнинг файзидан бебахра этмасин.

Далага келиб, ялангоёқ тупроқ кечиб, ариқларда чўмилиб, дарахтларга осилиб юрган Ёдгортойнинг бўйи анча тик тортиб қолган, ҳозир ҳам ўйинқароқлигига бориб, ариқнинг у бетидан бу бетига сакрар, ниначими — нимадир тутишга андармон эди. (Ҳали ариққа тўғон

бўлиб, ўзидан ошиб ўтган сувлар шаршарасига беш кетишга тушсин, офтобга чиқиб ётиб, яна ўзини сувга отишга тушсин, тўхтатиб бўпсиз! Бу ердан кетгиси ҳам келмай қолиши аниқ).

Биз эса, бундан фойдаланиб, бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўраб, кўнгил овлашга тушиб кетганмиз. Мулозаматларимиз чўзилгани сари дил ҳаприқади. Ниятга кўча олмай ҳалакман. Бир чеккаси ўзи соғ-омон қайтганидан бошим осмонда, кўнглим хотиржам тортиб бораётган бўлса-да, муддаога кўчишга бир интиқ-бир интиқманки, қани мавриди кела қолса. Ўзи ҳам одамни қийнамай муродга кўча қолса бўларди.

Бунга сари ичимга «нима, шунча юриб, изини тополмабдими, нега жим, гапни айлантиради» деган шубҳаю гумонлар оралайди. Ўзимни эса тилим айланмаяпти, ирим қилиб, оғиз очолмаяпман. Ниҳоят, у қай бир юртларнинг жазирама офтобида куйиб қорайган юзларини ишқаб, бошидан (ўша айвончаси силлиқ елиму ўзи латтадан тикилган) оқ кепкасини олиб, чайла бағазига иларкан:

— Айтмоқчи, анув осори-атиқашунос учрадимиз? Мен йўлдан сенга бир нарсалар бериб юбориб эдим?— деди негадир бетимга қарамай.

Юрагим така-пука бўлиб келиб, шув этди! Сездимки, ундан ортиқ бир нарса топмабди. Топса, айтарди-ку! Айтиб, суюнчи оларди!.. Наҳот акам?..

Йўқ, тишни тишга босмоқ керак! Ҳалитдан ёмон фол олишга нима ҳожат? Акам бўладию беиз-бедарак кетадимиз?! У ёлғиз ўз бошини ўйлаганлардан бўлса эканки, кўрксам?!.

— Берди-берди, келтириб берди, у омонат хатларни асраб қўйибман, ҳеч кимга кўрсатмай.

— Баракалла, яхши қипсан, ҳали мавридмас, — деб у менга миннатдор қараб қўйди.

— Ҳали яралар битмаган, кўтара олмайди, дейсиз-да? — дедим ичим ачишиб.

— Ҳар нарсанинг давоси вақт, тура турсин, — деди у узатиб юборган оёқларини негадир тинимсиз силаб-сийпаганча.

Бу гапдан ичим узулиб, ўзимни беҳол сездим: бояқиш, кеннойим, яна қанча кутади экан? Сабри етадимикан? Шу хаёлларим ўзимга ўтиришмай ич-ичимдан бир норозилик уйғониб келмоқда, ўзимни ўзим ёмон кўриб кетмоқда эдим: Айтса айта қолмайдими, нима бўлганини? Одамни бунча хат қилмай!

У суюб тикилди:

— Сенга минг раҳмат. Ўз жигарингдан ҳам аъло кўриб, хизматлар қилибсан. Жужуғинию ўзини кўз қорачуғингдек асраб ўтирибсан. У дунё-бу дунё унутмайдиган бир иш қилибсан.

— Кимга? — дедим бир хижолатларга ботиб.

— Уларга-да, кимга бўларди. Аканг учун, мен учун.

— Қилсам кимга қипман, бегонами? — дедим ўпкам тўлиб кела бошлаб.

— Аллоҳ рози бўладиган ишни айтиб қўйган яхши-да, — деди у.

— Бир менинг қўлимдан нимаям келарди?! Сиз шу раҳматларингизни бошқа бир кишига айтсангиз ярашарди, — дедим чинига кўчиб.

Чаман акам илкис қаради. Бу нигоҳ ичимнинг туб-тубларига қадар сингиб боргудек эди.

— Чин гап ҳам шу. Агар Тўрам тақсир ёрдам бермасалар, паноҳларига олмасалар, бир менинг қўлимдан нима ҳам келарди...

— Чиндан ўша киши-я? Тангригоғда давлат қуриб, кейин биз... бизникилар ўғирлаб келган, уй қамоғида ўтирган зот-а? — деди хайратланиб.

Яширадиган ҳеч нарса қолмаган эди:

— Ҳа, ўша — акамни биладиган, унинг номини тилдан қўймайдиган киши.

— Биламан, — деди у яна тиззаларини силай бошлаб. — Аканг ҳам у кишига кўп эътиқод қўйган, ишонган эди. Буюрсаёқ, осмондаги юлдузни узуб оладиганлардан эди. Йўллари айри тушдию ниятларига етолмадилар.

— Нима, акам?.. — деб юбордим юрагим хунук бир қалқиб.

— Ҳа, у диёрдан чиқиб кетганча, ҳеч ерда қўним тополмаётир. Тарих ўз ниятидан қайтмаган бунақа дарбадарни кўрмагандир...

Чайла тагида шабада бир дамгина тўхтаб, олам тандирга айлангандек, қизиблир кетдим. Бу хабардан ё нафасим ичимга тушиб кетган, ё бир бўлса, юрагим урмай қолган эди! Бетоқатланиб, чуқур бир тин олиб эдим, шуни кутиб тургандек Аллоҳ ҳам ушлаб турган елларини қўйиб юбордию кўксимга аввалгидек бир енгиллик кириб, одам ҳолига қайтдим. Ўзига шукр. Бу ғир-ғир шабадаларини бирпасгина қўйиб юбормай турса, нима қилардим, ҳолим нима кечарди?! Яхшиям қўйиб юборди, марҳаматини дариф тутмади. Акамга ҳам шундай марҳаматини дариф тутмаса, нима қилади экан? Сарҳадларни очиб юборса, нима қилади экан? Ё бирон бошқа атагани борми унга?

— Шунинг учун ҳам ҳийла кечикдим. У қўчиб ўтган диёрдан топганларим эса, ёлғиз шу битиклар бўлди. У ёғи қаерга кетиб, қаерда қўним топгани маълум эмас, — деяр эди Чаман акам. Мен эсам, буни англаб тургандекман-у, қўлидаги ўроғлиқ нарса яна хатларминима эканини фаҳмлаб етолмаётирман...

У ёқда эса иккала қўлчаси ила тўғон қозигами, нимагадир ёпишиб олган Ёдгортой зўр бериб сувни шалоплатар, оламга сиғмай яйрар эди. Бу ёқда эса, биз ўз ғамимиз ўзимизга етиб, бир-биримизга тикилишиб ўлтирибмиз. Ғир-ғир эсган шабадалар ҳам ўша ғамларимизни кўтариб кетолмаётгандек. Шу ҳолда яна қанча ўтирамыз — ўзимиз билмасдик.

8. Чироғбонига зор гўша ёхуд булбуллар чаҳ-чаҳлаган бир чорбоғ

Бекободнинг Ширин шаҳрига икки кунлик сафар билан кетган эдик. Сафар ҳам шошилинчроқ эди. Эртасига тушларга яқин қайтиб келсам, мени кимдир сўроқлабди. Камига келиши ила қўнғироқ қилсин, деб телефон нумерини қолдирибди.

Рақамидан танимадим-у, лекин ичим ҳаприқиши қолмасди. Худди бирон қариндошимиз тўсатдан оламдан ўтгану мен жанозасига ета олмай қоладигандек эдим. Ахийри сабрим чидамади. Берилган нумерни терсам... Олим акам!

— Э, менинг мирзо холаваччам, қаерларда юрибсан? Бунча сафаринг кўп экан, юришларинг кўп экан сенинг?! Насиба қўшган экан, тезда етиб кел. Ҳамма холаларимизу тоғалар йиғилишиб ўтиришибди. Битта сен йўқсан.

— Тинчликми, ўзи? Қаерга етиб бораман, қандай йиғин? — дедим, бу гўша қаерда эканини ҳеч ақлимга сиғдирилмай.

— Қаерга бўларди, пакана пари. Бизнинг янги ҳовлига-да... — Кейин «дарвоқе сен билмайсан-а», деб тушунтира кетди. — Бир таксига ўтир, кетса мирзодан кетибди. Аммо бу йиғиндан қолма. Кейин афсус қиласан. Қариндошларни битта қолдирмай йиғиб келганман. Кутаман-а?!

Шуни айтадилар-да, насиб қилса келар Шому Ироқдан деб. Ўзим ҳам Каттабоғу Яккабоғлар бузилиб, ҳар ерга тўзиб кетган қариндошларимни соғинган эдим. Қолаверса, ишли одам — бошқа пайтда бориб кўргани вақт тополмайсан, вақтинг бўлса, бошқа ташвишлардан ортиб етолмайсан. Шунақа йиғинларда дийдорларига тўймасанг, қачон тўясан! Холалару тоғалар ҳам қариб қолишди, ҳаммалари ғанимат. Дуоларини олиб қолганга, хизматларини қилганга нима етсин! Ундан ташқари бу акам тушмагур миқ этмай юриб, исини ҳам чиқармай қаердан ҳовли-жой қилибди экан? Нега қаватимизга боравермай, сойлик-тепалик демай Бўзсув бўйидан жой қилибди экан? Нияти нима? Сўққабош одам — иссиғи бор, совуғи бор, ҳовли-жой қилмоқчи экан, бир оғиз айтмайдими, қаватимизга яқин жойдан топмаймизми?

— Ўзинг биласан, Боғободнинг таги билан ўтган йўл бор-ку, ҳозир автобус қатнаётган? Омон қолган лагерларнинг пастида полковникларнинг боғларини кўрганмисан? Ўшатта тушасан. Нақ Бўзсув бўйида. Қайнамага етмасдан, — деб тушунтирди акам.

У ерда қандай бўш жой бор экан, иморат солса бўладиган, ҳеч ақлим бовар қилмас эди. Шунча ўтиб, кўрмаган эканман-да?! Мен Бўзсув ёқасидан жой қилган полковникларнинг мевали-мевасиз дарахтлар ўраб, чакалак бўлиб кетган боғларини билар эдим-у, лекин кечалари лагерларга кино кўргани шунча девор ошиб борганимиз билан, у боғларга юрак ютиб кирган эмасдик. У гилосзор, нокзорли чакалақларда кеча-кундуз булбуллар чаҳ-чаҳлаб ётса-да, биронтамиз икки қават шоҳ-деворларни ошиб ўтмаганмиз. Симга боғлиқ занжирларини судраб, акиллаб берадиган итларига юрак ютиб яқинлашиб бўлади эканми?! Шоҳдан кирган бола тугул қуёну мушукларни ғажиб ташлайдиган у итлар ҳали ҳам бор бўлса керак. Олим акам келиб-келиб, ўшаларнинг қаватидан жой қилибдими? Ҳукуматга хизматлари эвазига беришибдимикан ё сотиб олдимикан?

Мен шу хаёллар билан асрга яқин айтилган жойга етиб борар эканман, унинг қаватимиздан чиқиб, бошқа ерда жой қилганига ҳеч тушуна олмасдим. Кейинги пайтларда унинг камнамо-камгап, худди ичимдагини топ қабилдаги одамлар сирасидан бўлиб қолгани шундан эканми ё?..

Боғободнинг пасти билан тушган ўша айланма йўлни демаса, у атрофда янги ҳовли-жою қурилиш отининг ўзи кўринмас, Олим акам қайси жойни тушунтирибди экан, тусмоллай-тусмоллай, йўл ёқалаб борар эканман, ўша машҳур полковникларнинг боғ-ҳовлиларига етиб қолган жойимда янги кўш дарвоза билан якка тавақа эшик кўринди. У ёғи ҳам, бу ёғи ҳам гиштин девор эди. Шунақа расамади билан теришиб ўралганки, қанақа идора экан, дейсиз.

Мен кимдан, нима деб сўраримни билмай тарадудда эканман, шу маҳал ҳалиги эшикдан хайр-хўшлашиб тиш қавлаган қариялар чиқа бошладилар. Улар қай бирлари алқаб, қай бирлари кекириб, дуо қилиб чиқишмоқда эди. Шу ер эканми, камина эҳсондан кечикибтиларми, дея яқин бораримни ҳам, бормасимни ҳам билмай, иккиланиб турарканман, кузатиб чиққанлар орасида поччанию Қўлдош тоғамларни кўриб қадамимни тезлатдим. Қариялар саломимга алик олиб, гурунг берганча йўлни кесиб ўтиб кетдилар. Афтидан улар масжидгами — қаёққа шошар, олдинда бораётган оқ салла, сидирға халатли занжи башара имомдан ортда қолмасликка тиришар эдилар.

Танидим, бу ўша кироати ширали, аммо бидирлаб гапирганидан нима деяётганини илғаб олиш қийин бўлган тарашадек озгин домла эди. Бизникилар Чўпон ота масжидининг бу домласини — нимасига ихлос қўйишган — ҳеч йиғинга қанда қилмай айтишади, тушуна олмасдим. Балки кироати учундир— Қуръонни ҳурматидан. Яна ким билади. Шу тоб поччанинг кўзлари менга тушиб қолди.

— Ие-ие, Мақсудхўжа, ўзингмисан? Кепқопсан-ку. Кир-кир, болам. Холаларинг сўрайвериб бир ерга етишаётувди. Етиб келганинг кўп яхши бўпти, кўп яхши бўпти. Ҳой, Олим, қанисан, жигаргўшанга қара, орқамизда қоладиган жиянларингга қара, — деб алқай кетдилар. Мен ҳижолатларга ботиб, бориб кўриша бошладим.

— Узр, хизматчилик, топиб келгунчаям вақт ўтиб кетипти.

— Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ. Масжид қавми чиққани билан ҳамма қариндошлар шўтта — ичкарида. Ҳеч ким тарқгани йўқ, қира қол, — дедилар Қўлдош тоғам ўзларига ярашадиган бир тарзда, ўша-ўша лаб четида суйиб, илжайиб турганча. Ҳаммадан Олим акамнинг боши осмонда эди:

— Ана, ана, қандай ярашиб турибди келганинг. Аввалроқ айтмайсанми, сафарим бор деб, булар кўзимни очиришмаётиб эди. Келиб юзимни бир ёруғ эттинг, оқлаб юбординг барча гиналарниям. Ўзинг зўрсан, мирзоларнинг мирзоси, менинг чин холаваччам. Акагинаминг суйган пакана париси, бағримни тўлатдинг, — дея бағрига босиб, ичкарига етаклай кетди.

Мен ҳеч кутмагандим. Унинг бунчалар яйраб кетишини, боши осмонга етиб алқашини. Ким туфайлидир мени бунчалар еру кўкка ишонмаслигини. Ёки булар ҳаммаси йўлига — мулозамат учунми? Ундай десам, киприклари намланиб, азза-базза кўзига ёш келган, овози ҳам бир тарз ўзгариб, сўзлари бўғзига тикилиб бораётир... У ҳам одам экан-ку ўзимиз қатори. Жигарчиликни биларкан-ку. Қадри энди ўтибдими акамнинг? У акамни эслаб кўнгли бузилиб кетганини мен энди кўриб туришим эди...

Иккита бир хилда қилиб, ёнма-ён қурилган, локи қотмаган қўш дарвозанинг беригисидан ҳовлига кириб бордик. Қарангки, дарвоза иккита бўлгани билан ҳали ўртадан девор олинмаган, ҳовли жуда кенг, пастдаги боғ-ишкомлар узун кетган, йўлкалар бир расамадли, мева туплари ундан-да режали, акам боғ ҳовли олибдими, янги ҳовли-жой қилибдими, бир қарашда билиш қийин эди. Шу кенг ҳовли-боғнинг бир тарафида кунга қаратиб солинган қўш қаватли, айвонлари кенг-кенг, ёғоч зиналари бир чиройли, пештоқи ажаб ўймакорли нақшлар билан нақшланган, айвон панжаралари ярқираган, ўзи ихчам-у, лекин кўкракдор оқ бино кўринар, худди унинг қаршисида — азим дарахтларга кўмилган боғ ичида унга қаратиб солинган худди ўшандек бошқа бир оқ бино кўзга ташланар эди. Гўё бири бошқасининг улкан ойнасувдаги акси-сувратидек одамни лол қолдирар эди.

— Жур, жур, мана бу ёққа жур. Аввал азиз холажонларимиз, тоғаларимиз билан омонлашиб ол. Сени кўриб кўнгиллари жойига тушсин. Сўрайвериб ҳам ҳоли-жонимга қўйишмади. Кўрсатиб ўзимни оқлаб олай, жур.

У мени ўнг қўл томондаги ўша азиз холажонларимнинг таниш шовур-шувур овозлари келаётган оқ уй томон бошлади. Ҳовлида патнису идиш-товоқ кўтарган аёллару хизматчилар кўринар, мен қай гўшага келиб қолганимни билмай гангиб қолганимдан қай бирлари ким эканликларини саломларига алик олибгина танимокда эдим. Қолаверса, салқин болалайдиган бу ҳовлида аллақандай овлоқ боғлар, чакалакларнинг ҳавосини туяётган, ариқлардаги шилдирабу ўйноқлаб оқаётган сув қаердан кириб, қаёққа чиқиб кетаётганини ҳали англаб етмаган бўлсам-да, унинг саришталигим — нимаси, ёққандан-ёқиб тушмоқда эди. Қачон экилгани номаълум, аммо ерни хоҳлаб қолиб, тоза бўй талашиб ўсган кади ноклар тагига тушган иморат шунча кўкракдорлиги билан ҳеч қисиниб қолмаган, қайтага узукка кўз қўйгандек ярашиб турар эди. Ишкомлар ортиданми, қай тарафдандир катта сув салқинига қўшилиб, ёввой ялпизу сув ўтларининг омукта ҳиди келар эди. Мен уни танигандек эдим, бу салқинлигу болаликдан таниш бўйлар кўксимга мойдек оқиб кирмоқда эдилар. Ўзимни Бўзсув бўйларида тургандек ҳис қила бошлаган эдим. Олим акам чиндан полковниклар қаватидан жой олибдими? Унда бу боғ, анави ишкомлар сув бўйига қадар тушиб боради, десанг-чи. Ҳали пастда аллақанча тепалару сойлар, чакалакзорлар бор, десанг-чи. Балки сават ташлайдиган, балиқ тутадиган жойлари ҳам бордир? Бу орада биз панжарали айвон ўртасидаги ковшандоздан ўтиб, икки ён тарафдаги болохонага олиб чиқадиган ёғоч зиналарни ортда қолдириб, ичкари кириб борган, олтмиш чоғли одам сиғса мумкин бўлган зол остонасига етган эдик. Паркет полли бу йўлак-ковшандознинг икки тарафида яна безоғлиқ меҳмонхоналар кўринар, у ерда ким бор, ҳалиги чиқиб бораётган чоллар қаерда кутилди экан, дафъатан ажратиш мушкул эди.

— Кел, кел, шу золга ўтавер, Усмон тоғангу Норхўжа поччалар шу ерда ўтиришибди. Ие, ана холаларимиз ҳам чиқишибди. Ҳаммалари билан шу ерда кўриша қоладиган бўлибсан. Хола, қаранг, мен кимни бошлаб келяпман. Қочқоқ ўғлингизни обкелтирмагунча қўймадим, қаранг, — деб Олим акам бир яйраб, бир керилиб кириб бораркан, хурсандлигини яширмас, очилиб-сочилиб кетган эди.

Кенг-кенг, қўшқават деразалари орқа боғга қаратиб очиб юборилган зол ойналари кўплигиданми, ё деворлари ганчкор, камига худди театр золларидагидек ўрталарига тошойналар ўрнатиб зеб берилганиданми, уй ичи яна ҳам кенгайиб кетгандек эди. Нариги тарафда ҳам худди шундай зол бордек, у ерда ҳам одамлар ўтиришгандек таассурот

туғдираверар эди. Олим акам бекорга дунё кезмаган экан, уйини хон қасрию саройларидан қолишмайдиган қилиб безаттирган эди. Булар учун ёлғиз диднинг ўзи камлик қилар, ҳавасиштиёқнинг ўзи ҳам етмас, жуда катта маблағ ҳам керак эди. Нима бало, анув йилт янги «Волва»ни лойлаб, ҳаммасини шу ерга урибдимикан?

Мен кўришишни катталардан бошлаган эдим. Энг тўрда қачондир улоқда лат еган, ёзсалар йиға олмай, туришга қийналадиган оёқларини хонтахта тагига чўзиб юборганча, қўша-қўша кўк духоба ёстикларга ботиб, Усмон тоғам ўтирар, ёнларида тиз букиб, чўккалаганча дароздан-дароз Норхўжа почча чой куйиб, гурунг берар эдилар. Улар ўлгудек чистончи-ҳазилвон бўлганларидан ҳозир ҳам аллақайси тоғамиз бировга яхшилиқ қиламан деб, ковун тушириб қўйганларини кула-кула ҳикоя этар эдилар. Мени кўриб, почча узун қўлларини чўздилар:

— Ие, ана, гап ўғриси ҳам кепкопти-ку. Саломхон, буниз биз ўтиб кетгандан кейин ҳам мана шу воқеаларни эслаб, китоб ёзиб юрмаса эди, денг. Одамни кимларга шарманда этиб. Биздики, беғараз, жиян, ёзиб юрмайсиз-а?

— Нима, ёмонми, почча, — деб кулдилар Усмон тоғам юмшоқдан-юмшоқ, худди куйлагандек эшитиладиган бир товушда. — Шунақа дали-ғули одамлар ҳам ўтган экан-да, деб эслаб юришади.

Почча қўлимни қўйиб юбормай бош чайқадилар:

— Эслгани яхши-ю, шайтони зўр экан деб тушунмасалар бўлгани.

Пишиллаб-харсиллаб кириб келаётган Нусрат почча билан Қўлдош тоғам бу гапдан яйраб кулишди.

— Шойтониз ҳам бордир — ўзиздек? — дедилар Нусрат почча тегишиб, — Унга ўзиз бас келмасангиз, унақа-бунақа одамни тентиратиб кўяр-е. Қаердан илаштиргансиз уни?

Тоғалариму холаларим қайси бир воқеани эслаб, барчалари кулишди.

— Чакалакнинг шайтони-да. Қаерники бўларди,— деб қўйдилар катта холам, — одам жой танламай ётиб қолавурса, шу-да.

Яна кулишди. Шу асно почча менинг қўлимни қўйиб юбориб эдилар, бошқалар билан ҳам кўришиб чиқа бошладим. Тоғаларим дуо қилиб, холаларим эса, елкаларимга қокиб, куракларимни силаб кўришишди. Кейин ўтириб менинг ҳаққимга, Султонмурод акам, Олим акамларнинг, барча орқада қоладиганларнинг ҳаққига дуо қилишди. Ҳаммалари бир оғиздан «Илой, шуларга тўзим бергин, иттифоқлик ато этгин, орқамиздан чироғимизни ёқиб ўтиришсин, туп қўйиб палак ёзишсин» деб, дуолар қилишди. Кейин «Мана бу сенинг насибанг, ол, ол, мунтазир қилма» деб шўрваю манти олиб келишди.

— Мантини Маҳфуз кеннойинг қилди. Ҳар галгидек бир ўхшабди, бир ўхшабди. Ол, болам, хамири пиёзни пўстидан юпқа тортиб кетипти, ол, — деб ойим қистадилар.

— Барака топсин, кўп пазанда экан, бу тоғлик келинимиз, — деб алқадилар Мубор холам.

— Қўйинг, опа, ҳамма мақтасаям сиз мақтаманг, кўзиз тегади, — дедилар Хидой холам, у киши хафа бўладилар демай ҳам.

— Ҳа, мен шунчаки, Хидой. Суйганимдан, — дедилар холам ширин жилмайиб. У кишининг бир кўзларига жиндек оқ тушган, бошқасида эса, хол бор — ана ўша ёмон, астойдил қарасалар отни йикитадилар, дейишарди. Мубор холам кириб кела бошласалар ойимгилар келинларга ҳай-ҳайлаб, ширин талпинадиган бўлиб қолган чақалоқларини дарров яширишга тушишар, соғиб турган, янги бўшанган сигирларини кўрсатмай кўя қолишар эди. Негаки, ўша сигирга холамнинг кўзлари тушди дегунча у эмчагига қўл урдирмай, тепиб ташлайдиган бўлиб қолар, ҳар юввош сигирларни ҳам жин урарди-қоларди.

— Сизни суйганиз бор бўлсин, — деб тўнғиллаб қўйдилар Хабира холам. — Ўзини куйгани етмайдами, эри келолмай қаерларда юрибди-ку.

— Аллоҳ ҳафиз. Эшон поччамни қанча алғов-далғовлардан асраган, ўғлини ҳам асрар, — деб қўйдилар Мубор холам.

У кишининг бу гапларни заррача оғир олмай, чой хўплаганча жилмайиб ўтиришлари бир ғалати эди. Инсон шунчалар ҳам кенгфёъл-кенгюрак бўла олар эканми — ҳеч тушуна олмасдим. Шу тоб тошойналарда акс этиб турган «қўшни зол»да қўлидаги ликопчада бир нима кўтариб келаётган, ўша хусндан эмас, бошқа нарсадан Худо қисган Махфуз кеннойимни кўриб, ичимда бир нарса чирт узилгандек тек қолдим. Ўзимга келганимда чиндан ҳам у ҳеч нарсадан беҳабар қўлидаги ликопчада икки сих қийма кабоб кўтарганча мен томон келар, тоғалару холаларим жим қолишган, Мубор холам эса, Худога минг қатла шукр — назарларини олиб қочиб, хижолатли жилмайганча, кафтлари ила дастурхон попугини силаб-тўғрилар эдилар. Шунгаям шукр, аяганларига шукр. Кимсан Эшон поччанинг зурриётига тегишли экан, бахтида қарисин, деб ўтирганларига шукр.

— Олунг, Мақсудхўжа. Сизга илинуб, янги қўюб беришду.

— Раҳмат.

У бўш чойнакларни олиб чиқди ҳам, холаларим бояги сукутни бузиша олмасди.

— Яхши олиб келибсиз, Саломхон. Шунақа қўшилиб турсин, ёлғизлигини, ғамларини унутади, — дедилар Хабира холам.

— Қаватингизга олиб келиб, ундан ҳам яхши қилибсиз, опа. Ҳимоячиси йўқ дея олмайди биров, — дедилар кенжа тоғам.

— Савоб ҳам керак-ку, — дедилар Усмон тоғам.— Энди манави жиянимизнинг бошини иккита қилиб қўйсак — Аллоҳ ҳам биздан рози бўларди. Шундай ҳовли-жойларни бекорга қурмагандир. Олдингиси унақа чиққан бўлса, эндигиси оқ ювиб-оқ тараб ўтирар. Нима дейсиз, Нусратхўжа?

Олим акам қай бир юмуш билан ташқари чиққан, шундан фойдаланиб булар шу ҳақда гап очган, ҳовли тўйи — эҳсон баҳона уни оилали қилиб қўйиш ғамига тушган кўринар эдилар.

— Умид билан ҳовли-жой қипти, бош қўшсак, йўқ демас, — дедилар почча, — Қолаверса, уй битипти, бу ёғига оёқ-қўлли бир аҳли аёл топиш биздан лозим.

— Лозим-лозим. Шариатда никоҳ нимага буюрилган? Вақт-бемаҳал маза-бемаза йўллардан тийилишга буюрилган, — дедилар Норхўжа почча ўша-ўша чўккалаб — кўндокдек ўтирганча.

Нусрат почча бу гапга негадир мийиғларида кулдилар-у, ҳар қалай куёв номлари бор, холаларим олдида тилларига келганидан тийилдилар.

— Бордир, ахир, уруғимизда биронта ўзига моси?— дедилар Усмон тоғам аяга кўз қирларини ташлаб қўйиб ва ҳам юмшоқ жилмайганча.

Шу жилмайишларида «Сизлар топасизлар ундайи-ни» деган мазмун бор эди. Холаларим «разм солиб кўрайлик-чи, ока», дегандек бир-бирларига маъноли қарашди-ю, очик бир нарса дейишмади. Шу тоб (ўша мақташган мантидан бир тишлаган эдим, у ғирчча мойга пишган, зиралари тобида, есанг ҳам ейдиган, емасанг ҳам ейдиган эди) Қўлдош тоғам томоқ қирдилар:

— Излашга нима ҳожат? Энидан чиққанини этагига солиб қўяқолайлук. Юрадими бу бу ёқда сўккабош, у у ёқда бевадек?

— Ким? — дедилар ойим илкис бош кўтариб. У киши биринчи бўлиб тоғамнинг ниятларини пайқаб қолган ва ҳам норози қараб турар эдилар.

Юрагим шиғ этди, оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолди. Ноҳат кеннойимни айтмоқдалар?

— Ким бўларди, ҳозирги келиниз-да, опа.

Шундай катта золга пашша учса билинадиган жимлик чўккан эди. Ойим, тоғамдан шунча яхшиликлар кўриб, олдиларида ҳам, орқаларидан ҳам алқаб юрадиган ойимнинг туслари ўзгариб кетган, қўллари кўрпача четини чангаллаганча қолган эди. Ниҳоят у кишига жон битди, жон битиб кафтлари билан юзларини силадилару тоғамдан юз бурдилар. Сезиб турибман. У киши «Уялинг, Қўлдошхўжа! Опамизнинг ўғли Султонмурод ўлгани кетган эмас-ку!» демокчи бўлар эдилар-у, тиллари айлана қолмасди. У киши — шунча тўғрисўз, гап келганда ҳеч кимни

аямайдиған одам — ҳозир жим қолған, ирим қилибми, дилларидагини тилларига чиқармай турар эдилар.

Ойимнинг ўрниларига Ойпошшо холам жавоб қилдилар:

— Биламиз, Қўлдошхўжа, сиз яхши ниятда, савоб бўлармикан деб, айтаяпсиз бу гапни. Лекин бедарак кетгани — қайтмайди деганимасдир?

— Мен ҳам бир нарсани биларман, опа? Шу ҳукумат турадиган бўлса, Султонмуродизни икки дунёда ҳам бу ёқларга йўлатмас...

Мен адо бўлган эдим: оғзимдагию бўғзимдагини қандай ютдим, дастурхонга қандай фотиҳа ўқиб турдим — билмасдим. Ўзимга келганимда косамни кўтариб, секин золдан чиқиб борардим. Кўз олдимда эса, аллақандай туман, чала ёниб тутаётган самовар тутунидек бир нарса туриб қолған, негадир кўзим эмас, ичим ачишиб борар эди. Чиқишим-ла Ёдгор кўриб чошиб келдию ўзини отиб, белимдан кучиб олди:

— Вой, амақужон! Келубму эдингиз? Мен кўрмабман.

Қўлимдаги коса тушиб кетай деб... зўрға ушлаб қолдим. Буни кўриб, кеннойим ёлғизтойини қайтарган бўлдилар:

— Вой, ўғлум, кўзиз қаёқда? Эслу боллар амақусига шунақа ёпишадуларму? — У киши қўлимдан косани олдилару менинг бир алпоздалигимни кўриб, шошиб қолдилар: «Вой, Максудхўжа, тинчлукму, ўзиз чиқдизму»лаб шивирлар, атрофимда айланиб ўргилар эканлар, мен «тинчлик-тинчлик» дердим-у, ич-ичимдан босиб келиб, кўксимни ачиштириб-ачиштириб ўтаётган оташ-аламни ичимга култ-култ ютганча турарканман, «йўқ-йўқ, ўзим» дея ёлғонлашга тушган эдим:

— Ичкарида бўғилиб кетдим, у ёқларга ҳам бир ўтай-чи, — деб ишком томонларга юра бошладим.

— Ундай бўлса, майлун-а, бора қолунг, бир чиройлу жойлар экан. Пастда каттакон сув оқуб ётипту. Олуб бор, Ёдгор. Қайтишда маймунжон теруб келасизлар, — дедилар гапимга чиппачин ишониб.

Яхшиям ижикилаб сўрамадилар, сўраганларида ўлган эдим. Нима дея олар эдим?! Сизни шу чиройли жойларнинг эгаси қилишмоқчи! Акамни қайтмайдиға, қайтолмайдиға чиқариб, сизни шу уйларнинг хожасига бўлишяпти! Ўзларига охиратда тегадиган савобни ўйлаб, икки қовушмайдиған бошни... қовуштиришяпти! Бировни дўзахга отиш ҳисобига... ўзларига жаннатдан жой ҳозирлашяпти. Ана, менинг қандай тоғаларим бор, дермидим?! Нахот шу ишлар Худога ҳам хуш келса? Шариатда шарм йўқ, деганлари шудир балки?.. Ичимни ўша нарса тирнагандан тирнаб, тирнаганда ҳам энг нозик жойларини ўртаб бормоқда эди.

Ундан фақат ҳеч ким билмас бир овлоқларга қочиб кетгиларим келмоқда, қочганда ҳам ўша ерларда ўкраб-ўкраб бўшанмагунча... бўшанмоғим, қутулмоғим мушкулдан-мушкул эди. Ҳозир ҳам ишкомлар ёқалаб тушган сўқмоқдан ўшандай овлоқ-сойликка тушиб бораётган бўлсам-да, ўкраб-ўкраб бўшани олмасдим. Барча аламларимни ютмоққа мажбур эдим, миқ этолмасдим. Олдимда гоҳ у оёғида, гоҳ бу оёғида сакраб-ўйноқлаб Ёдгортой борар, мен унинг кўнглига қараб салқин болалайдиган чакалакзорлар оша чимзор сойликка, ундан булоқлари катта сувга қўшиладиган «қўлтиқ»даги гала-гала митти балиқларни кўргани тушиб борар эдик. Кошки шу чакалаклар, маймунжонлар тутиб кетган шох-деворлар кўнглимга сиғса! Биронтасига қайрилиб қараётган бўлсам, ўлсин агар! Аммо катта сувни — жонажон Бўзсувни кўришим ила, унинг намхуш еллари кўксимга урилиши ила зора чалғисам, зора унутсам, деб келяпман. Лекин нутиб бўлармикан бу алам, бу хўрликларни?

Етти ёт-бегоналар уйининг тўридан жой бериб, бировнинг аҳли аёли экан деб, ўраб-чирмаб сақлаганда ўзимизникиларни нима жин урди? Кеннойим бояқишнинг уларга нима оғирлиги туша қолдики, қутулмоқчи бўлиб қолишибди? Яна ўзларини меҳрибон-паноҳгўй кўрсатиб,

энидан чиққанини этагига солмоқчи бўлишаётгани-чи! Ўлсин агар, шу Аллоҳ рози бўладирган иш бўлса!

Олим акам-чи, нима дейди? Шу ниятда тоғалариму холаларимни ҳовли тўйига чақириб, бир ерга тўплабдими? Кўринг, қандай жойлар қилдим, энди бошимни иккита қилиб қўйсангиз — савобга қоласиз, демоқчими? Нияти ўзи нима? Унда анув рўпарадаги ҳовли-жой-чи, ўзиникига ўхшатиб, ҳеч нарсадан қисмай, камитмай қурган иккинчи қошона-чи? Кимга аталган? Зарурмиди, нияти шундай экан?

Ишқомлар тугаб, чимзор сойликка туша бошладигу эллик метрча пастда Бўзсув кўришиб, унинг намхуш ели димоққа урилди. Хаёлим акамнинг қароргоҳини излаб юрган кезларимизга кўчган эди ва шу баробар кўзим Бўзсувнинг нариги бетидаги жарга тушиб, хушим учди: наҳот биз ўша машхур жар рўпарасида турибмиз? У бу ерга шунақа яқин эканми? Унга поччанинг боғлари тагидаги йўлдан тушиб борилмасмиди? Катта ясситепанинг нақ устига чиқволиб, тамоша қилмаганмидик — жазирамага ташлаб қўйилган Парпи ўғрини?..

Гап шундаки, нақ рўпарамиздаги катта бир тепа... қоқ ярмидан ўпирилиб тушгану... ярим йўлда бир мўъжиза бўлиб, илиниб қолган, унинг устидаги ёлғиз қора тол шу холича кўклаб ётар эди. Тепанинг сурилмай қолган қисмидаги ёлғиз туп дарахт эса, ҳов ўша биз кўрган тепадагидек паққос қуриб қолган эди. Кўз олдимга нима келиб кетибди! Гўё у ўша қуриган дарахтнинг ўзи эдию... қўлтиғидан арқонга боғлаб пастдаги супага ташлаб қўйилган Парпи толга айланиб қолгандек эди. Мен неча йилдан кейин ҳов ўшандагига ўхшаш бир манзарани кўриб турар эдим.

Фақат бунинг ҳикмати нима — ўйлаб ўйимнинг тагига етолмасдим. Шундай бир ерда бадар йўқолган Олим акам мана неча йиллардан кейин омон-эсон қайтиб келиб, ўша жойларга яқин ердан ҳовли-жой қилиб, ватан тутаетгани жуда-жуда ғалати эди. Худди ўша жойда адолат учун курашиб, ўз диёридан жудо бўлган бошқа бир акам эса, ўша чиқиб кетганича бадар кетиб борарди... Ана сизга адолат! Ажаб адолат! Ким қилган қайси хизматлари эвазига ажри-мукофотини шу дунёдаёқ олиб турса-ю, ким топганидан ҳам айрилиб, қувғинди бўлиб юрса...

Бу вақт чимзорнинг пастигача тушиб борган Ёдгор сув қўлтиқ бўлиб қирган жой тепасида турволиб, зўр бериб имлаб чақирар, овозини чиқарсаёқ, митти балиқчалар сув тагига уриб кетадигандек, қўл силкилагандан-силкилар эди.

— Ҳа, той бола, нима кўрдинг? Саватми? — дедим жойимдан жилгим келмай.

— Йўқ-йўқ, балиқлар галасу. Қаранг, қочуб, яна қайтуб чиқоптулар, — деди у ҳовлиқиб.

— Тоза сувни ким хоҳламайди?! Улар ҳам ўйнаб чиқишган-да, — дедим секин. Кейин ўзим ҳам у митти балиқларнинг гоҳ хуркиб қочишларию яна секин қайтиб чиқишларини тасаввур этиб, жим қолдим.

Шу митти балиқлар ҳам ўзлари туғилган тоза диёрларни тарк этгилари, ҳеч нарсага алишгилари келмайди, қайтиб-қайтиб келаверадилар. Одамлар-чи, нега қайтолмасқанлар? Ҳатто Султон акамдек ботурлар ҳам ўз диёрларига ўтолмасалар? Бу қандай адолат бўлди? Ё бу дунё бошқача қурилганми? Бешиқдан қабргача энг азиз нарсаларингдан айрилиб-ажраб бораверасанми? Ҳамма йўқотганларинг топганингга арзиса, хўп-хўп-а, арзимаса-чи? У қандай адолат бўлди?..

Шу тоб ёнгинамдаги чакалак ичида — маймунжонлар ўраб кетган шохдевор ортидами, қизил тоғолчалару кўксултонлар орасидами — ишқилиб соя болалаб ётган бир ерда булбул чаҳ-чаҳлаб юбориб, сокиндан-сокин оқиб ётган катта сув устилаб, унинг жаранги тарала кетдию бунга нариги қирғоқдан акс-садоси кўшилиб, ариқ бўйига секин ўтира қолдим. Субҳаналлоҳ! Биз ўзи жаннатларда ҳам топилмайдиган қандай бир жойга келиб қолганмиз? Олим акам тағларидан анҳор-анҳор сувлар оқиб, булбуллар чаҳ-чаҳлаб ётган бу жойни қандай топдию, нега бир жуфт қилиб, оқ уй-оқ қошоналар қурди? Фақат ўзи ва манави Ёдгортою кеннойимлар учун десам, ҳовли-жой нега иккита? Иккинчи қошона кимга аталган?

Мен бу нарсаларнинг беҳуда эмаслигини англаб етгандек, етаётгандек бўлардим-у, унинг сидқидиллигига ҳеч ишона олмасдим. Сидқидил бўлса, тоғам ҳалиги гапни нега очдилар? Ўзидан бир имдод бўлганки, у киши оғиз соляптилар...

Булбул эса, тиним билмай чаҳ-чаҳлар, у жонивор бўзляптими, куйляптими, ажратиш мушкулдан-мулкул эди. Қолаверса, қани нариги қирғоқдан бошқа биронтаси унга жўр бўла қолса... — кўшилмасди.

9. Осмон никоҳини ким ҳам буза олгай?

Мен ўша бир оғиз сўздан бутун тинчимни йўқотган эдим, бояги ҳайрату ҳаловатдан асар ҳам қолмаган эди. Энди ўша бир-бирига қаратиб, (гўё бири бошқасининг ойнадаги аксидек!..) қурилган икки қаср — икки кошона — кошоналигини йўқотиб, дасти узун бир кимсанинг бачкана уринишларига ўхшаб қолган эди. Ундан олхўриранг «Волва»нинг ўзи четан эшик олдида оврўпонинг йилт-янги ўйинчоғимисол тургани авлороқ эмасмиди! (Бу эса, уни лойлаб, қайсибир полковникдан қолган шу жойни олиб, манави «чиранма ғоз, ҳунаринг оз» иморатларига чаплабди!)

Қандай боғларидан айрилиб, тўрт сотихгина жойга тикилиб ўтирган тоғалариму холаларим учун бу балки «тағларидан анҳор-анҳор сувлар оқиб ўтгувчи жаннат боғлари»дан ҳеч ери кам эмасдир. Лекин менга энди қилча таъсир этмаётган эди. «...Ҳаммаси ўша ниятда олинган, шу ниятда солинган эканми? Ака укадан кутгани... — шумиди ҳали?! Энди бу эшиклардан Султонмурод акам эмас, елкасига тўнани ташлаб у чиқадими?! Кеннойим... унингмас, бунинг хизматларини қилиб, болаларини оқ ювиб-оқ тарайдими? Ў ҳаёт, бунчалар аччиқсан, таҳирдан таҳирсан! Имм!..»

Икки ёни сойга етгунга қадар чўзилган ишқомлар ёқалаб, ташлама ариқ бўйи билан боғ адоғига тушиб бордик ҳам, Ёдгорнинг учиб-қўнишига, олдимга тушиб олиб, пастда кўрганларидан бу қадар ҳайратланишига ҳам ҳеч тушуна олмасдим. Тавба, катта сувни энди кўришимми?! Умри бино бўлиб кўрмаган нарсаларини энди кўраётгандек бир ерга етади. Таърифини келтиролмай ҳали ўт босган ариқ ичларига, ҳали сувларга тушиб кетади, яна сакраб-ҳақачоқлаб йўлга чиқиб олади-ю, давом этади...

Аммо мен қани энди уни тушунадиган бир аҳволда бўлсам! Қайда! Ичимга чироқ ёқса, ёримади. Шу топда ўзини тутиши, ижиклашларидан бир ғашим келяптики: нимасига хурсанд бўлади бу бола?! Етим бошини силаётганлариданми?.. Эртага падари ўрнига бир «падар»лик... бўлаётганиданми? Бу эҳсон, бу ҳовли тўйи баҳона орқаворотдан нима ишлар бўлаётганини билладими ўзи? Бўйи бўйимизга тенг бўлиб қолганда унинг орзу-ҳавасини ўйлаш ўрнига «бошини силагувчи бир қўл» излаб қолишибдими унга? Шундай топиладиган савоб, ўлсин агар савоб деб аталса! Бировни бу дунёда кўрган ситамлари, аламлари кам бўлса, яна шу дунёнинг дўзахига отиб, ўзларига жаннат боғчаларидан бир жой ҳозирламоқчиларми? Худо ҳам анойи экан-да! Кўриб тургандир?!

Қолаверса, осмон никоҳини бузиш осон эканми? Шунча қув-қув, талотўпларда узулмаган никоҳ ришталари энди узуладими? Узулди деганимиз Марғу кеннойимникимиди? Охири нима бўлиб чиқди? Бунинг ҳам Худо бир белгилагани бордир, ошиқишмаса?..

Ишқомлар жарлик ёқасида тугаб, ўртадаги сойликка тушиб бора бошладик. Пастдан ҳов бир вақтлар Бўзсувдан сават қарагани тушиб юрган кезимиздагидек, сув ўтлари билан балиқ ҳидларига ялпиз бўйлари кўшилиб, омухта бўлиб кетган «катта сув ҳиди» келиб турар, ўша, шу ерга келганда бурилатуриб оқмай тўхтаб қолгандек катта сув бетида эсабаланд осмону тик ўпирилган жарлар... бир ажойиб аксланиб, кўринар эдилар. Бунга сари қирғоқлардаги толлар бир пакана тортиб кетганларки, уларнинг тагига тушибгина булар ҳам росмана тарвақайлаган қари толлар эканини, тагидан соя аримай, жимлик дегани шу ерларда болалашини кўрмоқ

мумкин. Биз сойга тушиб борганимиз сари қўлтиқ-қирғоқдаги қамишлар ҳам бўй чўзиб, росмана қамишзорга айланиб борардилар.

— Вуй, уни қаранг, амаку, қамишлар нима чиқаруб, туғ боғлабдулар?! — Ёдгор овози дўриллаб, раста бўла бошлаган бўлса-да, болалиги қолмай, ўша ёққа чопди.

Чиндан ҳам у пўпанаклар — тепасига туғ боғлаган найзаларга ўхшаб, бодриб кетган эдилар.

— Узаман деб яқин бориб юрма, эҳтиёт бўл, — деб тергаган бўлдим. Лекин қани у қайтса.

— Битта олай? Теппага отамиз, роса учаду, — деди у ялиниб.

— Майли, ол. Лекин эҳтиёт бўл, илонлари бўлади қамишзорнинг.

— Қирғоқда туриб оламан, эҳтиёт бўламан.

У кетди, мен эсам, тол тагидаги чимзорга тушиб, (жонивор, мол тегмаганидан кўрпа бўлиб кетибди!) аста ёнбошладим. Чиндан сукунат болалайдиган жойлар эди. Ҳатто шундай катта сув ҳам шу ерга келганда — қайрилиш бўлгани учунми, тўхтаб қолгандек, қилт этмас эди.

Аммо ҳов нариги тик ўпирилган қирғоқда ин қурган кўк каптарлару яна аллақандай қушлар ғур-ғурлабми, ўз тилларида чулдираб ётишибди. Пастидан эса ға-ғоқлаган, париллагану патиллаган товушлар эшитилиб қолади. Сув ўртасида балиқ сакраб, балиқчи қуш чив-чивлаганича учиб ўтди. Кейин ўша қирғоқ томон бошини тик кўтарганча илонми, болачасими сузиб кета бошлаб, теппадаги қайси бир чакалакда булбул сайраб юборди. Чиндан ҳам тағларидан катта сувлар айланиб ўтгувчи жаннат боғчаларидан қаери кам?

Аммо бу жойлар қачон кимга буюрибди? Илгари шу юрт учун, унинг мустақиллиги учун бош тикиб чиққан йигитларни қирган, ватандан қувиб чиқарган аллақандай генераллару полковниклар ҳузурини кўриб, давру даврон сургани жой қилмаб эдиларми, энди Олим акамга буюради эканми? У ҳам шулар учун юртма-юрт кезмаганида, аллақанча хизматлар қилиб, хориж мошинларини миниб қайтмаганида бу жойни қўлга кирита олармиди? Қолаверса, осонгина бериб қўйишармиди? Хизмати борки, индаша олмаган, тилларини тишлаб қолавуришган. Ана энди бу эса, саруқ-саруқ хотинию болаларидан қутулиб олиб, ким билан даврон сурмоқчи?! Уялмагани бунинг?! Яна кишибилмас ҳовли тўйлари ўтказиб юрибди. Бутун холалару тоғаларимни бош-оёқ сарупо-саруполар билан сийлаб, оғзиларини мойлаб, қайси ниятига эришмоқчи? Киши кўзига сўққабош етим, хокисоргина бир инсондир. Лекин асли ким?.. Ҳеч кимга эл бўлмас ўша шўртумшук бугун ким бўлганини, қўли қаергача етишини кўрсатмоқчимми?! Майли, кўрсатсин, лекин бундай эмас-да! Номардлик ҳисобигамас-да!

Белинга кучинг, қўлингда қувватинг борида қай юртларни кезиб юриб эдинг?! Энди сочинга оқ оралаб, белингдан мадор кетганида қавминг керак бўлиб қолдимми? Уларга оқибат кўрсатиб, эҳсонлар қилиб, дуоларини олгинг келиб қолдимми?.. Мен уни юрт соғинчида келган, отасининг васиятларига кўра бир бошпана, бир ватан тикиб, чироқларини ёқиб ўтиргани келибди, деб юрибман. Ҳар хил бегона юрт, бегона кўчаларда тентирай-тентирай ахийри кўзи очилибди, ўзиникиларни, ўз урф-одати, дини-диёнатини соғиниб, фитрати очилиб қайтибди, деб юрибман. Бу эса, мана, нима ниятда экан! Султонмурод акам— ўз акаси умрбод бу диёрларга қадам босолмаслигини, босса нима бўлишини билади-да! Қолаверса, қайтиб кўрсаки, ойдайд жувон ёлғиз ёдгори билан тоқ ўтяпти. Машинани сотибоқ шу жойларга ҳаракат қилган экан-да?!

Менга алам қиларди: мен билан шунча юриб, Сутчи амакиникига қатнаб, миқ этмаган инсон, шу ўй-режаларни тузиб юрган эканми?! Қувлигини, тилёғлама эканини билардим. Лекин бунчалик ичдан пишган қув эканини билмас эканман! Билиб туриб оғиз очмаган. Очса, чақиб олишим мумкин эди-да. Айтардим ҳам! Сиз Султонмурод акамга илгаритдан ҳасад қилиб келгансиз. Ҳозирги ачинишларингиз бир пул! Шунчаки тил учуда, холос. Аслида унингдек бўлолмаганингиздан ҳалигача ич-ичингиздан куясиз! Куйганингиздан ичларингизгача қорайиб кетган. Қўйиб берса, уни отгани ўқингиз йўқ! Сиз бу аҳволингизда отангизнинг васиятларини

ҳам икки дунёда адо этолмайсиз. Негаки эртага Султонмурод акам қайтиб келса, қаерга қочишни ҳам билмай қо-ласиз!

Ахир инсон, бир қориндан талашиб тушган киши ўз биродарига шундоқ хиёнат этуви, унинг никоҳидаги аёлни ўз хасмига айлантирмоғи мумкинми? Уят, андеша қаерда қолдики, осмон никоҳини кимларнинг қўли билан бузмоқчисиз? Кўриб қўйинг, мана, сиз — кимсиз!..

Нариги қирғоқдан биров чақирарди:

— Ҳой, фалончи... чиқа қолунгларув...

Аммо овоз келаётган қирғоқда ҳеч зоғ кўринмас, тик жардаги кўккаптарлар эса, инлари ёнида учиб-қўниб, бозор қилишар эди.

Беихтиёр тепамга қараб, сойлик бошидаги ишком адоғида кеннойимни кўриб, ҳозирги хаёлларимдан ўзим уялиб кетдим. У қарғашойи атлас кўйлагининг барлари ҳилпираганча, бир қўли ила бошидаги рўмолини тутиб, бизни чақириб турар, бел нимчасию рўмолию кўйлагига қадар (нега шунақа ўхшатдим, ўзим би-лолмайман!) азадор жувонларникидек қора кўринар эди.

Қамишнайза пўпанаклар ҳам қолиб кетди. Ёдгор айтганидек, осмонга ҳам отиб кўрмадик, нариги қирғоққа ким ошарга ҳам улоқтирмадик. Торт-торт, юр-юр билан бир-биримизни қистаб тепага чиқиб борсак, ҳақиқатан ҳам қориндошлар кетиш ҳаракатига тушиб қолишибди.

Мен Олим акам билан ўлганимни кунидан, тишимни оқини кўрсатиб хайрлашар эканман, у менинг нега бунчалик тунд эканимни пайқай қолмас, зўр бериб, вақт топиб етиб келганимдан хурсандлигини айтиб чарчамас эди.

— Шунақа келиб тур. Узулишиб кетмайлук. Ижод уйидан қаери кам?!. Бир чеккаси сизларни деб олганман. Илгариги жойларимизни кўмсаб қолсангиз келасизлар деганман. Келасан-а, узоқиб кетмайсан-а? — дерди.

Нима бу, тилёғламаликми? Ё мен баҳона кенно-йимга мулозаматларими, тушуна олмасдим.

— Холамларни эса, олиб қоляпман. Бир кечадан ётиб кетишсин, арвоҳ хотира. Фақат, хафа бўлмайсан...

«Шунақами, оий? Сиз ҳам шу тўқиган тўрга илиниб бўлдингизми?» дегандек қарадим.

Ойим мени бир қарашдаёқ тушунар эдилар. Ҳозир ҳам тушундилару бир четга чақирдилар. Овозларини пастлатиб:

— Ҳа, намунча? — дедилар, — Ҳалитдан тўмта-йиб опсан?! Ўзингни бос, катталар бир нима деганда жи-им турилади.

— Ўша катталар нима қилишяпти? Ўзлари жаннат-жаннат дейишадию, бировни қаерга отишмоқчи? — деб юбордим. — Бир кун акам эшигимиздан кириб келса, нима деган одам бўласизлар?

— Келсин, илоҳим, — дедилар ойим менинг ўтимга сув сепиб, — қўшгани билан ўзи қўша қарисин. Лекин сен гапнинг охирини эшитмай нега қизишасан? Ҳали Нусрат почча диний идорага борсинлар, уламолардан фатво сўраб кўрсинлар... Худо розилигисиз бу ишга ким бош қўшаркан?!

— Ҳар қандай фатво ҳам Худо розилиги бўлаверибдими? — дедим тўрсайиб.

Ойим менга ёмон қарадилар.

— Болам, — дедилар лаблари учиб ҳам аллақандай гезариб. — Сен шариятга тил теккизма. Ёшлиқ қиласан ҳали. Биз ўша билан тирикмиз, ўша билан Худонинг олдига бормоқчимиз.

Мен индай олмай бош эгдим.

Қолаверса, ҳамма-ҳамма билан, кеннойим рози бўлармиди шу ишга?..

10. Фатво ёхуд кимки нажот ҳалқасини тутибди

Ёзарлар хонасида эдим.

Тирсагимни силаганча ичимдан қуйилиб келаётганларни Гулсум опойга пешма-пеш айтиб-ёздирётган эдим. Опой ҳам «автомат!» Машинкага қарабам қўймай шатиллатиб ёзиб ётар, ўнтала бормоғи-ла керакли тугмачаларни қандай топяпти, ақл бовар қилмас эди. Ана маҳорату ана кўзнинг пишиб кетиши. Қолаверса, илҳом келса, шу экан. Мен ҳам тилим бурро тортиб, у кишидан ўзсам-ўзардимки, орқада қолмасдим.

Кимдир кирди:

— Ҳов, тезотар мирзо! Инсоф ҳам керак-да одамга! Бир инсон қанчадан бери кутяпти-я!

— Ким? — дедим ёқинқирамай.

— Ким бўларди, келган одам-да.

Ўлди мақола ҳам! Илҳом-ку учиб кетган, каллада ҳеч вақо қолмаган эди!

— Кутмай кетсин, шунақа пайтда келадими?! — дедим тўнғиллаб ва истамайгина йиғиштирина бошладим.

— Иби сизни! Кутса — кутсин иди. Зур чиқаятувди. Эсиз, — деди опой ачиниб. — Улашни айтинг инди.

— Буларга нима! Буларга навбат керак, — дедим ўша-ўша тўнғиллаб.

— Навбат нимаси, қаранг аввал, кутавериб эзилиблар кетди-ку, — деди ҳамхонам ўзини оқлаб.

Чиксам, чиндан ҳам кутяпти экан. Яна ким денг, Олим акам! Тоқати тоқ бўлиб кетганидан зинага чиқволиб босиб-босиб чекаптикан, кўриб қўлидагини итқита, мен томон юрди.

— Ол-а, ўшақдамидинг, мирзо. Сени ҳам тутар кун борақан-ку! Шунақа қисталанг ерда ишлайсанми? Бундай хотиржамроқ жой қуриганми?

— Газетачилик, ака! Мирзоларга қачон осон бўлган?! — деб мен ҳам тегишдим. (Уни қанчадан бери яниб юришимни ҳам, ўшандан бери кўрарга кўзим, отарга ўқим йўқлигини ҳам унутган эдим. Биров сени излаб келадую гина-кудуратларинг қоладими!) Бориб қўлини олмоқчи эдим, у кучоғини очиб, бағрига босганча (қаердалигини ҳам унутиб!) «пийпалай» кетди: минг йил кўришмаган одамдек ҳали бағрига тортиб, белимдан кўтариб-кўтариб қўяди, ҳали ўпиб, ялаб-юлқайди!

Ҳалитдан қай гўрда жиндек отиб ола қолибди, хиди гуркираб келиб турибди. Нима воқеа бўла қолибдики, яна бунақа нарсаларни оғизга олибди? «Ётар, шунча гуноҳга ботганларим. Энди ҳалқумимдан фақат ҳалол нарса ўтади!» деб катта кетган эди-ку. Нечук!»

Хонага бошласам — ичган, ноқулай, бошламасам, меҳмон деган номи бор. Ҳардамхаёлланиб:

— Келинг, қай шамоллар учириб?.. Ҳари синдириб юборса кам-ку, — дедим.

— Қўй, кетдик-кетдик. Иложини қилсанг, бирон соатга жавоб ол. Гадейтопмас бирон ерга бориб, бир отамлашмасам, ёрилиб кетаман, Худо ҳаққи. Бўптими? Мен пастда тураман, хўп?

Мақола-мақолада қолди, иш ишда. Мудиримдан жавоб сўраб чиқиб эдим, Олим акам битта машина тўхтатиб турибди.

— Қаёққа? — дедим ҳайрон қолиб.

— Қаёққа бўларди, айтдим-ку, бирон баҳавороқ жой топмасанг ёрилиб кетай депман. Хўш, қаёққа борамиз? Кейин ўзим опкелиб қўяман, кўрқма. Чин сўзим.

Ола, тоза одамига учрабман-ку. Дарди бир олам-ку бунинг. Оғзидан сўз эмас, дуд чиқяпти. Яна нима воқеа рўй бера қолибди?

— Машинани нима кераги бор? Анали ерда хилватдан-хилват «Кўк гумбаз» беган жой бор. Ғир-ғир шабадаси билан. Пиёда-яёв ўта қоламиз, — дедим.

Кўнмади:

— Тўхтатдикми, ташлаб ўтади. Сазаси ўлмасин бунинг ҳам, ўтир.

Сездим: шофердан ҳам бурун унинг сазаси ўлмаслиги керак. Бўлмаса, жиндек отган одам — хафа бўлиб қолиши тайин.

Ўтирдик, ғир этиб айлантириб ўтиб, ташлаб кетди. Шарбатли сув чақириб, бир чеккага кўндик. Ҳақиқатда ғир-ғир шабада эсиб турар, аллақердан кабоб ҳиди анқиб-анқиб келар эди. Чойхона томондан шекилли.

— Овқатланиб ола қол, тушлик ҳам қиласан-ку, барибир, — деб тўрттадан кабоб, ош чақирди.

— Мезбон ким ўзи? — дедим мен гинам кўзиб.

У тиззамга уриб, ўтказиб кўйди:

— Сен биздек бўлгунча ҳали кўп қовун пишиғи бор. Иззатингда тур, мирзо деган номинг бор.

У десам, бу дейди, бу десам у, кўнмади ишқилиб.

Жим овқатлана бошладик. Афтидан кўриниб турибди: нимадир рўй берган. Ўша нарса ичида ғалаён қилиб ётибди-ю, ўзини босяпти. Шунда юзи бўртиб, кулоқларигача қизил тортиб кетадию, гап очақолмайди. Ё ўша гапни менга айтолмаяпти, ё маврид кутяпти.

Ахийри:

— Бўлди, — деди олдидаги сихлару талинкаларни нари суриб, — Ўзи яхши жой экан-у, лекин кабобни қотирмабди. Мен ўргамчикка бундан яхши пишираман.

— Гўшт жонивор яхши бўлса, яп-янги бўлса — маҳорат керагамас, — деб кўйдим унинг кўнгли учун. Лекин кабобнинг туз-намагию таъми жойида эди. Олим акамнинг уни нишхўрдга чиқариши бошқа нарсадан эди, чоғи. У ахир мен билан кабоб еб отамлашгани келибдими! Ҳаво етмай пишиллашию мишиллашидан, юраги сиқилиб кетаётгани аниқ.

— Нима бўлди? — дедим кўк чойдан унга ҳам, ўзимга ҳам куйиб.

Ўша ниманидир ичига сиғдиролмайд кўкрагини стол-га бериб, уни икки чеккасидан тутганча росмана маст одамдек ўтирган Олим акам қадини ростлаб, бирдан ўзини орқага ташлади ва афтимга афтодаҳол ҳам аламли тикилди:

— Йўқ, мирзо, аввал сен айт! Сенам мени шундай пасткаш одам деб ҳисоблайсанми? Шу ниятда қайтиб келибмидим мен? Ўша жойларни шу ниятда олиб, шу ниятда қурибманми? Мен бир марта адашиб, номим қора бўлган одам — қоралигимча қоларканман-да? Йўқ. Мен бу ниятда келмагандим, мирзо?! Мени ким деб ўйлашибди у тоғаларинг? Мен ҳам бир одамдек, солих бир фарзанддек отамнинг чироғини ёқиб ўтиргани, жигарларимнинг бошини қовуштиргани келсам, улар нима деб ўйлашибди? Ким деб ўйлашибди?! Мен мурувват бошпана излаб келибманми? Киндик қоним тўкилган ерни соғиниб, уни ватан тутиб ўтиргани келсам, ким деб, нима деб тушунишибди! Сиғсам ҳамма ерга ҳам сиғиб кетаверардим. Лекин одам ўзиникилар ичидагина, киндик қони томган, ота-боболари ўтган ердагина бир ҳаловат топиб ўтирмоғи мумкин-ку! Мен ўз урф-одатларимизни соғиниб келган эдим. Отам топинган нарсага мен ҳам топинсам, улар қибла тутган жойни мен ҳам қибла тутсам дегандим. Тоғаларинг тўғри тушунишмабди, мирзо. Мен улардан ундай оқибат кутиб келмаганман. Мендан бир оғиз сўрамай-нетмай, нима ишларни бошлаб юришибди?!

Кутилмаганда стол устига унинг муштими, нима келиб тушиб, пиёлалару талинкалар сакраб кетдилар. Мен битгасини зўрға илиб олиб қолдим, нақ полга тушиб чил-чил бўлар эди. Аммо у буни сезиб-сезмади ҳам. Ўша қизишганча давом эта кетди:

— Ўзинг ўйла, мирзо, энди мен ким деган одам бўлдим, эшитган кулоққа?! Қолаверса, улар, у жабрдийдалар нима деб ўйлашяпти экан? Ўзларининг кўргиликлари, шу кунгача кўрганлари кам эканми? Энди бу иснод ҳам бор эканми уларга, менга? Нимага эшитиб ҳам индамадинг сен? Сендан лозим эмасмиди, қайтариб ташлаш? Ким айтади сени ўқиган, оқ-қорани тушунган деб?! Акам олдида бир марта юзим шувут бўлгани етмасканми? Яна юзиқоралик учун келибманми мен? Шунақа, ука, пичокни аввал ўзига уриб кўриш керак-да, оғримаса, бошқага уриш керак. Ҳар нарсага ақллари етган тоғамиз шунга келганда оқсабдими? Тавба! Холам-чи, ойинглар-чи, индамадиларми? Ҳар нарсадан адолатни устун кўядиган ойинг ғиқ этмаганларига ҳайронман.

Етимнинг бошини шунақиб силарканларми? Бировларни иснодга қолдириш эвазига-я?! Мен ҳам одамман-ку. Менда ҳам ҳамият, деган нарса бордир. Уят, ор-номусни йиғштириб ташламагандирман жуда. Сўққабош қайтган бўлсам, менга ҳам Худонинг ёзгани бордир, атагани бордир! Тил бормайди ҳатто айтишга! Мен қайниман-ку, ахир! Ўртада акам турибди-ку, ахир. Мен кимга деб олибман бу ҳовли-жойларни! Кимга деб қурибман — агар акам қайтиб келмайдиган бўлса?! Отам-чи? Аканг билан топиш, деб васият қилган отам гўрларида тикка турмайдиларми шундан кейин?! Қиёматда, ўша тонгла Маҳшарда мен у кишининг юзларига қай кўз билан қарайман? Нима деб рўбарў бўламан?! Шунини ўйлашадими булар?

Ростини айтсам, мен ҳеч кутмагандим. Ҳар нарсани кутсам-кутгандирман, лекин Олим акам шундай гаплар билан келади деб, ҳеч ўйламагандим. Хаёлимнинг бир чеккасидан ўтиб ҳам қўймаганди бу. Ўзимнинг анави кунги алам-аччиқларим, ёниб — дамим ичимда кетганларим эсимга тушиб, ўзим уялиблар кетдим. Мен уни бу ишдан хабардор деб не хаёлларга бориб эдим! Уни эса, етти ухлаб тушига ҳам кирмаган экан! Қараб туриб, суйиб кетдим. Ўтирган еримда эгилиб, елкалари аралаш бошидан кучиб олдим у кўйиб юбормай, кулоқ юмшоғи остиларини, бўйниларини искаб-искалана кетдим:

— Олим ака, акажон! — дейман-у, у ёғини айтолмаяпман. Бўғзимга келиб туриб қолган қайноқ йиғими, нима айтишга қўймапти. Овозим ҳам гоҳ ичимга тушиб кетиб, гоҳ вулқондек отилиб чиқадию ҳеч тушунтира олмайман. Фақат қайтариб қўймапман:

— Бор экансиз-ку, Олим ака! Фақат биз гумроҳларни кечирсангиз, бас! Сиз ҳақингизда бошқа хаёлларга бориб юрганларни... кечиролсангиз кечириб қўйинг, — деб қаттиқроқ тармашаман, бош-кўзларидан ўпаман.

Бизни кўрганлар нима деб ўйлапти, деган андишага-да бориб қўймасдим.

— Фақат менга ишонсангиз, бир гапни айтай, — дедим ахийри.

— Нима дейсан? — деди қаддини кўтариб. Мен қўлларимни тортиб, жойимга чўкдим. Лекин чин гапим: қайтиб кучиб олгим, ҳеч кимдан уялмай юзларидан ўпиб-ўпиб олгим бор, юрагимда борини тўкиб солгим бор. «Сиз Султонмурод акамнинг чин укаси — туғишгани экансиз. Энди билдим» дегим келяптию, айтолмаяпман. Айтишга йигитлик ғуруримми, нимадир қўймапти. Йўқ, қўймаптимас, бу гаплар ўзи шундоқ ҳам аён, тушунарли-ку. Яхшиси, кўзларингдан, юзларингдан укиб олаверсин, деяпти калламнинг ич-ичида ўтириб олган бир митта чол. Биламан, у мен ўзим. Айтолмайдиган гапларимни у гоҳо ана шундай ўзимга шипшиб туради. Ҳозир ҳам кўнглимдагини айтолмадим. Бунинг ўрнига ҳам:

— Сиз кўпам қайғурманг, — дедим секин.

— Нега? — деди у ҳайрон қолиб.

— Аввало, унчалик уялишга ўрин йўқ. Бу гаплардан кеннойим беҳабарлар. Қолаверса...

— Нима, қолаверса? — деди у билагимни синдириб юборгудек чангаллаб.

Мен унинг кифтларини силаб тинчлантиришга уриндим:

— Қолаверса, почча уламолардан фатво бўлмагунча ким бу ишга бош қўшади, деганмишлар.

— Ола, ҳали шунгача боришибдими? — деди у юзию феъли ўзгариб.

Ўртага шунақа сукунат чўкиб, у миқ этмай қолдики, мен унинг бундай ўтирувидан кўрқиблар кетдим. Йўқ, у ўзида бир куч топиб, бошини секин кўтарди. Афтимга қаттиқ тикилиб:

— Нима дейишибди... ўша шариат пешволари?.. — деди аччиқ устида.

— Билмасам, — дедим менинг ҳам кўнглимга бир совуқ ғулғула оралаб. — Ўшандан бери у кишини кўрганамча йўқ.

— Тур, кетдик, — деди у дабдурустдан кўзгола бошлаб. — Кетдик-кетдик, шу бугуноқ бир ёқли қилиб келамиз. Ким кўтарса, кўтарсин бу иснодни, мен кўтараолмайман!..

У йўлакай ошхона хизматчисига ҳақини тутқазиб, зинадан тушаверди. Кейин катта йўл ёқасига чиқиб, машина тутмоққа бошлади. Бормай кўр-чи, ноилож эргашдим. Ўлганни кети шахид, деганлари шу бўлса керак! Етиб боргунимизча ҳам миқ этмаса-я. Нақ юракларим ёрилаёзди. Шариатда шарм борми, йўл берса, нима бўлади, деб юрагим пўкиллагандан-пўкилларди.

Борсак, почча ҳовлидаги кафтдек ёғоч сўричаларида кўзойнак тутиб, китоб кўриб ўтирган эканлар. Биз холаваччаларни кўриб, бошлари кўкка етганча, инқиллаб ўрнларидан тура бошладилар-да, кейин қаддиларини ростлаб:

— Оҳ-оҳ, Олим, ўзгинангмисан? Худо сени етказганини қара! Қани, чин валломат сўзингни айт! Ўйнаб берсанми, ё суюнчини каттасини олиб келсанми? Мен фатво топтириб кўйдим, — десалар борми, Олим акам демаганлар дарвозахонадан ўтолмаёқ тахта бўлиб қолди. У на поччага қараб юра олар, на бир оғиз бир нарса дея олар эди: юзи қув оқариб кетибди! Кўриб, ўзим ҳам кўрқиб кетдим.

— Чиндан шариат, — дердим-у, у ёғини айтолмасдим.

— Ҳа, довқур? Сени ким айтади, эшон поччамнинг кенжалари деб? Шуни ҳам билмайсанми ўзинг?

Хўб поччамиз борлар-да. Биров не ахволдаю у киши қиқир-қиқир қуладилар. Бош чайқаб-чайқаб, тир-кираб чиққан кўзёшларини арта-арта, қайта бошдан қуладилар.

Ахийри:

— Ҳай, жиян-а, жиян, мен бўламан-ку, сени ўтга отиб, оловида исинаманми? Сен сўрасангчи аввал фатвони. Уни қай гўрдан топганимни! Муфтий жанобларидан сўраб келдим-ку, ахир. Оддий уламодан олсам, кўрксанг ярашарди. Эшит, у қулоғинг билан ҳам, бу қулоғинг билан ҳам, — дедилар у киши дона-дона қилиб, — агар киши ҳижрат қилиб кетиб, орқасида аҳли аёли қолган бўлса, никоҳидаги эрини... неча йил дейми, тўқсон йил кутса жоиз экан. Демак, осмон никоҳини ҳеч ким бузолмагай. Муфтий тақсир айтгиларки, ким бул фатвони тутибди, нажот ҳалқасини тутибди, Аллоҳ рози бўлсин, дедилар. Эй сен, кичкина Маҳмудхўжа, бориб кеннойингдан суюнчини олавер. Уларнинг Султонмурод жиянимиз билан никоҳлари ҳали-вери бузилмагай, — дедилар. Шунда олам бир ёришиб, чароғон бўлиб кетганини сездим-у, лекин у нимадан эди, билолмаганимча қолдим. Олим акам эса, кўзда ёш ила почча томон кучоқ очиб борарди.

11. Тутқин

Ишдан қайтсам, ойим айвонда қарши олдилар. (У кишининг оёқлари оғрийди. Бир вақтлар лат еган жойи энди билиняпти. Ҳовлига тушишдан кўра, айвонга эмаклаб чиқиб, ўтириб оладилар-да, ўша тиззаларидан пастини силаганча узун хаёлга бериладилар. Биз узун хаёл деб ўйласак, у зикр экан. Энди тушунапмиз).

Мен салом бердим. У киши алик олиб, ҳол сўраган бўлдилар:

— Яхши келдингми, болам. — Шу аснода оёқларини силашдан ҳам тўхтадилар, сездим оғриётганини менга билдиргилари йўқ.

— Раҳмат, — дедим ботинкам ипини еча бошлаб, «нима, анави кунги мой қолдирмадим оғриқни», деб сўрашга ийманиб турган жойимда... ойим қайтариб сўрадилар.

— Машиналар кўпайиб қолганми, ё ҳалиям ўша-ўша — икки соатда бир келадими?

— Нима эди, ойи? — деб бош кўтариб юзларига қарасам, менга ачиниб, тикилиб турибдилар. Она— она-да. Ғалати бўлиб кетдим. Тездан ҳолатимни ўнг-лашга шошилдим. — Эй ойижон-а, ҳар куни боравергандан кейин одамга ўрганиш бўлиб кетади, билинмайди.

— Шунақа-ку, яқинроқдан бирон иш топсанг бўлармиди?

Ҳайрон қолдим.

— Нега, ойи?

— Ризқни берадиган — Худойим. Ўзингни ўтга-чўкка уравермасанг ҳам қозонимиз қайнамай қолмас. Қийналиб кетдинг.

— Мен-а? — мен у кишининг нима демоқчи эканликларига ҳамон тушуна олмасдим. — У ерга одамлар етолмайди-ку, ойи, — дедим ниҳоят. Ўзим айвон остонасига ўтирганча қолган эдим.

— Энди айтаман-да, — дедилар у киши кўзларини тушириб ва яна оёқларини бир қур силаб қўйиб.— Бизам ғанимат. Кундузлари кўргим келади, сен эса,— у кишининг кўзлари намланиб, бир ғалати йилтиради, — бугунгисини айтмаса, қош қораяр ҳам дарагинг бўлмас, вақт икки хуфтонга етар ҳам жужур машинанг ташлаб кета қолмас. Эшикка тикилган одамга қийин-да, болам.

Тушундиму ғалати бўлиб кетдим. Илгариги галлардагидек «отдексиз, ойи, Николайнинг ёғини еганлар билан пахта ёғи еганлар бараварми» деб хазилга олиб кета олмадим. Ичим увишиб қолганини кўриб... ойимнинг ўзлари гапни бошқа мавзуга буриб юбора қолдилар.

— Ҳа, айтмоқчи, акангнинг анув шаҳарлик ўртоғи келувди. Тутинган ошнаси-чи, ўша.

— Чаман аками?

— Ҳа, буларнинг ўша суянган тоғи.

Тушундим, аммо ичим баттар ҳаприқиб борар эди:

— Тинчликми, нима дейди?

— Булар йўқ эди, тикувчиникига кетишиб эди,— дедилар ойим кўрқма, деган каби. — Бирпас Ёдгор билан ўтирди. Кейин кетди.

— Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўғ-а?

— Нега, тўйга айтиб кепти сени. Боринглар, деди.

— Тўй? Қанақа тўй? — Мен ҳеч нарсага тушуна олмасдим.

— Қанақа тўй бўларди, ўзи уйланаётганмиш, — нимасига тушунмадинг дегандай қарадилар ойим.

Менинг кўз ўнгимдан эса, ўша ковшандози мўъжаз хонадаги оқ руҳ каравотда ўтириб қолган оқ-оппоқ кампир кетмасди: ниҳоят орзусига етибди-да у киши? Унатибди-да? Яна бошқа нарсаям кўз олдимга айланиб-айланиб келаверар эди: ўша Ёдгор билан чикқанимиз — болохонадаги улар турган жой, унинг деразаси, деразасидан кўринган ишқомлар, Калковуз суви, унинг бўйидаги қатор толлар, қолаверса, ўгирилгач деворда кўрганим — ғаройиб сурат — бир қарасанг кеннойим, бир қарасанг акам ва яна бир қарасанг у — Чаман акам бўлиб кўрингувчи нарса ёдимга тушиб кетган эди.

— Пича бўлса ҳам кут...мадими?

— Кимни? — Ойим тушунмадилар.

Менинг эса, номини айтишга тилим айланмас, не хаёлларга бориб гуноҳга ботаётганимни ўйлар, ўйлаган сарим юзиму қулоқларим ости ёниб борар эди.

— Ўша, неча йил паноҳида асраб келган кишиси— кеннойимларни-да? Уларни ҳам айтгани келибдими, ахир?

— Ҳа-а, — дедилар ойим энди тушиниб, — айтди, «булар ҳам боришсин. Ойим бошлари кўкка етади», деди. «Ўзлари билган жой», деди.

Менинг кўнглим худди чанқоғи қонган одамникидек хотиржам тортиб қолган эди-ю, ўзим бояги хаёлларимдан энди ич-ичимдан уялиб бормоқда эдим.

— Ёдгорни-чи, олиб борармиканмиз? — дедим бош-қа гап тополмай. Мен атрофга аланглаб, уни излардим, лекин ҳеч ерда кўрина қолмасди.

— Вой, ҳамма қолиб, уни обормай бўларканми? Ичкиб бир ерга етган экан, кўриб нақ ёпишиб олди-ку. Кейин сенга бир нималар ёзиб ташлаб кетди. Нима десам, Ёдгоринг

таклуфнома, шунақаси расм бўлибту, дейди. Мана. — У киши омонатни нимчаларининг ён чўнтакчасидан олиб узатдилар.

Росмана таклифнома, орқасида чумоли изиданам майда битик-хат. Ўқишга тутиндим.

«Мақсуд, укажон. Биз ҳам озод қуш эдик! Ота-она орзуси бизни ҳам тутқун этди! На қилайлик, бор экан тақдирида, деганларидек... кўндик. Тўрва халта бўйинга тушди, укажон. Энди биз ҳам ҳамма қатори яшамакчимиз. Эплай биламизми-йўқми, уни ёлғиз Аллоҳ билгай.

Боргин, акангни кўргандек бўламан, Чаман».

«Воҳ, шундай одам ахир синибдими?!» деб юбордим у ўз хаёлимдан ўзим кўрқиб кетдим. Кетидан келадигани... чиндан кўрқувлик эди: Ахир нега синмаётган эди?!

Бошқа дегани бормиди ё?

Ким эди у?..

Нимани кутар эди?

Ё бирон қасам ичган жойи бормидики, уйланоламаса?

Қачон уйланмоқчи эди?

Акамни қайтариб олиб келибми, тинчибми?

Энди-чи, ноиложликдан, онасининг — ўша беш кунлиги борми-йўқ, оқ-оппоқ бўлиб ўтирган онаизорнинг сўзини ташлай олмай уйланмоқдами?

Унда нега ичи ёниб кетяпти? Дуди осмонга чиқиб, нега озод қуш эдик, тутқун бўлдик, демоқда?

Кимни деб бўйдоқ ўтмоқда эди?

Бу саволларга қани эди бирон жавоб тополсам...

Тўй ҳам бир чиройли ўтди. Расм-русуми жойида бўлди. Қудалар ҳам рози кетди.

Биз ҳаммамиз тушиб бордик. Ёдгордан кеннойимгача. Ўз хеш-ақраболаримизникидагидек «қамишдан бел боғлаб» хизмат қилдик. Айниқса, ойимлар билан опа-сингилдек топишиб қолган Ойтўра бувининг эси кетди. Бир дуо қилдилар, бир дуо қилдилар. Дуолари даргоҳида қабул бўлган бўлсин. Шу билан бу хонадонга хотиржамлигу халоват иниб, Чаман акамнинг узун-узун кетишлари орқада қолиб, туп қўйиб палак ёзадиган пайти келгани рост бўлсин. Аллоҳ унинг кўнглига бу келган изли-қутли келинга муҳаббат, яқинларига меҳр солсин. Дуо яхши нарса, ҳаммамизнинг кўнглимизни ийлаб-ийитиб янада яқин қилиб қўйган эди. Гўё узулмайдиган ришталар билан боғлаб ташлагандек эди.

Ҳатто Чаман акам ҳам сипо тортиб қолган, уятчан куёвтўралардек қизарибгина, тортинибгина қараб қўйишини айтмаса, Ойтўра бувининг гапларига сўз қўшолмай ер чизиб ўлтирар эди. У тўрвахалта бўйнига тушганидан хурсанд эканини ҳам, хомуш эканини ҳам билиб бўлмас, мен уни ичида жон-жон деб турганини ташига чиқаролмаётган куёвларга ҳам ўхшатолмасдим. У кўпроқ тўрға тушиб қолганини сездирмасликка уринаётган каби эди. Балки менга шундай туйилгандир.

Ҳарқалай, у биз билан хайрлашаркан, келганимиздан боши кўкка етганини қайта-қайта айтиб, қўлини кўксидан узмаса-да, яна нимадандир жуда-жуда хижолат эди. У гўё энди илгариги суянган тоғимиз — ишонган боғимиз эмасди, энди унинг ўз оиласи, ташвишлари бор эди, ўзидан ортиб, бизга мурувват қила олмас, паноҳига ҳам ола билмас, акам ҳақда ундан хушхабарлар ҳам кута олмасдик. Чунки энди у узоқ командировкаларига чиқа олмас, аканг ҳақда хабарлар бор, зора ўзини кўрсам деб, зудлик билан жўнаб кета олмас эди. Унинг бўйнига оила аталмиш бўйинтуруқ тушган, Калковуз бўйидаги шу ҳовлига ипсиз боғланган эди. Чаман акамдек озод қуш бу тўрға қандай илина қолди, ҳеч ақлим етмасди. Сабаби — мен сизга айтсам, анчага довур маълум бўлмай қолди. Бу ўртада ёз ўтди, куз кетди, қиш чиқай деганда шаҳардан хабар келди. Ойтўра буви неvara кўрибдилар. «Муборак бўлсин»га ойим билан кеннойим тушиб чиқишди.

Шундан икки ҳафталар ўтгандими, ишхонага қўнғироқ бўлиб қолди. Олсам — Чаман акам: боши осмонда:

— Ўзингмисан, пакана пари? Ука деган ҳам шунақа бўладими? Хабарам олай демайсан, табриклай ҳам демайсан? Э, баракалла!

— Муборак бўлсин, ўғилчалар! — дедим хижолатларга ботиб.

— Муборак ҳам гапми, хари синдириш керак! Аканг қарағай шу кунни кутиб ўлиб бўлди, кўкраклари тешилиб кетди-ку. Бу ёғи озодлик, яна хурлик-ку, Мақсуд. Эшитяпсанми?

Мен эсовсираб қолган эдим!

«Қизик-ку! Шу кунни кутиб ётган эканми?! Келинпошша билан (тавба, нега келинпошша бўлсин! Келинойи-ку!) ахднома шундай эканми?» Чиндан у қандай рози бўлибди экан? Бунинг юришларига, бедарак тентираб кетишларига! Бекорга у қариқизни, «ўқий-ўқий шаҳар олиб бера олмаган», онасига шаҳар олиб беролса ҳам ўзига бахтдан тахт яратолмаган ўша олимани хотинликка олмаган экан-да. Жиндек шунга ўхшаш гаплар қулоғимга чалингани бор эди. Гўё «Битта кўчқордек ўғил туғиб берсанг, бас, ойимнинг армонлари ушалсин. Кейин ўшанга андармон бўлиб ўтираверасизлар қайнона-келин...» деганмиш, тавба.

Воҳ! Шундай бўлса, яна яхши-ку! Акамнинг чопари, кимларнинг «суянган тоғию ишонган боғи» ўлмаган экан-ку! Истеъфога чиқмаган экан-ку соқчи фаришта! Юрагига балли-ей, бир йилга чидаб ўтирибди-я! Энди тентираса, қаёққа бораркин? Акамни излаб қай диёрларга ўтаркин? Қай сарҳадлардан ошиб, қай шаҳарлардан уни сўроқларкин? Йўқотган изини қай саҳролардан изларкин? Бирон мужда топганми ё таваккалчини ишини Худо ўнглар деб, отланиб қолдими? Рухсат беришмаса, қаёққа боради?

— Тушайми, қаердасиз? — дедим ютақиб.

— Туш-туш. Олиб кетгани келдим-да сени. Ичларим тошиб кетди-ку, пакана пари. Сенга ёрилмасам кимга ёриламани? Бўл, йиғиштир иш-пишингни. Бир кун сенсиз ҳам чиқар ўша ҳеч кимга кераксиз газетинг...

Ол-а, шу ерга келганда оширворди-ку. Одамнинг ҳамиятига тегиб кетади ҳам демайди-я. Худди бир вақтлардаги салти-свой Чарли чапанидек нималар деяпти?! Шунча одам кўр бўлиб чиқарган газетни нима демоқда? Рост, гапи энди менга наша қилмоқда, ичимда аламми, бир нима ғимирлашга тушган эди. Чиндан ҳам ҳеч кимга кераксизми? Кимнинг гапини гапиряпти? Ҳамма-ҳамма билан, у шундай деб турса-я... Аламданми, нимадан тилим танглайимга ёпишиб қолгандек эди гўё!..

— Ҳа, дамнинг чиқмай қолди, бирон юмушинг... — деди у сал юмшаб.

Мен ҳам уни аядим. Ахир кимсан акамнинг қиёматли ошнаси. Бошқа биров бўлганида эшитадиганини эшитиб оларди. Ҳақимни қўймасдим балки... Лекин бу акамнинг туғишгандан аъло ошнаси. У келади-ку, мен чиқмайманми? Бир арзимас гапига зарда қилиб-а?! От тепкисини от кўтаради-да.

— Йўқ, чиқаяпман, юмуш-пумуши борми! Ҳаммаси сиздан айлансин, — дедим.

— Бу бошқа гап, пакана пари. Ўзингга етари йўқ. Бўлақол, — деб шоширди.

Йўлақай пальтомни эгнимга ила-ила кубанкамни қўлга олганча зинадан пастга ошиқдим.

Ўпкамни қўлтиқлаб дегандек тушиб борсам, тушдан аввалги йилт этган эшак ўлдирар офтобда жиндек эриб, яна қатир-қутур яхламоққа бошлаган йўлкада Чаман акам бетоқат бориб-келмоқда. У мени кўриб чекиб турган сигаретини қорга иткитиб, ўзи менга кучоқ очгудек юрди.

— Э, бормисан, Каттабоғнинг гули! Ошнагинамининг пакана пари укагинаси! Сўраб келмасам, ўзинг бораё ҳам демайсан?! Оқибат шу бўлдимми?

— Узр, узр. Эшитибам ўтолмадим. Муборак бўлсин, янги меҳмонлар? Оти нима бўлда, полвоннинг оти? — дедим гиналарни унуттиришга уриниб.

— Ўғилчаними? — деди у кучоғидан қўйиб юбормай. Ундан ҳозиргина чеккан сигаретининг хиди гурқираб келар, ўзи эса мени ялаб-юлқашга тайёр эди.— Олма олмадан нари тушганми,

аммо мен ихтимат қўйиб, ошнамнинг номини бердим. Адашига ўхшаб, ботур бўлсин, унданам узокқа борсин. У етолмаган орзуларга ҳеч курса булар етсин деб, шундай қўйдик. Қалай, сенга ёқдим?

— Султонмурод дебми? — дедим хайрату шодлигимни ичимга сиғдиролмай.

— Ҳа, тўлиғича қўйдим. Ирим қилиб эмас, ният қилиб! — Кейин кутилмаганда кулоғимга энгашиб шипшиди, — Билиб қўй! Ҳар иш ниятга боғлиқ. Пайғамбаримиздан шундай ҳадис бормиш.

— Раҳмат, унутмаганизга... — деёлдим ичим аллатовур ачишиб кела бошлаб.

— Унутиш? — деди у икки елкамдан чангаллаб тутиб турганича, кўзимдан кўзини узмай. — Қаёқдаги гапни гапиряпсан сен?! Уни унутсам, Чаман отимни бошқа қўярман! Усиз мен кимман? — деди мени силкилаб, кейин итариб юборатуриб, маҳкам ўзига тортди-да, қўшди. — Қўй бу гапларни ҳозир: ярамга туз сепма. Ундан кўра кетдик. Ўғилни ювамиз бирон ерда. Бир отамлашиб, эзилишайлик.

Менинг миямга қачондир, кимдандир эшитганларим урилиб, бош чайқадим:

— Отамлашсак отамлашайлиг-у, лекин ювмайлик. Чилласи чиқмаган болага яхшимас. Юк тушади, дейдилар ойим. Ундан кўра, бирон ҳолироқ иссиқ жой топайлик, — дедим ийманибгина.

Чаман акам дабдурустдан елкамга қўлини ташлаб, қокди:

— Ўлма. Шундай кунда танчадан зўри борми? Юр, уйга кетдик. Бозиллаган танчада бир битимиз тўкилсин.

— Бу бошқа гап. Шўрвани солиб қўйиб, эзилишганга нима етсин. — дедим. Ичимда эса, нимадир ғурмишлагандан-ғурмишлаб нимани илиниб келибдикан, деб турибман-у, сўрай олмаяпман. Чаман акам бўладию беҳудадан-беҳудага сўроқлаб келадими? Балки, аввалги сафарларида топган хатларидан қолгани бўлса ўшани ҳам бермоқчидир?..

У ихчам, узун қора чарм пальто кийган, бошида ҳам чарм кепка, ҳатто қўлқопи юмшоқ — тоза чармдан эди. У шу туришида қора машиналарда юрадиган амалдор вазирлардан бир туки кам эмасди. Мен уни бирон баландроқ вазифага тайинлашибдими, хизмат машинаси ҳам ҳозир келиб қолса эҳтимол, деб ўйлаб қолган эдим.

Ундай десам, бозиллаган танча ҳақидаги гапи қизиқ... Ё қабулу мажлислардан безиб, ёриларга мендек бир яқин суҳбатдош истаб қолдимикан?

Ҳукуматнинг қора машинаси ҳам келмади, унинг орқа ўриндиғига ҳам ўтирмадик. Нечта бинойи таксиларни ўтказиб юбориб, кепкасининг мойи чиққан бир киракашнинг машинасини тўхтатди-да, савдолашмай ҳам олд ўриндиққа чўкди. Кейин ярим ўгирилиб ўтириб олиб, гап бера кетди. Ё роса ичи қизиби, тўкилолмай юрган экан, ё мени топиб олиб, гап халтаси очилиб кетган эди. Фақат мен бир нарсага хайронман: бир йил бурун уйланиб сипогина куёвга айланган Чаман ака қани? Гўё у бир думалаб, яна аввалги ўз ҳолига қайтиб улгурган, бир гапириб ўн кулар, кўз кўриб, кулоқ эшитмаган саргузашту теша тегмаган хангомаларни қалаштириб, ичимни узиб бораётган эди.

Яхшиям мой босган кепкасини бостириб олган анув сарикмошак шофер бизнинг тилимизга тушунмайди. Тушунса, шу вақтгача қайбир ариққа машинани солворган бўлармиди. Шунда ҳам ҳар шарақлаган кулгимизга худди бир нарса тушунгандек илжайиб қараб қўймоқда.

Калковуз кўпригидан ўтиб, сув ёкалаб ўша остонаси тагига ўн одам зўрға кўтаргудек катта харсангтош ётқизилган эшикка етганимизда акам шофернинг тиззасига иккита қизил ўн сўмлик ташлаб, елкасига қокди:

— Раҳмат, сариқ-суруқ — ўзимизнинг уруғ, ука. Топганинг ош бўлсин.

Сарикмошак ҳам валломат экан:

— Ўзларига-да, раҳмат, шеф, — дея кишибилмас битта ўн сўмликни тушаётган акамнинг чўнтагига қистириб юборди. Назари тўқлигини кўринг буни... деб ўйладиму... шу заҳоти ўзимни

омиларнинг омиси, ҳар битта келгиндидан фазилат излагучи гўлларнинг биттаси ҳисоблаб — ўз-ўзимдан ижирганиб кетдим. Шунаққиб, ўзимизни паст ола-ола ким бўлиб қолмоқдамиз?! Султонмурод акамдек одам ҳеч замонда шундай ҳайратга тушармиди?! Чаман акам у сариқмошакка беҳуда иккита ўн сўмлик ташлаб тушдими? Гўё ма, шунга келганмисан, хизмат ҳақингни ол-да, қорангни ўчир, демоқчимасми? У ҳам анойимас (жилла курса, мен кўраман-ку валломатлигини!!) ўша хорижда ҳам кадрланадиган ўн сўмликнинг биттасини қайтариб, қистириб юборди. Шунақа «ўқсиз жанг» аллазамондан бери давом этаётганини мана ҳозир англаб-кўриб тургандек эдим мен. Булар ҳам ташларидан сездирмасалар-да, ичларидан бўш келмасдилар. Эрта-бириси кун ким ғолиб келади, буни ёлғиз Аллоҳ билади.

Яъни ким Аллоҳга яқин бўлса, ўша ютади. Ғурури, ори, номусини, демакки, дини-диёнатини қайтариб олади. Ҳозирча хуфёна жанг кетяпти. Ростки, бундай «номаъқул» фикрлар меҳмон бўлиб келаётганидан баъзан кўркиб-кўркиб кетсам, баъзан акамга ўхшаб бораётганимдан хурсанд бўлиб кетаман...

Тушдик. Кириб боряпмиз ишқомлару кўмилган ток занглари оппоқ қор тагида қолиб, яна ҳам кенгайиб кетган ҳайхотдек ҳовли-боғнинг япаски ғишт ётқизилган йўлкаси билан ўша тепадаги узун ҳам болохонали уйлар томон. Биз бу ердан ўзимиз учун азиз одамларни топганмиз бир вақтлар. Оғир кунда улар шу ерда жон сақлашган. Ёдгортойимиз эса, шу ерда туғилиб, дунё юзини кўрган. Ҳов анави шоҳлари ҳар томонга салом бериб эгилиб қолган толлар остидаги кўхна ҳовуз бўйларида чопқиллаб юриб, катта бўлган. Кечалари эса, (ҳозир деразасига бўзми — нима тутилган) ҳов анави болохонали уйда ётиб, тушларида кимларни кўрган. Шу боис ҳам бу ҳовли, бу уйлар менга азиздан-азиз. Анави чеккадаги бир уй, бир даҳлизда Ёдгорнинг ўрнига (мен Ёдгорман деб!) буваларининг юртига бориб келган, уларга совға-саломлару муждалар олиб келган Саритою уни асраб олган онаси Асал опа туради. Бунисига бўлса, келин тушган. Ёнгинасида (ҳов ўша болохонага чиқадиган ёғоч зина ёнида) бу хонадоннинг нури иймони бўлиб, Ойтўра буви ўтирибдилар. Ҳозир қаерга кирамиз экан? Қаерга кирганимизда ҳам аввал бувини зиёрат қилиб қўйиш қарз ҳам фарз. Дуоларини олиш лозимдан-лозим. Қолаверса, янги меҳмонли бўлишган. Муборакбод этиб, кўрманасини у кишига бермоқ лозим. Урф шундай, ирими шундай. Амақисига ўхшаб, мирзо йигит бўлсин, бизаниям тарихларимизни ёзсин, деб дуо қилсалар, бошим кўкка етмайдими?..

— Қаранг, ойи, мен кимни бошлаб келдим. Ошнагинамнинг туғишгандан аъло холаваччаси. Танукли мирзо... Анави кунги меҳмонлар шуларникидан келишиб эди-да. Энди бу кишининг оналари бизга ҳам хола ҳисобланадилар-да, шундайми, ойижон?

— Вой, онайиз айлансин. Ким келяпти десам, сизмидиз ҳали? Келинг-келинг, қадамларингизга хасанот. Тутинганларни туғишгандан аъло этган Аллоҳимдан ўргилай, келинг, — деб бир ерга ета кетдилар.

Қўлларидаги қариганда топган неваралари — йўрғакдаги болани ёнгиналарига ётқизиб, ўтирган жойларида мен билан кўришишга чоғланарканлар, бу кўп қадим уйлар янги меҳмон кўришиб, аввалгидан ҳам чароғон бўлиб кетгандек эди. Чиндан келиннинг қадами қутлуғ кепти бу хонадонга. Ҳаммаёқ саранжом-саришта, деразалардан офтобда ярқираган қорнинг оппоқ нурлари тўкилибми, уй ичи чароғон тортиб кетган. Илгариги заҳ-моғор хидларам йўқ. Токча қозикларидаги охорли сочиқларданми ва ё бешик бошига илинган қалампирмунчоқ шодасиданми, таниш ифорлару бўйлар тараларди. Унга норасида бола иси, янги келин бўйлари, Ойтўра бувининг ширин мулозаматлари қўшилиб, уй эмас, жаннатга кириб қолгандек бўлмоқда эдим. Бошим ҳам енгил-енгил айланиб келмоқда эди гўё. Мен бош эгиб бориб, оқ руҳ қаравот ёнига тиззалаганча Ойтўра бувининг момик бағирларида қолдим. Ундан эса бояги бўйлардан ҳам азизроқ бир бўй — ҳалим тортиб қариган такводор зотлардан келадиган бир тур ифор хидлар анқиб, худди жаннатдан тушган деб аталувчи анжир тагига келиб қолгандек эдим.

У киши эса, момикдан юшоқ кафтлари билан бошиму куракларимни силаб, шивирлар эдилар:

— Эслаб кепсиз, илой, бизнинг невараларга ҳам сизнинг йўлингизни берсин. Юртда азизу мукаррам қилсин Ўзи, — кетидан қўлларини очиб, дуо қилиб қўйдилар, — Ва саллалоху таоло ала хойри холқиҳи Муҳаммадин ва ала алиҳи асҳабиҳи ажмайин. Бироҳматика йа арҳамар роҳимийн.

Беихтиёр биз ҳам қўл очиб дуога қўшилди-у, аммо бу Пайғамбаримиз шаънларига саловат эканини, шусиз осмон эшиклари очилмаслигини ҳов талай йиллардан кейин англаб етдик. Улар билган нарсаларни билишимизга неча қовун пишиғи бор бўлса-да, бу дуолар бизга мойдек ёқиб тушмоқда эди.

Кейин Ойтўра буви бошлари кўкка етиб, сўраша кетдилар:

— Ойиз Саломхон омон-эсонмилар, келинпошшам қалайлар? Бир-биридан ширин жужук қизлариз бормиш — бой экансиз, катта бўлишяптими? Ўғилчангиз юриб кетганмиш, ило-ой, Аллоҳ бахтини берсин. Гўшангаларга куёв бўлсин.

Шу асно йўрғакдаги чақалоқ гувраниб, бошини дам у, дам бу томонга бурганча искалана бошлаб эди, буви унинг тилидан ҳам гапириб қўлларига олдилар-да, бошини тикка қилдилар:

— Вой, амақужон, ассалому алайкум, бу ёқда биз ҳам бормиз, гўшангаларга куёв бўладиган. Хуш кепсиз, адажонимизнинг азизлари. Чилламиз чиқиб қолди бизаниям, одам танийдиган бўп қоламиз ҳадемай.

Мен ийиб кетиб, ўрнимдан тура бошладиму қўйин чўнтагимдан бешта қизил ўн сўмлик олиб, акамнинг митти адаши бўлмиш болакай йўрғагининг ипак боғичига қистирдим.

— Ваалайкум, ваалайкум. Катта йигит бўлсинлар. Отларига яраша ишлар қилиб, ҳамманинг дуосини олиб юрсинлар. Биз етолмаган жойларга етсинлар, — дедиму ўзим нимагадир тўлиқиб келиб, кўзларим намланди.

Бу ёқда аҳли аёли, ўғли қолиб, ўзи қайтар йўлини тополмаган акам ёдимга тушиб кетган эди. Ва негадир Чаман акам шу ўғлининг отини бундай қўймай турса бўлармиди... шу билан қайтар йўли тамом беркилмасмиди?.. деган ўйлар кечиб, ичимни тирнай бошлаган ҳам эдилар. Ислонда ирим йўқ бўлса-да, негадир мен ўзимни босолмасдим. Ич-ичимдан ғурмишлаб келаётган бир ғашликни қуварга ҳам ярамасдим.

Қарангки, қайтиб ўтираримни ҳам, чиқишга изн сўраримни ҳам билмасдим. Яхши ҳам Чаман акам бор экан, у ҳолимни тушуниб, орага тушди.

— Ойи, бизга рухсат берсангиз, нариги танчали уйга жой қилдириб эдик. Ўрик ўтиннинг оловида танчани бир бозиллатиб ўтирмоқчимиз.

— Яхши ўйлабсизлар. Оёқни ҳозирдан асраш лозим. Кейин мендек, манавундай кунга қолиб ўтирмайсизлар. Бораверинг, бахайр...

Манзиратлар билан чиқдик. Бирон ёққа кетишган шекилли, Асал опа ҳам, унинг асранди ўғилчаси кемшиктой ҳам кўринмас, фақат ташландиқ ҳовуз томондаги ошхонадан енгил дуду тутун ўрлаб, оловнинг чарсиллагани эшитилар, ишқомлар орасию ҳовлидаги қор кўрпасига қараб бўлмас, у офтобда минг-миллиард марвариду инжуларга айланиб ярқирар, қамашган кўзни қаёққа оларни билмасдик.

Биз ўн бир тўсин (болор)ли, лакланган тоқилари қора жигарранг тусга кириб кетган, гир айланасига дорпечу гулпечлар тутилган, атир упуаю қовуздоғу бешик анжомларининг бўйларига қўшилиб, қалампирмунчокми, гўдак исими, нимадир ўтириб қолган келинлик уйига кириб қолган, тепадаги дераза тагида кўрпа ёпилган танча кўринар эди.

Чаман акам ясси ғиштдан терилган ханик ёнидаги қовшандозда кўнжли нозик ботинкасини еча туриб, тегишди:

— Мана шу бизнинг тутқунхонамиз. Худо хоҳласа, шу ғурбатхонага тушганимизга ҳам бир йил бўляпти. Келаси ҳафталарга Султонтойнинг чиллари чиқса, тўртта чолни чақириб, ис

чиқариб юборсак, қарабсизки, уй тутқунидан ҳам озодмиз-да. Келишув шундай бўлган. Кейин тўрт томонимиз қибла, хоҳлаган ёғимизга қанот ёзиб уча оламиз. Озодлик!..

— Кимдан? — деб юборибман беихтиёр.

— Кимдан бўларди, — деб ишшайди у наMAT устига ўтиб, — бу тарз бир тупкага қамалиб ўтиришлардан. Рўзғор ивир-чивирию ҳамма қатори юришлардан. Бемақсад, бемурод умргузаронликдан. Тўйдим ҳаммасидан. Қолаверса, пакана пари, энди сенга ёрилсам бўлади, бошда чақириб олишганида шартлашув шундай бўлган. Уйланасан, ўғилми-қиз кўрасан, чилласи чиқади, сўнг озодсан, унгача бўйнингда бўйинтуруқ — ўтиравурасан. Сен буларнинг орзу-хавасини қондир — кейин тўрт томонинг қибла, борганча бориб, келганча кел. Об-хаво истансангдаги вазифалар сенсиз ҳам адо этиб турилади. Дунёни тўфон босиб кетмас, кут, деб шу тўрт девор ичига тиқишган эди. Мана, биз шартни адо этдик. Той боланинг чиллалари чиқяпти, келинпошша кўллари косов, сочлари супурги, буларнинг истакларини адо этиб турибди. Қолаверса, кемшиктой эр етиб қолди. Демак, бу хонадон эрқаксиз эмас. Аканг қарағай иссиғ элларга қараб учса, бўлавуради. Рам-рам, рам-тарарам... — деб айлана туриб, қош қокиб, кўз учириб, қарс бадабанга ўйинга тушиб кетса, бўладими?

Мен тахта бўлиб қолаёзган эдим. Уни табрикларимни ҳам, кучиб оларимни ҳам билмасдим. Ваҳо-лангки, арзирди. Шунини айтадилар-да, ҳар нарса ниятга боғлиқ деб. Ният соф бўлса, ким ниятига етмагай?!

12. Хуш қол энди, жамилам...

(Тангриитоғдан ўзга диёрлардан топилган мактублар жумласидан.)

«Аллоҳ сенга сабр бериб, Ўз паноҳида асрасин. Сени унга топширдим. Ўзини сенга вакил этдим. Тушун, жамилам, шундай ишлар бўлиб кетди! Ҳамма сиғган Тангриитоққа бизлар сиғмай қолдик. Кўнглум ҳарқалай тинч эди сизлардан. Шундай доvon ошиб, сарҳаддан ўтсам етадиган жойда эдим. Жилла курса, соғиниблар кетсам, ўша доvonга чиқиб тушмоғим, сизлар паноҳ топган она диёр хаволаридан туйиб-тўйиб нафас олмоғим, у азиз юрт насимларига юзларимни тутиб, соатлаб ўтирмоғим мумкин эди. Барчасини Худойим кўп кўрди. Тангриитоғни ташлаб чиқдик. Қори акам айтадилар: Ҳазрат Алидан сўрашган экан: агар Осмон камонга айланиб, Ер унинг ипию одамлар ўртасидаги мажоролар камон ўқиға айлансалар, Камончи эса, буюк Аллоҳнинг ўзи бўлса, нишонга айланган бебахтлар қаёққа қочгайлар деб. Шунда у киши: Албатта, Аллоҳ томонга қочиб, жон сақлаш мумкин, деб жавоб қилган эканлар. Шунга ўхшаб, биз ҳам Унинг паноҳига қочмоқни афзал кўрдик. Шояд Каъбатуллоҳ томонлардан нажот топсак. Ана шу умидда ҳижратни ихтиёр этдик. Бунда ёлғиз Аллоҳ розилигидан бўлак ниятимиз йўқ, Маҳфузам.

Тўғри, Маҳфуз, Каъба йўли осонмас. Унга етмоқ душвордан-душвор. Айниқса, биздек дарбадарлар учун мушкулдан-мушкул бир сафар. Етгунча не диёрларда қандай захматлар чекармиз, қанча сарҳадлардан қандай ошармиз — билмасмиз. Олдинда Аллоҳнинг яна қандай имтиҳону синоатлари бор, не кўргиликларга учрармиз, билмасмиз. Билмасак-да, Камончи томон қочмоқни, уни паноҳ тортиб бормоқни лозим кўрдик.

Маҳфуз, «биз кўзингизга кўринмадикми?» деб ўпкалашга ҳақлисан. Йиғлаб-сиқташга, сочларингни ёйиб, юзингни ёстикларга буркаб ўкрашга ҳақлисан.

Майли, кимсасиз уйларга қамалиб олиб, тўйиб-тўйиб, хун-хун бўлиб йиғла, кўз ёшларингга эрк бер. Бусиз ҳам эзилган юраккинангни бўшат. Аммо тақдирингни қарғаб тилга ола кўрма. Булар ҳаммаси — мен бу ёқларда қолиб, сен ота юртда орқадешингни кутиб юрмоғинг, аёл бошинг ила ватанда ватансиз қолмоғинг — барча-барчаси Аллоҳнинг ёзмиши — хоҳлашидир. Унинг синови — имтиҳонидир. Ҳар иккимизга ҳам шундайдир. Негаки бу дунёда Аллоҳнинг хоҳишидан ташқари на бир ел эсар, на бир кун кечар. Қалам ёзишдан тўхтаган, сиёҳи битган!

Барчаси ёзилиб бўлган! Бу ёзмишни ўзгартирувчи Аллоҳдан бўлак Зот йўқдир. Хоҳласагина Ўзи ўнглагай. Шунинг учун ҳам, жамилам, гуноҳга ботиб, ёзмишимиздан нолиб, тақдирни қарғаб ўтирма. Барчасига кўн. Дунёда Аллоҳнинг ёзмишига кўнган кишидан ҳам оқилроқ одам бўлмагай. Ана шундай кишигина банда саналгай. Кўниб, Аллоҳнинг розилигини тополгай.

Сен (узр, аввал сизлар эдим, энди азбаройи ўзимга яқин олиб сенлаётирман. Чунки осмон никоҳи ўқилган ёлғиз рафиқамсан. Мен сендан тонмасман. Ҳар қанча узоқ кетмай, унутмасман), ҳа, сен ўзинг оқиласан, барча-барчасини вақт ўтиб тушуниб олгайсан. Бу жаҳон айвонида Аллоҳнинг ихтиёри, иродасидан ташқари ҳеч нарса содир бўлмаслигини англаб етгайсан. Тушун, биз бир-биримиздан қанча олисларда бўлсак-да, ўртада қанча тоғ, қанча дарёлар ётса-да, барибир ёлғиз бир Зот паноҳидамиз. Унинг Ўзи яратган Ер устию Осмон остидамиз, ундан чиқиб кетмаганмиз. Қолаверса, унинг хуш кўрган динидамиз. Ўзи паноҳида асрагай бизни. Шунинг учун мен сендан хотиржамман. Ўзига топшириб қўйганман сени! Ҳеч бир кимса сени ул Зотдек асрай олмас! Фақат сен буни тушунсанг, бас. Ўзингни унга топширсанг, ҳасбияллоҳу неъмал вакил⁵, дея таваккул қилсанг, бас. Ўзи асрагай. Ана шунда, билки, қалбингга ҳам буюк бир хотиржамлик ингайки, унинг олдида бу дунёнинг барча ташвишлари ҳечга айлангай! Ўзинг эса, менинг гўзал амалли, саботли маҳбубамга айланиб қолгайсан.

Бу бир таскин эмас, жамилам. Ривоят ё эртақ ҳам эмас. Бу ҳақиқатдир. Ўзини билган, Аллоҳни таниган, уни ҳеч бир нарсага алмаштирмаган, ёлғиз Аллоҳга таваккул қилган мўминларнинг буюк эътиқодидир. Лаа илаҳа иллаллоҳу⁶ — ана шудир! Шунга суян — шундан паноҳ топгайсан.

Барча ишлар ниятга боғлиқ, демишлар Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам. Биз жиҳодни дилга тугиб, ўша сарҳад ошиб борган кезимизда зоҳиран ниятга етмаган эсак-да, ботинан Аллоҳ ризолигини топган эканмизки, буюк Аллоҳ ўша кечанинг ўзидаёқ мени ажри мукофоти ила сийлаган, сенинг рухсорингга етказган эди! Энди имоним комилки, ўша сафарда бизга сарҳад йўллари очиб уни бехатар қилиб қўйган ҳам унинг Ўзидир. Тўрамни ишни қайта бошдан бошлаб, зафар топмоққа кўнгилларини чоптирмаган ҳам ким бўларди?! Ўзидир! Фақат менингу сенинг қайси феълимизу амалимиз унга хуш келмишки, бизни шу баҳона топиштирди, бир кеча меҳмон этди бир-биримизга. Шунга ҳам беадад шукрлар бўлсин. Топиштирмаса, бошқа кўриштирмаса, нима қилар эдик?! Ва бунинг ҳикматини ҳов кейин англаб етармиз балки.

Сен ғам ема. Ҳаммасини буюк Аллоҳ ўзи чокини чокига тўғрилаб, ўнглагай. Иймоним комилки, ўша учрашув беиз кетмагай. Ундан ёдгор қилиб бир тирноқми, нима бергайки, алал-оқибат ўшал фарзандимиз туфайли ўртадаги ришталаримиз узулмай қолгай, қачондир бизни топиштиргай. Бўлмаса, нега кўриштирди, учраштирди, агар қайтиб топиштирмаса?! Менинг умидим шундан ва ёлғиз Ёдгоримдан. Қай юртлару бегона элларда дарбадар кезмай, афғон чекиб ҳиндудек қораймай бу ният, бу умиддан тонмасман, сизларни унутмасман.

Майли, йиғла-сиқта, тишингни тишингга бос, аммо Тангримиз азза ва жаллага шукрни унутма. У иноятга кимлар етди, кимлар етмади?! Ахир Маҳфуз қаердасан, бил. Ўз ота юртингда, холаларимиз қаватида ўтирибсан. Биздек дарбадар кезсанг, нима қилардинг?! Ношукр бўлма. Қанчалар у диёрнинг бир ховуч сувиға зор, тупроғига зор. Яқинларини тушларида кўради, холос. Сен уларнинг қаватида ўтирибсан-ку.

Биламан, кучи кўз ёшидан бўлакка етмаган бир аёлсан, бир келинчаксан. Лекин мени десанг, қаерда бўлса, омон бўлсин десанг, йиғламагайсан. Унинг ўрнига ҳам ўзингга сабр тилагайсан. **Ўйла, Маҳфузам, бу дунёда шунчаки яшашдан не фойда? Агар ўз нафсингга қарши жиҳод қила билмасанг?! Бу дунёнинг хою ҳавасларидан устун туролмасанг?! Қолаверса, нимага яшаб юрибмиз, агар Аллоҳнинг розилигини тополмасак?! Шундан бошқа тонгла**

⁵ Ўзингни вакил қилдим, демок. (Муаллиф).

⁶ Ўздан ўзга илоҳ йўқ, деб иймон келтирмоқ. (Муаллиф).

Маҳшарда катта тарозуга кўядиган нимамиз бор?! Агар шу розиликни топсак, билки, у қирқ йил бирга яшаганимиздан аълороқдир!

Кўй, кўзёшларингга ҳам раҳминг келсин. Умидим бор. Буюк Аллоҳ бизни шундай қолдирмагай, бу жудоликлар кетидан висол келса, ажабмас. Сени, Ёдгоримни бир бор кўрмай кетсам — кўзим очик кетмасми?

Кут. Сахарларда ёлғиз Ўзига илтижо қилки, бизни қайта кўриштирсин, топиштирсин.

Хуш қол энди, жамилам. Мен сенга сабру сабот тиларман.

Султонмуродинг
Пешовар».

13. Чин соқчим, қиёматли биродарим — Чарли-Чаманимга

«Оҳ, биродарим, бу дунёга келиб топган якка-ёлғиз содиқ дўстгинам, Чаман! Қадим Эскижувалигим! Ҳорисим, соқчи фариштам, Закий Валидийдек суянганим, ишонганим!

Узр, минг бор, узр! Йўлларимиз айро тушганига. Мен сендан берухсат, бемаслаҳат бу йўлни — ҳижратни ихтиёр этиб қўйдим. Ватанга сиғмаганларга Аллоҳим Ўзи ҳижрат йўлини очгай экан. Мен бу йўлнинг биринчи йўловчиси ҳам, охиргиси ҳам эмасман! Тақдирга шукрона айтмоғим лозим.

Йўқ, мен қасамни бузмоқчи эмасман ва бузганимча ҳам йўқ. Сенга берган сўзим-сўз, унга ҳиёнат этганимча йўқ! Фақат шундай бўлиб қолди. Барча мажорою мушкулотлар Камончи томонга қочиб, жон сақламоқдан бўлак йўл қолдирмадилар. Ҳамма йўллар беркилиб, шу биргина йўл — Аллоҳ паноҳига қочмоқгина қолган эди, Чаман.

Мен сени оғир кунга қолдирдим, узр. Бунинг учун сени тинч қўймаслар. Бир қават этингни шилиб ол-салар-да мумкин. Лекин сен эпини топасан, деб ўй-лайман. Не оғир ҳоллардан қутулиб чиқмагансан, ахир. Бир чорасини топарсан. Ахир сендай чаптаст бу дунёда иккита бўлса, биттаси ўзингдирсан. Балки сен ҳам ўша Камончи паноҳига қочиб қутиларсан?

Чаман, тушун! Сен учун ҳамиша вазифалар ўз йўлига, бир баҳона бўлган холос. Сени менга минг ишончлув соқчи этиб тайинлашмасин, минг ҳисобу ҳисоботлар талаб этиб келишмасин, сен ҳамиша мени бало-қазолардан асрагувчи соқчи фаришта бўлиб келгансан. Шуни олий вазифа, ният, мақсад деб билгансан. Шу билан Аллоҳ розилигини топмоқни истагансан. Бўлмаса, аллақачон мени маҳв этиб юборар эдилар. Ёхуд ер ости музхоналаригами, қамоқхоналаригами тиқиб ташлаган бўлардилар. Сен эса, мени уларга ким кўрсатиб, қай сарҳадлардан ошириб, қай жанггоҳларга олиб чиқиб юрибсан! Ва биз «топшириқ ила от минган» мужоҳидлар сафига қўшилиб турибмиз! Сен нияти ёлғиз Аллоҳагина аён бўлган улуғ ўйинчисан! Сен Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам уруш — ўзига хос фириб беришдир, деб марҳамат қилганларидек, устомонлик билан бизни қутқарган, мужоҳидлар сафига қўшган кишисан. Аллоҳ рози бўлсин, яхшиликларинг учун! Фақат мен сенинг бу яхшиликларингга арзирли яхшилик қилиб улгурмадим. Қайтага сени оғир аҳволга солиб, Тангритоғдан чиқиб кетдим. Изимни йўқотиб кетдим. Сенга жабр қилиб кетганимни, Чаман, энди англаб турибман. Лекин энди кеч, орқага қайтишга имкон ҳам, йўл ҳам йўқ. Узр, ошна, Аллоҳнинг хоҳлаши балки шундай бўлгандир. Мен барча-барчасини ҳозир тарозуга солиб, ким ҳақ-ноҳақлигини аниқлашга ожизман. Фақат Буюк Камончи — Аллоҳнинг паноҳига қочиб тўғри қилганимни биламан, холос. Қори акам айтдилар: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳазрати Алига: «Эй Али, агар бутун олам сенга душман бўлса ҳам ҳеч андиша қилмагил рост сўзлашдан, омонатни асрашдан, жувонмардликдан» деб васият қилмишлар. Шу боис мен ҳам сенга рост сўзни айтдим, токи мени қасамга ҳиёнат этди, деб ўйламагайсан ва бундан кейинги қадамларингни билиб босиб, ўзингни қасу ноқаслардан асрагайсан.

Ох, Чаман, Чаман, биласанми, бизнинг фожиамиз нимада? Сарҳад ошмаганимизда, дунё кўрмаганимизда. Киндик қонимиз тўкилган жойнигина ватан ҳисоблаб юришимизда. Ундан ажрасак, ўзимизни энг бахтсиз киши санашимизда. Ваҳоланки, Аллоҳ бизга бутун ер юзини намозгоҳ қилиб бериб қўймиш. Ва унга бизни вақтинча нигоҳбон этиб тайинламиш. Ана шу имтиҳон диёридаки, биз барча мўминларнинг дарди билан яшай билмас эканмиз, қандоқ ҳам бутун ер юзини саждагоҳ ватан тута олғаймиз. Мангу ватанимиз жаннатга эришолғаймиз?! Бусиз Аллоҳ розилигини топиб бўлғайми?! (Яна биз ўзимизни мужоҳид санаб юрибмиз!)

Чаман, хатнинг шу жойига келганда ўқишдан тўхтагил-да, волиданг Ойтўра буви олдиларига чиқ. Чиқ-да, (дарвоқе, биз учун азиз у кишига кўпдан-кўп дуои саломларимни етказгайсан. Аллоҳ у кишини сизларнинг бахтингиз учун ҳам ўз хифзу ҳимоясида асрасин. Яна кўп йиллар шу хонадоннинг дуогўй онахони бўлиб ўтирсинлар!) каравотлари тепасидаги жилдда осиглиқ турмуш ўша Каломуллоҳни очиб, биз ватанжудолар ҳақида келмиш бир оятни — Нисо сурасининг 100-оятини топиб ўқиб беришларини илтижо эт. Шунда кўнглинг жойига тушиб, барча ғилу ғашликларни, аламларни унутиб, ҳеч замон туймаган бир хотиржамликни туйгайсан, ўртоқ.

Қайтиб чиқдингми, энди эшит. Ўша Қуръони Каримни биринчи бўлиб бизнинг тилимизга ўгирмиш зот (у киши ҳам ватанжудо — бу ёқларга ҳижрат қилмиш кўп табаррук киши эмишлар) — ана ўша киши ҳижрат оятини бундай шарҳламишлар: «Кишики, Худо ризоси учун азиз ватанларин, маҳбуб хонадонларин ва хеш-ақроболарин ташлаб, аларнинг ҳажрларига сабр қилурлар ва азият оламига ўзларини олурлар, Жаноб Парвардигор аларга ватанларидан яхши ватан ва биродарларидан меҳрибон биродарлар ва иззатларидан зиёда иззат ва ризқларидан ортиқ ризқ ато қилур. Ва бу — дунёдаги ажрларидур, охиратдаги даража ва савобларини баён қилиб бўлмас. Агар андин хабардор бўлинса эрди, ҳижрат қилолмагон бечоралар ҳам ҳар нечук кулфатлар ва азият кўрсалар ҳам албатта, ҳижрат қилур эрдилар».

У киши биздан анча олдин бу томонларга ҳижрат этиб, шу даражаларга етмишлар. Ишон, биз ҳам Аллоҳга шу тариқа таваккул қилган кишилар изидан бу диёрларга уларни қора тутиб келганмиз. Ҳар қанча азиятлар бўлса, чидамоққа бел боғлаганмиз. Худо хоҳласа, у тарафларда адо этолмаган (адо этишга қўйишмаган!) вазифамиз — барча мўминларнинг дарди билан яшаш орзумизга шу ерда етсак, шояд! Шояд, ўз ватани, яқинлари, қавму қариндошларидан ажраб азият оламига юз тутган ватанжудолар дардига малҳам бўла олсак, уларни бебақо дунёнинг турфа адолатсизликларидан ҳимоя эта олсак. Жилла курса, улар суяна оладиган бир «ватанжудолар жамияти» тузсак эди. Лоақал ўз йўлини йўқотган, адашган, мушкул кунга, вазиятга тушганларга эш бўла олсак эди, Аллоҳ розилигини топармидик?! Тақдирни қараки, ўз юртига сиғмамиш ва қувилмиш буюк бобокалонимиз Бобур Мирзо ватан тутиб, салтанат қурмиш диёрларга биз ғарибларни-да қадами етди. Ул зот бир ҳовуч ишонган биродарлари ила салтанат курган бўлсалар биз сиғинди ватанжудоларни ҳимоя эта оладиган, силаи раҳм кўрсатадиган жамият туза олмасмизми? Лоақал ўзимиз учун, Аллоҳ розилиги учун! У жамият салтанат даъвосини қилмас, лекин собиқ мужоҳидларни-да хўрлатиб қўймас.

Ёдингда тут. Ўша Ўринбургдан чўл ошиб, неча қум-тақирликларни ортда қолдириб, Макка сафарига чиқмиш улуғ тутқун Худоёрхон қадами етган жойларга етиб келмишбиз. Ва у сув кемасига тушиб, Жиддага отланган бандаргоҳдан иш топмишбиз. Ишимиз чинакам қора иш — кемалару қаюқларнинг тагини сақич-қорамой эритиб мумлашдир. Аммо шундай ишни тополмаган дарбадарлар ҳам қанча, Аллоҳга мингдан-минг шукрки, бизни ишлик этти, бошпаналик этти. У ёғига ҳам Худо ўзи Ҳаллоқдур. Ишқилиб ниятимизни ўзимизга ҳамроҳ этсин, ҳидоятини дариф тутмасин.

Чаман, жон биродарим, Аллоҳ ўзингга тўзим берсин, у диёрда мен учун азиз кимлар қолгани ёлғиз ўзингга маълум. Нима демокчилигим ҳам ўзингга аён. Уларни сенга, сени эса, Худога топширдим. У ожизаларимдан ўзинг хабардор бўлғайсан. Аллоҳ Ўзи паноҳига олсин. Агар ўтга

тушсанг, Ўзи Намруднинг ўтини совуқ қилиб, Иброҳимни асраганидек асрасин, Агар тегирмонга солсалар эса, яна Ўзи бутун чиқарсин. Чунки сен биз мазлумларга кераксан. Дуоларим ижобат бўлмоғини Аллоҳдан сўраб,

Султонмурод биродаринг. Бомбей».

14. Яна бир умрли асрордошим Чаманга

«Хов, асрордошим-сирдошим, Чаман! Сенга ёлғон, Худога чин — Аллоҳ бизни ёрлақади! Шундай бир дарбадарликда биз мазлумларни қўллади-я! Чиндан унинг Ўзи «Хува аъла кулли шайин қодир»дир. «Хувар Роҳманур Роҳийм»дир! Мазлумларнинг ғамини егувчи «Ва хувал азирул ҳакийм»дир.

Фақат ниятни тўғрилаб, ёлғиз Ўзига таваккул қилсанг бас экан, суянсанг бас экан! Қўллагувчи, етказувчи Ўзи экан!

Ким ўйлабди, денгиз бўйи бандаргоҳида, киши назарига илмас бир юмушни бажарувчилар — шу ишдан рўшноликка чиқамиз деб?! Ким ҳам хаёлига келтирибди, қорақурумга беланиб мум эритувчи ва кемалар тагини сақичловчи биздек келгиндилар ярим йилга қолмай ўзимизни ўнглаб оламиз деб! Ўнглаб олибгина қолмай мушкул кунга тушиб қолган ватангадоларни қўллагувчи кишиларга айланамиз деб!

Аввалбошдан ниятимиз Аллоҳга хуш келганини кўр!

Кел, яхшиси, бир бошдан айтай. Бундай воқеа — Аллоҳнинг инояти деймизми, синовни ёхуд мўъжизаси деймизми, ўтган асрда биз томонларда ҳам содир бўлгани қачондир қулоғимга чалингандек... Ҳозир кимдан эшитганимни аниқ эслай олмайман. Аммо Аллоҳнинг қудратини кўрки, ўзимиз ўшандек ҳолга тушган эдик. Бўлмаса, ҳеч ким назарга илмас бу бандаргоҳда кимлар ишлаб кетмаган, бу қирғоқни қанча сувлар ювиб ўтмаган. Ўшанда очилмаган хум бир тўлқин келиши билан очилиб турибди! Ҳар қуни ўтадиган оёқ тагимиздан чиқиб турибди! Қумдан кавлаб олсак, ичи тўла хазина. Яхши ҳам Қори ака бор эканлар:

— Эсингизни йиғинг, йигитлар. Ҳеч кимга буюрмаган бу хазина бизга ҳам буюрмас. Унинг ўз эгаси бор, — дедилар ҳайратимизга сув сепиб, — агар эгасини топиб ишлатмасак, ажри ҳам буюрмас. Бу ё синов, ё фитнадир. Ҳозирча ундан нари турмоқ лозим. Ўйланг, нега биздан олдин ўтган шунча кишиларга кўринмай туриб, бизга кўринди? Мана шунинг сирини етмоқ керак...

Яхшиям қайтарган эканлар, хазина эгаларини Аллоҳнинг ўзи кўрсатди. Қори ака Қуръон очиб, ҳикмат қидирган эдилар, «Аллоҳга қарзи ҳасана беринглар!» ояти чиқди.

— Дарвоқе, ботур, аввалбошда ният нима эди?! Ватанжудоларга қайишмоқ, уларнинг бошини силамоқмиди?! Аллоҳ ана шунга яраша етказибди. Бу ўша жамият учунгина ҳалол! — деб фатво бердилар.

Уни қара! Мўминнинг, мазлумнинг нияти хуш келса, Аллоҳдек Зот қум тагида Худо билсин, неча замонлар ўтган хазинани бир тўлқин юбориб очиб қўяди экан! «Кун» дептию устини очиб қўя қолибди! Ана шундай қилиб дегин, Чаман, етарли жамғармаси бор жамиятга эга бўлиб турибмиз. Кеча қора бир гўлоҳ эдик, ҳеч ким назарига илмаган! Бугун ватандан узоқда ўзимизникиларга мурувват кўрсата олгувчи дасти узун кишиларга айланиб қолган эдик. Ана, Аллоҳнинг ниятга қараб беришию ҳақ ваъдаси!

Аллоҳ розилиги учун азиз ватанларини махбуб хонадонларини, ҳешу ақробаларини ташлаб чиққан кишиларга ваъдаси эса, ватанларидан яхши бир ватан, биродарларидан меҳрибон биродарлар, иззатларидан аъло иззат, ризқларидан ортиқ ризқ ва бу шу дунёдагиси эди! Қараки, ҳалиги хазина ўша ваъдаларнинг дебчаси экан! Қуръонни туркийга ўгириб шарҳ этган Олтинхон тўрам таъвиллари рост чиқди.

Алҳамдулиллаҳиллази, кўнгли ўксик, қадди букик келгиндилар эдик, Ўзи қўллаб, дасти узун, бағри кенг мурувватпешаларга айланганди. Ишқилиб Ўзи адаштирмасин, сиротим

мустикаим йўлларида тойдирмасин, ўша улуғ ниятимизни ўзимизга ҳамроҳ этсин. Ҳижрат диёрида мушкул кунга тушиб қолган кишиларни дараклаб топувимизда, қўллаб оёққа турғизиб қўювимизда Ўзи мададкор бўлсин.

Чаман, ўйлама, биз бу ишни шуҳрат учун ё бирон норасмий ҳукумат ёхуд салтанат илинжидамас, Аллоҳ розилиги учун бошладик. Мададимиз беғараздир. Ҳижрат диёрида ёлғиз Аллоҳга суяниб яшамок, умргузаронлик қилмоқ учундир. Унга тирноқча ҳам риё аралашишини истамасмиз.

Албатта, ҳижрат диёрининг ҳам ўзига яраша азиятлари, аччиқ-чучуклари, имтиҳонлари бор. Аммо унга сабр қилмоқ — Аллоҳ розилигини топмоқ билан баробарлиги бизга катта саодатдир. Қолаверса, ҳижратдагиларнинг биродарлигига асос солмоқ худди Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам замонларидаги муҳожирлар билан ансорлар биродарлигига ўхшаб-ўхшаб кетмоқда. Қани эди бу ҳам худди ўшандек Аллоҳга хуш келгувчи амаллар сирасига кирса...

Бизни таниган азизларимизга саломимизни етказгайсан. Дуода бўлсинлар. Валлоҳи аълам биссаваб.

Бомбейи азимдан Пешоварга қайтган
Султонмуроддан деб билгайсан, дўстим.

15. Тушларимга киргувчи ул азизам — Маҳфузага

«Маҳфузам, негадир кейинги пайтларда тушларимдан аримай қолдинглар. Яна бир вақтда — кечанинг учдан бири қолган кезде, Қори ака айни тунги намозга туриб, кулбамизнинг бир четида ибодатга тушган чоғларида кирасизлар. Нима бўлди экан сизларга? Шу уйқум ўчганича — Қори ака намозу дуою илтижоларини тугатиб, бомдодга азон чақиргунларига қадар кўзим илинмас. Азондан эса, енгил тортиб тургайман. Унгача Қори акани хижолат этмай деб қилт этолмасман.

Бугун ҳам ўша таниш ҳовлида — Саломхон холамгиларнинг ҳовлиларида кўрдим. Анҳордан сув олиб келиб, липа урганча ҳовлига шакароб бериб, бир чиройли сув сепиб юрибсизлар. Бир ширинтой болакай эса ўша уйнинг таниш зинасида оёғини осилтириб ўйнаб ўтирибди. Сепилган сув сачраб-сачрамай, елкасини қисиб бир чиройли нари сурилади ва кикир-қирқир кулишда давом этади. Ҳазиллашгиси келмаган сизларни-да, ҳазиллашишга ундайди. Тагида қолган жиндек сувни сепмоқчидек бўлиб бир ҳаракат этган эдингиз, пақир юқори кўтарилиб кетиб, тагидаги сув ҳар иккалангиз устингиздан ёмғир-ёғалоқ бўлиб сочилиб кетдию бўлди томоша!.. Ҳар иккингиз ҳам бундан шод, яйраб-яшнаб кулардингиз.

Мен эсам, ўша қари қора тол тагидаги супа четида ийиб турганмишман...

Тавба, бу нимаси? Нимадан имдод бермоқдасизлар? Сизларни соғинганимданми ё кўнглимга хотиржамлик индириш учун кирмоқдасизларми тушларимга? Сув, албатта, ёруғлик, сизлар Аллоҳ раҳмати остида юрганингизга бир ишора. Лекин узоқнинг иши қийин экан, билай десам, билолмасман, кўрай десам — кўролмасман. Ишқилиб, Ўзи паноҳида асраётган бўлсин.

Маҳфуза, ҳарна қилса, ота диёрдасиз, шукр қи-линглар. У диёрга етолмаганлар қанча. Ўртамизга тушган айрилиқ ҳам беҳикмат эмасдир. Мен сарҳаддан ўтиб, сизлар ўта олмай қолганингизда, нима бўларди? Худо кўрсатмасин, қайтиб кўриша олармидик-йўқми? Бу ҳолда жилла курса, бир кеча меҳмон этти-ку, Аллоҳим. Бу ёғини ҳам ўзи осон этар, ахир. Шундай қолдирмас!

Азизам, бу айрилиқнинг ҳикмати шундаки, у Сизни бизникиларга етказмоқчи экан, етказибди, шу йўл билан Аллоҳ азда ва жалла ўз ҳифзи-ҳимоясига олмақчи экан, олибди деб, тушунмоқ керак. Бу ёғини ҳам Ўзи чиройли этсин. Ахир ожизларнинг ҳимоячиси У бўлмай, ким бўлган!

Маҳфузам, ўзинг оқиласан. Кўп нарсаларни бир оғиз сўздан англай олгайсан. Ўйла, бу дунёда биздан ҳам баттар айрилигу жудоликларда қолганлар қанча. Ўшалардан этса, бундан оғирроқ, мушкулроқ синовларини раво кўрса, нима қилардик? Шунисига ҳам шукр, буларнинг ҳаммасини Аллоҳнинг ёзмиши деб, имтиҳони деб қабул қилмоқ керак. Нолисак Аллоҳга хуш келмас. Шу маънода биздан бир қанча кўп кўйлак йиртган устозимиз Қори аканинг бошларига тушган кўргиликлар олдида бу холвадир.

У киши яқинларидан айрилиб, бу томонларга иккинчи ҳижрат этишлари экан. Мен буни Элчин ботурдан эшитиб, лол қолдим. Улар диёрларидан қувилиб, Тангри тоғни қора тортиб келаётиб бир тоғ қишлоғига киришса, ўша ернинг ўзига тўқ, ор-номусли бир кишисини нотаниш элларга бадарга этишаётган экан. Аёллар пиқ-пиқ йиғлашар, болалар кеча ўзлари ўйнаб-кулган уйларида умид узолмай мўлтираб туришар экан. Шу кез соқолларига оқ оралаган покиза кийимли бир қария улардан ажраб чиқиб:

— Ҳой, яхшилар, кўкрагида ёли бор киши борми орангизда, бир дам тўхтанг. Жилла курса, сизлар раҳм этинг, — деб кела бошлабди. — Биз у ёт элларга борармиз ҳам, ёт қавмлар ичида қолармиз ҳам. Чидармиз Аллоҳнинг бу синов кўргиликларига. Лекин манави бўй етган қизимизга раҳмингиз келсин. У ахир бировнинг хасми, сизга ўхшаган бир мусулмоннинг хасми. Мен уни ўзим билан ола кетиб, эртага нима қиламан? Кимга бериб, кимга узатаман? У қай бегона тупроқда туп кўйиб, палак ёзади? Кўра била туриб, бир маъсумани дўзах ўтига отаманми? Ўтинаман сизлардан, олиб қолинг. Бир мўминнинг уйини гуллатсин. Бировларга хасм бўлганидан, иймонидан айрилганидан кўра, олиб қолинг, ўзидан кўпайсин, илоҳим. Жилла курса, орқамиздан дуо юбориб тургувчи бир зурриётимиз қолсин бу диёрларда ҳам...

Қарашса, бўйи етиб-етмаган, ой деса дегудек, кун деса кундан равшан юзлик бир моҳичехра. Қори ака юраклари жиз этиб, отдан тушибдилар ва қизни йигитдек кийинтириб, отга мингаштирганча ҳижрат йўлида давом этибдилар. Тангри тоғга етишгач, бир коса ширин сув ила никоҳ ўкитиб, бир муруватпеша одамнинг кулбасида яшай бошлабдилар. Аммо Аллоҳ қизни хуснда беназир этгани билан умрдан қисган экан. Фарзанд кўратуриб, бу оламдан кўз юмибди. Қори ака ёлғиз ёдгор чақалоқ билан қолибдилар. Сўнг яна бўйинга ўлимни олиб, сарҳад ошиб ўтиб, зурриётларини ишончлув кишиларга қолдириб қайтибдилар. Шу-шу биз билан эканлар. Ўшандан бери у тирноқларидан на хабар бор, на хат. Тирик бўлса, фалон ёшга етди, мактабга қатнаётгандир, деб қўядилар-у, аммо маҳзун тортиб йиғлаганларини билмаймиз. Фақат кечалари жойнамоз устида соатлаб ўтиришлари бор, Аллоҳга тавалло қилишлари бор. Ўша ёлғиз зурриётлари камолини сўраб, дуо-илтижодан чарчамаслар.

Қори аканинг ўрнида бошқа одам аллақачон тоб ташлаб, йиқилиб қоларди. Лекин у киши Аллоҳга таваккул қилиб, ёлғиз тирноқларини унинг паноҳига топшириб қўйиптилар. Ана саботу ана матонат! Ана Аллоҳга таваккул! Шу боис ҳам биз ёлғизмасбиз, Маҳфуз. Жилла курса, менинг Ёдгорим ёнида сен борсан, сенга суянади у тирноғимиз, бизнинг давомчимиз! Шунга-да шукр қилмоқ керак, яхши кунларга умид тутмоқ керак. Шояд ўша митти зурриётимиз бизнинг ўртамазда узилмас бир ришта бўлиб қолса. Шояд у биз хижронзодаларни, диёрдан жудо бўлган, айрилиқ ичра қолиб, азият оламида тентираганларни бир кун келиб топиштиришга сабаб бўлса.

Иншааллоҳ, дегилки, қолган барчасини Аллоҳ ўзи ўнглай. Шу боис, сенга талоқ сўзини йўллашга тилим бормас! Сени барча мушқулу мушкулотлардан шу бир оғиз сўз ила қутултириш, йўлингни очиб қўйиш мендан лозим бўлса-да, мен у сўзни ҳеч қачон тилга олмасман. Олган куним менинг ўлганимдир, Султон номимдан тонганимдир! Дунёда сизлар бор экансиз, мен рўшнолик учун, сизларга етишмоқ учун курашавергайман. Аллоҳдан ўтиниб-ўтиниб сўрайвергайман. Албатта, Унинг Ўзи истаса, тақдиримизни ҳам ўнглай. Илоҳо, Ўзи бу ўткинчи дунёда ҳеч кимни Ўзидан ўзгага муҳтож этмасин.

Кўзларингда биллурий ёш кўрмоқдаман. Илоҳо, у Аллоҳимга ҳам хуш келсин.

16. Жигарбардим, сўнгсиз дардим Олимга

«Укагинам, Олим!

Мен сени энди қайлардан сўроқларман, кимлардан дараклатарман?! Орамизда қанча тоғ-довонлар, қанча тошқин сой-дарёлар ётибди. Неча қават сарҳадлар тушмуш ўртага. Эсиз, ҳеч ким ўйламаган ишлар бўлиб кетди. Аллоҳ ризқимизни шу ёқларга сочган экан, у диёрларни энди тушда кўрмоқ ҳам душвор.

Эсиз, нега аввалда парво қилмадим, тергамадим, суриштирмадим, кетга ташладим? Аядимми, адаш йўлларга кириб қолганингга ишонмадимми? Бизнинг зот, бизнинг палакдан ундай одамлар чиқмаслигига ишониб, яккама-якка гаплашмоқни ортга ташладимми, ишқилиб биз кутмаган ишлар бўлиб кетди. Диёрдан бош олиб кетмоқ лозим бўлиб қолди. Сени топиш, топиб Аллоҳ рози бўладирган йўлларга бошлаш лозим бўлганида... ҳаммаси кеч эди. Қолаверса, изингни тополмадим.

Айб менда. Мен ака эдим, битта бўлса ҳам кўпроқ кўйлак йиртган эдим, сени қайириш, қайтариш мендан лозим эди. Шайтанат йўлига кириб қолганингга ишонмай, доғда қолдим. Дардим ичимда. Энди ҳеч кимга айтолмасман, нарёғи йўқ. Сен йўқолган диёрга етиб-етолмасман, топиб-тополмасман.

Дарагингни билиб бергувчи бир киши бор эди, ундан ҳам айро тушди йўлимиз. Фақат умид Аллоҳдан. Ўзи сенга ҳидоят берсин. Юзикароликлардан Ўзи асрасин.

Олим, бу хатни сенга қай тарзда етказишни ҳам ҳали билмасман. Лекин ичимдагиларни сенга очиқ-ёриқ айтмасам бўлмас. Ахир мен ёлғиз туғишқонингман. Бир қориндан талашиб тушганмиз. Мен қайғурмасам, ким қайғургай? Ўзим қай диёрлардаман-у, кечагида тушларимга кириб юрибсан. Ёлғиз ўзингмас, ёнингда камар тақиб, наган осган яна кимлардир ҳам бор. Падарибузрукворимиз олдиларига келмишсизлар. Биласанми, сен салом берсанг ҳам у зот ўгирилиб қарамаётганмишлар.

Ахийри шерикларинг сени ёлғиз ташлаб кетишди ҳамки, раҳматли отам — падарибузрукворимиз юзинг-га қарамай тасбеҳ ўгиришда давом этавердилар. Сен қаршиларига тиз букиб, қўл қовуштирган эдинг, у киши ўгирилиб олдилар. Сен яна ўша томонга ўтиб эдинг, у киши яна бу томонга юз буриб олдилар, тавба. Кейин сен нима қиларингни билмай тек туриб қолдинг... мен ҳам уйғониб кетдим. Турсам, қора терга тушиб кетибман. Юрагим ҳам шундай бежоки...

Нега бу тахлит тушларимга кириб юрибсан, бошингга не мушқулу мушқулотлар тушди, отам нега норозилар — билолмай гарангман.

Отам бетингга ҳам қарамаётганларини тушуниш мумкин — гўрларида ҳам тинч эмаслар. Лекин сен-чи, сен нобакор нега оёқлари тагига ётиб бўлса ҳам узр сўрамаяпсан, саломимга алик олмаяптилар деб тўрсайиб турибсан?! Ҳеч замонда ўғил отадан аччиқланадими, гина-кудуратларга борадими? Узринг-ни айтиб, дуоларини олмайсанми, йўлинг очилиб кетмайдими?!.

Ва бехос шу туш менга нимани эслатиб юборди дегин. Қори ака узун саргардон йўлларимизда мадад бўлсин деб айтиб берганлари бир тарихни — Пайғамбаримиз (У Зотга Аллоҳнинг саломи бўлсин) замонларидан оғиздан-оғизга, китобдан-китобга ўтиб келаётган бир воқеани эсга солиб юборди.

Эшит, сенга ўхшамиш бир киши билан ҳам шундай воқеа содир бўлган экан. Бу тарихни у саҳоба ўз оғзи билан ҳикоя этган. Тўқима деб ўйлама. У замонларда фақат рост сўзлаганлар. Ёлғон аралаштиришни хаёлларига-да келтирмаганлар. Негаки Аллоҳдан кўрққанлар. Иймонлари шу даражада зиёда бўлган.

Бу ёғини Қори акадан эшитганимча қоғозга туширдим. Кам-кўстини Аллоҳ кечирсин. Ўша Ваҳший ибн Харб отли қора қул ўзининг машъум ва машхур найзаси туфайли топган лаънату ҳидоятти ҳақда асрлар қаъридан бизга шундай хабар қолдирган. У саҳобаларнинг чин тарихларидан жой олмиш. Тингла.

«Мен Қурайш зодагонларидан Жубайр ибн Мутъимнинг қули эдим, — дейди у. — Бадр жангида Ҳамза ибн Абдулмутталиб Жубайрнинг амакиси Туаймани ўлдирди. Шундан кейин ҳожам қаттиқ қайғу чекди ва қотилни ўлдириб, амакисининг қасосини олишга қасам ичди.

Кўшин Ухуд жангига отланганида ҳожам мени чақирди:

— Эй Абу Дасама, қулликдан озод бўлишни истайсанми? — деди у.

Мен сўрадим:

— Ҳа, лекин қандай қилиб?

— Мен сени озод қиламан, — деди у.

— Қандай шарт билан? — деб сўрадим.

— Амаким Туайма ибн Адий қасоси учун Муҳаммаднинг амакиси Ҳамза ибн Абдулмутталибни ўлдирсанг — озодсан.

— Ким бунга қафолат беради? — дедим.

— Ҳоҳлаган кишинг. Истасанг ҳамма одамларни гувоҳ қиламан.

— Яхши. Мен розиман, — дедим.

Мен ҳақиқий ҳабаш эдим, ҳабашларнинг найза отиш санъатини тоза эгаллаган эдим. Отган найзам хато кетмасди.

Шундан сўнг найзамни олиб, кўшинга кўшилдим. Мен кўшиннинг дум қисмида аёллар билан ёнма-ён борардим. Улар жангчиларни рағбатлантириб боришар эди.

Ухудга етгач, Ҳамзани қидиришга тушдим. У баҳодирлар одатига кўра, кучли рақибларни ўзига чорлаш учун пешонасига туяқуш пати тақиб олганди. Худди кулранг туядек ўкириб, қиличини ўнгу сўлга сермаб жанг қиларди.

Мен Ҳамзанинг яқинлашишини пойлаб бир дарахт орқасида яшириниб турардим. Шунда Сибоъ ибн Абдулузза исмли қурайш чавандози ёнимдан ўтиб:

— Ҳей, Ҳамза, яккама-якка олишасанми? — деб қичқирди. Ҳамза:

— Бу ёққа кел, мушриквачча, бу ёққа, — деди.

Икки паҳлавоннинг олишуви узоққа чўзилмади. Ҳамза бир қилич силташ билан рақибининг калласини сапчадай узиб ташлади. У гурсиллаб йиқилди. Шунда ниҳоятда қулай пайт келди ва мен найзамни кўтариб, хезланиб турдим-да, бор кучим билан унга ит-қитдим. Найза Ҳамзанинг қорнидан кириб, орқасидан тешиб чиқди. У менга қараб бир-икки қадам ташлади, сўнг ерга қулади. У ўлганига аниқ ишонч ҳосил қилгач бориб найзамни суғириб олдим-да, орқамга қайтдим.

Шундай қилиб, мен ҳур одамга айландим. Муҳаммаднинг иши ривож топиб, мусулмонлар сони ошгани сайин менинг қалбимдаги ташвиш ҳам кучайиб борарди. Ахийри бутунлай ғам-қайғуга тушиб қолдим.

Муҳаммад кўшин билан келиб, Маккани фатҳ этганида Тоиф тарафга қочиб кетдим. Ўша ерда омонлик топаманми, деб ўйлаб эдим. Бироқ улар ҳам Исломга мойиллик билдириб, Муҳаммадга вакиллар жўнатишди. Шунда тарвузум қўлтиғимдан тушиб, дунё кўзимга тор кўриниб кетди. Ўзимча ё Шомга, ё Яманга кетсамми, деб ўйлай бошладим.

Шунда менга раҳми келган одамлардан бири:

— Худо ҳаққи, ҳой, Ваҳший, Муҳаммад унинг динига кириб, ҳақ шаҳодатини айтган одамларнинг бирортасини ҳам ўлдирмайди, — деди.

Буни эшитиб мен Ясрибга, Муҳаммаднинг ҳузурига йўл олдим. Суриштирсам, масжидда экан. Кўрқа-писа олдига кирдим. Тўғри тепасига бориб:

— Ашҳаду алла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва росулуҳу, — дедим.

У шаҳодат калимасини эшитиб, бошини кўтарди. Менга кўзи тушиб, таниди. Танидию юзини ўгириб олди. Тескари қараганича:

— Сен Ваҳшиймисан? — деди.

— Ҳа, ё Расулиллоҳ, — дедим.

— Ўтир, Хамзани қандай ўлдирганингни гапириб бер, — дедилар у киши.

Мен ўтириб, бўлган воқеани оқизмай-томизмай сўзлаб бердим. Ҳикоям охирига етгач, у киши яна юзларини ўгириб олдилар ва:

— Туркинг курсин, эй Ваҳший. Бор, кўзимга кўринма. Бугундан кейин сени кўрмайин, — дедилар.

Ўша кундан бошлаб мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам нигоҳларидан қочадиган бўлдим. Саҳобалар у кишининг олдиларига ўтиришса, мен орқаларидан жой олардим. Пайғамбар алайҳиссалом то Парвардигорларининг ҳузурига кетгунларича мени кўрмадилар.

Мен Исломга кириш аввалги гуноҳларни кечириб юборишини билсам-да, қилиб қўйган машъум ишимдан қаттиқ хижолат чекиб юрар, уни ювиб ташлайдиган фурсат келишини кўзим тўрт бўлиб кутардим.

Пайғамбар алайҳиссалом вафотларидан кейин Мусайлама каззобнинг қавми муртадлик йўлини тутди. Абу Бакр унга қарши уруш қилиб, Бани Ҳанифани Аллоҳнинг динига қайтариш учун кўшин туза бошлади Шунда ўзимга ўзим:

— Худо ҳаққи, мана, сен учун қулай фурсат келди, эй Ваҳший. Фойдаланиб қол, — дедим.

Сўнг лашкар сафида жиҳодга жўнадим. Ўзим билан ўша машҳур найзани — шаҳидлар саййиди Хамза ибн Абдулмутталибни қатл этган найзани олволган эдим. Ё Мусайламани ўлдиришга, ё шаҳид бўлишга қасам ичдим.

Мусулмонлар Аллоҳнинг душманларини суриб бориб, «ўлим боғи»га тикиб қўйишди. Мен каззобни қидира бошладим ва уни қўлида қилич тутиб турган ҳолда кўрдим. Қарасам бир ансорий худди менга ўхшаб, уни ўлдириш учун пайт пойлаяпти. Мен қулай имкониятга эга бўлганимда найзамни олиб, бир-икки ҳезландим-да, сўнг куч билан Мусайламага улоқтирдим. Найзам аниқ нишонга санчилди. Мен найза отган пайтимда бояги ансорий беркинган жойидан сапчиб чиқиб, Мусайламани чошиб ташлади. Қайси биримиз уни ўлдирдик — Аллоҳ билади. Агар мен ўлдирган бўлсам, Муҳаммадан кейинги энг яхши одамни ҳам, энг ёмон одамни ҳам ўзим қатл қилган бўламан...»

Мана шу тарих. Энди бу ёғини ўзинг тушуниб олавер, Олим. Агар отам тушимга кирмасалар эди, сени кўриб юзларини ўгириб олавермасалар эди, мен бу тарихни сенга ёзиб, йўллаб ўтирмасдим ҳам балки.

Танангга ўйлаб кўр, ким эдинг, қайси кўчаларда юрибсан? Кимларнинг зурриёти эканингни наҳот унутиб қўйдинг? Отамиз — ул зот, худди Пайғамбар алайҳиссаломдек сендан юз ўгирияптилар. Туркингни кўришни истамаяптилар, ука. Бу қандай иснодлигини биласанми ўзинг? Кимларнинг гапига учиб у кўчаларда юрибсан? Ва ахийри ким бўлмоқчисан? Ҳозир-ку, майли, бу фоний дунё ҳам ўтар, эрта бириси кун — тонгла Маҳшарда қай юз билан отамизга кўринасан? Қуруму ис босган қора юз билан Парвардигорга рўбару бўлмоқчимисан?

Ҳали-да кеч эмас. Бекорга отам хафаҳол ўтирганлари йўқ. Тирик бўлсаларки, топ-да, оёқларини ўп, узр сўра, десам.

Ота рози — Худо рози, деган гап бор. Ота розилигини топиш иложи йўқ экан, нега энди тавба эшигини қоқмаслигинг керак?! Нега ёлғиз Унинг Ўзига тавба-таззурулар билан ҳидоят сўрамаслигинг, саждага бош урмаслигинг керак? Қачонгача гўддайиб ўтмоқчисан? Эгил, укам. Азбаройи жоним ачиганидагн ёзмоқдаман бу гапларни, Ҳали бу хат кўлингга тегадими-йўқми, қалбингни ларзага соладими-йўқми, у шайтон кўчасидан қайтасанми-йўқми, билмасман, Олим.

Аммо танангга ўйла, ўша Ваҳшийлар тавба эшигини қоқиб, ҳидоят топганида, сен — отамизнинг покиза палагидан бўлган бир зурриёт нечук инсофга келолмасанг?

Илоҳим, мен адашаётган бўлай.

Илоҳим, ичимдаги ҳадиклар бари ёлгон бўлиб чиқсин.

Илоҳим, ўйларим беҳуда, тушларим шайтоний бўлиб чиқа қолсин.

Илоҳим, сен сироти мустақим йўлини топиб олган бўлгину мен беҳабар қолган бўлай.

Аллоҳ барчамизин Ўз паноҳида асрасин. Омин.

Аканг Султонмуроддан
деб билгайсан.
Калкутта».

17. Умидим эртаси, бир бўлса, ушалмаган мурод-мақсудларга етгувчи укам Мақсудга

«Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи ила бошладим.

Биз тирикмиз, Мақсуд. Ёғий бизни тўзитиб, Музтоғга қувиб солган бўлса-да, Аллоҳнинг мадади ила биз омон қолдик. Ёғийнинг ўзи эса, лак-лак лашкари билан Тангри юборган бало қорининг остида қолди. Қараки, нусрат лак-лак кўшинга эмас, уч бирдек мужоҳидга насиб этди.

Шундан кейин ҳам Аллоҳга ҳамд айтмайликми! Ўзи кўрсатган йўлдан кетмайликми?!

Шундан кейин ҳам ёлғиз Ўзига таваққул қилмайликми?! Ўзининг паноҳига қочмайликми?!

Мақсуд, биз ташлаб чиққан она диёр оҳанрабодек ўзига қанчалар чорламасин, у ёқда сиз азиз туғишганларимиз кўзларингиз тўрт бўлиб, йўлларимизга қанча кўз тутманглар, ҳижратни ихтиёр этдик. Бир ях-ши кунда қайтмоқ учун ҳам ҳозирча Аллоҳ паноҳига қочдик. Чунки сарҳад ортидаги можаролар ичига оловга урилган парвоналардек урилолмасдик биз. Тушуниб туриб, кўриб туриб, ўзимизни ўтга ташлолмасдик биз.

У мажораларга мусулмон нигоҳи билан ҳам қарамоқ лозим экан. Аллоҳ ҳам кўр-кўрона қурбонни эмас, ҳижратни хуш кўргайкан. Ҳижрат етгувчиларга ўз диёрларидан чандон яхшироқ диёрлар, ризқлар, исломий ҳаёт ато этгайкан.

Шундай, укам. Биз беному нишон кетганимиз ҳам йўқ, бегона элу элатлар ичра сарсон-саргардон қолганимиз ҳам йўқ. Биз диёрига сиғмаган, унинг эртасини кутиб, Аллоҳга дуо-илтижода юрган мингларнинг биримиз. Кеча шундай эди, бугун эса, ўша мингларнинг ҳимоячиси бўлиш зиммамизга тушиб турибди, Мақсуд. Ҳар иш ниятга боғлиқ экан. Мақсуд. Бўлмаса, ким ўйлабди, бу юртларга келиб, хов ўша Каттабоғдагидек бир иш қиламиз, адолатсизликка учраганларни ҳимоя этиб, адолатни ўрнига қўямиз деб!

Ҳаммадан ҳам бу ерда лозим экан бундай жамият, ватанжудоларни ҳимояга оладиган, мурувват кўрсатадиган бир қўл. Ниятимиз ватандан узоқда мушкул кунга тушиб қолган, синган, ҳимоячисини йўқотган, кул бўлишга келган дарбадар ғарибларнинг бошини силайдиган, ҳимоя этадиган жамият тузиш эди, шунга муваффақ бўлдик.

Бу ерда ҳам ўзини тутиб олган, ҳамиятини йўқотмаган бойларимиз, тижоратчиларимиз анчагина. Ватан деса, муҳожир деса, моли тугул жонини бериб юборадиганлар бор. Ватан доғида куйганлар айниқса тез топишар, тез бирлашар эканлар. Уларнинг муҳаббатлари туганмас бўлади экан. Жамиятимиз ана шундай қўли очик, бағри очик, эҳсонли кишилар, сидқидил Аллоҳ деганлар, савоб қидирганлар ҳисобига шуҳрат топди. Ғарибларнинг, ватанжудоларнинг чин ҳимоячисига айланди, Мақсуд. Сен ҳатто тасаввур эта олмайсан, Мақсуд, биз атиги икки-уч йилда топган жамғармамизни, Бир ёқдан сарфлаб бораверамиз, бир ёқдан эҳсонлар оқиб келаверади. Жойига тушириб улгурсак, бас. Мурувват қилиб улгурсак, бас.

Қолаверса, бандаргоҳда Аллоҳ етказгани жуда-жуда асқотяпти.

Эҳсон билан мол камаймаганини, қайтага дунёга барака кириб кетганини шу ерда кўрдим, Мақсуд. Бу ҳаммаси ҳалоллик туфайли эди, бу маблағларни Аллоҳга хуш келадиган ўринларга сарфлаётганимиздан эди.

Мен сенга бир воқеани айтай. Наманганнинг кўп табаррук ери — Косонсойдан ҳижрат қилиб келиб қолган бир йигит (кўрсанг ўзбек демайсан, ўзи озгин, найновдан-найнов, бунинг устига юзи сап-сарик, кўзлари кўкиш одам) жамиятимизга ёрдам сўраб келди. Қипчоқ бўлиб қипчоқ эмас, Қўқонни Бувайдаси томонлардаги «онг-кенг»ловчи кўккўзу қотма сарик ўзбекларга ўхшаб кетади. Шу одам кейин билсам, ғирт етим экан. Ўша ўттизинчи йилларнинг «қоч-қоч»ида отасига эргашиб Амударёни кечиб ўтиб қолганлардан экан. У пайтда оқ-қорани таниб улгурмаган бола ҳеч қанча ўтмай имом отасидан ажраб, етим қопти. Кимларнинг эшигида битлаб-сиркалаб хизматини қилиб, бўй етибди. Меҳнаткашлиги қўл келиб, ўлмаб қолибди. Эсини танибдики, арава миниб, юк таширкан. Шунинг орқасида ичкўёв бўпти, бола-чақа қилибди. Лекин фалокат оёқ остида эмасми, бир кун келиб, ёмон кунига яраб турган от-арава бошига балою мусибат келтирибди. Катта йўлда машинадан хуркиб қочган от-арава йўл четида бораётган ҳинду қизини уриб, суриб кетибди.

Ана фалокату мана фалокат. Ўзи истамаган, кутмаган тарзда бир одамнинг қотилига айланиб қолибди. От-арава кетгани майли, ўзи хун ҳақини тўламаса, қамалиш арафасида эмиш. Бу ёқда яна жўжабирдай оиласи чиркираб қолаётгани-чи! Ўз ватани-диёрида бўлса-ку, қавм-қариндоши ёнига кирар, маҳалла-кўй ўртага тушарди. Бу бегона юрт, бегона элда ким ўртага тушади.

Қори ака билан мусибат тушган хонадонга кўнгил сўраб бордик. Қуръон тиловат қилиб, лутф кўргаздик.

Инсон — инсон-да. Кўнгли жиндек эриди. Ўзига ўхшаш бир заҳматкашни кечирса-да, хун ҳақидан кечолмади. Қолаверса, шариатда кечса афзал дегани билан хун ҳақини сўраганнинг айби йўқ. Билмай одам ўлдириб қўйган кишининг ўзи каффоротига олтмиш кун рўза тутиши жоиз бўлса-да, сўралган хун ҳақини унинг қавми уч йил бадалида йиғиб бериши лозим.

Ҳижрат туфайли бу юртга келиб қолган йигитни биз ўз қавмимиз ҳисоблаб, хун ҳақини тўлаб қўймоқни зиммамизга олдик ва биринчи галда учдан бирини етказиб бердик. У катта пул эди — юзта туянинг ҳақи. Аввалига қолганини ҳам берсак, ғазнамиз қуриб қоладигандек кўриниб эди, лекин кейин жамиятга келиб, маслаҳатлашиб кўриб, хун ҳақининг иккинчи бўлагини ҳам етказиб беришни лозим топдик. Бошқа дин кишиларининг кўз ўнгида шариатимизнинг шармию шарафини сақлагимиз келди. Маблағни олиб бордик ҳам. Ана шунда кўрсанг, Мақсуд, биз ҳеч кутмаган воқеа содир бўлди.

Оила бошлиғи мусибатзада ота хун ҳақини ола туриб ҳўнграб йиғлаб юборди. У умри бино бўлиб бунча бойликни кўрмаган-да деб ўйлаган эдик. Йўқ, у кулбасига кириб кетиб, қайтиб чиқди-да, бизнинг этагимизни ўпа кетди. Зўрға турғизи кўйдик.

— Бу қандай дин эканки, адолати шунчалар тўқис бўлса?! Бир ғарибга шунчалар мурувват кўрсатилса! У ахир икки дунёда бунча маблағ тополмасди-ку, сизлар бўлмасангиз! Сизларнинг шу жамиятингиз, шу динингиз бўлмаса! Марҳамат қилиб, менга динингиз калимасини ўргатинг. Шаҳодат келтирай. Мен у динга кирмоқчиман. Барча динлардан афзал кўрдим динингизни! — деб турибди.

Ана шундай, Мақсуд! Шариатимиз бағрикенглиги туфайли ким озодлиқка, ким ҳидоятга эришиб турибди!

Шундан кейин ҳам бу йўлга жонлар нисор бўлмасинми?!

Шундан кейин ҳам бу жамиятнинг ишини олға бостирмайликми?!

Қаерда бўлса-да, ажрни Аллоҳ тўла беравергайку!

Мақсуд, ўрни келди, сўрай. Бизни қароргоҳларга нима бўлган, тушларимдан кетмай қолди? У тепалар сурилиб, жарлар тўлиб, Бўзсув сакраб ўтса бўлгудек бир анҳорга айланиб қолганмиш. Ишқомлар эса, қайда қолди, кўринмайди?

Ҳадеб кўзимга боши хумдек, ўзи чиллашир бир ғаройиб одам кўринади. Парпи омонми ҳалига довур? Марғубанинг акаси қайтган деган гапларнинг бир учи бизга-да етиб келди, ўзи қаерда ҳозир? Каттабоғда белида белбоғи бор йигитлар борми ўзи? Бизникиларни хўрлатиб қўйишмас, ахир? Қолаверса, Аллоҳ ҳафиз, Ўзи асрагай! Буни шунчаки сўрадим. Ахир сен борсан-ку. Ҳамма қолиб, сен мен учун азиз кишиларни ёлғизлатиб қўярмидинг! Сендан умидим катта. От босмаган жойларни той босади, ахир. Омон бўл!

Узоқдаги дуоғуй аканг Султонмурад ёзди. Бомбей».

18. Тўрам чорловлари

«Мақсуд, ул Мадинаи мунаввара тарафлардан бизга хушхабар етди. Ким-ким, ўшал Олтинхон тўрамдан, ҳижратдаги саргардон юртдошларимиз сўрови билан Қуръони азимушшонни туркий тилимизга ўгирган буюк зотдан муждаю саломлар етиб келди.

Ул зот:

Эй муҳожир, ётма гофил, саъй қил, бедор бўл,

Уз кўнгил дунёдин эмди, толиби дийдор бўл, дебдурлар ва камига:

Ҳамжиҳатлик, бинобарин, бирлашишлик бизларга фарз,

Жонлантинг бирликни сиз, сирлашишлик бизларга фарз,

деб ёзибдурлар.

Бу кишининг кўп табаррук дастхатларини биз кўл-ма-кўл, кўзга тўтиё килиб суртиб, ўқиб чиқдик.

Қуръони Каримни сув қилиб ичган кишининг насиҳатлари ота васиятидек азиз ва табаррук эди. Ўқиб тўймас эдик, кўздаги нам ва ёшларни артиб адо қила олмасдик, Мақсуд.

У киши жамиятимиз ишини табриклаб, «жаҳон аро тарикдек сочилмиш ватанжудолар бошини бирлаштиришнинг дебочаси бўлибдир бу саъй-ҳаракатингиз. Аллоҳ ажрини тўлик қилиб берсун, илоҳим. Илтижо шулким, келинг, биродарлар, уни қувватлантирайлуқ, жамият шаҳобчаларини афғону туркия томонларда-да тузайлуқ, токи у ғариблар кўксига иксиру⁷ малҳам бўлсин» дебдилар.

Мақсуд, мен бу хурсандчиликни кўксимга сиғдиролмаин у хатти-насиҳатнинг бир чимдимини сенга-да илиндим. Ўзинг ўқи, у наинки насиҳат, дурри гавҳардур. Бутун миллатга тегишли васиятдур.

«Биродарлар, бу беш кунлик дунё, инсоф қилайлуқ, ўйлаб кўрайлуқ, шоҳ ҳам ўтади, гадо ҳам ўтади. Қувғинда юрган ҳам ўтади, даврон сурган ҳам ўтади. Силаи раҳм зарур, етимни, мусофирни, муҳожирнинг бошини силамак, мушкул кунга қолганнинг мушқулини осон қилмоқдан улуғ савоб йўқдур. Бу ватанжудолар ичида, мусулмонлар орасида зоҳиран бойимиз ҳам бор, камбағалимиз ҳам бор. Аммо ниятимиз битта, иймонимизни сақлаш учун бу диёрларга ҳижрат этганмиз. Нега кўлламайлуқ, нега бир жон-бир тан бўлмайлуқ?! Расулуллоҳ марҳамат қилдиларки: «Ҳаргиз мусулмонни камбағал деманглар. Шу Ислом давлати етиб ошиб қолади. Икки дунёда шу неъмат етади», дедилар. Ҳақиқат шундоқ. Ўлгандан кейин қайта тирилиш бор-у, кейин ўлиш йўқ. Жаннатга кирсангиз ҳам мана бунча миллион йил, мана бунча миллиард йил турасиз, холос, деган гап йўқ. «Холидина фиҳа абадо» деб айтади Аллоҳ таоло Қуръонда. Бу «абадо» (абადий)! Ҳеч буни фалон йил деган ери йўқ. Худо сақласин, жаҳаннамнинг йиллари

⁷ И л и к с и р — малҳам.

хам шундай. Аммо жаноби Расулulloҳ Аллоҳга арз қиладилар: «Менинг умматимнинг биттаси жаҳаннамда қолса ҳам жаннатга кирмайман» деб!

Бу Ислом неъматига шукр қилиш ҳар битта мўмин, мўминага фарз. Дейлик, дастурхонда ўлтириб паловларни еймиз, ҳар турли мева-чеваларни еймиз. Худонинг берган неъматларининг ҳаммасига алоҳида шукр айтиш лозим. Аммо у неъматни Аллоҳ таоло раҳмонлик сифати билан кофирга ҳам берган, мўминга ҳам берган. Раҳмонлик сифати дунёда тамоми маҳлуқларга меҳрибончилик қилиб, ризқини фаровон қилишини билдиради.

Раҳмлиқ сифати-чи, раҳмлиқ исмининг барокати-чи, қайси? Бу Аллоҳнинг энг катта лутф-эҳсонники, уни қиёматга қолдирган. Нега? Бу дунёда оз есак ҳам ўтиб кетамиз, кўп есак ҳам ўтиб кетамиз. Мардикор ишласак ҳам ўтиб кетамиз, чоракор ишласак ҳам ўтиб кетамиз. Масалан, ҳар куни битта қўй есак ҳам ўтиб кетамиз.

Бунинг этибори йўқ. У ерга борганда — қиёматда нажот топадиган ер йўқ. Ота болага қарамайди, бола отага. Аллоҳ таоло раҳми ана шу ерда хос мўминларгагина қилади. Буни Аллоҳ қиёматга боқий қилган, бизнинг насибамиз.

Силаи раҳм деган гап бор. Яъни катта-кичикка, бола-чақага, ҳатто ҳайвонларга раҳм қилиш. Ана шу раҳми Аллоҳ ўз раҳмлиқ исмидан олиб, юзга тақсим қилган. Тўқсон тўққизини ўзига олиб қолиб, бир қисмини тамомий халқига ва маҳлуқига тақсим қилган. Биродарлар, Аллоҳ таоло қиёмат куни ана шу раҳми бу маҳлуқларидан олиб, ўзиникини яна юзта қилиб қўяди экан. Бизда бир-биримизга марҳамат қилиш, шафқат қилиш, раҳм қилиш йўқ бўлиб қолади экан. Ота болага, бола отага боқмас экан. Бунда қиёматнинг шиддатию Аллоҳ таолонинг қаҳҳорлик сифати бор. Шу ҳолатда бизнинг Пайғамбаримиздан бошқа тамомий пайғамбарлар «воҳ нафси, воҳ нафси», деб қолар эканлар қиёмат шиддатининг оғирлигидан. «Воҳ нафси», яъни ўз жонимни қутқарсам, бас, дегани. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам эса, «Воҳ уммато, воҳ уммато» дер эканлар.

Шу раҳматан лил оламин Пайғамбаримизга уммат қилган Парвардигорга миллионлар, миллиардлар шукр. Алҳамдулиллаҳи лакал ҳамд. Алҳамдулиллаҳи лакал шукр. Алҳамдулиллаҳи аъло дини ислом. Ал-ҳамдуллиллаҳи аъло неъматни ислом. Бошларини саждага қўйиб, дилларига келганича Аллоҳдан сўрар эканлар. У киши дунёдан дод деб ўтдилар, яна қиёматда бизларнинг нажотимизни Худодан сўраб, дод дер эканлар. Аллоҳ: «Ё Ҳабиб, бошингни кўтар, нима десанг, тилагингни бердим», демагунча бошларини саждадан кўтармас эканлар.

Аллоҳ бизни ана шундоқ Пайғамбарга уммат қилган. Қани бизда ҳиммат бўлсаки, шу Пайғамбаримизга ҳар куни минг бор саловат айтсак, ақаллиси юз бор саловат айтсак! Эсимизга келадими? Инсоф қилайлук, биродарлар. Ана шунда дуоларимиз ҳам даргоҳида қабул бўларди, амалларимиз ҳам Аллоҳ аzza ва жаллага хуш келарди.

Ана бу жамиятингиз, ватанжудолар ҳолидан хабар олиб, уларнинг дардига малҳам қўяётганингиз— чиндан Аллоҳ рози бўладирган ишлардан бўлибди. Биз ҳам кўшилдук бу саъй-кўшишга.

Юрагида ўти, Аллоҳга иймони бор, кўксида ватан муҳаббати сўнмаган барча муҳожирларга етказгаймиз. Ватанжудоларга силаи раҳм этайлук, диёрларидан жудо бўлганларнинг кўнгиллари олаб, бошларини қовуштирайлук. Токи бир жон-бир тан бўлиб, ватандан яхшироқ ватан, ризқларидан кенгроқ ризқлар берган Аллоҳ таолога бандачиликни ўрнига қўяйлук. Жудо бўлган диёримизда қолган хешларимизу аҳли аёлларимизга, фарзандларимизга омонлигу эрк сўрайлук. Дуоларимизни ўзи ижобат этсун.

Аллоҳ таоло барчамизга тавфиқ, хидоят ато этсун».

Сизларни билмадим, Мақсуд, биз бу хатни ўқиб, тўйиб-тўйиб йиғладик. Сизларнинг эртангизни сўраб, хайрли дуолар қилдук. Илоҳим, дийдорни қиёматга қолдирмасин.

Султонмурод. Бомбей».

19. Хидоят йўли кимга насиб этгай, билармисан, Мақсуд?! (Тангритоғдан ўзга диёрда топилган мактубларнинг хозирча сўнггиси)

«Жондан азиз ул маъво — тушларимдан аримас диёр — Тошканди азимнинг Каттабоғу Яккабоғларида хешу акроболаримиз бағрида Улуғхўжабойлар авлодининг эрка ҳам умидли навдаси бўлиб, мирзоси бўлиб юрган укажоним, Мақсуд!

Мен — бир дарбадар аканг, сенга ёрилмай — кимга ёрилай?! Бизни кимлар қочқин деб атар, буваларининг азиз хилхонаси туриб, хешу акроболари умргузаронлик қилаётган диёр туриб, ҳатто осмон никоҳи ўқилмиш жуфти ҳалолини қолдириб, қайларга кетмиш дер. Орқамиздан ғийбатлар этишар. Кимлар эса, энди у оёқ етгунча кетди, қайтар йўллари берк, ўзига ўзи қилди. Сигмасмиди шу Каттабоғга — жимгина юрса? Нима излайдир — дориломон бир юртми, ё салтанат, деб ўйларлар.

Дориломон юрт қайдаю салтанат қайда?! Биз бор-йўғи иймонни асрамоқ ғамида хижратни ихтиёр этганмиз. Дунё можароларидан қўл силтаб, Камончининг паноҳига қочганмиз. Буни улар қайдан ҳам тушунсин, Мақсуд! Тушунсанг бир сен, бир Чаман тушунишларинг, яна Нусрат поччаю Тўрамгина англамоқлари мумкин. Қолганлар билмоқлари душвор.

Мақсуд, менинг ортимдан ғийбату маломат тошларини отаётганларга парво қилма. Жондан азиз холажонлариму тоғажонларимга ҳам, кеннойингга ҳам айтиб қўй. Мен у диёрдан этак силкиб чиқиб кетган киши эмасман. Мен забун бир кимсадек яшашни истамадим, холос. Шу боис у диёрларга сиғмадим. Йўқ-йўқ, ўзим сиғсам ҳам дардларим, армонларим сиғмади. Дориломон кунларни яқинлаштиришга ёлғизлик қилдик биз. Қолаверса, Аллоҳ ризку насибамизни бу ёқларга сочган экан — шу ёқларга йўллади, келдик. Паноҳига олганидан сизлар қувонмоғингиз, мен эса, тоабат шукроналар айтмоғим лозим. Ўзи чақирганки, тақдир этганки, бу ерларда соғ-омон юрибмиз. Ўзига ҳазор-минг ҳамду санолар бўлсинки, бу мусофир диёрда ҳам қўлимизни баланд, сўзимизни устун қилиб қўйибди. Жамият ишини олға бостириб, биз ватанжудоларни азизу мукаррам этиб қўйибди. Аллоҳ розилиги йўлида хижрат этганларга ватанларидан яхшироқ бир ватан, ризқларидан кенгроқ бир ризқ бераман, деган ваъдасининг устидан чиқиб турибди!

Ундан ташқари, Мақсуд, сен яхши хабарларни эшит. Олтинхон тўрам ҳаж мавсумига яқин бизни у мунаввар ва мукаррам замин — Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам⁸ ўтган диёрда чорламоқдалар. Турк диёрида жамиятингизни шўъбасини очиб, бир йўла ҳаж қилиб кетасиз, дебдилар. Аллоҳга шукрларки, унинг розилигини топиш йўлидаги жиндек саъй-ҳаракатимиз шундай тақдирланяпти.

Сен билсанг эди, тасаввур этсанг эди, мен бу мактубни битиб, бу хушхабарни сенга илинмоқдаману кўзим жикқа ёшга тўлиб, хат қаторини-да кўрмай қолмоқдаман. Агар унга бирон томчи ёш тегиб, хатларим чаплашган эса, маъзур тутгайсан.

Лекин қалбимда офтоб чарақлаб ётипти! Нурафшон бўлиб ётипти! Ҳеч ерга сиғмагудек! Бизни муборакбод эт, Мақсуд, хидоят йўлига чиқаётганимиз, муборак ҳаж сафари арафасида турганимиз билан. Бунга кимлар етдию, кимлар етмади. Келиб-келиб биз ватанжудоларга насиб этибди у. Биз йиғламай, ким йиғласин, Мақсуд!

Шу онда қараки, нималар хаёлдан кетмаяпти!

Бу ҳам бўлса, «Эй одам боласи, сен мен томон бир қадам ташлагил, мен югуриб борай⁹», деган Аллоҳнинг марҳаматидир, карамидир. Ҳаммани ҳам у Ўз уйи — Каъбатуллоҳига чорласин-чи!

⁸ У Зотга Аллоҳдан саловот ва саломлар ёғилсин (*Муаллиф*).

⁹ Кудсий ҳадис (*Муаллиф*).

Шу топда Мақсуд, жаннатдек бир гўзал водийда уч қатла тахтга ўтириб ҳам, неча ўн йиллар даври-даврон суриб ҳам чин саодатни тополмаган бир инсон — мардumi Фарғона тақдири хаёлимга келса дегин! Уни сўкиб қанча китоблар битилмади. Айшу ишратдан бўлак нимани ҳам билди, нимани кўрди, қайдан ҳам халқ додига етсин эди, деб ёзмаган ким қолди?

Аммо Аллоҳ келиб-келиб шу инсонга ҳидоят берса! Ўринбургдек Худо қарғаган бир ерда уй қамоғига маҳкум этилган собиқ хон тоат-ибодатлари кам кўриниб, тунлари таҳажжуд ўқишга бошласаю ногоҳ бир кеча улуғ ниятни дилга тугиб, тонг отирса! Ва чўлга овга чиққан киши қавлида Устюртдек улуғ бир тақирни отда кесиб ўтиб, Қизилкуму Қорақумдек чўлларни орқада қолдириб, афғон диёрига, ундан эса Пешоварга етиб келса, Амудан ўтарда қароқчиларга учраб, бор буд-шудидан ажрасаю ниятидан кечмаса! Аллоҳга таваккул қилиб йўлида давом этаверса... Ундай кишини ким деб атамоқ керак?! Ботур дебми, мужоҳид дебми? Ёхуд ҳидоят топган оддий бир инсон — мўмин дебми?

Ҳарқалай, бу дунё хою ҳавасларидан этак силкий олган, ёлғиз тўғри йўл — Аллоҳга қуллик қилмоқ, ундан бошқа барчаси ўткинчи, сароб, охири вой эканини англаб етган кишигина шундай жасоратга бел боғлай олмоғи мумкин. Шоҳона уй қамоғидан кўра жондан кечиб, лоши чўлларда қолиб кетмоғидан-да кўрқмай, Каъба йўлига чиқмоғи мумкин.

Тақдирни қараки, Мақсуд, биз ҳам энди ўша киши ўтган йўллар билан ҳаж сафарига отланмоқда эдик. Тангри тоғдан чиқиб, афғон диёри билан Пешоварга келиб, ундан Бомбейга етган эдик. Энди шунақаси денгиз билан кемада кетиб, Жиддага етмоқчимиз.

Қараки, тахтию бахти тортиб олинган, аҳли аёлию хеш-акроболаридан, диёридан айириб, уй қамоғига тиқилган хоннинг иймонини тортиб ололмаган эканлар. Хўрликларга сабр, билиб-билмай қилган гуноҳларга тавбаю истиғфорлар, тинимсиз зикру шукр, қараки, ҳидоят эшигини очмиш. Тавба эшигидан ҳидоят йўлига чиқилади, дегани шудир балки?!

Мен Худоёрхоннинг ана шу сўнгги жасоратига ҳамиша беш кетар эдим. Қараки, юз йилдан сўнг у ўтган йўллар билан ҳаж азиматига отланмоқдаман. Аллоҳдан ёлғиз тилагим, ўша ватанжудо инсонлардек Аллоҳ розилигини тополсам эди!

Фақат ёлғиз ўтинчим, диёримни, йўлларимга кўзи тўрт бўлиб кутганларим — сизларни бир кўрсам... бир кўрсатса, армоним қолмасди.

Усиз кўзим очик кетмаса деб кўрқаман, Мақсуд!

Айт, холаларимга, кеннойингга дуоларидан қўймасинлар. Шояд, Аллоҳ ўзи қўлласа, қайтар йўлларимизни очиб берса!. Ёдгоримни ўпиб қўй. Отанг тирик, Худо хоҳласа, Аллоҳ юз кўриштиргай дегин.

Соғинган Султонмуродингиз.
Бомбей».

Иккинчи бўлим

ЭЛЧИГА ЎЛИМ ЙЎҚ, МУЖОҲИДГА ТАРАФ

1. Узоқиб кетган элчи

Эрталабдан кўзим учар, бармоқларимни ўпиб, қабоқларимга суртиб ҳам тўхтата олмасдим. Мана, нимага экан!

Ишхонамга кириб ўтирганимдан телефон жиринглай кетди. Олмай бўладими, олдим: — Лаббай?

Симнинг нариги ёғидан биров ширин ўзбакий такаллумда сўрашар эди:

— Алё, ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокотух¹⁰.

Лаҳжасидан бу тарафнинг одамига ўхшамасди:

Мен бояқиш дафъатан қандай алик оларимни билмай қисиндим.

— Ва алайкум...

Симдаги киши жиндек узр, жиндек истиҳола аралаш сўради:

— Мени маъзур тутгайсиз, мирзахонами бу?

Саволи саломидан-да хуш такаллум эди, чиндан бу тарафнинг одами эмас шекилли.

— Йўқ, газетхона бу, — дедим мен ҳам ҳалим тортиб.

— Дарвоқе, газет ёзиб, чоп этарлар, адашмасам.

Қарангки, талаффузи ҳам турк афандилариникига ўхшаб кетмоқда эди.

— Адашмадингиз, газет чиқарамиз... — дедим.

Ростини айтсам, унинг муомаласи менга ёқиб тушмоқда эди. Овози ҳам аллақандай таниш...

— Аллоҳимга шукр, адаштирмаганига шукр, — деди. Сўнг яна боягидек, жиндек узр, жиндек истиҳола аралаш, (истиҳоласи ўзига ярашиб тушмоқда эди!) илтимос эта кетди. — Маъзур тутгайсиз, биродар, хизмат бўлмаса, биза кўп кадрлув танишимиз Мақсудхўжа жанобларини чорлатиб версангиз.

Ана холос, ким экан, деб ўтирибман! Илгари ҳам йўқлаб келган элчимиз эмасми? Ҳар эҳтимолга қарши қайтариб сўрадим:

— Шошманг, ким дедингиз?..

— Ким эмас, кўп азиз танишимиз, Мақсуд мирзо Маҳмудхўжа ўғиллари. Борму, шундай чўх гўзал инсон? Танигайсизму?

— Таниганда қандоқ! — дедим бир ерга етиб. У мени ҳали таниб улгурмаган бўлса-да, мен уни сўзлари, овози, бир гўзал ўзбекона такаллумидан таниб турар эдим. Қиёфаси ҳам кўз олдимга кела бошлаган, адашмасам, ўша — ҳов бирда келган хорижлик меҳмонимизга ўхшаб-ўхшаб кетмоқда эди. — Қидирган одамизни топдим деяверинг, тақсир. Камина ўзимман, — дедим унинг ҳурмати учун ҳам ўрнимдан тура бошлаб. (Меҳмон отангдан улуғ. Кўрмаса ҳам иззати-да, туриб гаплашганга нима етсин!..)

— Ана холос, ўзлари эдиларми? Уятлув иш бўпти-ку?! — деди у хижолатларга ботиб.

— Ҳижолати нимаси, тақсир, Аллоҳим учраштирганини айтинг, — дедим мулозаматга тушиб.

— Бой бўласиз экан, Мақсудхўжа жаноблари, танумабман, — деб яхшиликка йўйди меҳмон ҳам.

— Аммо мен овозизданоқ таниб туриб эдим, тусмоллаб туриб эдим. Бўлади-ку шунақа туйғу — бир оғиз сўзданоқ таниб олиш... — дедим чинига кўчиб.

Меҳмон тақдирнинг ёзуғидан шодланди:

¹⁰ Сизга Аллоҳдан тинчлик-ҳотиржамлик, раҳмат ва баракотлар тилайман. (Муаллиф тарж.).

— Аллоҳимга шукр, бир кўнғироқдаёқ рўбарў эт-са-я! Хизрни йўқламайман-ми! Валлоҳ-валлоҳ, ўзиммен, денг-а?!.

— Ўзимман ўзимман, — деб қўшилишиб тасдиқладим.

Меҳмон бунга сари боши осмонга етиб, қайтарар эди:

— Муҳандисликдан ёзарликни авло кўрган ўша битикчи танишимиз-да? Саломпамнинг ёлғизлари, Баҳриддин биродаримизнинг холаваччаси?! Уни қаранг-а...

— Ўша ўзлари билган гап ўғриси, тили гоҳ ширин, гоҳ аччиқ мирзо, — деб хазиллашдим.

— Қўйинг, аччиқдан Худованди Каримнинг ўзи асрасин. Дийдор кунида Аллоҳга хуш келадургон сўзлардан сўзлашайлук, — деди меҳмон.

— Унда хуш келибсиз, меҳмон жаноблари. Кўришайлик, — дедим янада яқин олиб.

— Аллоҳимнинг ўзи кўриштирадими? Камина эрталабдан безовта этуб, кўлларини тутмадимми? Юмушларидан қўймадимми? — деб мулозиматланди у.

— Ҳеч-да, ҳеч-да. Сиздек мазор босиб келган меҳмонимизга вақтлар тасаддуқ бўлсин, — дедим ийиб кетганимни яшириб ўтирмай. — Сиз ахир, адашмасам, ҳов бирда ташриф буюрган биродаримиз — элчи жаноблари бўласиз. Азиздан азиз Марғу кеннойимиздан, Баҳриддин акамиздан саломлар етказган, топдимми?

— Ах, уни қаранг-а! Танидингиз-а, Мақсудхўжа жаноблари. Фаросатиза балли, хотиралари бутун экан, мирзо жаноблари, — деб тўлиб-тошиб алқашга туша кетди у.

«Хотирадан ҳам бурун калла бутун, мағизлари тўқ. Ахир бекорга сигир боқиб катта бўлибмизми! Қанча қаймоқнинг тусини ўчириб юборганмиз! Ўша қаймоқлар бўлмаса, биздан мирзо чиқармиди, битикчи чиқармиди!» деб тегишгим келди-ю тушунадими-йўқми, деб тилимни тийдим.

Ўрнига «қаерда тўхтадингиз, қандай кўришамиз»га тушмоқчи эдим, меҳмон сўзни илиб кетди.

— Ўзларига алангали саломлар бўлсин!

— Ўзларигаям, ўзларигаям... Қийналмайин, уринмайин етиб келдингизми? Хабар бериб ҳам қўймабсиз, кутиб олардик, — деб илтифот эта кетдим. Кейингина ичим куриб, интиқиб, бу саломлар кимданлигини сўрашга журъат этдим. — Яна ўша диёрлардан сўраймизми? Ўшал азизларимиз олдидан келишингизми? Қалай юришибди, тани-жонлари соғ, азиз бошлари омонми? — деб қулфи-дилим очилиб суриштира кетдим.

— Эсончилик-эсончилик. Азиз холаваччангиз-да, Бону кеннойингиз-да, кўпдан-кўп дуои саломлар йўл-лаб қолмишлар. Ҳамма тануган, билган, сўраганларга Аллоҳумдан кушойишлар тиламишлар.

— Эслаганларига раҳмат, шу дунёнинг бир чеккасида биз ҳам борлигимизни унутмаганларига раҳмат,— деб туриб, меҳмоннинг ўзидан ҳам кўнгил сўрай кетдим. — Дарвоқе, ўзлари бунча узоқиб кетдилар? Элчиликни бўйинга олган киши ҳам одамни шунчалар соғинтирадими? Биз-ку мисоли тушовлаб қўйиб юборилган отлардан фарқимиз йўқ. Ўз даламиздан нари кетолмаймиз. Сарҳад ошиб учиб юрган Сиз эркин кушларга нима бўлди, дарагингиз йўқ?!.

Меҳмон бу сўзлардан ийиб, кўкси ўсиб кулди.

— Эркин-эркин кушлар денг-а?! Оҳ, Сиз мирзо жаноблари, оҳ, сиз сўз заргарлари, гапни ҳам ҳўб топасизлар-да! Қани эди, ўшандоқ бўлса! Истаган тарафингга учолсанг, учиб етолсанг.

— Ҳарқалай, биздан кўра истаган учоғингизга мина оласиз-ку.

— Бу фикрингизда-да, жон вор. Жилла курса бизда тушовлар йўқ, расмиятчилик йўқ. Лекин бу тарафлара йўл топмоқ мушкул. Ҳар кима виза беравермаслар. Аммо Аллоҳ ўзи билгувчи, қачон бу сарҳадларни очворарин Ўзи билгай. Ул зот «Кун» десаёқ бас: барча мушкулотлар барҳам топгай. Ахир эрта-ю кеч Худодан сўраб ётганлар қанча! Дарбадарлар, ватанжудолар қанча! Уларнинг ноласи Аллоҳга етмасми? Етади, ахир, Мақсудхўжа жаноблари.

— Илоҳим етсин. Ўшаларнинг зори етмаса, кимники етади? — дедим тўлиқа бошлаб.

— Аввало, ўшалардан салом, бу кунни интизор интизор кутганлардан салом. Баҳриддин акангизнинг илтижоси, омонати бу, — деди меҳмон гап ўзанини шу ёққа буриб.

— Салом етказган ўзларига салламно! — дедим элчи жанобларини алқаб.— Биз ҳам ўша кунларни ку-тиб ётибмиз-да, интиқдан-интиқ, кўзларимиз тешилиб. Ҳар куни у кўзлар неча қайта ёшланади экан, — дедим аввало кеннойижонимни назарда тутиб. Аммо буни бу одамга айтиб бўладими?! Элчи Баҳриддин акамизни танигани билан Султон акамни билармиди, бу тарихларни тушунтириб бўлармиди?!

— Умид дорам, дейдилар. Шунақа, бандасининг иши кутмоқ, илтижо этмоқ, ёзмишига кўнмоқ. Ҳар икки дунё «ийяка наъбуду ва ийяка настаъйин¹¹» устига қурилмиш, Мақсудхўжа жаноблари, ундан берига кушойиш йўқ, — деди меҳмон тасалли бериб.

— Бизнинг ҳам ёлғиз зоримиз шу, — дедим мен ҳам эшилиб. — Шояд, сизнинг бу ташрифингиз ўша кушойишларнинг бошланиши бўлса. — Сўнг: — Уни-буни қўйинг қачон кўришамиз, қандай кўришамиз? Қаерда тўхтагансиз, меҳмон жаноблари? — деб қистамоққа тушдим.

— Шундай рўпарангиздаги мусофирхонада тўхтамишбиз. Сиза яқин деб шу ера қўндик, — деди у.

— Уни қаранг-а, қўл узатса етгудек жойда экансиз-ку!..

— Бўлмаса, ҳов бирдагидек театру майдонига тушиб бора берайлук. Топишуб олармиз?

— Топишганда-чи! Ҳозироқ учиб боргайман-ку, — дедим энтикиб.

— Аллоҳ кўриштирсун, — деди меҳмоним...

Кўриштирсин, сўраштирсин, азизларимиздан салом келтирган кишининг дийдорига ўзи етказсин... Зиналардан учиб тушиб боряпману ҳов бирда мужда келтирган хорижлик меҳмонимизнинг савлатли гавдаси, йирик-йирик қош-кўзлари, кенг пешона, лўппи юзлари кўз олдидан кетмас эди. Фақат мўйлабига оқ оралаганмиди, йўқми, эслай олмаётирман. Аммо чиқсамоқ бир кўришда таниб олсам керак...

Шовуллаб ётган фаввора олдига етиб улгурмадим. Унинг шовуллашидан ҳам бурун ўзини ўпиб, эпкин-тўзонларини учуриб эсаётган шамоли... кишини сескантириб-жунжиктиргудек эди. Ҳали баҳор-да, дарахтлар энди куртак ёзди, ёз келсин, кимга ҳам ёқмас экан у! Аммо фаввора ёқилган кунда ташриф буюрган меҳмон бу гал қандай хушxabарлар билан келибди экан?!

Хаёлим ўша ёқдаю кўзим олма-кесак терар эди. Йўқ, меҳмони тушмагур, қай тарафдан келар экан, бир маҳал:

— Эсонмисиз, Мақсудхўжа жаноблари, — дея елкамга қоқса, чўчиб тушибман.

Ўгирилиб турк афандиларига ўхшаб тусаниб олган ўша басавлат тужжорни кўрдим. У ҳам хориж нусхи урган иссиқ чехрасию меҳр тўла кўзларидан бир таниш нурлар ёғилиб, шириндан-ширин жилмайишга тушган эди. Беихтиёр:

— Субҳаналлоҳ, ўзлари-ку! — деб юборибман.

У ҳам кучоқ очди-ю:

— Сиз ким деб ўйлаб эдингиз?! Тоғ тоғ бирла кўришмас, одам одам бирла учрашгай, деганлари шу-да. Қани, ўшал узоқ юртга ризқи сочилган қариндошларингиз учун-да омонлашиб қўййлик, — дея бағрига тортди. — Уларнинг иссиқ саломларин, соғинчларин шу кўксимиза жойлаб келмишбиз. Аллоҳ шу дамлара еткурганига шукр. Субҳаналлоҳи ва биҳамдихи, субҳаналлоҳил азийм¹².

¹¹ «Сенгагина ибодат қиламиз, Сендангина мадад кутаамиз». (Оятнинг маъно таржимаси).

¹² Айтилиши осон, қиёмат тарозусида оғир, Аллоҳга суюмли икки сўз: «Аллоҳни поклаб ҳамд айтаман, У Ўзи пок ҳам буюқдир». Имом Бухорий ва Муслим ривоятлари.

— Воҳ, Содикхон афандим, ўша-ўшасиз, қилча ўзгармасиз! — Мен жинқарча бўлмасам-да, басавлат меҳмоннинг кучоғида йўқ бўлиб кетган эдим, биз учун азиз кишилар олдидан келган элчини кучиб қўймасдим.

— Алҳамдулиллаҳ, алҳамдулиллаҳ, яна етказду. Яна дийдор насиб этду. Аллоҳ кўриштираман деса, йўлларни-да очиб юборгай экан, тўсиқларни-да, ўзи кўтариб ташлагай экан. Мана, яна келдук, Маҳмуд-хўжа ўғиллари, — дея бошига кўтаргудек бўлар эди у.

— Қадамларига хасанот. Йўлларизни очган, мушкулларимизни осон этган Зотга тасаннолар бўлсин, шукрлар бўлсин! — дедим ўзимни унутиб, унинг хориж бўйларини ифорлари гуркираган бағрига сингиб борар эканман. Шу чоғ кўклам елларининг рашки келгандек экин туриб, фаввора зарраларини бошимиз узра сочқи эта кетдию «хай-хай»лаб нари жилмоққа, фаввора «ёмғири»дан қочмоққа тушдик. Нарилар эдиг-у, бир-биримизнинг бағримиздан чиқмоқни ўйламас эдик.

Сайрга чиққан кишилар ҳам биздан кўзларини узмай, ҳавас-ла боқар эдилар.

— Ўзларидан сўрасак, эл-овулар тинч, қовму қариндошлар омонми? Тошкандларга жойлашиб кетдингизми? Марғубону келинимизникидагилар қалай ўтиришибдир? Баҳриддин биродаримизнинг холаю тоғажонлари буларнинг дарагин эшитиб, қай куйларга тушишди?

— Дуои жонларини қилиб ўлтиришибди, — дедим узоқдан келиб, — етимларни асраб, дарагини чиқарган Худой ўзи кўриштирамасми? Осмон никоҳини тиклаган Зот дийдорни ҳам киёматга қолдирмас, деб ўлтиришибди.

— Бу ҳам бўлса, Аллоҳнинг инояти. Фақат биз бандаси шошқалоқмиз, калта ўйлагувчимиз: Аллоҳга таваккул қила билмасмиз. Таваккул қилганни Аллоҳ ниятга етказмай қўймаган. Ўзимиздан қиёс, Баҳриддин ила бир борсак эди, керакку кишиларни топсак эди, деб ният қилуб эдик, йўлларимиз очилуб мана, кўришиб турибмиз. Иншааллоҳ, қолган орзуларимизни-да ўзи ушалтиргай.

— Шошманг-шошманг, Баҳриддин акамизни-да ола келганмисиз? Ёлғиз эмасмисиз?! — деб юбордим унинг тирсақларидан тутганча.

Меҳмон бош чайқади:

— Униси орзу. Ҳали сафаримиз осонликча кўчмас, деб, Баҳриддин биродаримизни йўлдан қайтардук. Биласиз, ўртада қанча чиғириқлар бор. Ўзимизга-ўзимиз мушкул сотиб олмайлуқ, дедук. — Меҳмон боягидек иссиқ жилмайди. — Эллук йилда эл ўзгарур дерлар, зора муносабатлар юмшаб, борди-келдилар, ҳаж йўллари очилиб кетса, Аллоҳимнинг биз ватанжудоларга атагани ҳам вордир, Мақсудхўжа жаноблари?

— Шуни айтинг, шуни айтинг, биздан кўра сизларга аёнроқ, — дедим ичим ёришгандан-ёришиб: ахир дунё кўрган шулар билмаса, ким билади, озодлик еллари қай тарафдан эсаётганини? Темир парда ичига ўралиб ётган биз бечоралар «совет шарофати»дан бўлак нимани ҳам биламиз?

Тик турганча сўрашиб, мулозамат қилаётганимиз бирдан эсимга тушиб, меҳмонни қистай бошладим:

— Юринг, афандим, ишхонага кирайлик, бир пиёла чой қилай, қандин-қаёқдан мозор босиб келгансиз, ахир. Кейин ҳовлига ўтамыз.

— Чой қочмайдир, Мақсудхўжа жаноблари. Лекин ишхонагамас, ишхонани пирхона, дерлар. Қолаверса,— у негадир ийманиб ямланди, — идорангиза кирмаганимиз маъкул, кейин кулоғингизни тинчитмаслар...

«Унда қаёққа ўтдик?» деб туриб, ақлим ярақлаб ёриша кета қолди:

— Шошманг, қўл чўзса етгудек жойда бир оғайнимиз такай очган. Бир соатгина ўтирайлик. Сухбатизни олай? — дедим қистаб.

— Узоқ эмасми? — деди меҳмоним.

— Шундай пиёда ўтамыз. Беш минутлик йўл.

— Ундай бўлса, бошласунлар, Мақсудхўжа жаноблари. Ўтганимиз бўлсун, ўтирганимиз бўлсун, — деди у ҳам.

Ақлимдан айланай. Ҳикматхўжа ошнамни заб эслаб қолдимми?! Ўзи «бир келмайсизам, ҳаммага ҳаммага топилган бир пиёла чойимиз, сизга ҳам татти кеб қолар» деб қачондан бери гина қилар эди. Биз эса, борсак ҳам «пақир киши панада» дегандек кўринмай қочиб қолардик. Аммо-лекин овқатлари хўб мазали. Ош дейсизми, лўла кабоб дейсизми, яқиндан илик шўрваси ҳам чиқибди. Салатлар-ку анвойи. Айниқса, айвондан жой топсангизми, яйраб ўтирасиз. Меҳмонни ўша ерга олиб борганга нима етсин.

Лекин бу гал Ҳикмат эшонга имо қилиб қўйишга тўғри келади. Ҳазилми, меҳмонимиз нак Пайғамбаримиз (У зотга Аллоҳнинг саломи бўлсин) юртларидан келган.

Эшоннинг ўзи ҳовуз бўйида сув очтираётган экан, кўриб боши осмонга етиб кетди. Бирпасда баҳаво айвондан жойлар қилдириб, мулозаматлар ила рисоладагидек кута бошлади. Мен дўстимни таништирган бўлдим:

— Бу киши ҳам ўзимизнинг Каттабоғдан. Тепамасжиддан ўтганда, тегирмонкўча бошида туришарди. Ҳозир у ерларга кўча тушиб кетдимикан, валлоҳи аьлам. — Кейин кулиб қўшиб қўйдим. — Сиз Баҳриддин акамдан Хидой холалари ҳақда эшитган чиқарсиз. Ана ўша холамизнинг бир ўғиллари сабзи тўғрашда — жаҳон чемпиони. Яқинда Гиннесга ёзиб кетишибди. Мана шу «Мовий гумбаз»да ҳар куни неча кило ош дамлашса, ўшанга лозим сабзини бир ўзлари тўғраб ташлайдилар.

— Воҳ, чўх гўзал! Аломат хунар экан. Арзийди, арзийди. Гиннесга шундай аломат ишлар ёзилади-да,— деб меҳмон беш кетди. Кейин тўлқинланиб сўради. — Ўша кишини бир кўрсатгайсиз. Балки Баҳриддин биродаримизни танирлар?

— Шуни айтинг, — дедим-у, лекин кўрсатишга... иймандим.

Ўзи яримта, устига устак чистончи Раҳим акамиз жиндек отиб олган бўлсалар-чи, уялтириб қўймасмиканлар? Кейин анув хоббилари-чи? Ишдан кейин майдонга чиқиб олиб, хорижлик меҳмонлардан осори-атиқа сифатида чақа-чуқа йиғиб ўтиришлари-чи?! У кишидек оёқлари калта, ўзлари яримта одамни кўрган ким ҳам чўнтак ковламай ўтиб кета оларкан! Шунаққиб, ярим динор, бир доллардан бўлса ҳам бир оламнинг пули йиғилиб қолади... Бир қозон ошнинг сабзисини ёлғиз ўзлари тўғраб ташлаган Раҳим акам эса, ёнларида «тафтбости»га бир чойнак чой — ўзлари гўё ҳордиқ чиқаргани ҳовуз бўйига чиққанлар — ора-орада «Мовий гумбаз»га ташриф буюрган меҳмонларга таъзим бажо айлаб: «Ош бўлсин, келиб турингларов», деб чорсилари билан елпиниб, хўшлашиб ҳам қўядилар.

Хорижликлар у кишининг гапларини қайдан ҳам тушунсин, суветни ҳам тиланчиси бор экан, деб, беш-ўн доллар ташлаб кетишади. Ташлаб кетишгани майли, баъзилари видеоларига ҳам олиб қўйишади. Охири ўша видеолари чаток бўлди. Чет элликлар келганда Раҳим акамни ҳовуз бўйига чиқармай қўйишди.

Аммо у кишида нима гуноҳ? У киши туғма чўлоқ эмаслар. Ойим айтиб ўтирадилар: гунгурсдек бир чиройли бола эди. Ҳамма суйиб қўлига олар, катта бўлса, заб полвон йигит бўладими, деб эркалар экан. Қаёқда! Кимнидир кўзи тегиб, бир куни Қўлдош тоғам суйиб, отиб ўйнатаётсалар, қўлларидан тушиб кетиб қолибди. Шу-шу полвон бола яримта бўлиб қолибдилар. Ҳозир у кишининг бир тиззаларини ушлаб, яримта оёқни судраб босишларини кўрган одам... ачиниблир кетади...

Аммо Худо барча кучни қўлларига берган. У кишининг гап сотиб туриб ҳам сабзи тўғрашларини кўрган одам ёқа ушлайди. Одам эмас, машина, дейсиз.

Меҳмон шу кишини бир кўришга иштиёқманд эди. Ростини, кўрсатишга орим келди. Уялдимми, ножўя чис-тон қилиб қоладилар дедимми, ишқилиб, ёлғонни Худо кечирсин, Ҳикматхўжага имо қилиб юбордим. У ҳам тушуниб, кириб кетди-да, қайтиб чиқиб, узр айтди:

— У кишини бир жойга олиб кетишган экан, жиндек юмуш чиқиб қопти. Сизлар бахузур ўтира турунлар, келиб қолсалар, айтаман, хўп?

— Эсиз, эсиз, Баҳриддин биродаримизнинг холаваччалари экан, кўришсак, биродаримиз кўп хурсанд бўлар эди, — деб ачинди меҳмон.

— Мен сизни ҳали янги маҳалламизга, ундан холалариму тоғаларимникига олиб чиқмоқчиман-ку, шу билан кутулмайсиз! — дедим.

Меҳмон ҳам бу манзиратлардан эриб, ростига кўчди:

— Қану эди, қану эди! Биз сафар кишиси. Вақт эса тиғиз, — деди елка учуриб. — Бугун бу ердამиз, эртага Худо билсин, қай шаҳарнинг қай гўшасиндамиз. Тужжорнинг умри шундай — учоқлардаю аэропортларда ўтгай. Бу ера етказганига, сизни кўриб, манавиндай баҳаво ҳовуз бўйларинда ўтирганимиз шукр. Аллоҳ ўзи чевар-да: бизни шундай топиштириб қўйибди. Шундай дастурхонлар устида учраштириб қўйибдир. Ҳечбири беҳудамас: менинг келувим ҳам, сизни топивум ҳам.

— Илоҳим, илоҳим, — дедим ўша ниятларга интиқиб.

Биз тушланиб бўлган, энди чой ичиб, ширин суҳбат курмоқда эдик. У ҳам ўша интиқлигимни сезиб, жилмайди:

— Чиндан ҳам, Мақсудхўжа жаноблари, бу гал биза ажиб хизматлар юкланмиш, — деди бетимга иссиқ-иссиқ термулиб.

— Хўш, хўш? Биздан нима хизмат? Тортинманг ҳеч, — дедим қистаб.

— Хизмат шуки, — деди Содиқ афанди аллақандай гулдираб ҳам пишқириб. У баъзан азбаройи тўлқинланиб кетган кезлари ҳаво етмай қолар-да, қаддини бир қадар кўтариб керишар ва шу топда овози ҳам аллақандай гулдираб чиқа бошлар эди. Унинг норғуллиги, улкан одамлардек бир ерга сиғмай қолиши шунда яққол сезилиб қолар эди. Мен унинг олдида ўзимни ушқоқдек ҳис эта бошлар эдим, тавба. У ютиниб олиб, давом этди. — Аввалги гал Марғубонуга тегишли хабарлариздан кў-ўп мутаассир бўлишиб эди. Энди бошқа бир кишина тегишлук юмушлар чиқмиш.

— Ҳеч қисинманг. Холаваччамиз сўрайдилар-у, билиб бермайликми? Айтаверинг, — дедим. Ўзим эса азбаройи интиқиб турибман, кимга тегишли экан, деб...

Меҳмон кутмаганимда мен томон энгашиб, овозини пастлатгали тушди:

— Улар бир биродарларин ожизасин изларлар.

— Изларлар?.. Кимни? — дедим ҳайратга тушиб. Чиндан ҳам бу ғалати хабар эди.

У овозини ундан-да, пастлатди:

— Сарҳад ошиб келмиш... экан...

— Қаердан, қаердан?! — Мен қаерда ўтирганимизни-да унутиб, овозимни кўтариб юборган эдим.

Меҳмон елкамга қоқиб, ўзига тортди:

— Ҳай-хай, мирзо жаноблари, деворнинг-да қулоғи вор-а?

— Узр-узр, — дея ўзимни босиб олишга уриниб, рижого тушдим. — Фақат тушунтириброк айтсангиз: қаердан келмиш?

— Ким, ўшал мушфиқами? — деди у.

Оҳ, қаердан ҳам шуни айтди?! Мен шу бир оғиз сўзданоқ ҳамма гапни англаб етгандек эдим. Кўз олдимдан мушфиқа кеннойим кетмай қолган, ундан, акамдан бўлак нарсани ўйламай қўйган эдим.

Назаримда, элчи ҳам шундан бўлак нарса учун келмагандек! Лекин нега очик-ёриқ айта қолмаяпти? Нукул ижикилайди? Илинжини рўй-рост айтавермайдими?..

Мен у мушфиқанинг қаердан лигиниям, кимлигиниям билиб турибман. Бўлади-ку шундай сезги, аввалдан билдириб турадиган... Шундай экан, ундан бўлак кимни излашарди?!

— Ҳар кишини-да бу дунёда бир орқадоши, қиёматлув дўсти бўлсин экан, Мақсудхўжа жаноблари, — деди меҳмон қаддию овозини ростлаб.

— Хўш-хўш? — дедим ҳисларимни зўрға жиловлаб.

— Мен сиза айтсам, Баҳриддин оғамиз кўздан-да яқун, жигардан-да афзал бир биродарина қаюшиб, ул оғасина яхшилуклар соғинадур. Биз ул ватанжудонинг аҳли аёлин дарагин билмак истарбиз.

— Истармисиз, излармисиз? — дея олдим.

— Униси-да, муниси-да, — деди элчи мамнун илжайиб. — Оғамиз ўз вақтида ул биродариндан тенгсиз яхшиликлар кўрмиш...

Ана уни қаранг!.. Қайтар дунёни кўотгш!..

Чиндан ҳам Марғу кеннойимни ким унга етказиб, ким узилган никоҳ ришталарини улабди?! Ўшанинг қайтимини қайтармоқчи бўптими?! Қиёматга қолмасин, дептими?! Эвазига бу ёқларда қолиб кетган кеннойимни дараклатиб, элчи юборибдими? Бўлак нима ҳам бўларди?! Кимни ҳам изларди?! Менинг бутун вужудимга, бармоқларим учидан сочларим тагига довур ширин бир титроқ югуриб улгурган, ўзим бу хабардан осмонларда учиб юрардим. Шундай бўлса-да:

— Сиз у мушфиқанинг кимлигию кимларга тегишли эканини... айтмадиз-ку, — дедим элчига хуш тикилганча.

— Дарвоқе, шундайми? Аллоҳимнинг ҳифзу ҳимоясинда бул диёрларда умргузаронлик қилаётган ул мушфиқа... сизга-да бегона бўлмас. Тангри тоққаи — қаёққа ҳижрат этиб кетмиш қай бир холаваччангизнинг шаръий ҳалоласимиш-ку, Мақсудхўжа жаноблари. Салом холамизга келин қавлида бўлғай, топсангиз ўша диёрлардан — Каттабоғу Яккабоғлардан топгайсиз дарагин, дедилар.

— Боядан бери айтмайсизми, шуни?! — дедим қувончим ичимга сиғмай кетаётганини ошкор этишдан йила-тийла. Аммо ўзимга қолса, қани, холи бир ерда бўлсагу шундай ширин хабарлар ила келган элчини қучиб олиб, бағримдан бўшатмасам... — Фақат бир нарса сўрасам майлими, айбга буюрмайсизми? — дея олдим ахийри шивирлагудек бўлиб.

— Сўранг, Мақсудхўжа жаноблари, жоним билан айтай, — деди у ҳам.

— Ўша дарбадарнинг ўзи-чи? — дедим тилим танг-лайимга ёпиша бориб. — Ўзи қай элларни ватан тутиб, қай диёрларда тўхтабди? Биласизми ўзингиз?

— Кимни айтасиз? — деди у дабдурустдан англаб етолмай.

— Ким бўларди, биз учун азиз ўша мужоҳидни айтаман-да...

— Ҳа-а, Баҳриддин оғамизнинг қиёматли ошнаси, ватанжудо холаваччасин айтасиз... — У энгил тин олиб, орқасига суянди. — Икки йил бўлдимикан, валлоҳи аълам, дараги чикқанига...

— Қай юрт-диёрлардан сўрармиз? Омонмилар ишқилиб? — дедим ўқсим бузила келиб.

— Сиқилманг, кўнгилингиз ҳам бузилмасин, Мақсудхўжа жаноблари. Ўзини хор қилдириб қўймайдиган жигарларингиз вор экан. Аввалда Пешовардами, қаерда эди.

— Ҳозир-чи, ҳозир қаердалар? — дедим титраниб, қолаверса, у манзиллардан келган хатлар рост чикмоқда эди.

— Бомбейдами, қаерда — бандаргоҳда кўним топмишлар. Кемалару қаюқларни мумлашар эмуш.

— Мумлашар эмуш?! — Мен билганларим тасдиқ топаётганидан ҳайратга, тушиб қайтариб сўрардим. — Шундай ботур — шундай мужоҳид акамиз-а? Ҳалигача-я?..

— Сиз хурсанд бўлинг, Мақсудхўжа жаноблари, ўша ердан шундай бир юмуш топганларига, ватанжудолар жамияти очганларига.

— Жамият?! — дедим мен орзиқиб, акам ўшал ерда ҳам жим юролмагани яна тасдиқ топмоқда эди.

— Мушкул кунга қолган ватанжудоларни ҳимояга оладурган, қўллайдурган жамият эмуш. Ниятнинг улуғлигини кўринг, Мақсудхўжа. Ҳар ким ҳам бу ишга бел боғласин-чи! — деди

меҳмон мутаассирланиб. — Шундай ишларга бош қўшадию биз қаюшмайлуқми?! Аҳли аёлини топишиб юбормайлуқми?

Мен унинг сўзларидан титраниб бормоқда эдим.

— Сиз... ўзиз у кишини билгайсизми? — дея олдим.

— Қай бирларин айтасиз, Мақсудхўжа жаноблари? Мен нимагадир ақлим етмай борадир. Ҳар иккалалари-да Сиза холавачча бўлгайларми, ёки?.. — деди Содикхон афанди сергак тортиб.

Мен ўзимга келиб, элчимизнинг кўзларига термулдим.

— Баҳриддин холаваччамизга Марғу кеннойимни етказган киши — ўша валломат бизга ким бўлишини билсангиз эди...— дедиму хушхол энгашиб меҳмоннинг қулоғига шивирладим.— Бизда ҳам биров билиб, биров билмас хабарлар бор: ўша туғишгандан аёло акамизни... Олтинхон тўрам Маккага чорлаётган эмишлар. Ўшанақаси биродариникига кирса ҳам ажабмас.

— Ким, Олтинхон тўрам-а? Маккага-я?.. Вой, Мақсудхўжа жаноблари-ей, зўр экан-ку сизнинг хабарлар ҳам! Биз билмайдиган нарсаларни биласиз экан-ку!.. — деб юбордию у азда-базда туриб, рапидадек кафтини елкамга ташлади ва ўзига тортди.

Биз жону жаҳонимиз эриб, бир-биримизнинг бағримизга сингиб борар эдик.

2. Улар кимнинг аҳли аёлию тирноғин излашар?

Уйларнинг сояси тортилиб, офтоб терак бўйидан ошган сари осмон тоқи тиниклашиб, камига мовийлашиб кенгайиб борар эди. Балки мен сўрига чиқволиб ток тарашга тушганимдандир бу. Ишқилиб атрофга суқланиб боқар, ҳали ҳовли ортидаги ўрик шоҳида чиёв-чиёвлашга тушган саъвага, ҳали кўшнининг тупроқ томи бўғотига қўнволиб, тожини ёйиб-йиғиб «хуку-пиш»лаётган попишакхонга анқайишга тушган эдим.

Пастдаги айвонда эса, ойим чордана қуриб ўтир-волиб, менга қайси навдани кесиб ташлашу қайси-нисини қолдириб, қандай боғлашни ўргатиб турибдилар:

— Йўқ-йўқ, унисига тегма. Кўзинг қаёқда?! Ўша майда бўғини шўраласин-да ҳали. Сенга қолса, сатта узум қиладиганини кесиб, эркак навдасини қолдирмоқчимисан? Қўй, билмасанг, келиним чиқади, — деб тергаб қўядилар ора-орада. Бунга сари кулгим қистаб, юзимни четга бураман.

— Нега куласан, у сендан укувлирок. Битта айтгандаёқ илиб олади.

Баттар кулгим қистаб, бурнимни елкамга ишқайман: қани, шайтоним қўйса...

— Ҳа, унга нима қипти, сўрига чиқмай юрган жойи борми? — дедилар азда-базда жаҳллари қистаб.

— Ҳа, энди... сўрига икки киши чиққанидан... бир киши чиққани тузук-да, ойи, — деб унинг оғир-оёқлигига шама қилган бўлдим.

— Қўяқол унда. Кенжа тоғанг тараб бера қолар. У кишининг қўли теккан навда ҳосил бермай қўймаган.

Ола! Мен туриб, тоғамни чақиртириб юрсалар, айт-майдиларми?!.

Азда-базда хафа бўлган жойимда... дарвоза зулфини шиқирлади.

— Ҳой, ким бор, кутлуғ уйда? Меҳмон кевотти ўз оёғи билан.

Овоз таниш, жуда ҳам таниш эди. Ҳассанинг дўқ-дўқи ундан-да таниш эди.

«Келаверинг, почча»лаб нарвондан тушиб борсам, чиндан йўлакдан у киши кириб келяптилар. Бирпасда бағримиз тўлиб, уйимизга файз кириб кетди.

Дастурхон ёзилиб, чой кирди. Дуолар бўлиб, ҳол-аҳвол сўраша кетдик. Қариндошлар сал узокқа тушиб, ҳовли-жой қилса, шу экан: соғиниб, ичиқар даражага етар экан одам. Шунданми, сўрашиб-исташиб тўймас эдик.

Қолаверса, биз истаб бориш ўрнига, у кишининг йўқлаб келганларидан, ихраб-сихраб бўлса-да, шу ёқда хешларим бор-ку, деб кирганларидан бир — хижолатга ботсак, бир — бошимиз кўкка етар эди.

— Борса-келса, оқибат узилмайди-да, Саломхон. Оёғимиз остидан шамол ўтиб турибди, шунисига шукр. Ҳасса нима, бир далда-да, ётгулик қилмасин, — дер эдилар у киши пишиллаб. Басавлат одамнинг ёстиққа суялиши ҳам, хонтахтага кўкрак бериб, хўриллатиб чой хўплашлари ҳам бир бўлакча эди. Суяги йўғон, тоши оғир одамнинг шундан шу ёққа бизни деб келганлари, ҳовлимизга юз бурганлари, айниқса, бизга хуш келмоқда, у кишини ҳар қачонгидан яхши кўриб кетмоқда эдик.

Тоғаларимизникига келиб, босиб ўтиб кета олмадилармикин ё атайин келяптиларми, бунисини била олмай ўтирардик.

— Ҳай, бизнинг тоғ ошиб келган арзанда келинимиз қани, Ёдгормурод қани? Улар кўринишмайди, қаёққа жавоб бергансиз? — деб қолдилар почча очиқ эшикдан ҳовли адоғидаги уйлар томон аланглаб.

Шундагина бир нарсаларнинг учини сезгандек юрагим хаприкди: нима гап экан? Шунчаки суриштиряптиларми ё бирон хабар борми, деб юзларига термулдим. Аммо у киши соқолларини тутамлаб-силаганча жавоб кутсалар-кутардиларки, менга қарай қолмас эдилар. Юзларидан бир қувончли нарсани сир тутиб тургандеклар. У нима экан, деб ичим куриб боряптию... ўзим Баҳриддин акам юборган элчи ҳақда ҳеч кимга миқ этмай юрганимдан (Келишув шундай! Ҳатто кеннойимга, Ёдгорга сўз очганим йўқ! Элчи қаттиқ тайинлаган!) жим қола қолдим. Ҳозир ҳам очмаганим маъқул бу гапни, очсам — оймлардан балога қоламан. Бошланади сўнг: нимага айтмовдинг? Биз кўрсак бир нарса бўлардими? Шундан шу ёққа одам келадию уйга опкелмайсанми? Анув муштипарларга бир оғиз билдириб қўймайсанми? Шунча кутганда — арзимабдими, дарагини эшитса?.. Ундан кўра, ичимда ётавергани маъқул. Бунақа нарсаларнинг исини чиқариб бўладими!

— Қумлоққа кетишди. Ойтўраҳонни кўриб келгани, — дедилар ойм, мен рухсат бердим деган каби ва қўшдилар, — У киши ҳам табаррук, дуоларини олиб туришгани маъқул. Бир вақтлар бағриларида ўтиришган.

— Э, шунақами, мен Султонмуродимизнинг тирноғини кўриб кетаманми, девдим. Хайитлик беролмаб эдим, бериб кетаманми, деб эдим. Э, аттанг, э, аттанг, — деб қолдилар у киши.

— Шошадиган ериз борми, почча, ўтира туринг. Келин кўксомсанинг ҳаракатига тушган. Кейин ўзим ош дамлайман, қўлбола қилиб. Унгача қайтиб ҳам қолишади, — дедим соғинганимни жиндек сездириб.

— Ҳай, сенинг гапинг ҳам тузук, қаёққа шошаман. Кечкурун обороиб қўйсанг бўлди-да, — дедилар ҳалитдан кетиш ғамидан сўз очиб.

— Қолаверасиз-да, — дедим атай.

— Хў, жиян-а, — дедилар у киши орқаларига суяниб-кулиб. — Сенам қаригин биласан, ўз уйинг ўлан тўшагинг эканини. Қолаверса, холанг кўз юммай чиқади.

— Опкелавермабсиз-да, опамларни ҳам. Ётиб кетардилар, — дедилар ойм.

— Уми, билгани йўқ. Исини чиқармай қўя қолай девдим топган гапимни...

— Вой, яна қанақа гап? Ниманинг иси? — деб ҳовлиқиб қолдилар ойм. — Шу муштипаргинага тегишлими?

— Нима десам, сизга қандай тушунтирсам, — деб почча талмовсирадилар. Афтидан бу гапни ҳеч кимга очгилари келмай мени излаб келганлар-у, ҳозир но-илож қолган эдилар. — Ўзимам таги-тугига етолмай сарангман.

— Нимани, очиқ-ёриқроқ айтаверинг, — дедилар ойм.

— Шу янги имомимиз кечагинда бир гап топиб кепти. Эмишки, ҳаждан қайтган муфтий тақсиримиз бир одамнинг омонатидан сўз очганмишлар. Ўша қоч-қоч пайтларда аҳли аёли

қолиб, ўзи ҳижрат этиб кетган биров яқинлари дарагини сўратганмиш. «Сизда ҳам бир муштипаргина бор деб эшитамиз, эри сарҳаддан ўтолмай қолган. Таксиримга балки учраб боқарсиз», дейди. Ўшандан бери на еяр-ичаримда, на ўтирар-тураримда ҳаловат бор. Кошки бизга тегишли бўлиб чикса деб... — Почча кўксиларининг ичи ачишиб бораётган каби ўша жойларни силаб, яна орқаларига ястандилар, — Султонмурод ҳажда нима қилади, у ерларга етишга йўл бўлсин, бошқа бировдир деб, ўзимга таскин-тасаллулар берсам-да, тинчий олмаяпман ҳеч. Худо хоҳлаб турибдики, бу хабар бизгача етиб келибди. Хоҳламаса, қайдан ҳам етарди деб, эрталабдан бу ёкка юрвордим. Нима қилай, нима бўлса, Худодан кўрдик, деб бир бориб кўрайми, Мақсудхўжа? Ҳарҳолда сен ўқигансан, дунё ишларидан хабаринг бор. Ишонса бўладими шу гапларга... ё ҳаммаси бир уйдирма, тузоқми? Оғримаган бошга ташвиш орт-тириб олмасмиканмиз?

Мен ялт этиб оймларга қарасам, у киши кўлларининг юзидаги кўк ипакдайин томирларини силаганча хаёлга толиб қолибдилар. Бир тўхтамак келганларини билиб бўлмайди: шунчалик хаёл олиб қочган.

Почча ҳам бу ҳолни кўриб, совуб қолган чойларини симирарканлар, орқасидан чуқур тин олиб, юзларини ишқаб кўйдилар:

— Сўз очгани ҳам кўрқасан, очмагани ҳам. Айтсанг ҳам — бир бало, айтмасанг ҳам. Бу ҳукумат ис олиб қолса борми... — дедилар у киши хум бошларини маъноли сараклатиб, — ундан кўра, «оч қорним — тинч қулоғим» яхшироқмикан-а?

Мен у кишининг сояларидан ҳам хавфсираётганларини билиб турсам-да, элчи келгани, кетидан бу гапнинг чиқиши ҳеч бекорга ўхшасди. Демак, Султонмурод акам ҳам тинч ўтиргани йўқ: буларни топиб, зиммасидаги шаръий бурч — омонатни ўташ ҳаракатида! Шундай бўлиб чиқадими?.. Ундай десам, Баҳриддин акам жўнатган элчидан хабари йўқ, тақсирга оғиз очиб кўйдимикан?.. Ҳеч тушуниб бўлмасди.

— Чикмаган жондан умид, ўзимизнинг одам — муфтий экан-ку, — дедим.

— Ҳе, жиян-а, — деб кўл силтадилар почча, — буларнинг ичида ҳам муросаи мадорачиси қанча, хизмат қилиб кўйгани қанча. Яктагу салла бир либос, холос. Жон эса, ширин.

Ичимдан ё қиринди ўтди, ё бошимдан бир олов чиқиб кетди (Балки ҳар иккиси шу бир лаҳзанинг ўзида кечгандир):

— Қандай?! Худодан кўрқмасдан-а?.. — деб юбордим. — Мехробда чаён ётса, бу ёкдагиларни ҳоли не кечади?

— Астафтуруллоҳи ал-азим. Балки биз адашаётгандирмиз, Аллоҳ зоҳиргамас, ботинга қарайди-ку.

— Унда нимадан кўрқасиз? — дедим қидираётган одам акам эканидан умидимни узмай.

Ойим шаша-дока рўмолларини пешоналарига тортиб, учини елкаларидан ошириб ташларканлар, бош тўлғадилар:

— Гумондан имон ҳам қочади. Каъбатуллоҳгаки бориб келган одам... ундай қилолмас. Бораверинг, Аллоҳнинг ёзганидан бўлак нима бўларди? Балки келингина бояқишнинг бахти очилай деб тургандир.

— Шуни айтинг. Балки ҳаммаси ростдан ҳам яхшиликкадир.

Мен ич-ичимдан «Қани эди, қора кунлар орқада қолиб, булар ҳам рўшноликка чиқа қолса», деб учиб-қўниб турардим-у, калламнинг бир чеккасидаги шуб-ҳа қўймасди: «Шошма, шунча кўргиликлари камми? Ҳукуматнинг найранги бўлмасин. Ундан кўра, сабр қилиш керак. Ишончли элчи келиб кетди-ку, ахир».

Ахийри шу шубҳа тош босиб кетиб, фикримдан қайтдим:

— Аввал биладиганроқ одамга маслаҳат солиш керакмиди?

— Кимга? — дедилар почча сергак тортиб. — Анув ошнасига дейсанми?

Тушундим, Чаман акамни айтаяптилар. Кечаги элчи ҳақида миқ этмадим-у, буни айтиб бўладимикан? Ернинг тагида илон қимирласа, билади-ку, буни билмайдими? Акамнинг қайтиши мумкин бўлса, Чаман акам аллақачон ҳаракатга тушиб қолмасмиди.

Ундан кўра, Тўрамнинг олдиларига ўтмоқ лозим. Ким-ким, у кишидан хайрли бир маслаҳат чиқиши аниқ.

— Истасангиз, Тўрамнинг олдиларига обориб келай. У киши айтган одамизни билсалар керак, — дедим тусмоллаб.

— Дарвоқе, сен ҳақсан, — дедилар почча пишиллаб, — ҳақ бўлганда ҳам юз карра ҳақсан. Бориб секин сўрайлик-чи, бор гапмикан-йўқ гапми? Отлан-отлан, мен рози.

— Ҳой, почча, келмасиздан-а, — дедилар ойим аzza-баzza ҳовлиқиб, — келин кўксомсани опкесин, омонлиқ-сомонлиқ қилайлик. Худонинг куни биттами? Қолаверса, ўша муштипаргина келсин, Ёдгори келсин. Сизни кўриб, бошлари кўкка етсин. Келмасиздан йўл кўрманг-да, почча.

— Бўпти-бўпти. Суриштириш мирзога тан. Мен қолдим, — деб иккала қўлларини кўтарганча чайқалиб кўйдилар у киши.

Бундан мутаассир бўлиб ҳаммамиз кулдик. Чиндан Нусрат поччанинг қилиқлари ўзларига ярашарди, улардан бошқа одам бундай беғараздан-беғараз кулги уйғота олмасди. Ҳатто Ёдгор ҳам, кеннойим ҳам, кўзда ёш билан бу кулгига қўшилган бўлар эдилар. Ҳозир эса, ким аҳли аёлию ёлғиз тирноғини излашидан беҳабар қаерларда юришар, билишса борми, юраклари ёрилар эди.

Чиндан Ойтўра бувининг зиёратига кетишдимикан ё Чаман акамдан бирон мужда кутиб? Мен аниқ бир нарса билмасдим.

3. Ўзи пок, дарди дунёси қора бир инсон

Поччани қиракаш машинада Бешқайрағочга ташлаб қайтсам, маҳалла зим-зиё, на бирон кўчада чироқ бор, на бирон уйда липиллаган ёруғ. Ҳаммаёқ тим-тирс, одам зоти кўринмайди. Худди алламаҳал бўлиб кетгандек.

Ваҳоланки, кетаётганимда чироқлар чарақлаб ётиб эди. Қанча вақт бўлибди экан? Қолаверса, кеннойимгилар шаҳардан қайтишмаган эди.

Шу хаёлда гузарга яқинлашиб қарасам, дўкон ёнидаги қоровулхонада бир нарса милтираяпти. Ким экан, бемаҳалда хужрага чиққан? Секин бурилдим. Борсам, шахматчи харифларим хонтахта устига мук тушганча дунёни унутиб дона суришяпти. Ёнларида ёғга солинган пилик ожиз чирсиллаб, шахмат устинигина зўрға ёритиб турибди. Шу аҳволда:

— Ших, қочсинлар! Ших, ишонган тоғларини берсинлар! Ших, мотга тайёрланавурсинлар! — деб дона суришяпти.

— Эй-й, харифжонлар, бормисизлар, ўртанглар тўлсин, — деб кириб бордим утириб қопман.

Неча қўл ўйнадик, ўртада шахмат неча айланди, билмайман. Бир маҳал биров эшикни очиб юбориб:

— Э, баракалла, у ёқда ким нечта туғиб ўтирибди, бу ёқда буларнинг топган ўйинини кўринг, — деса, ўзимизга келибмиз. Дарвоқе, ойим кўз юммай ўтирадилар-ку. Устига-устак, Ёдгорлар ҳам келишмаган эди, деб ўрнимдан турдим.

Ичим ғурмишлаб, уйга етиб келсам, эшик юзига ёпиқ, кулф тушмабди. Демак, ойим тик этган товушга қулоқ тутиб ўтирибдилар. Киришимдан уришиб беришлари аниқ. Шунинг учун ҳам оёқ учида кириб бориб, деразадаги кулфни ола бошладим. Аммо ичкаридан... қанақадир пиқ-пиқ йиғи товуши келар, товуш ҳам танишдек эди...

— Шунақа, кичигойужон, дардум ичимда. Чироқ ёқса, ёрумайду. Бу бало қайдун ёпушду, қай гуноҳларумга тутду, — деб сиктанарди кеннойим... Қотиб қопман.

— Ҳаммадан яширсангиз ҳам ўзимга айтавермайсизми? — дедилар ойим.

Кеннойим йиғисини ютолмай, ҳиқиллади:

— Кошки... айтуб бўлса, кичигойужон.

— Мен кимман, келинпошша? Нега онангиз ўрнига онадек кўравурмайсиз? Бир чеккаси келиним бўлсангиз, бир чеккаси шу ёқдан кетган кишиларнинг тирноғисиз, чироғисиз, — деб тергай кетдилар ойим.— Аллоҳ оталаризга буюрмаган юртни сизга буюрибди, шукр қилинг. Бировларнимас, бизни бағримизда ўтирибсиз. Бизга суянмай, кимга суянасиз?! Султонмуродимизнинг тақдирида аҳли аёлию Ёдгорини бизга қолдириб, ўзи дарбадар кетиши боракан, не қилайлук?! Кўнамиз-да Худонинг ёзуғига. Дардизни олай, ундай қилманг. Ҳаммасини ичингизга солаверманг. Анави Ёдгориззи ўйланг. Эрта бириси кун уни уйлашингиз, орзу-хавасини кўришингиз керак. Келин туширсангиз, қўлидан бир пиёла чой ичганингизда бу кунлар унут бўлиб кетади, айланай. Зиммангизга ҳам ота, ҳам она бўлиш тушибди, хали ажрини ҳам кўрасиз. Тирноғингиз эр етиб қолди, ҳар одамлар борки, тирноққа зор, чироғбонга зор. Ҳеч сиқилманг, Аллоҳнинг ваъдаси бор, мен шукр қилган бандам биланман, деган. Тўғрими?

— Раҳмат, кичигойу. Яхшуям сизлар боркансиз.

— Ҳа, бу бошқа гап. Дард берган Аллоҳим шифосини бермасми? Судралиб юрувчи бир илонки, жароҳатига шифо топганда, биз тополмасмизми?

Мен дамим ичимда, ҳамон дераза тагида миқ этмай турар, кетолмас ҳам, қимирлай олмас ҳам эдим.

— Қандай? — дедилар кеннойим илинжда.

— Далаю даштдан бир ўтни топиб бориб, ўшангга жароҳатини сурта-сурта, тузалиб кетади экан. Ана ўшани эрмана дер эканлар. Биз ўшанчалик ҳам эмасмизми? Бунинг ҳам бир давоси бордир, келинпошша...

Мен эсовсираб қолган эдим. Кеннойим бечора, томоқларига довур ўраниб юришлари шундан эканми? Бошидан рўмол тушмай, енги узун кўйлақлар кийиб олишлари, билакларини худди яра чиққандек дока билан танғиб ташлашлари... шундан эканми?! Олим акамниқига уйкўрарга борганимиздами, қаерда кўриб эдим, худди янги тушган келинлардек рўмолларни томоғлари билан кўшиб ўраб олганларини? Ўшандан бошланган эканми?

Нега ранглари чикмайди, узун хаёл сурганлари-сурган десам... оқ тушиб, шу дард илашган эканми? Ойтўра бувининг олдига ҳам бекорга тушмаган эканлар-да.

— Ҳамиша шундай қолмас, келинпошша...

Шу маҳал... чироқ бирдан чарақлаб ёниб, ҳаммаёқ чароғон бўлиб кетса... кўзларим қамашиб, тисарилиб кетибман. (Қолаверса, дераза тагида сўз пойлаган кимсадек туришим хунук эди!)

Кулфни ола дарвозахонага қайрилган жойимда ичкаридан ойимнинг овозлари келди:

— Ҳой, ким? Мақсудхўжа, ўзингмисан?

— Мен-мен, келдим...

— Сен келишинг-ла чироқ ёнаркан, вохлироқ келмайсанми-я, болам?

Мен эшикни кулфлаб, қўлимни чайиб кириб борганимда, улар анча ўзларига келиб қолишган, кеннойим хонтахта устини йиғиштиришга тушган, аллақандай ўнғайсиз ҳолатда одамга қарамасликка тиришар, кўзёшларини артиб улгурган бўлсалар-да, нами билиниб турар эди. Мен ичим зил кетиб, сўрашишга ҳам тилим бормай турарканман, ойим ҳушимга келтирдилар:

— Ҳа, болам, жа қолиб кетдинг? Холанг яхши эканларми?

— Сўрай-сўрай бир ерга етишди, дуо деб қолишди.

— Саломат бўлишсин. Кичкина бўлсаям битта машина олсанг, «ғувва» обориб-келиб турармидинг. Одам соғинаркан, болам. Ҳа, қани-я, Каттабоғда ўтирганларимиз? Соғинсак, эшикка тамбани босиб кетаверишларимиз? Алламаҳалгача гаплашиб ўтириб келишларимиз? Қадри ўтяпти.

— Энди мен қачон ўрганардим! Ундан кўра, ана, Ёдгорни ўқитамиз. Ўрганволса, обориб келаверади.

Бу гапим чой янгилагани чиқиб бораётган кенно-йимга ёқиб, қайрилиб қараб қўйдилар. Кўзларида йилт этган ёлқин, у кишини янги келган даврларига қайтаргандек эди, тавба. Юзлари ёришиб:

— Ўша кунларга етказсун, илоҳум, — дедилару чикдилар.

Ойимлар билан қолиб, мен у кишига саволомуз қарадим.

— Тинчликми, ойи, руҳлари тушиб кетибди жуда?

Ойим дамларини чиқармай, эшикка имо қилдилар. Сўнг оёқ овозлари узоқиб бориб, ошхонага кириб кетгачгина:

— Бояқишга шу етмай туриб эди, — дедилар бош тўлғаб. — Нима қиласан, Аллоҳимнинг ёзмиши. Суйганига дарду машаққатни қоплаб беравурадикан.

— Тушунмадим?

— Ҳаммага ҳам берсин-чи, бермайди. Пировун¹³ дегани ўтган экан, додам раҳматли айтиб ўтирардилар. Ўшанга ҳамма нарсани, мулкниям, дунёниям бериб қўйиб, дардни раво кўрмаган экан.

— Ёмонми бу? — Мен ҳамон нима демоқчи эканларига тушуна олмай ўтирардим.

— Бош оғриғи нима деган гап? Ҳатто ўшани ҳам бермаган экан.

— Нега?

— Берсам, менга илтижо қилиб, топиниб қолади деб, бермаган экан. Дардни ҳам суйган бандасига, амаллари хуш келганига беради. Кеннойингга ҳам ибодатларини мукаммал этсин, деб берган-да, болам, бу нарсани.

— Ўша ҳаммадан яшираётганлари шунчалик кўркинчлими, ойи? — дедим ўтакам ёрилиб. Қолаверса дамим ичимга тушиб, эшикка аланглар эдим.

— Аёл кишига хунук-да, болам. Устига-устак, суксурдек жувон шу оқ балога учраб турса. Ҳамма қатори яйраб-яшнаб юролмаса, бировга кўринолмаса... Султон акангдан тирик жудо бўлгани кам экан. — Ойим чуқур тин олдилар, ичларидан олов ўртаб чикқандек, кетидан бош тўлғаб дедилар. — Нимаям қилади, осмон узоқ, ер қаттиқ...

Менинг ичим баттар тилинди:

— Шунчалик бедаво деб ўйлайсизми, ойи?

— Қайтиб, мусаффо бўлиб кетибди, деганини эшитмаганмиз...

Энди ичимни бир ғашлик тирнагандан тирнай бошлаган эди. Ўғли эр етиб қолганида шу ҳам бор эканми? Ичим худди биров тилимлаб, туз сепаётгандек ачишар эди.

— Шаҳарга нимага боришибди экан? Табиб излабми?..

— Чаманни опаси Эски Жувадаги ёймачилардан бир гап топиб келганмиш. Арпапояда шунақа оқ тушганни даволайдиган табиб боракан. Агар хорижга кетиб қолмаган бўлса, ўша даволайдиммиш.

— Боришибдими? — дедим умид тутиб.

— Йўқ, биздан бемаслаҳат ўтмабди. Йиғлаб-сиқтаб қайтиб кепти. Шунисига ҳам шукр. Бизни қора тортиб, кўниб ўтирибди. Бошқаси бо Худо, дердию чопарди. Бу истиҳола қипти. — Унақа-бунақа нарсага хўрликлари келмайдиган ойим энгашиб олганча кафтларининг орқасинию оч кўкимтир томирларини силашга тушган эдилар.

Мен қайтариб сўрашга журъат этдим:

— Қандай табиб, дедиз?

Ойим айтгилари келмайинқираб айтдилар:

— Жухуд табиб деса, ҳамма билармиш.

¹³ Фираъвн демоқчилар шекилли. (Муаллиф).

— Улар ўта ақлли халқ, балога ақли етади. Нима бўпти, боравериш керак, — дедим миямга келганини қайтармай.

Ойим ялт этиб афтимга қарадилар-у, энсалари қотгандек, юз буриб олдилар. Мен ҳеч нарсага тушунмай мовдираддим. Аммо шу тоб эшик очилиб, чой кўтарган кеннойим кўриндилару биз жим қолдик. У киши пиёлаларни чайиб, чой дамлаб келмоқда эдилар.

— Ҳожати йўқ эди, бекор уринибсиз. Керак бўлса, ана, Саидага айтардик, — дедим.

Ойим у кишини алқадилар:

— Барака топинг, ош энди чанқатвотувди. Келин бояқиш, болаларини ухлатаман деб, ўзи ҳам мизғиб кетгандир-да. Майли, тиникиб ола қолсин.

Мен разм солмайман десам ҳам назарим кеннойимнинг ўша рўмол ўраган жойларига, қулоқ юмшоғи ортию соч тағларига кетиб-кетиб қолмоқда эди. Ўша қулоқ юмшоғининг ёнгинасидаги тангадек нори тепасида (ё тавба, бу неси бўлди!) тухум пўчоғи ёпишгандек бир нарсани кўриб, ичларим титраб кетди. Қайдан илаша қолибди бу бало? Ё неча йил сурункасига кўрган азоблари, сиқилишу кутишлари, бедарак кетган акамга етиб-етолмаслигию эртасини билиб-билолмасликлари — барча-барчаси кўшилиб, шу оқ дард бўлиб чиқибдимикан? Акам келмагунча бет-кўлини шундай тутиб боравурадими бу? Унгача давоси йўқми?

Менинг назаримда шундай эди, унгача биронта табиб ип эшолмайдиган, давосини топиб беролмайдигандек эди. Акам келадию у яна бир эт ташлаб, аввалгидек яшнаб кетадимми?

Аммо акамни қайси мард қайтариб кела олади? Топганда ҳам сарҳаддан ким ўтказа олади? Кошки бу ҳукумат жим қўйса! Ҳамма-хамма билан уни ўтказиб қўядилар эканми? Яшатиб қўядилар эканми?

Нима қилмоқ мумкин? Мен кеннойим учун, акам учун ҳамма нарсага тайёрдек эдим, кўз юмганча қолган эдим. Аммо улар учун ўзни нисор этишнинг бирон-бир йўли кўринмасди. Гўё миям тўнгиб қолгандек ўтирдим.

Бошқа қандай ҳам йўл бор — жухуд табибдан бошқа?..

Ичим ўртангандан-ўртаниб борар, ҳеч кимгаю ҳеч ёққа қарай олмасдим. Чой ҳам татимас, ичсамоқ ичимни ёндириб юборадигандек эди гўё. Туриб қўл чайиш баҳонасида ҳовлига тушиб бордим. Бодроқдек бодраб кетган осмон юлдузлари ғашни келтирар даражада ярқирар, нимкоронғу кўкдан адашган тун куши чулдираб ўтиб борарди. Қаёққа, Худо билсин.

4. Ниятга қараб ажр берилса, агар...

Кун чиройли ёйилиб келар, у кўшнининг навалари ғўдда-ғўдда буртиб ётган гилоси устидан уй пештоқларига сирғалиб тушиб улгурган, мана-ҳозир ўша пештоқлар алангаланиб кетадигандек бир тус олиб борар эди. Кўклам офтобининг тиниқлиги шунчалик, нурларининг мўллиги шунчалик! Ундан жилла пастдаги равон ойналарига тушиб борсами, қараб бўлмас ҳам экан-да.

Боядан бери улкан шотут тагида қувалашиб, ҳали томга, ҳали пастга учиб тушиб, тинмаётган майналар ахийри нимадандир ҳадик сираб том ошиб учиб кетдилару дарвозахона йўлагига биров томоқ қириб йўталинди.

— Ҳов, опа, ким бор?

Овоз танишдан-таниш, тоғамларникига ўхшаш эди: кўз олдимга у кишининг сассиз жилмайиб кириб келаверишлари тушиб:

— Ҳозир-ҳозир, — дея чиқиб боравердим.

Чиксам, чиндан тоғам, ярим йўлда жилмайинқираб турибдилар, орқаларида девор ушлаб юрадиган кенжа тоғамларнинг қўлтиқларидан олганча дароздандароз Яхё акам остона оша пастга тушаяптилар. Тоғамни қўлтиқларидан тутганлари камдай, яна бир қўлларида бир

шишабонка қаймоқ билан иккита иссиқ нон. Мен унинг янги тандирдан узилганини дарвозахонани тутган ҳидиданок сезиб, қўлларидан олишга ошиқдим.

Яҳё акам шунақалар, бизни маҳаллага келиб қолсалароқ, бас, ҳаммамизникига бир-бир кириб ўтишлари бор, кирмай кетганларини кўриш тугул, эшитмаганмиз.

— Ҳаммангни ичингда Яҳё бир бошқача-да! Келдими, бош сукмай кетмайди, оқибатни ундан ўрганинглари, ҳой, фалончи, — деб ойим ҳаммани уялтирганлари-уялтирган. Ҳатто тоғаларимни-да кўзларини очирмайдилар, ҳеч кимни аямайдилар. Бугун қайси тоғ қулаб, нима бўлақолибдики, тоғам жиян-қайнилари билан бошлашиб келар эдилар. Кенжа тоғам, албатта, ўзлари йўлдан қўшилганлар. (У киши вақт топдилар дегунча, Қуръон ўқигани кириб турадилар. «Опа, сиззи Қуръониз тиниқ, дона-дона, одам зер-забарига адашмайди. Менам шунақа босмасидан топтирсам эди», деб қўядилар.)

Мен улар билан кўришиб-исташиб, ойимларнинг уйларига бошлаб кирдим. Кеннойим қўлтиқларидан олиб, у киши туришга унналаётган эдилар, тоғаларим қўйишмади.

— Ҳой-ҳой, опа, сиздан лозимми шу, ўзиззи уринтириб? Мана, биз кириб бўлдик-ку. Ҳалиям бўлса, ўлтиринг.

Аммо ойим ўз билгиларидан қолмай, бош тўлғардилар:

— Мани қўяверинглари. Эр кишининг ўз ҳурмати бор. Туриб сўрашганга нима етсин. Момо Ҳаввони ҳам Аллоҳим эр кишининг қай еридан яратибди. Жилла курса, кўкрак баравар турай.

Кейин сизсираб, алоҳида бир илтифотлар ила елкаларига қоқ-қоқа, сўраша кетдилар:

— Келинг, Қўлдошхўжа, бормисиз-омонмисиз. Пенсаларга чиқиб олганмушсиз. Ишларни ташлаб, масжидлардан бери келмаётганмушсиз. Бир чиройли-бир чиройли. Қумрихондан эшитиб, бир суюндим-бир суюндим. Болалигизда чиройли таловатлар қилардиз, Қуръонга қайтганиз муборак бўлсин, муборак бўлсин.

Бояқиш кеннойим, биз бостириб кириб, қаёққа қочарларини билмай қолибдилар. Ойимни турғизишга унналиб қўйиб, энди ўзлари у кишининг орқаларида «жон сақлаётгандек» эдилар. Бир қўллари билан у кишини тутганча, яна рўмоллариними, ниманидир тўғрилашга уринадилар. Билдим, анавинга бировнинг кўзи тушмай қўя қолсин, деб... жонлари ҳалак: уялиб, ерга кириб боряптилар.

Мен уларга ёрдамлашиб, ойимнинг қўлтиқларидан тутгим бор-у, сўрашаётган тоғаларим олдидан ўта олмай довирабгина турибман. Қолаверса, қўлимдагини қаерга қўяримни билмайман, у кишига ачиниб кетганим шунчалик.

Ахийри опаларига елка тутиб борган тоғам қайтганларида олдинга ўтдиму ойимнинг қўлтиқларига кириб улгурдим. Кеннойимга жон битган эди, у киши бир қайрилишда қандай нариги токча ёнига етдилар, кейин ўша токчаларга қисинганча сурина-сурина, тоғаларим билан сўраша-сўраша эшикка бордилару ўзларини ташқари олдилар. Ёнламасига чиқиб кетдиларми, орқалари илами, сезмайин ҳам қолдим. Афтидан фикри-хаёли ўша нарсадаю унга бировнинг кўзи тушмай қўя қолса, деб титраб-қақшар, ўзини қаерга қўярини билмасди.

Нега Аллоҳ берган бир дард экан, дея олмаяпти? Ҳамма нарсага қўнган, не-не машаққатларни кўрдим демаган, шунча маломатларни ичига ютиб кетолган кеннойим... шунга келганда бўшашиб тушди? Ўзини еб битиряпти? Буям Аллоҳимнинг бир синови-да деб, орқага ташлай олмаяпти?

Аёл кишининг бошига тоғ ағдарилса, ағдарилсин экан-у, этига бундай оқ тушмасин эканми?! Заифа дегани шунда билинади эканми?!

Султонмурод акамни йўқотгани, ажраб қолгани, ўша аламлар, ўша боши-кети йўқ айрилиқ-ҳижронлар энди билиняптими? Шунча ҳижрон етмагандек, тақдир қамчиси уни бедаво оқ доғлар билан «тақдирлаб» тўрт девор ичига қувмоқчи, қамамоқчими? Бу кўргиликка қандай чидайди энди?!

Мен ич-этим узилиб шуларни ўйларканман, кенжа тоғам ойим билан қандай сўрашдилар, сўнг акаларининг ёнларига ўтиб ўтирганча, орқаларидаги ёстикни нега ойим томонга ташлашга уннала бошладилар, ҳеч фаҳмлай олмасдим. Бу орада Яҳё акам ҳам икки букилиб елка тутиб улгурган, холамнинг саломларини топшириш билан андармон эдилар:

— Ойим дуо деб юбордилар, хола, намозларизда шифо тилаб қўярмишсиз у кишига. Саломхонни дуолари қабул: икки саловот ўртасида сўрашни билади, дейдилар. Шунақамаи хола? — дедилар овозлари уйимизнинг тоқилари тагида жангиллаб. (У киши шунақа дароз одам. Овозлари ҳам бўй-бастларига яраша!)

— Бўлса, бордир, — дедилар ойим менга суянганча жойларига чўкаётиб, кейин ўтирволиб кўшдилар, — ҳаммаси ихтимат-да, болам. Аллоҳ ҳам ихтиматли бандасини суяди. Ўзлари тузукмилар?

— Ўтирибдилар ўша ўзиз билган каравотларида... ихраб-сихраб, тасбеҳларини ўгириб. Чарчасалар ётадилар. Ётиб зериксалар, туриб таҳорат оладилар, яна ўша ўринларида намозларини ўқийдилар. Худо умр берсин, — деб у киши ҳам чўкдилар.

— Беради ҳам. Аллоҳимнинг берган дардига неча вақтдан бери сабр этадилару у кишини севмай, кимни севсин! Шу дард билан ҳам ибодатларини қўймаганлари учун ҳам шунақа ушлаб турибди, Яҳёхўжа. Бўлмаса, у киши тенги қанчалар ўтиб кетди. Қани, илоҳим, қадам етди, бало етмасин, ҳаммага ҳам шунақа ибодатли умр берсин, роҳи-ростдан Ўзи адаштирмасин. Облоху акбар. Хуш кепсизлар. Қаранглар-а, қандай ярашиб турибди, уйларимиз тўлиб турибди. Келса, кўрса, кўз-кўзга тушса, яхши-да. Ҳаммавуза ҳам ғанимат.

Мен ишга кетишим керак эди, чой келгунча кийиниб ола қолгани чиқдим.

— Ҳой, болам, ичинга иссиқ кирмай, қаёққа шошасан? Ўтир, тоғаларинг бир келиб қолишибди, — дедилар ойим.

— Хўп-хўп, ҳалиги қаймоқ билан ширчойни опкиришай... — деб чиқдим.

Уларнинг кўнглига қарамай бўлади эканми! Ки-йинмаёқ ширчойни тезлаштириб қайтиб кирсам, тоғаларим ўтган-кетгандан гап очиб, гангир-гунгур суҳбатлашиб ўтиришар, уй ичи ҳар қачонгидан файзли бўлиб кетган эди.

Қаймоқ кетидан ширчой кириб, бояги ҳиди гуркираган тандир нонлар ушатилиб, бисмиллоҳ ила «олинг-олинг, насибангиз қўшилган экан», «Аллоҳ дастурхонимизни бундан ҳам зиёда қилсин» деган мулозаматлар билан нонушта қила бошладик.

Очиғи, акраболар билан ёзилишиб ўтириб нонушта қилиш бир гаштли, ёлғиз ўзинг шоша-пиша, апил-тапил бир нарсалар билан нафсни қондириб кетишдан ўлса ўлиги ортиқ эди. Мехр кўзда деб шуни айтсалар керак-да? Энди кетгим ҳам келмай қолган, ҳар кунги ўша иш-да, бораман-да, ахир, деб қилт этмасдим. Ростини айтсам, жиришни бузгим келмасди. Қолаверса, улар ҳар куни келиб юришибдими?

Қўлдош тоғам бир гап очмоқчи бўлсалар аввал одамга сассиз жилмайганча тикилиб қолар эдилар. Ҳозир ҳам мени суйган каби ўшандай тикилиб қолдилару сўзга кўчдилар:

— Акангни Ёдгори кўринмайди, жиян?

Менинг ўрнимга ҳам ойим жавоб қилдилар:

— Мактабига кетган, тоғаси. Ҳадемай ўнни битиради, Худо хоҳласа. Бунга ўхшаб инстуларга кирмоқчи. Зеҳни тез болагинамизнинг. Худо омадини берсин.

— Э, шунақамаи? Адасига тортибди-да. Ким бўлмоқчи? — дедилар у киши.

— Дўхтирликка ўқирмиш, онасининг боши касалдан чиқмаганигаям.

Тоғам эшик томон аланглаб олиб, овозларини паст-латдилар:

— Аббосиздан бир учини эшитдим, шунақа тушибдимишми, опа? — дедилар тоғам, аёлларини тўнғичларининг номи билан атаб.

Ойим кафтлари устидан нигоҳларини узмай — истамайгина бош тебрадилар-да, кўшдилар:

— Осмон узок, ер қаттиқ, дейдилар-ку, шу ҳам боракан пешонасида.

— Шу ойдаи келинимизга-я? Биноидек шекилли,— деб гап қўшдилар кенжа тоғам.

— Элдан бурун ваҳма қилманглар, қўйинглар, — дедилар Яхё акам хонтахтадан нари сурилиб.

— Ёмон бўпти, — дедилар Қўлдош тоғам ичлари сидирилиб ва негадир чаккаларини кашлаб, яна эшикка қараб олдилар. — Ўзи ман айтганимда бўладиган ишни бўлдириб юбора қолиш керагийди. Ҳазилми, шунча йилдан бери турмуш қурмай ўтириш аёл кишига?! Бари шундан.

Ҳаммани билмадим-у, менинг дамим ичимга тушиб кетган эди! Мен тугул, бошқалар ҳам миқ этолмай қолишган, уй ичига пашша учса билингудек бир жимлик чўккан ва гўё биз шу ўтирганимизча тубсиз чоҳга шувиллаб тушиб борардик. Ёлғиз Худо асрамаса, бош-қадан паноҳ ҳам, нажот ҳам йўқдек эди...

Бир маҳал ўзимга келиб, ён-веримга қарасам, тоғамдан бошқа ҳамма ер чизиб қопти. У киши эса, зўр бериб, ўз гапларини маъқуллаб ётиптилар. Қани энди, даст туриб, чиқиб кета олсам!..

Ойим ҳам ҳар вақтдагидек кафтларининг орқасини ҳардамхаёл силаганча жим қолган, бош кўтариб, қараб ҳам қўймасдилар. У кишининг гапидан ўзларини қаерга қўярларини билмай қолган кенжа тоғам-ку нукул энгаҳларини силаб, чучкурмоқчидек бурунларини ишқардилар. Қани, аксира олсалару қутулсалар!..

Яхё акам-ку опаларининг хурматидан гап қўшолмай, маъноли илжайиб ўтирибдилар!

Ахийри ойим бош кўтардилар:

— Худо хайрингизни берсин, Қўлдошхўжа. Бу гапни бир айтдингиз, бошқа тилга ола кўрманг. Эшонпоччанинг ҳаққи-хурматлари, Султонмуродимизнинг ҳаққи-хурмати. Майлими?

Кутилмаганда тоғам дастурхонга фотиҳа ўқиган кишидай кафтларини юзларига тортиб, тура бошладилару эшикка қараган жойларида қайтиб чўккалаб, овозларини пастлатдилар:

— Нима, мен... ёмонлик соғиниб айтаётган эканманми, опа?

Ойим бўшашмадилар:

— Соғинмаган тақдирингизда ҳам ниятингиз нима— айтайми? — дедилар у киши.

— Айтинг, айта қолинг, — деб изн бердилар тоғам жаҳл устида.

Ойим оқиллик қилдилар:

— Ўзиз айта қолинг, мендан кўра.

Тоғам кўрпачага кетларини қўйиб, иккала қўлларини ёздилар:

— Бўлмаса, Олим курган шунча ҳовли-жой, учасканинг ҳузурини биров кўрсинми, бировларга қолсинми? Жилла курса, Ёдгорга қолади-ку, опа.

Ойим кулимсираб, бош тебрадилар:

— Оҳ, Қўлдошхўжа, Қўлдошхўжа, хафа бўлманг-у, чўт қоқувчилигингизча қопсиз. Ахир икки ўртада бекор бўлмаган осмон никоҳи бор-ку! Буни шарият дейдилар. Шунини тушунасизми?

Воҳ, дунёда шундай сўзлар ҳам бор эканми, тоғдек жилдираб бўлмас?.

Аммо ўзимиз елкадан тоғ ағдарилгандек енгил тортиб қолган эдик.

5. Узоқиб кетмиш орқадозимизга соғинчли хат

«Бор экансиз-ку, акажоним! Хабарингиз келиб, бошимиз осмонга етди. Сизни қай диёрлардан сўрайлик деб ўтирганимизда. Сиз чиндан тегирмонга тушса, бутун чиққувчилардан эдингиз! Мана, яна чиқиб турибсиз! Сиз бизнинг муробитимиз, мужоҳидимиз, эртанги мурод-мақсудимиз, ҳур фикрли Султонимиз эдингиз. Нима бўлдики, жуда-жуда узоқиб кетдингиз?»

Ростини айтсам, хабарингизни эшитиб, танамга гўё жон битди!

Ўлтириб эдим, туриб-ла кетдим! Бошим осмонда, ўзимни қўярга жой тополмасдим. Гўё икки курагимдан хўв болаликдаги каби қанот ўсиб чиқмоқда эди. Шундай енгил эдимки, учиб

кетсам ҳам мумкиндек эди! Бор экансиз-ку! Дунёнинг бир чеккасида бўлса-да, эсон экансиз-ку, омон экансиз-ку. Шунга-да шукр.

Раҳмат, Худо қаргаган юртнинг бир чеккасида бизлар ҳам борлигимизни, суянчсиз-таянчсиз қолганимизни унутмабсизлар. Хешу ақраболарим бор эди ўша диёрда, бизга кўз тутган-тикканлар бор эди, деб хатлар йўллаб, ҳол сўрабсиз. Сарҳад ошиб келган хатларизнинг ичида ўзимга аталганлари бор экан, ўшандан бир олам мададлар олиб, мадорлар топдим. Руҳим ҳов бир вақтлардагидек енгил тортиб, ўзимни бир бошқача сеза бошладимки, асти қўяверасиз.

Асли биздан лозим эди, Сизни излаб топмоқ, ҳол сўрамоқ... Аммо соясидан ҳам ҳуркиб яшашига маҳкум биз нотавонларнинг қўлимиз қаерга ҳам етарди?! Ҳолимизу феълимизга яраша мазлумликка маҳкум эканимизни қошки билмасак!.. Ўзини ўзгартиролмаган қавмга Худо ҳам назар солмас экан. Сочимизга қиров инадиган кезде ақлимизни сал-палгина таниб турсак, қаердан ҳам Худо ёрлақасин!

Ака, саломдан ҳам аввал дарду хасратга тушиб кетганим учун узр сўрайман. Азбаройи яқин олиб, ёрилиб қўйибман. Согинганимизни, йўлларингизга кўзимиз тўрт эканини, бундан кейин ундан ҳам интиқ кутаримизни — шундан билаверинг. Борингизда кимга бўйлашишу эргашишини билардик. Сизсиз ҳамма қатори бўлдик-қолдик. Қайгуларимиз ҳам қаричимизга яраша. Интилиб эса, қаерга ҳам етардик?! Дамимиз ичимизда, бир нави гимирлаб юрганимизни Баҳриддин акамдан элчи келганида (ҳарқалай у дунё кўрган-да!) сезиб қолдим. Илгари ҳам бир келган у тужжор эски чўғ-яраларимни янгилаб, ё мени ўзгартириб кетди, ё кўзимни очиб кетди. Ишқилиб мен кечаги Мақсуд эмасдим. Дунёга ҳам аввалгидан бошқа кўз билан қараб, бошқа қарич — Сизнинг қаричингиз билан ўлчар эдим. Гўё Сиз билган ўша пакана пари (ёшим бир қорага етганда!) тирилиб келиб қолгандек эди. Ўша илинж, ўша қизиқишларимни, кимга беиш кетган томонларимни топиб олгандек эдим. (Ахир мен кимга ўхшамоқчи эдим, ким бўлдим?! Қани, ночорнинг ёнига тушиб, мазлумнинг тарафини ола билганим?! Қани, қаламим «ҳамду сано»дан ортиб, элнинг гамини териб ёзаётгани?)

Ака, сиз кўкрагида ёли бор йигитларнинг сараси эдингиз, султони эдингиз! Зигирча адолатсизликка қараб туролмасдингиз. Сиз бизнинг муродимиз эдингиз, Сизга қараб ёруғ кунларни кўргандек бўлаверардик. Афсуски, муробиту мужоҳидларнинг сўнггиси — сизлар экансиз, ундан кейин биз ишонган тоғлардан шер туғул кийиклар чиқмай-ла қолди. Марғуба кеннойимизни ўз никоҳидаги эгасига етказиб, худди у келинойимиздан бир туки кам бўлмаган Маҳфуз кеннойимни бу тарафга жўнатганингизда (Акам келадилар экан-да деб!) бошимиз кўкка етиб эди.

Чиндан Аллоҳ Сиздек мужоҳидни (унинг шариятию осмон никоҳини ҳар нарсадан устун қўйганингиз учун!) пардаи исматда асраган бошқа бир Маҳфузаси билан тақдирлаган экан. Бунга поччадан тортиб холаларимгача, ҳатто ойим ҳам иймон келтиришган — бу Худойимнинг ёзмиши, Султонмуродни зиёдаси билан тақдирлабди, дейишган эди. Аммо сиз бунга жавобан нима қилдингиз — бир марта бои суққанча қайтиб қорангизни кўрсатмадингиз! Аллоҳ ёрлақганига шумиди жавобингиз?

Мусофиргина келинчакнинг ҳоли нима кечди деб ҳеч ўйламадингизми? Сизлар излаган дориломон диёр кишининг аҳли аёли, бола-чақасидан ҳам азиз эканми? Қолаверса, у бояқишигина сизнинг никоҳингизда эди. (Ҳануз кўзлари тўрт кутяпти!) Шарият буюрган зиммангиздаги нарсаларни нима соқит қила олардики, бу ёқда аҳли аёлингиз туриб, ўзингиз у ёқларда қолиб кетдингиз?.. Топганларингиз йўқотганингиздан шунчалар азизмиди?

Узр, мен бу нарсалар ҳақда оғиз очмаслигим керак эди, лекин кейинги воқеалар, у муштирагининг бошига тушган кўргиликларни билсингиз эди, сиз ҳам кечирмасдингиз ўзингизни. На илож, қиёмат қарз, шуларни билдириб қўйишим шарт кўринди. (Ахир, у сизнинг аҳли аёлингиз! Эрта-бириси кун Аллоҳнинг олдида сўралишингиз бор!) У мусофиргинани бу азим шаҳарда неча йиллар йўқотиб қўйиб, сизга нима жавоб қиларимизни билмай уй-ичимиз билан

ич-этимизни еб ўтирганларимизни айтганим йўқ. (Кейин билсак, Ёдгорга юкли бўлиб қолиб, бизникиларга кўринолмайин Каттабоздан бош олиб кетган, Чаман аканикидан паноҳ топган экан). Кейин-чи, дўхтирлар оёғини кесадиган бўлиб, шифохоналарда тиқ этса, эшикка термулиб ётганида-чи? Ким жонига ора кирди? Мана энди ёлғиз Ёдгори эр етиб қолганида яна уйдан чиқолмай ўтирибди. Кошки у бояқишгинага илашган дард ҳақида бировга оғиз очиб бўлса!

Ойимларни эшитсангиз: Худойимдан айланақолай, бундан бўлак суйгани йўқ эканми, дард устига дард қўшиб беравермаса? Шунаққиб синаганлари эвазига кошки яхши бир кунда Султонмуродгинамиз осмондан тушгандек кириб кела қолса, деб ўтирибдилар.

Шунақа, акажон. Булар ҳаммаси айтишига осон. Лекин териси бошқа нимани ҳам биларди! Бир кун чидармиканмиз? Кеннойим-чи, йил — ўн икки ойгина эмас, яқин ўн саккиз йилдан бери чидаб келяпти! Тагинам фил экан, бошқаси бо Худо, дунёга икки марта келаманми, дердию турмуш қилиб кетарди. У мингдан биттаси бўлиб ўтирибди-ку. Шундай моҳипора кеннойимиз хабар олишига арзимадимми?

Ака, узр. Аввалом бор, булар ҳақда сизга ёзмаслигим керак эди, Сизни билганимдан, ичим ачигандан, ёзиб қўйибман. Сиз ҳеч кимга ўхшамасиз! Сиздек одамга чегара-сарҳадлар нима экан?! Тузумлар нима экан?! Ҳаммаси ноқис, ноодил эканини, ўтқинчи санашингизни кошки билмасам! Ҳеч бири Аллоҳ яратган шариатдан, зиммамизга юклаган бурчу сўраладиган нарсалардан устивормасдир?

Мен ўзингизни кўр-кўрона оловга уриб, бўйнингизни сиртмоққа тутиб беринг демоқчи эмасман. Лекин инсон Қиёматни, Маҳшар кунини, Аллоҳнинг олдида турмоғини унутмоғи мумкинми? Кўра-била туриб, ўзини шармисорликка қолдирмоғи мумкинми? Сиздек одам бунга рози бўлмоғини ҳеч тасаввур эта олмасман...

Яна минг бор узр, мен муштипаргина кеннойимизни деб, шуларни ёздим. Айбситмайсиз. Адашган бўлсам, Аллоҳ кечирсин. Қолаверса, тили аччиғу қўли калта укангизни кечириб қўйинг! Нима деган бўлсам, аввало, Сизни суйганимдан, Аллоҳнинг олдида юзингиз ёруғ бўлишини истаб ёздим. Ҳамма кечирмаса ҳам ўзингиз кечирасиз, сиз тушунасиз деб, мирзо укангиз, Мақсуд.

*Ўзингиз билган Тошканди азимнинг
Катта Қангли биқинида
ошён тутган хешу
ақраболарингиздан соғинчли саломлар
йўллаб қоламан».*

6. Мангу жавҳар ёхуд иймон кўчасидан ўтмаганлар ҳийласи

Тан берамиз: дунё шундай қурилган. Унда боқий нарсанинг ўзи йўқ.

Унда ҳар бир нарсанинг яшнаши, гуркираши, гуллаши бор. Сўнг заволга юз тутиши. Ҳатто анвойи печакгул ҳам бир ажойиб карнайгуллар ўраб, неча кунгина яшнамоғи, сўнг уруғ боғлаб сўлмоғи бор. Ҳатто ўша йўқликка кўчган Изза тепаликларидаги тиконзорлар ҳам баҳорда бир чиройли гуллаб юборар эдилар. Энди топиб кўр-чи!

Кўрк-хусн-чирой ҳам шунга монанд нарсалар жумласидан экан.

Ойим узун кечаларда айтиб ўтирардилар:

— Худойим таоло кўркни яратиб, уни юз бўлакка бўлган экан-да, ўшанинг бир бўлагини яна мингга бўлиб, бир бўлакқинасини Юсуф алайҳиссаломга бериб, қолганини бутун дунёга сочган экан. Ўшанда кеннойингга ҳам жиндек юккан. Худонинг бериши-да, болам, — дер эдилар.

Энди ана ўша чиройга ҳам кўз тегиб, қаердандир оқ тушган эди. Нима бу, Аллоҳ Ўзи берган хуснни Ўзи қайтариб олмоқдами ё шуни ҳам кўп кўрдими? Балки маҳбуб кўрган бандасини шу

тариқа синаб-покламоқдадир?! Шунча кўргиликлари, тош келса — кемириб, сув келса — симириб ўтирганлари оз эканми?..

Келишилган ерга етиб борганимда ҳали айтилган вақтга жиндек бор — офтоб энди театр ортидаги чинорлар орқасидан бош кўтармоқда эди. Аммо кунмисан-кун чиқиб келмоқда. Уни нур тўзони ёхуд сели деб атамоқ ҳам кам эди: бутун дарахтзор, улкан чинорлар нур селида қолган, соялар қаёққа қочарини билмай дарахт таналарига ёпишиб олган, ўзлари эса, зар пуркалган тилла дарахтларга айланиб улгурган эдилар. Шохлари орасидан ёриб ўтган нурлар шундай ўткир, ёқимли эдики, у нур тўзонидан кўз узмасам дердим. Бунақасини илгари кўрганманми-йўқми, эслай олмасдим. Кўрганманки, ҳов ўша ўйинқароқ кезларимда Иzza тепаларида туриб куёшнинг чиқишию ботишини соатлаб томоша қилганларим ёдимга тушиб бормоқда, йўқотганларимни топиб олгандек эдим. Умр шундай бебақо, ҳаёт эса бевафо эканки, йиллар ўтгани, кунлар кечгани сайин, ҳатто дақиқалар ичида ҳам одам бир азиз нарчасидан жудо бўлиб қолаверса! Мана, ҳозир ҳам офтоб найза бўйи кўтарилиб, дарахтлар устига чиқиб оладию ҳозирги нур селинию дарахтзор ичидаги анави кушлар бозорини қайтиб топиб кўр-чи? Эртага ё кўра оласан, ё кўра олмайсан. Шунақа, умр селдай ўтиб бормоқда, азиз онларни созуриб, бой бериб бормоқдамиз. У деб, бу деб чопиб юрибмиз-у, лекин нимани ушлаб қолмоқдамиз? Охир-оқибат нимага эга чиқмоқдамиз? Айрилиққами?

Кечагина Бахриддин акам тарафларидан элчи кепти, шундан-шу ёққа Султон акамнинг аҳли аёлини йўқлаб-дарақлаб кепти деб, бошим осмонда эди. Бугун эса, у билан ҳам хайрлашув онлари етиб келмоқда эди. Яна қанчадир вақт ўтиб у келадию мендан саломномани олиб, қучоқлашиб хайрлашишга тушади. Кейин мен яна юрагим бўшаб — хувиллаб қолавераман. Шуми топганларим? Бу ҳаёт деганлари бунча бешафқат экан, нукул йўқотувлару жудоликлардан иборат?! Бўлмаса, топиб кўр-чи, келтириб кўр-чи акамни! Акаму кеннойим икковини кўша қаритиб кўр-чи! Келмайди қўлингдан! Аллоҳ хоҳламаса, биз киммиз? Наҳот тақдир қаламининг сиёҳи битган, унинг нуқтасини-да ўзгартиб бўлмас?!.

— Саломлар бўлсин ўзларига, Мақсудхўжа жаноблари.

Оққушдайин сузиб келиб ёнгинамда тўхтаган машинадан тушиб улгурган меҳмонимиз қучоқ очиб турар эди.

Турк афандиларидек пўрим кийинган, кенг пешона, қора кўз, ярқироқ юзли меҳмонимизни кўрганимданоқ алоҳида бир меҳр уйғониб, унга талпиндим. Ҳар на қилса, акаларимиздан муждаю саломлар келтирган одам. Яна биздан муждаю саломлар олиб кетмакчи. Ўз юмушларидан ортиб, бизга шунчалар қайишибди, вақт топиб кепти, Аллоҳ ажрини тўлиқ қилиб берсин. Шу омонатни деб бирон кор-қолга қолмоқдан кўркмабди, барчасидан Аллоҳ розилигини устун қўйибди, унга тасанно. Ҳар на қилса, дунё кўрган: элчиликни ўрнига қўйди. Гап йўқ! Мен-чи, бу мард инсонни лозим даражада кутиб олиб, эъзоз кўрсата олдимми?

Уйга олиб кетай, бир кеча меҳмонимиз бўлинг, деб шунча қистадим, кўнмади. Бизнинг қадамимиз ўлчовлу, мирзо йигит. Сизни кўрганум, биродаримизга тегишлув кишиларнинг соғ-омонлигуни билганум етарлув, муҳими — шу эду, энди эртага икки энлуккина бир хат битуб берсангиз кифоя, ола кетаман, деб туриб олди. Мана, ўшанга келяпти — хайр-хўш учун келяпти.

— Кузатиб кўяй, шундан шу ёққа мозор босиб келибсиз, юртдан жиндек совға-саломлар қилиб берай, ола кетинг, — деб уввало ялиндим, илтижолар қилдим, кўнмади.

— Биз сафар кишиси — келиб-кетадурган одам, Сиз қоласиз. Биздан кейин бир карра суриштирмоқлари бор, шунга етмай кўяқолсин, дастхат — мактубингиз етарлув, — деди иссиқ жилмайиб. Тушунган одамларнинг садағаси кетсанг арзийди. Улар ўзи ана шундай — бир бошқача бўладилар...

Майли деса, бир шиша бонкачада омонлуқ-сомонлуққа деб тут тердириб, яна бир шиша бонкачада сумалакми, ҳалимми бериб юбормоқчи эдим. Холаваччалариму Марғу кеннойимга

илинган эдим. Зора оғзилари тегиб, бошлари кўкка етса, деб эдим. Унамади меҳмон. Айниқса, ҳалим Султон акамнинг жони-гани эди!

— Жиндек-жиндек шакар сепиб, бир лаганини еб олсангми, оҳ, унинг савобига ким етсин, таъми келгувси йилгача оғиздан кетмайди. Дориломон замонлар келсин, юртга бир ҳалимлар тортайлик, — дерди орзулаб. Орзусига етолмади. Орзу қайда, сарҳаддан ҳам ўтолмай, бегона юртларда қолиб кетди. «Иншааллоҳ» демаган экан, эсиз...

— Қалайсиз, мирзо йигит? Кутуб қолмадизми? Узр, сизни мунтазир эттук! — деб келиб, иссиқ сўрашди. Кафт олиб, тирсакдан тутиши, мулозаматлари бир самимий эди, мутаассир тортиб:

— Мунтазири нимаси?! — дедим хижолат аралаш, — аэропортга чиқаверсам бўлар эди.

— Раҳмат, мирзо йигит. Кутиб олиб, кўп мутаассир эттиз. Такаллуфлариздан миннатдорман, — деди у тирсагимни сиқиб кўйиб, — Ўйлайманки, бу сўнгги кўришишимиз эмас. Мана, биродар бўлиб қолдик. Аллоҳ хоҳласа, бизим диёрларда-да, кўриштиргай.

— Қани эди, қани эди, — дедим самимиятидан таъсирланиб.

— Сиз сидқидил сўрайверинг, иншааллоҳ, Ўзи етказгай.

— Раҳмат. Ўзиз ҳам бедарак кетманг. Келишингиз билан кўришайлик, — дедим.

— Илоҳум, илоҳум. Кўришмоқ насиб этсун, — деди у бағрига тортиб.

Мен уни кучиб, елкаларига бош кўйиб, хўшлашар эканман, кўксию яғринларидан таниш бўй — сафар кишисининг бўйини туйиб, беихтиёр у мен учун азиздан-азиз кишилар — дарбадар холаваччаларим билан ҳам мана шундай эсонлашувини кўз олдимга келтириб, ғалати бўлиб кетдим. Кўзларимга соғинч ёшларими, нима тепчиб, бетига қарай олмай қолган эдим. Кўксимни кўксидан узгим келмасди.

У эса, пайтдан фойдаланиб, бетини бетимга суйкаб тўймас экан, кутилмаганда кулоғимга шивирламоққа бошлади:

— Атаганингиз у битикни... ўнг киссамга сола билсангиз — солиб қўя қолинг. У ёғи Аллоҳ паноҳига! Эгасига теккай, иншааллоҳ.

Ичимдан бир жимирлов югуриб, хушёр тортдим: нима бало кузатувда эканмизми? Олдини оляптими, ҳар эҳтимолга қарши? Юрагим дук-дук урмоққаю кўзим олма-кесак термоққа тушган эди. Сўнгги дақиқада у ҳақ эканини пайкаб қолдим: Ўшал оққуш каби сузиб келган оқ машинанинг ҳайдовчиси... биздан кўзини узмас, нимадандир ғофил қолгиси йўқ эди.

Шу топда ғижиним тутди: у шохида юрса, нега биз баргида юрмаслигимиз керак?! Шуни доғда қолдиролмасам, нимама пакана пари, деб ўйладиму... тингчининг кўзларига қараб туриб, нигоҳини узган кезда омонатни меҳмоннинг киссасига жойлаб юбордим. Сўнг ҳеч нарса бўлмагандек меҳмон бағридан чиқиб, хўшлашмоққа бошладим.

Аллоҳ бундай иккиюзламачи тингчиларнинг юзини Ўзи тескари қилсин. Ундан берига бу тошни-да тешар назарлардан кутулиб бўладими экан! Ўзи асрасин, аввало.

Сўнг оқ машинага довур кузатиб бориб, меҳмонимизга оқ йўл тилар эканман:

— Хўп, омон боринг. Сиз ила кўриштирган Аллоҳимга беадад шукрлар бўлсин, — дедим.

— Сиз-да яхши қолинг. Кўрганумдан беадад мамнунман. Рўбарў қиламан деса, Ўзига осон экан, — дея шукрона билдирди у ва икки кафтини боши узра кўтариб жуфтлади: — Хўп, Аллоҳнинг паноҳига.

— Биродарларингизу хеш-ақраболарингизни Ўзига топширдик, — деб эшикни ёпдим.

Мен айтадиганимни айтиб, берадиганимни бериб улгурган эдим. Тингчи тушмагур, ҳеч нимани англамайин-да қолган эди. У ноилож машинасига ўт олдирмоқда эди.

Мен жондан азиз кишим — Султонмурод акамга дуои хайрлар ила салом йўллаб қолганимдан бошим осмонда экан, турган еридан оҳиста жилиб, эрка ки-йикдек сузиб кетган машинадан кўз узолмасдим. Аммо шу тоб кўчанинг нариги бетига, қайрағоч тагидаги узун ўриндикда ўтирган қора кўзойнакли ёлғиз кимсага баногоҳ кўзим тушиб, юрагим шиғ этди. Чап

курагим устида бир жимирлов югуриб, ўзимни аллақандай омонат сезиб кетдим у каёққа юраримни унутдим. Назаримда эсхонам чиқиб, жоним товонимга тушиб кетган эди. Ана, холос, арзимаган кузатувга бунча эсанкирамасам? Акамга тўзим берсин экан! Яна мен ўзимни кимга менгзаб, кимларга эргашаримни орзулаб юрибман?! Яна уларнинг орқасида кимларнинг, ҳимоячиси бўлиб қолмоқчиман! Бундай пайтда булар шохида юрса, нега биз баргида юрмаслигимиз керак?! Шундагина Аллоҳ асрагай-ку, тўзим бергай-ку. Ундан берига ким мазлумларнинг ҳимоячисига айлана қолибди?!

Мени уят, андеша ҳисси босиб, сал ўзимга келиб қолган эдим: узун зиналардан бир-бир чиқиб, маҳобатли коллоналар таги билан ишхонамиз эшиклари томон юрдим. Чиндан бу эшиклар, бу идора мени ҳар қандай балолардан асраб қоладигандек, боягидек нигоҳларга хорлатиб ҳам, хўрлатиб ҳам қўймайдигандек эди. Аммо ўзим аввало тилимдан панд бермаслигим, билиб кадамимни босишим лозим. Ана шунда Аллоҳ ҳам асрайди, ўзим ҳам узоққа бора оламан. Тўғри, акам бўлолмасам ҳам (унга тенглашишга йўл бўлсин!) ундан бериоқ бўлмоқ мумкин-ку. Ўз сўзида маҳкам турмоқ, бошқалардан бир поғона баланд фикрламоқ, хамиша Ҳақни демоқ, Ҳақ тарафида турмоқ мумкин-ку. Ундан берига бу даргоҳларда нима бор?

Мен шундай ўйлар билан ўз қаватимга кўтарилишга кўтарилдим-у, эшикка калит солган жойимда хаёлимга тамомила бошқа фикр урилиб, пешонамни муздек тер босди:

«Ҳайдовчиси сезмаган тақдирда ҳам... бошқа бирови кўрмадимикан? Йўлдаёқ тўхтатиб тинтишса-чи?»

Бу фикрдан эсим тескари бўлиб кетаёзган эди.

Балки тўхтатиб улгуришган ҳамдир?.. Мен нимага ишониб ундай хат битиб бера қолдим? Тузоққа туширишди, десанг-чи! Яхши ҳам Сутчи берган ўғирмани қўшмаганим!.. Мавриди келар, берарман ҳам, фикрини биларман ҳам...

Хонамга қандай кириб бордим, оёқларимдан мадор қочиб, қай ўриндикка чўкдим, қанча ўтириб қолдим — билмасдим. Хаёлим тўзиб кетган, кўз олдидан ўша машинадаёқ икки ёғидан икки одам кириб тинтувга олган хорижлик меҳмонимиз кетмасди. Шайтон мени не куйдан олиб, не куйга солар, ўзимга келолмас, қилган ишимдан мантӣқ излардим-у, ўзимни оқлайдиган бир нарса тополмасдим. Ахийри бошим қотиб, дераза олдига борсам, ўша ёлғиз қайрағоч тагидаги узун ўриндикда... ким ўтирибди денг?! Қора кўзойнагини қўлига олиб, ё дариг, тепадан аниқ-таниқ кўрдим, кўзи ожиз — сўқир одам ўтирибди!..

Ана васвасаю мана васваса! Шайтон экан-ку! Наузанбиллоҳ, бўш келсанг у қай куйларга солмайди, кишини...

Деразадан урган шабададан ўзимга келиб, енгил тортган жойимда эшик очилиб биров кирди. Ўгирилиб, бир қават юқоридаги «Аёллар салтанати»¹⁴да ишлайдиган «жаннати ҳамкасбимиз»ни кўриб илжайдим. Мана бунга яхшиликка фол олса мумкин эди.

— Э, келинг, «Саодат асри»дан тушган акам, — дея беғараз ҳазиллашдим.

— Хури айнлардан салом, — деди у ҳам кафтини кафтимга ташлаб.

— Нечук-нечук, эртаматан йўқлаб қопсиз? — дедим фарғонача тегишиб.

— Шу қаватда тили бир ширин, сўзи бир ўткир йигит бор. Уни бизга тортинг. Биз учунам бир нарсалар битиб берсин, деяптилар опа.

— Йўғ-е! Мен сизларбоп силлик нарсалар ёза оларканманми? — дедим ҳайратга тушиб.

— Ўтиринг-ўтиринг, аввал эшитинг, — деди ҳамкасбим мени жойимга чўкишга ундаб.

Биз узун оромкурсига ўтира қолдик. У билагимдан тутиб, жилмайди:

— Худди ўша силлик нарсалар меъдага тегиб, Сизни, Сизга ўхшаганларни йўқлатаптилар. Ёрдамиз керак, ошна.

¹⁴ Журнал демоқчи шекилли (Муаллиф).

— Мени биласиз, унақа тезотарлардан эмасман. Ёзсам оғриқ нарсаларни, жондан ўтганларини ёзаман. Ҳар кимга ҳам ёқавермайди, — дедим ҳақиқага кўчиб.

У бош силкиди:

— Худди ўшанақаси керак. Ўзлари айтдилар: нима, ҳаётимиз шунчалар силлик, тўқисми? Кўнгли яримта ўксиклар камми? Жудоликларимиз ҳақида ким ёзади? Армонларимиз ҳақида-чи, дедилар. Эшитяпсизми, ўзлари айтдилар.

Аммо ёзиб берган тақдиримда ҳам босмасликларини билиб, гажирлигим тутиб келмоқда эди.

— Нечук ўзлари бошлаб бера қолмабдилар? Ёзаман десалар армонларидан қоғоз бети куйгай-ку, — дедим.

— Билмадим, балки ўзларига ноқулайдир. Ҳарқалай, опа деган номлари бор, — деди бўшашиброк.

Мен тўнимни тескари кийиб улгурган эдим. Қолаверса, бояги кўнгли яримта ўксиклар ҳақида гап кетгандаёқ тамом бўлгандим. Кеннойиму акамнинг ҳижрон тўла тарихлари ёдимга тушиб кетиб, аламимми — нима тўлиб бормоқда эди. Мен ундан бўлак нимани ҳам ёза олар эдим?! Аммо бу тарихни, наинки диёридан, хешу акраболаридан айрилган, ҳатто шаръан никоҳидаги ёстикдошидан жудо бўлган бу дарбадарлар қиссасини ким ҳам босиб чиқаргай? Опа тугул бошқаси бир чимдимини эълон қила олармикан?

Ўзлари-чи? Ўзларини тул қолдирган жамият, тузум ҳақида ёлғиз ёстикдан бўлак кимга оғиз оча олар эканлар?¹⁵ У сир-асрорлари, ичга ютган зардоблари ҳақда миқ этмай келяптилар-ку ўзлари?! Шу миқ этмаганлари эвазига Опа бўлиб ўтирибдилар-ку, тўрда юрибдилар-ку! Аммо буни айта оладиларми, оча оладиларми юракларини? Ҳаёт — мана шунақа бешафқат! Хоҳла, ичга юту зулм машинасининг бир мурвати, паррагига айлан! Хоҳла, бошни тикиб, тўғрисида қайтма! Қай бири боқийлик келтиради — ўзинг билиб олавер, танлаб олавер! Ҳаёт шунақа — чидаганга чиқарган! Унинг имтиҳонидан Аллоҳга хуш келадирган бирон иш қила олган кишидан бўлак ким ҳам ўта олибди?..

У киши эса, жамият инъом этган курсию тўрлардан кеча олмай нимани бой бераётганларини билармиканлар?..

— Йўқ. Биродар, ваъда қилолмайман. Ундай нарсани ёзишга ҳозир кайфиятим йўқроқ, — дедим ётиғи билан. Афтидан уни аяб, очиғига кўчмаётган эдим.

«Аёллар салтанати»дан тушган ҳамкасбим эса, мени тушуна қолмай ўтина бошлаган эди:

— Майли, бир ҳафтача кутай. Ўзиз бир нарса қоралаб бера қолинг.

Мен унинг кўзига қарамайин ҳам бош чайқадим:

— Иложи йўқ, кайфиятим бўлмаса, бирон сатр ҳам... бита олмайман, — дедим ҳамон чинига кўча қолмай.

— Нима бўлди, уйизда хотиржамлик йўқми ё бу ердами? — деди у ўзини яқин тутиб.

Мен ўша ичимга сиғдирилмаётган нарсани қайта ичимга юта қолмай, ўрнимдан туриб, дераза томон юрдим:

— Бизниям бир ўксик, кўнгли яримта кеннойимиз борлар, — дедим унга қарай олмай, негадир кўзим намланиб, овозим ҳам ўзгариб келмоқда эди, — Шу кишига бўлишолмаганимиздан...

— Қанақа ёрдам керак, сиз яширмай айтаверинг. Опанинг дастлари узун. Ҳаммага бирдек қайишадиган одатлари бор, — у туриб ёнимга келиб олган, елкамга қўлини қўйиб, ўзига элатмоқчи бўлар эди.

Мен кўнглим юмшаб келиб, қандай жин айлантирди, ёрилиб қўйибман. Эсимни йиғиб олганимда кеч эди, сирни очиб қўйганимдан ўзим пушаймон эдим.

¹⁵ Бу бир афсона бўлса-чи, асли тақдир ёзуғи бўлакчадир?.. (Муаллиф).

- Шошманг, бунинг давоси бор-ку. Ўзиз ҳам уни кўргансиз! — деб елкамга қоқди.
- Қачон, кимни айтаяпсиз? — дедим ҳеч нарсага тушуна олмай.
- Ўша ямоқчини-да. Анув ҳовлидаги тутнинг тагида ўтирадиган-чи? Арон амаки?..
- Хўш, бунга унинг нима даҳли бор? — дедим ҳайронлигим баттар ортиб.
- Худди ўшандан эшитганман бу нарсани. Сиз хўп деяверинг!
- Ямоқчидан-а? Гапингиз қизиқ, — дедим яна қайтариб.
- Сиз аввал эшитинг, — деб тирсагимдан тутганича ўзига қаратди. — Худди ўша одам Арпапоядаги машхур жухуд табибнинг акаси бўларди, билдиз?
- Арпапоялик табибнинг номини эшитиб, жойимда туролмай қолдим:
- Ҳозир қаерда экан ўзи?
- Э, у аллақачон Америкасига жилворган. Мен унинг акасидан эшитганман. Кейин ўзи ҳам ўша ёққа сурворди шекилли, кўринмай қолди.
- Топса бўладиган нарсами ўзи? — дедим азда-базда умидланиб. Машхур табибнинг акаси бўлса, бир нарсани билса керак, ахир.
- Ҳамкасбим юзимга боқиб:
- Агар сир бўлмаса, ўша нарса янги бошланганми, — деди,— ўтказвормаганмисизлар?
- Мен тушунмадим:
- Нимани... ўтказиб юборилади?
- У ўнғайсизланиб, тушунтиришга ўринди:
- Ўша оқлар-да... Агар ости қизғишланиб, туклари оқара бошламаган бўлса...
- Унисига... эътибор бермабмиз, нима эди? — дедим ичим дукурлаб.
- У яна боягиндек ўнғайсизланиб, ямланди:
- Худо асрасину... ўшандай бўлса... дори кор қилмас эмиш.
- Мен уни энди англаб, ичим бир зил кетди:
- Йўғ-е, бу гап чикқанига... қанча бўла қопти?! Билакларию чаккаларида, холос, — дедим титраниб.
- Унда уриниб кўринглар, эм бўлса зора...
- Мен «У нима, оти борми, жониворни? деб сўрагим бор-у, қани, тилим айлана қолса, у жонивор тўнг қотганга ўхшар эди. Ўзимни эса, ичим тушиб бормоқда.
- У менинг ҳолимни кўриб, жавобга ошиқди:
- Бу нарсага норасида гўдакнинг пешоби... лозиммиш. Ундан берига тузалмасмиш!
- Ана холос!.. Бу гапни эшитиб, бошим икки айланиб кетдиёв! Товонимдан кўтарилган бир жимирлов бошимга довур етиб борган, пешонамдан эса, муздек тер чиқиб кетган эди.
- Ичимдаги сўз эса тилим учига кела қолмасди...
- Ўша нарса ҳалол эканми? Билиб айтаяпсизми?— деб юборман ахийри.
- Важоҳатим ҳам бир бошқача эдим, у бир қадам тисарилиб кетган эди:
- Узр, биродар, бу ёғини сўрамаган эканман. Ўлай агар, бу ёғини ўйлаган бўлсам, суриси тирган бўл-сам... — У азда-базда кўлини кўксига босиб, қайта-қайта узр сўрарди, —Мен азбаройи яхшилик согинганимдан айта қолувдим. Норасида боланики экан-ку... балки мумкин деган эдим...
- Мен жиғи-бийроним чиқиб: «Қанақасига мумкин бўлсин, у нажас-ку, ҳаром-ку, шуниям билмайсизми? Бошқа ҳалол чораси бордир! Қанақа мусулмонсиз?!» дегим келар-у, ташимга чиқаролмасдим.
- Рости, бу ҳолимиздан йиғлагим келар эди: шунчалар ҳам кўр, оми бўламизми? Шариатимизни, нима ҳалол, нима ҳаромлигини билмаймизми? Бедаво силни тузатаркан деб,

ота-боболаримиз оғизга олмаган нарсаларни тановул қилсак?! Ҳалқумни ўйламасак, қиёматдаги сўроғидан кўркмасак — қаёққа қараб кетмоқдамиз? Энди пешоб чиқибдимми?!¹⁶

Ҳамма қолиб, мен шу нарсани ўша мушфиқага раво кўрар эканманми?! Шунча асраб-авайлаб-а? Бордир Худойимнинг бошқа бир ёзгани?! Кеннойижонимга атаган шифоси!¹⁷

7. Яхшилик соғинган яна бир киши ёхуд Тўрам тадбир излайдилар

— Амаку биз келуб эдик.

Шу бир оғиз сўздан жону жаҳоним ёришиб кетган эди.

— Ёдгор, ўзингми?! Мен ҳозир, — дедиму апил-тапил отланишга тушдим.

Меҳмонни кузатганим ҳам бир бўлди, Опанинг илтимоси билан тушган ҳамкасбимнинг маслаҳати ҳам. Меҳмон муждахатни олиб, жўнаб кетганида ичим бир узилган эди, ҳамкасбимнинг маслаҳатидан баттар эзилдим. Борингки, ўша нарса (аввало, ўзим икки дунёда розимасман!) даво бўлган тақдирда ҳам мен уни кеннойимга айта олар эканманми?! Биров орқали ҳам айттирмасман! Бу гап зинҳор мендан чиқмаслиги керак. Кейин бетларига қандай қарайман?..

Нечта зинани битта қилиб, учиб тушиб борсам, улар она-бола кўчанинг нариги бетидаги кўш қайрағоч тагида аллақандай бегонасираб (худди мусофирлардек жавдираб!) туришибди... Кўргандан ичим бир увишди. Яхшиям бирон топшириқ билан кетиб қолмаганим! Ахир улар келишмоқчи, бирга-бирга Тўрам тақсирнинг олдиларига ўтмоқчи эдик-ку. Ўзим айтиб, ўзим унутиб ўтирсам...

Чиндан Худо ҳафиз. Унинг Ўзи мени уятга қолишдан асраган эди.

Мен уларни бир қарашдаёқ таниган эдим. Ҳамиша ҳар нарсага маҳлиё бўлиб қолавергучи Ёдгор театр биноси пештоқларидан кўз узолмас, оч симобранг шойи рўмолларига ўраниб олган кеннойим эса, ёлғизгинасининг кифтларини қоқиб, ёқасини тўғрилар ва қулоғига шивирлаб, бир нималарни уқдирар эдилар. Ҳаммадан ғаройиби — у мушфиқа шаҳарга неча йилда бир тушиб қоладиган кўҳликдан-кўҳлик кишлоқ келинларига ўхшаб, ўткинчилардан ажраб турар, унга қараган ҳам қарар, қарамаган ҳам қарар, бунга сайин у ўнғайсизланиб, қисиниб борар эди.

Бояқишгина, мунча бегонасирамаса, қисинавермаса?.. Ахир кеча келгани йўқ-ку бу диёр, бу шаҳарга? Шу ерга келиб топган тирноғи эр етиб қопти-ку, ҳалига дову қимтинади, қовушиб кетолмайди. Шу ўйлардан ичим сидирилиб, бу тарих, бу таворихлар кўксимда аламангиз бир қўзғолон ясаб бораркан, мижжаларим орасидан қайноқ ёшми-нима сизиб чиқмоққа уринар, кўчани кесиб ўтмоққа ҳам ҳолим қолмагандек эди.

Кеннойим ўзига қараган ҳар кимсадан бир хижолатларга ботиб, рўмолини пешонасига туширишгаю бўйнилларини қайта ўрашга тутинар экан, мен унга ачиниблир бормоқда эдим. Тағинам фил экан! Бу балолар тоғга ёғилса, тоғ чидамасди. У чидаб келяпти...

Мен жаҳд билан қандай ўтиб борганимнию суйиб салом берганимни ўзим сезмай қолган эдим:

— Ассалому алайкум, кеннойижон. Узр, кутдириб қўйдим. Қийналмай етиб келдингларми?

— Вой, яхшимусиз? Кўрмай ҳам қолубмиз. — У хижолатга ботиб тушунтирмоққа уринаркан, ҳатто мендан-да қисиниб-қимтинар эди, — Ёдгорум шошираверуб, эл-бурутдан келаверубмиз.

¹⁶ Бу воқеадан узун йиллар кечиб бир тақводор уламо биродаримиздан: «Агар бошқа чора топилмаса, уч мусулмон табиб далолат қилса, мумкин» деган фатвони эшитдим. (*Муаллиф*).

¹⁷ Шу орада Шахрихондан бир мусулмон табиб. Ундан сўраган эдик: «Шариатда нима харом-ўша харомдир. Давоси эса, Қуръонда келган зайтун дарахти мойини суртмоқ ва маккаи саного қўшиб ичмақдир. Тавсия биздан, шифо Аллоҳдандир» деди. (*Муаллиф*).

— Ажаб кипсизлар-да. Бўлмаса, мен ичим куриб кутиб ўтирардим, — дея Ёдгорни елкасидан кучиб, эркалаб қўйдим, — Кетдикми, дўнантой?

У эриб, бош силкиди:

— Нимада борамуз, амақу? Учар трамвайларга чиқамизму, шохли мошинларга тушамизму? — деб эланишга тушди.

— Менинг вақтим зик, такси тутақоламиз. Ёизза ташлаб қўяди, юра қолинглар, — деб йўл ёқасига бошлайвердим.

Аммо кеннойим ийманганча ҳамон маҳтал тортиб турар, жойларидан жила қолмас эдилар. Мен нима гаплигини билолмай, у кишига қарадим:

— Тез борсак, тез қайтамиз, юра қолинг.

— Меҳмониз боракан... қутулмаган бўлсайиз... кутатурайлук. Саидахон айтувдила...

Мен элчининг исини ҳам чиқармоқчи эмасдим. (Ахир сўз берганман!) Саида қаёқдан айта қолибди?.. Аламимни ичимга ютиб, хас-пўшлашга уриндим:

— Хў, у кишини, аллақачон жўнатиб юбордим-ку. Саида нимани билади, — дедим сир бой бермай. Аммо ўзим ичим пўкиллаб, ишқилиб, элчи кимнинг номидан келганини сўрамасин-да дер эдим. Кейин: «Хизматчилик — бизни ишда узоқ кетиб бўлмайди, кетдик-кетдик...»лаб шоширдим.

У киши ноилож эргашарканлар, Ёдгор ёнимдан қолмай қўлтигимга ёпишиб олган, шу тобда савол халтаси очилиб кетиб, бир нималарни шипшиб, ижикилар эди:

— Амақу-амақу, ростдан Тўра бувамларнукига кетопмизму? Ўшаларнукига борамизму?

— Бўлмаса-чи, Тошканди азимда у кишидан зўри борми, табибларнинг додаҳўжаси ўша киши-ку, — дедим шивирлаб.

— Шаҳар ҳовлуларидамуканлар? — деди у жавдираб ҳам тўхтаб.— Танновга кетворган бўлсалар-чу?..

— Қанақа Таннов? — мен ҳайрон қолган эдим.

— Боғлари-чу?! Тополмасак, ўшаққа чиқиб боравурамизаму? Мен биламан, оборманлар мену.

— Йўқ, оғайни. У ёқларга чиқиб юришга... вақт қани?! Сен яхши ният қил, шу ердан топайлик, — дедим уни яна илгари бошлаб. Ўзим эса, йўл қараб, бир янгироқ маркаб тутиш ғамидаман. Ҳамонки, кеннойиму Ёдгор демаганларни шаҳар айлангириб, табиб буваникига олиб бормоқчи эканман, Ёдгор кейин ҳам оғзидан қўймай гапириб юрадиган хилидан тутганим маъкул.

Ахийри қайрилишда эрка кийикдайин йилт янги мошин кўришиб, мен «бизни ола кетинг» дегандек ишора бериб, чиқиб боравердим. У ҳам «хожа»сидан қутулиб чиққани экан, ёнгинамга келиб тўхтади.

— Севзорга ташлаб қўёласизми?

У «марҳамат» ишорасини бериб, бош силкиди:

— Фақат тезроқ, ҳали буриб олишим керак.

Ана холос! Сазаси ўлмасин деб, тўхтаган экан-ку! Мен уят ичида қолган эдим. Аммо ҳар нима бўлганда ҳам «эрка кийик»ни қўлдан чиқариб бўлмасди. Биз шоша-пиша чиқиб, у жилди.

Машина биз кутгандан ҳам аъло эди: «Вазирлар ҳам ўз хузурларини билишмас экан-а!»

Аммо ҳозир биз қайси вазирдан кам эдик?! Айниқса, орқа ўриндикда ғир-ғир шамолларга юз тутиб, атрофдан кўз узмай бораётган Ёдгорнинг боши осмонда эди. Олд кўзгуга секин зингил ташласам... оқ шойи рўмолларига яна ҳам ўраниб олган кеннойим ҳар қачонгидан сипо тортиб ўтирибдилар. Фақат Ёдгортойларининг яйраб боруvidан мутаассирланиб кетяптилар-у, шуни ҳам сир бой бергилари келмайди. Шунга-да, шукр: «Қўйинг, биз бу хил мошинларга тушмай қўя қолайлук», десалар — нима қилардим? Албатта, бирдамас-бирда акамга сўз бериб қўйган

бўлсалар, кўрган кўзга яхшимас. Лекин ҳозир... мен борман, Ёдгор ёнимизда. Биз маҳрам ҳисобига ўтсак керак, ахир?

Назаримда у киши ундан берига бу хил мошинларга чиқмайдигандек эдилар...

Ишқилиб сафаримиз хайрли чиқсин. Ҳамма умид Тўра бувадан. У кишининг енгил кўллари билан кошки бу бало даф бўлиб, сал чиройлари очилса.

Асли мен уларни Саидага қўшиб, бу ёқларга алоҳида оптушиш ниятларим бор. Ҳа-ҳа, кечки салқин билан шу Қизил Майдонга оптушиб бир сайр қилдирсам, улар ҳам бошқаларга ўхшаб, анҳор бўйларида бир кезишса, очик музқаймоқхоналарда ўтириб, фавворалар атрофида салқинлаб, хумордан чиқишса, дейман-у, айтишга ҳеч журъат қилолмай келяпман. Қани эди, сўнг Ўрда кўпригидан трамвайга ўтириб, театр майдонига қайтсак-да, жиндек тамадди қилиб, оқшом чўкиши билан театрга олиб тушсам, унинг бир-биридан муҳташам золларини айлантириб томоша қилдирсам, бир умр эслаб юришар эди.

Аммо акам қайтмагунича... бу мумкинмикан? Рози бўладилармикан, кеннойим?..

«Эрка кийик» айтган еримизга элтиб улгурган эди. Биз ноилож тахтиравондан тушиб, таниш дарвозага қараб юрарканмиз, кеннойим аллақандай типирчилаб қолган эдилар. Минг бир андешаларга бориб, хижолатга тушадиларми-ей. Ўзларига қолса, кирмай кўя қолсалар.

Шу топда у кишини ҳеч тушуна олмасдим.

— Нимадан тортинасиз? Хешдан аъло, жигардан яқин кишимиз бўлсалар, — дедим.

— Юра қолунг. Шундан-шу ёққа келдук-ку, — деб қистаб-ялинди Ёдгор ҳам. — Энди кўропсизму? Биладилар-ку бизну?

— Биладулар, ўғлум. Лекин ғалату-да, — дея ийманар эдилар.

— Сизни билсалар, бизни билсалар, акамни танисалар — нимадан хижолатланасиз? — дедим.

У киши икки одим юриб, яна тўхтадилар:

— Ҳар гал... ташвишимизну кўтаруб келаверсак... нокулай-да, Максудхўжа?..

— Одамлар бу кишига етолмайди-ку...

Аммо у киши ҳамон ўтинар эдилар:

— Сизлар киратуриглар...

— Ойу, табуб-табуб дедингиз, келсак — кирмайсуз, — деб Ёдгор ўтинди. — Бўлак кимга борамуз?

Кеннойим ноилож эргашган бўлдилар:

— Майлу, фақат мен ичкаруда ўтира турай?..

У кишининг ўзларини бундай тутишлари, Тўрамга кўринишдан тортинишлари жуда-жуда ғалати ҳам тушунарсиз эди. Шунча жойдан келганда нега айниб қолдилар? Нимадан тортиняптилар? Ўша номи хунук нарсга туфайлими?

Тўғри, ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи билади. Лекин кимгадир ёрилиш, суяниш керак-ку. Ё юраклари бетламаяптими, аввалам паноҳларига олган, падардан ҳам яқин бўлиб қолган кишига кўринишга?

Ундай десам, тангритоғлик қочган-қувган мусофирларнинг, диёридан узоқ тушганларнинг таянчию суянчи ким экан, у киши бўлмай?

Кўнмай илож қанча:

— Майли, сиз ичкарида бўла туриг, — деб Ёдгор билан дарвоза болачасини очиб, чақириб кириб боравердик.

Валлоҳ, валлоҳ, ховлида «Ҳайт!» дейдиган одам топилмаганидан ёлғиз балх тути устини чумчуқлар галаси шундай босган, улар беармон бозор қилиб ётишар эдики, дарвозахона ёнидаги хужрадан таралаётган қори боланинг овозини-да ютиб юборган эдилар. Икки елкаси икки ёнга салом берганча паст-баланд тушиб юргувчи эшик оғаси қаёққа гум бўлибди, кўринмасди.

Биз киришимиз билан гала гув кўтарилиб, ховли тинчиди-қолдию, аммо тут таги билан битта бўлиб марвариддек оқарган мевачалари қолган эди. Уларни босиб ҳам, айланиб ўтиб ҳам бўлмас эди.

— Вуй, ҳидуни, асалну ўзи-ку! — Ёдгор илтифот кутмайин ҳам уларни териб, оғзига солмоққа тушган эди, кеннойим остонадан ўтибоқ:

— Вой, ҳой, уят-а! — дея кўлларини юзга босганча қолдилар.

— Нимасу уят, ойу? Тут-ку бу?

— Сўрамай-нетмай еб бўладуму, кўй.

Шу тоб ён тарафда ўранган аёл киши қораси кўриниб, у келиб кеннойим билан кўриша бошладию хужрадан Ёдгор тенги қори бола чиқиб, кўлини кўксига кўйди-да, салом берди. Сўнг:

— Келингиз, опокдодамизга бўлса, жиндек кутатурасиз,— дея қадимий чорбурчак гишт ётқизилган йўлкадан бошлай кетди.

Сипогина боланинг муомаласига маҳлиё қолган Ёдгор ҳам тутни кўйиб, бизга эргашган эди. Тўра буванинг олдиларига хос юмуш билан келганимиз учун ҳам қори болага тушунтирган бўлдим:

— Эшикда улов кўринувди, олдиларида одам бўлса, сизларга-да кута турайлик.

У кўли кўксига, бош силкиди:

— Яхшу-яхшу, жой етарлу.

Аммо Тўрамнинг ўша тепадаги хос хужралари олдидан ўтар эканмиз, унинг қия очик эшигидан жуда таниш овоз эшитиб титраб кетдим. Ичкаридаги одам:

— Шунақа, тақсир, ўзиз бир давосини қилмасангиз, бояқиш ич-этини еб адо бўляпти. Худо хайрингизни берсин, — деб ўчинар эди.

Ё тавба, Олим акамми?! Кимни айтяпти?!

Ўгирилгунимча бўлмай Ёдгор югургилаб келиб, тирсагимдан тутди:

— Амақу, қаранг, катта амақумламу?

Мен ҳайратда қолган эдим:

— Кўчадаги мошин у кишиники эмас шекилли? — дедим шивирлаб.

— Уларнукумас, лекин овозларину... эшитгимизу?

Ўзиз қаранг... кўрунг, — деб қистарди Ёдгор.

Бизнинг шивир-шивиримизга тушуна олмай ёндош хона остонасида тўхтаган қори болага ўгирилдим:

— Балки Тўрам тақсирга айтиб боқарсиз? Султонмурод ботуризнинг хешлари келишибди деб, — дафъатан тилимга келган гапдан ўзим ҳам ҳайрон қолган эдим.

Қори бола бу тарихнинг бир чекасини эшитган шекилли, ялт этиб юзимга қаради:

— Чиндан-а?

— Чиндан-чиндан. Тўрам биладилар, зиёратларига илгариям келганмиз, — дедим шивирлаб.

— Биз кўрмай қолган эканмиз-да, — деди у болалигига бориб.

Мен бориб, елкасига қоқдим:

— Сиз ҳув анув болохонада Аллоҳнинг каломини ёдлаб ётган кезлариз... келганмиз. У ердан бир чиройли қироатлар тараларди, билсангиз, — дедим қулоғига.

У ийманиб, ерга қаради:

— Биз эмас, Ориф дўстимиз тиловат қилар эди, биз унинг усулини ўрганар эдик, — деди чинига кўчиб.

Мен унинг азиз бошини силадим:

— Ўша усул, ўша овозни қайтиб эшитмадим. Худо хоҳласа, ўзиздан ҳам бир эшитамиз. Бўптими?..

У уялиб бош силкидию, кейин турган еридан чаққон бурилиб, Тўрамнинг хужралари томон чопди ва остонаданок овоза қилди:

— Бува, биласизми, ким кепту?! Султонмурод ботуриizzi хешлари келишупту!..

Шу баробар эшик ланг очилиб қадимги оқ рух каравотда ярим ёнбошлаган Тўрам тақсир кўриндилару биз шошиб қолдик. У кишининг бир чиройли кузалган оппоқ соқоллари ўзларига ярашиб тушган бўлса-да, юзларида аллақандай дард асари ҳам кўриниб тургандек эди.

— Ие, тақсир бетобмидилар? Айтмайсизларам?!— деб юкиниб кира бошладим.

У кишига тўрдаги дарча тагидан жой қилиб беришган, Олим акам эса дастурхон тузалган курси ёнига тиз букканча ўлтирар эди. У қори боланинг сўзидан хайратга тушиб, ўгирилган жойида кўзи менга тушдию:

— Ие, чинданам, мирзо-ку, холаваччамиз-ку, — деб тура бошлади ва Ёдгорни кўриб, каловланиб қолди.

Мен унинг бояги сўзларидан энди бир нарсаларни англагандек бўлар эдим-у, аммо бир тўхтамга кела олмасдим: нечук ҳеч кимга маслаҳат солмай келаверибди?..

Энди уларни маҳтал қилиб бўлмасди. Мен йўлакай Олим акам билан сўрашиб, Тўра буванинг ёнларига ўтавердим.

— Ассалому алайкум, имом бува. Баҳай-баҳай, биз эшитмабмиз-ку. — деб юкиниб бориб, тиз букдимү кўлларини олиб ўпиб, юзларимга сурта кетдим. Ажаб, сариқ бахмалдан ҳам юмшоқ, момикдан ҳам майин бу кўл муздек эди. Лекин шу муздек кафтдан мушк-анбар бўйларига ўхшаш бир бўй таралар эди. Уни ўпиб, юзларимга суртар эканман, ўзимда йўқ хузур топардим, тавба. У киши ҳам бундан мутаассирланиб, пешонаю қаншарларимни аста силар:

— Ва алайкум, мирзо, ва алайкум, — деб шивирлар, — бу тонг-сахар кўз ўнгимдан ўтувдингиз, Сиз ҳам, тойим ҳам — кўрсатганига шукр, соғинганларимни олиб келибсиз, барака топинг, Аллоҳдан қайтсун,— дер эдилар.

Бунга сари мен у кишининг бағриларига сингиб кетгим келар, ҳеч жилмасам дердим. Шу орада у киши энгаҳларини сал кўтариб, нигоҳлари ила Ёдгорними, кимнидир излаётганларига кўзим тушиб қолдию жой бўшатишга ошиқдим. Ана шунда у кишининг бир бурда юзларига офтоб тушгандайин мамнунлик югурмоққа бошлаган эди.

Сўнг хастаҳол овозда чорлаб:

— Вой, тойим-тойим. Ғунан тойим, дўнан тойим. Бунақа соғинтиришга келишмаган эдик-ку, — дея ўпкаламоққа, эркаламоққа тушдилар-да, бошларини силаганча дуога берилдилар:

— Ило-ой, етимларнинг мураббийси Ўзингсан, орқамизда қоладиган бу маҳбубларимизнинг ҳам умрини чиройли қил. Ота-оналарига тўзим бер. Уларни Ўзинг яна қовуштириб, жудоликларига чек қўй. Шу норасида банданг ҳаққи уларга рўшнолик ато эт.

Мижжаларидаги икки томчи ёшга кўзим тушиб, ичим аллатовур сидирилди. Ўзим четга қараб олган, аммо кўз олдидан Тўрамнинг нурли сиймолари, ку-лоқларининг юмшоғига довур тутатиб борган қордай оппоқ соқолларию мижжаларидаги икки томчи ёш нари кетмасди. У киши узиб-узиб, дуода давом этардилар.

— Ўзингга осон. Мужоҳидларингни бу дунёю у дунёсини чиройли эт. Шу жумладан ботурларимни ҳам, бизникини ҳам...

Кейин унинг пешонасини силаганча, жим қолдилар.

Олим акамнинг иссиқ нафаси қулоғимга урилиб, ўзимга келдим.

— Тақсирни толиқтириб қўймай чиқа қолайлик, нима дединг?

Мен унинг юзига ҳайрон термулдим.

Олим акам ўша-ўша шипшир эди:

— Яқинда тиғ остидан чиқибдилар. Бошқа гал келармиз.

— Майли, — дедим ноилож.

Аммо шу он у киши ниятимизни сезиб қолиб, бизни қистай кетдилар:

— Ўтирингиз-ўтирингиз. Нима бўлди, мирзом, келмасдан туриб олибсизлар?

Менинг ўрнимга ҳам Олим акам қўл қовуштириб, изн сўрамоққа бошлаган эди, у киши бош сараклатиб зинҳор кўнмадилар:

— Йўқ-йўқ, бу азизларимга жавоб йўқ. Мен буларни ўзим соғиниб ётиб эдим. Сизга эса, хизмат бўлмаса, бир юмуш бор.

— Жоним билан, буюринг, — деб акам қайта тиз букиб, яна қўл қовуштирди.

У киши Ёдгорни бағриларида бўшатмай туриб, нимагадир ишора этдилар:

— Ҳалиги «анқонинг уруғи»ни у кишимдан сўрамай қўя қолинг. Эмига тушмай юрмасин. Сўрашга арзигулик бошқа бир беғубор одам бор.

— Бир оғиз сўзиз, ким? — деди акам.

— Кўп яхши, покиза одам. Ўша муфтий жанобларига ноиб. Мирзакаримбой авлодидан, эшитган чиқарсиз.

— Ие, Мирзамурод аками? — деди акам.

— Дуои саломимни етказсангиз, бизни диёрларда отликқа ҳам топилмайдурган замзамни ана шу кишидан топгайсиз, Худо хоҳласа...

«Воҳ, излаётган нарсалари шу эканми?! Бор экан-ку шифоси?!» дердим ичим тошиб. Акам эса, чўк тушган ҳолида камига таъзимга эгилган қўйи:

— Раҳмат, Тўра буважон, раҳмат. Биздан қайтмаса, Аллоҳдан қайтсин, Аллоҳ Ўзи сизни қўлласин, — деб юкинар эди. Бу жуда-жуда ғалати эди. Илтижоси ҳам, илтимоси ҳам...

— Олиб келсангиз, кейин ўзим, албатта, дам уриб бергайман. Иншааллоҳ, сан кўр, ман кўр бўлиб кетгай, — дедилар у киши. Ана шунда Олим акам:

— Барака топинг, Аллоҳ нафасиззи бунданам ўткур этсин. Ўзи сизга ҳам шифои комиллар берсин, — дея туриб, қўл қовуштирганча орти билан юриб, ковшандозга тушаркан, Ёдгор ҳам, мен ҳам ҳангу манг қолгандик: ким-ким, қаршимизда биздан аввалроқ отини қамчилаган ва кеннойимга яхшилиқ соғинган яна бир одам турар эди.

Шу тоб Тўрам қўлларини кўтариб, унга шошманг имосини қилдилар:

— Иложини қилсангиз, идорага ўтинг. Ҳожимни ўша ердан топасиз, — деб туриб, юмшоқ жилмайдилар. — Шу бугун ола келсангиз нур устига аъло нур бўлиб, келинимизни ҳам қуруқ қайтармасдик.

Ана холос!.. Бу кароматга нима демоқ мумкин?! Ёдгор иккимиз ҳам ёқа ушлаганча қолган эдик. Биз майли, келишимиз ховфларида маълум бўпти! Аммо кеннойимни қаёқдан билдилар, ҳеч ақл бовар қилмасди.

8. Қора дарвешнинг илтифоти Ҳикоячига қоронғу, ёлғиз муаллифга аён тарихлардан

«...Ҳаййалал фалаҳ! Ҳаййалал фалаҳ!»

— Соҳиб, азон чақирешадир.

У ўзига келиб, ўгирилиб қаради. Хизматчи «намозга чиққайсизми?» деган каби остонада турар эди. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидлари томондан эса, азоннинг сўнгги калималари янграб келмоқда эди: «Ла-а илаҳа иллалло-оҳ!»

У афсус-надоматга тушиб, ёмон эзилди. Сўнгги неча йил бадалида у аср жамоатидан бенасиб қолмоқда эди. Ҳамма — ҳамма билан, у ўзидан тинчиган бир одам... куппа-кундузи аср жамоатига етишолмаган, осмон малоикалари алмашиниб, Тангри таоло хузурига қайтадиган ва ул Зотнинг «бандим не билан машғул?» деган сўроғига «жамоатда ибодат ила машғул» жавоби бериладиган кезде... у бу мартаба — Аллоҳ даргоҳида муносиб эсланишдан бенасиб қолмоқда эди. Хаёли нималарга қочди? Шайтон ёзғирмаса, жамоатга аллақачон етиб боргай эди-ку, эмаклаб бўлса-да, етиб бормоқ керак эди-ку!..

У кулоқ юмшоқларига довур ловуллаб, ўрнидан тураркан, йўлакай хизматчига хижолатомуз нигоҳ ташлаб:

— Қара-чи, яна ким бор экан, жамоат савобидан бебаҳра қолмасдук, ҳали ҳам бўлса, — дея таҳорат янгилашга шошилди.

Аллоҳ ўзи меҳрибон, қўшни дўкон хизматчиси ҳам дўконни ёпиб улгурмаган экан, у ҳам кириб, такбир туширдилар. Пайғамбар масжидларига етолмаган бўлсалар-да, Аллоҳ олдидаги хижолатпазликдан жиндек кутулган эдилар.

Аммо унга бугун нима бўлдики, сал қолса аср шарофатидан бебаҳра қолади экан. Чиндан шайтон ёзғирдими ёхуд диёрдан келган мактуб паришон этдими? Бир бўлса ўша фаромуш этдиёв.

Улар асрни қиёмига етказиб ўқиб, дуолар ила ўрнларидан қўзғолишаркан, у шукрона лозимлигини сизди:

— Ўзига шукр, Аллоҳ сизларни етказиб, жамоат савобига доҳил этди. Энди ҳеч қачон, ҳеч биримизни бу бахтдан бенасиб этмасин, омин, — деди. Шериклари-да, бундан мутаассирланиб бош силкидилар.

Дунё кеза-кеза шу табаррук заминда кўним топмиш бу узоқ юртлик мусофир ҳеч кутилмаганда бугун сўлгин ва фаромуш кўринар эди. Ўша узоқ диёрга жўнатмиш элчилари қайтиб, неча кунгача уларни ёнидан жилдирмай суҳбатлар курган, келтирган муждаларидан боши кўкка етиб, ватандошларини зиёфатларга чорлаб, суюнчиликларини баҳам кўрган бўлса-да, бугун яна хомуш эди. Нима бўпти экан? Ҳатто Пешовардан атай ташриф буюрган ватандошини кеча еру кўкка ишонмай, ёнидан бир қадам жилдирмай меҳмоннавозлик қилиб ўтириб эди. У Маккага ўтиб кетдию бу яна сўнди-қолди. Боғдаги кўш хурмо ўртасига тупроқ тўктириб ясатган супасида, ҳа, ўша қўшқават кўрпачалар ёздириб ватандошларини зиёфату суҳбатга чорлайдиган жойда ёлғиз ўзи ўша дўсти-ёрони кетган тараф — қиблага термулиб ўлтирар эди. Ёнидаги кўша-кўша пар ёстиклардан биронтасини тирсаги тагига тортиб ёнбошласа эканки, хотиржам десанг, бир хаёлга толди-да, десанг.

Худди ўша Пешовардан дараги чикқан дўсти қайтиб кўринмагунча шундай ўтираверишга қасам ичган каби қимирламас, чордона қуриб ўтиргани-ўтирган эди. Хаёлдан толмагани унинг!

Соқол-муртига оқ оралаб, келбатли, файзли кишилар қаторига кира бошлаган кезда нимани кўмсаб қолди? Ўша қирчиллама йигит ёшида тарк этган жойлариними, етишолмаган қонқардошлариними? Уларни демаса, нимадан камчилиги бор? Бир кам дунё деб шуни айтар эканлар-да! Бўлмаса, бу мунаввар замин, қиёматга қадар қут-барака ёғилган бу шаҳарга кимлар етди, кимлар етолмади? Бу ёнда хотамун набий масжидлари, у ёқда Ухуд тоғлари, Бадр водийси, ансору муҳожир саҳобалар ётган Бақъи қабристонини, яна қанчадан-қанча Пайғамбар қадамжолари — ҳамма-ҳаммасидан саодат асрининг нафаси келиб турибди. Эрта тонгларда танга роҳат Мадина шабадалари эсиб, Набий масжидлари тарафдан наинки азон садоларини, ўша саодат асридан қолган ифор ҳидларини ҳам олиб келаётгандек, таратиб ўтаётгандек бўлаверади. Улар қиёматга қадар туганмаслиги, таралиб туравериши тайин.

У ёқда эса, қиблагоҳ — Каъбатуллоҳ турибди, соғинсанг етгудек жойда. Шу диндаги бир инсонга бундан ортиқ яна нима керак?! Ҳар йили умра ё ҳаж қилмоқ мумкин. Каъбатуллоҳни тавоф этмоқ, пайғамбарлар, авлиёлар қадамлари етган Миноларга бормоқ, Арофотда турмоқ, Муздалифада тунаб, қониб-қониб ибодатлар қилмоқ мумкин. Ёлғиз Аллоҳга суяниб қолган бандага бундан ортиқ нима керак? Кўнглининг яна каерида кемтик қопти экан? Шунча дунё кезиб, шу ерларга етиб ҳам яна қандай армони бор унинг?

Хизматкорлар унинг ёнига йўлай олмасдилар, бир қур бўлса-да, кўнгил сўрай олмасдилар. Ахийри шивир-шивир билан хонум бекага маълум қилишни афзал топдилар. Шунақа дамларда Марғу хоним ёнига Фотма-Зухра қизларини олиб, оталари қаршисига саломга чиқишадию

Баҳриддинхўжа ўз ҳолига қайтади. Ундан берига шу ўтириши ўтириш. Фақат азон билан намозга чорлаб, ўзига келтирмак мумкин.

Марғухоним ўша Қашқардан келинлик сепига қўшиб берилган олма гулли чойнак-пиёлаларга чой дамлаб чиқиб, ҳожасига тавозула боқаркан:

— Адаси, ўзимизни Тошканча қора чой дамлаб эдим, ичинг. Зора ғубориззи олса,— деди раъйига қараб.

— Ғуборни олиб, кўнгилни ёзадиган нарсага нима етсин. Валлоҳ-валлоҳ. Бу чинниларда кечагиндаёқ чой дамлаб чиқармак лозим эди, — деди Баҳриддинхўжа уларни кўргандаёқ баҳридили очилиб. (Ҳазилми, булар узилган никоҳ ришталарини улаган валломат ошнасидан совға тариқасида келган-ку. Наинки ёлғиз ўзи, манави келинбону билан келган! Унинг дарагини эшитибок, никоҳидаги аёлини совға-саломлар билан жўнатган кишини шу чинниларда сийламоқ лозим эмасмиди?!.)

Марғубонунинг кўзлари ер сузди:

— Уялдим, адаси, — деб кўйди секин. — Кейин ўзиз айтдиз, у кишининг кўнгли яримтамуш.

Баҳриддинхўжа чой хўплаб, бош ирғади:

— Сен ҳақсан. Яримталиқка яримта. Кўз очиб кўргани мана қанча йилки ёлғиз Ёдгори билан сарҳад ортида. На хабар олдира олади, на мужда келади, — у яна бояги ҳардамхаёл ҳолига қайта бошлаган эди, аёли чалғитмоққа жазм этди.

— Нима, Пешоварда жой-дўконлари бормикан, бунчалик боғланиб қолмасалар?

— Йўқ, уни у ерда тутиб турган — бошқа нарса. Биласан, Султонмурод жой-дўконлардан, бу дунёнинг хою ҳавасларидан баландроқ туради. У ерда жамият очган. Бизга ўхшаган мусофирларнинг бошини қовуштираман деб юрибди шу диёрларда ҳам. — Баҳриддинхўжа тўлиқиб, энтиқиб кўйди, — Ўзи бу аҳволда... яна кимларнинг ғамини ейди! Бировга эн бўлгунча ўзингга енг бўл, деганлари бекор экан!

— Кеча келганларида элчингиз олакелган хат-хабарлардан бошлари кўкка етгандир?..

— Қаёқда! — деди Баҳриддинхўжа бош тўлғаб, — бундай таъсир этишини билсам, бермай ҳам кўя қолардим мактубни.

Бону беихтиёр кўлини юзига босди:

— Вой, билмай-кўрмай, бериб кўйибсизми? Кимдан экан?

— Ўша ўзингиз билган мирзо йигит — Салом холамизнинг битикчи ўғилларидан экан. Фаҳмимча, аччиқ-тизиқроқ хат битган кўринади. Нега бундай ёзибдир, тушунолмадим.

— Қандай кўзлари қийибди?

— Билмасам, Бону. Аяса бўларди, осон тутган кўринадир бунга! — Ҳожаси пиёлани узатиб аёли яна чой кўйди:

— Ўзингиз юпатиб, тушунтирсангиз бўлармиди. Харамга ўтишлари шунчалик зарур эканми?

— Биласан, Олтинхон тўрам ҳозир ўша ердалар, дарс бераяптилар. Олдиларига маслаҳатга кетди, — деди ҳожаси ва кўшди. — У кишининг ҳам кўлларида нима келарди. Қолаверса, биз ватанжудолар бир бўлганда ҳам нима қила оламиз, Аллоҳ Ўзи кушойиш бермаса?

— Шундай-ку, адаси, астойдил йиғласа Аллоҳ сўқир кўзга-да ёш берар дейдилар, — деди бону ялинч оҳангида. — Бизга шунча яхшилиқлар соғинган кишига қолганда нахот бирон тадбир топилмаса?

Баҳриддинхўжа бир тўлғаниб, хонтахта устига кўкрагини берган эди, дардининг зўриданми, залвориданми хонтахта қисирлаб кетди:

— Шу икки кун ичида каллам торс ёрилаёзди. Қани энди эпақали бир йўл келса. Ўша дастимиз ет-майдими деб кўрқаман. Қайтаролмаймиз шекилли яхшилигини, қиёматга қолади

шекилли, Бону. Ёзуғи... шундаймикан. — Хожасининг кўзларига қалққан нам йилтираб кетгандек, овози ҳам ўзгариб чиқмоқда эди.

— Қайтишда кирадилармикан?

— Киргил, мени тинчлантириб кетгил, кўнглим алағда ўтирмайин, дедим. Яна билмадим. Қизиқ устида ножўя бир иш қилиб қўймаса эди, деб қўрқаман, Бону.

— Йўғ-е, адаси, Худо асрасин. Сарҳад ошиб боришдан ҳам тоймайдилар, деб ўйлайсизми?

— Ўзига қолса, дордан қайтмайди. Шунақа феъли ҳам йўқ эмас. Аммо Тўрамдек художўй одам хабар топсалар қўймасалар керак.

— Ўзиз қайтара қолмабсиз-да, адаси?

Хожаси ночор жилмайди. Бу ичи тўкилиб бораётган одамнинг зўрма-зўраки кулимсишига ўхшаб кетарди:

— Менми, қани қанотим бўлса, унинг ўрнига ҳам ўзим учиб бориб, бир йўлини қилган бўлардим-ку. Ўшанинг эвини тополмаяпман-да, Бону...

Улар жим қолдилар. Ким дастурхон попугини гижимлаганича, ким бўшаган чинни пиёлани чангаллаб, уни кети ила хонтахта устини эзгилаганча. Аммо ҳар иккисининг кўзларида ёш ғилт-ғилт айланар-у, оқиб кетолмас эди.

Шунда Худонинг уларга раҳми келдими, кушойишини Ўзи етказиб, супадан беш қадам нарида хизматкор йўталинди:

— Хожам, сизни бир киши йўқлайдир.

— Ким, дединг? — деди Баҳриддинхўжа ҳайратга тушиб.

— Занжимисан занжи бир қора дарвеш... киришга изн сўрайдир.

— Йўғ-е, ўша, алп келбатли киночи-я? Уни шу топда қандай шамол учирибдир?

— Билмасам.

— Айт, кираверсин, Шундан шу ёққа келиб, нега тортинадир, азиз меҳмонимиз?

Эшик оғаси унинг қайсибир сўзига (балки «азиз меҳмонимиз»гадир) илжайинқираб елка қисди. Аммо тўғриси яширмади:

— Тоза шалдир-шулдир — бир қоп ёнғоқ экан, меҳмонингиз. Тили танглайига ёпишиб, суюнчи сўрайдир нукул.

— Суюнчи?

— Ҳа-да. Сиз билан қайси офтобшувокда қатик ялашган экан, нукул «хожамиз қаердалар, хожамиз суюнчини чўзаверсинлар, атаганларини чиқараверсинлар», дейди.

«Шиғаб суюнчи сўрайдир?» Шошма, ўша хайрли иши Тангрим азза ва жаллага хуш келиб, шу дунёдаёқ иззат-икром топибдиканми?

— Шошма, ўзим, — дея Баҳриддинхўжа супадан туша бошлади.

Аммо у орқаси очик кавушини оёғига илиб улгурмади. Дарвозанинг болача эшиги очилиб, бурунги замон гладиаторларидан қолишмайдиган гавдали одамнинг аввал муштдек қоп-қора боши (соч дегани жингалак-жингалик бўлиб, каллага ёпишиб кетган — жингиртоб эди), сўнг унга неча баробар катта елкаси кўринди. Ўзи эса, болача эшикдан икки энгашиб ўтмоқда, оёғини оламан деса, гавдаси сиғмас, гавдасини ўтказаман деса, оёғини ололмас эди. Таниди. У ўша Нажоший авлоди, саҳобалару Пайғамбаримизга муҳаббати тушиб, шу муҳаббатини кинога кўчирмоқчи бўлган Қора дарвеш эди. Ўша дину диёнатини асрамоқ учун Хабашистонни қора тортиб борган биринчи мусулмонларнинг аламли кунларию Аллоҳ рози бўладиган мардона сафарларини, кейинги карамли ҳаётларини алоҳида бир муҳаббат билан дунё халқларига ҳикоя этмоқчи бўлган занжи киночи эди.

У эшикдан икки букилиб ўтиши ила қандай бир тор ердан ўта олганига қараб ҳам қўймайин қаддини ғоз тутиб, супа четидан тура бошлаган Баҳриддинхўжа томон интилди:

— Ох, ҳожам! Ҳотами Той биродарим! Бизни табрикланг! Мубаракбод эдинг! Аллох йўлидаги эҳсонингиз Ўзига хуш келиб, бизга нусрат ато этди. Эшитяпсизми, ҳожам, биз ютдик! Суюнчини чиқараверинг, атаганингизни келтираверинг.

Баҳриддинхўжа дабдурустдан ҳеч нарса тушунмади. Қандай нусрат? Киноси олиб бўлиниб, қўйила бошлаган, ҳатто телеканаллар сотиб олган эди шекилли? Яна қандай нусрат ҳақида гапирадир?

У жиндек ҳайикди. Чиндан ҳам қора айикдек лапанглаб кучоқ очиб келаётган бу қора давангирнинг кучоғига тушиб қолишдан киши туйқус чўчиб кетуви мумкин эди. Лекин у бегонамас, кейинги йилларда ўзи суйиб орттирган биродарларидан эди. Қоранинг қораси, кўмирга айланиб кетган бир инсон бўлса-да, ялтираган қўл-оёқлари, юз-бошлари, тарс-тарс ёрилиб кетган товонларига қараб туриб, қайси балчикдан чиққан дейсиз. (Шунақа хабаш!) Аммо иймони шунчалар бутун, шунчалар покизаки, буни ўйлаганда бағрига сингиб кетгинг келади! Ундай биродарни қайтиб топ-чи!

— Худо ҳар бир мўминни сочки сочадирган кунларга етказсин! Суюнчи сиздан айлансун! — деди Баҳриддинхўжа хизматкорларига меҳмон елкасига тўн ёпмоқ ишорасини бериб.

Бунгача Қора дарвеш унга етиб келиб улгурган, қалампирмунчоқ ҳидидан сал бўлакчароқ, гуркираганроқ бир ифор бўйлар таратиб бағрига олган, у бўйлар юзини юзга босганда кулоқлари таккинасидан келарми, қора эти ялтираган яғринларидан келарми, билиб бўлмас, аммо жума намозига отланган мўминдан таралган бўйлардан кам эмасди.

— Ох, ҳожам, билсангиз эди, мен сизга қандай қувончлу хабарлар келтирганимни. Етти ухлаб тушимизга кирмаган илтифотларга эришиб турибмиз. Бу ҳаммаси сиз туфайли, эҳсонингиз туфайлидир. Унгача Аллоҳга хуш келадирган бир нима яратмакка бизга йўл бўлсин эди.

Баҳриддинхўжа хизматкорлар олдида хижолатланди:

— Нима топган бўлсангиз Аллоҳдан. У фийсабилиллоҳ эди...

— Йўқ, сиз қандай хабар деб сўранг. Қандай суюнчилик деб сўранг, — у уни бағрига босиб тўймас эди. — Сўранг, оғзингизга сикқанини сўранг. Мен сиз учун жонимни беришга-да тайёрман. Биз ўшал жаннатмакон диёрингизга кетяпмиз. Эшитяпсизми, сизнинг ота юртингизга! Ўшал сиз қўллаб юборган кино Аллоҳга хуш келиб, бизга қўп иззатлар келтирди. Сизнинг юртга йўл очди. Халқаро фестивалга кетяпман. Тиланг тилагингизни — энди узмасак, қачон узамиз яхшилигингизни?!

Баҳриддинхўжа ўз диёрининг номини эшитиб, юраклари тўкилиб тушаёзди. У маъвони кўриш, бўйларини қайта бўйлаб, сувларидан ҳовучлаб-ҳовучлаб ичиш мумкин эканми? Қўярканларми шунга? Нималар дейди? Кимни айтяпти? Наҳот бир умрлик армон шу қора қулнинг илтифоти билан абас топса? Шу мумкин эканми? Уларга шу киночининг бир оғиз сўзи билан диёрга қайтишга рухсат берадилар эканми? Шўролар-а, ўша йўқсиллар ҳукумати-я? Ё бирон нарсани чалкаш эшитдимми? Балки йўл олдидан тила тилагингни деб илтифот кўрсатиб келгандир? Шуниси тўғрироқ, ҳақиқатга яқинроқ. Шунга ҳам шукр, айтмаса, индамай жўнаб юборса, нима дея оларди?!

— Қандай анжуман дедингиз? Шўролар ҳам ўз эшикларини очадилар эканми? Темир қўрғон қилиб ташлаган, деб эшитардик-ку? — дея олди Баҳриддинхўжа, биродари у етиб бўлмас диёрга кетаётганидан қўнгли аллатовур бузилиб келиб. Шунақа: кимга у диёрнинг йўллари тақа-тақ берк, (Худо ёрлақасагина тушларида кўрмоқ мумкин!), кимга эса, «шўроларнинг шарофатини» кўз-кўз этиб, анжуманлар ташкил этишади, фестиваллар ўтказишади. Биродаримиз ҳам ўша рўйхатга тушибдимми?

Майли, биз учунам кўришсин, жаннат боғларида кезишсин, кавсар сувларидан ичишсин! Фақат зар қоғозга ўралган ёлғонларига учишмаса, бас! Иймонларидан ажраб қайтишмаса, бас! Мазлум ҳукмида қолган бутун бир элни қандайин ҳам булар бахтиёр экан деб юришмаса, бас!

— Ҳожам, тиланг тилагингизни. Бизга сизнинг диёрларга бориш насиб этиб турибди. Омонат саломларингиз, топшириқларингиз бўлса айтинг! Ўзим элчингиз бўлай! У яхшиликларингизни қайтарай мен ҳам. Нима истайсиз? Мана, мен хизматиздаман! Тортинманг, ҳожам.

Оҳ, бу кўнгил нималарни истамас?! Хоҳламас?! Воҳ-воҳ-воҳ, бир оғиз сўз шунчалар ширин бўларми? Жону жаҳонингни ўртаб юборарми? Унинг сўнгги сўзи юрагининг аллақайси ингичка жойларига етиб бориб, тегиб кетган эди: вужудига ёқимли бир титроқ югурган, ўзи эриб-битиб борар эди! Қариликми, нима ё бир умрли соғинч элтдими? Баҳриддинхўжа туйқус бўшашиб, пешонасини меҳмоннинг елкаларига тираб қолди! Воҳ, Аллоҳ шу кунларни раво кўриб турибди эканми, етказиб турибди эканми?!

— Ҳов, умрим шомида топган азиз биродарим, ўзимга қолса, мен нималарни истамасдим?!

Ичккан кўнгли бу паллада ўзи туғилиб ўсган, киндик қони тўкилган у диёрнинг сувратларини бир бор бўлса-да, кўрмоққа зор-зор йиғлар, шунда ҳам куйган дили «майли, мен чидайман, нима кароматинг бўлса, нима илтифотинг бўлса, менинг дарбадар бир биродарим бор, ўшанга қил бу оламнинг яхшилигини», дер эди. Ўзи қолиб, унга илинарни.

9. Тақсирлар жиндек урзидурларми?

Бугун сабоқ куни эди.

Олим эрталабдан қаймоқ бозорига тушдию иккита иссиқ нон билан бир шиша бонкачада қаймоқ олиб, Тўрамнинг зиёратларига шошди.

У бу табаррук хонадондан туганмас ғазна топиб олгандек эди. Ғазна нимаси, Тўрамнинг ўзлари юрадирган бир тирик хазина эканлар. Ҳар сўзлари олтинга тенг, турган-битгани ҳикмат. Сабоқлари-чи, чан-қоқ қалбга чиппа ёпишяпти. Шу вақтгача қаёқларда юрган экан? Илгарирок келса, бўлмасми экан?! Интиқиши шундан: ҳар куни хизматларида турсам, назарларига тушиб, дуоларини ола қолсам, дейди-ю, дуо олиш ўзимми? Жилла курса, у тарихлардан бирон нима илинсалар ҳам жон қулоғини тутиб, чанқоғини қондиргай-ку.

Ҳаммасидан ҳам бурун у ҳарф таниётганидан, «бисмиллаҳир роҳманир роҳийм¹⁸»ни ўзи таталиб ўқий бошлаганидан боши осмонда эди. Тўрам саккиз дарсдан сўнг Каломуллоҳнинг майда сураларини ўзи ўқийдиган этиб, Қуръонга туширар эмишлар. У шунга ичи тушиб ётибди. Ҳарф таниб олсаёқ Сутчи Қайрағочли ёлғиз мазордан топган китобларни сўраб олиб келарди. Падарибузруквори ўқиган табаррук китобларни ўзи ўқий олса қани эди, йиғлаб-йиғлаб хатм этса қани эди! Нечук ўқимасин?! Отанинг номаи аъмолига савоб етказувчи нарса шу бўладию ўқимайдими?! Хатм қилмайдими?!

Тўрам шу калитни топиб берадилару у зотнинг ҳузурларига чопмасинми, хизматларини қилиб, назарларига тушмасинми? Бўлак нияти йўқ. Бўлак ниятларни ярим йўлга ташлаб келган. Аллоҳ шоҳид, соф ният билан келган.

Аммо хосхонага нонушта ҳозирлаб, Тўрамнинг қўлларига сув қуйиб улгуриб эди ҳамки, у кишини аллақандай улуғ меҳмон йўқлаб келганини маълум қилишди.

Устозга ихтибат билан хизмат этиб, бирга нонушта этмоқ умидида елиб-югурган Олимнинг чойига қувалашган пашша тушгандек бўлган эди. Начора, Аллоҳнинг хоҳлаши!

Ҳовлига банорас тўнда, оқ салалли улуғ меҳмон— муфтий жаноблари зиёратга кириб келмоқда эдилар.

Олим уларнинг олдида ўзини ортиқча сезиб, ташқарига чиқа бошлаган эди, Тўрам чақириб қолдилар:

— Эшон бола, бу кишимни танимадиз, чоғи?

¹⁸ «Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи ила бошлайман» дегани. (Муаллиф).

Олим бир дақиқа тараддудланди. Меҳмоннинг юзида камдан-кам одамларда учрайдиган ичдан балкқувчи бир нур кўриб тўхтади. Улуғ меҳмон ҳам ярим ҳайрат ичра ўгирилган эди. Саломига алик олди:

— Ваалайкум ассалом, келинг, ўғлим.

— Шундай, тоғ-тоғ билан кўришмаса-да, одам одам билан топишгай экан, — дедилар Тўрам меҳмонни тўрга ўтишга ундаб. — Албатта, Аллоҳнинг изни-марҳамати ила. Бу йигит ота кадрдонингиз раҳматли Абдурахим эшон поччамнинг кенжалари бўладирлар.

— Ё раббий! — деди меҳмон тўлқинланиб, — Ўшал... муфтийликка биринчи ҳақдор зотни-я? Аллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин ул раҳматуллоҳи алайҳни!

— Ҳа, муфтийликдан Туманли юртни афзал кўрган зот — Эшон поччамнинг кенжалари.

Олим кўп одамлар оғзидан эшитган гапларни эслаб, (муфтийликка чақиришганда у киши узр айтиб, «Қуръоннинг зер-забари кўп, биз улардан чиқолмаймизми, деб кўрқадирмиз», деган эканлар) кўзи намланди. Булар қолган тарихларни ҳам билишса эди! Шу асно томоғига аччиқ бир нарса тикилиб келди.

Шу топда улуғ меҳмон у томон икки одим ташлаб, кучоғини очиб улгурган эди.

— Келинг, ота кадрдон, бир хўшлашиб, у зотларнинг руҳи-покларини шод этиб кўяйлуқ.

У кўли кўксида, елка тутиб бориб, ийманибгина тақсирнинг бағрига сингиди. Сингидию жудаям бегона эмас эканмиз-ку, деб ўйлади.

Ҳазрат унинг куракларини силаб, юзини юзига босди ва икки кифтидан маҳкам тутиб, силкиб кўйди:

— Мана, танишиб ҳам олдик тақсирим туфайли. Энди қиёматга қадар биродармиз. Унутмайсиз-а? Керак бўлганда тортинмай бораверасиз, — деди.

Сўнгги сўзи унчалик ёқинқирамаган бўлса-да, кўнгли учун ҳам Олим бош силкиди.

Тўрам илтифот қилдилар:

— Қани, марҳамат, дастурхон мунтазир бўлмасин. Аллоҳ бугун бирга-бирга нонушта қилмоқни насиб этган экан. Шукрини бажо қилайлуқ.

Ўтирдилар.

Кўлларини дуога очиб, бир-бирларига қарашдилар. Улуғ меҳмон:

— Ўзларидан бўлсин, — деб қистади.

Ҳали жудаям соғайиб кетмаганлари ранг-рўйларидан сезилиб турган, аммо янги кузалган соқолларию бир бурда юзларидан нур ёғилиб турган жиккак қария— Тўрам дуо қилдилар:

— Албатта, ҳар нарса ниятга боғлиқ. Шу кун, шу соатда яхши ният-ла кулбамиз остонасин босиб келибсиз, йа қодир Аллоҳ ўзинг чеварсан, биродарларимизни ниятларига етказгайсан. Шулар қатори биз ожиз бандангни ҳам марҳаматларингдан дариғ тутмагайсан, омин, Аллоҳу акбар.

Бу ширин дуога илм талабидаги Олим ҳам, зиёрат ниятида қадам ранжида этган манави улуғ меҳмон ҳам кўшилиб, сидқидил юзларига фотиҳа тортдилар.

Шундан сўнггина меҳмон ҳол сўрашга тушган эди:

— Қалайсиз, тақсир? Бир оз муолажалар олган эмишсиз. Жарроҳлар тиг ҳам теккизган эмишлар. Сафарда эдик, хабар ололмадик. Хатар ўтиб, ҳаммаси орқада қолган бўлсин, илоҳим. Кўринишларингиз яхши, Аллоҳим шифосини берсин.

Тўрам раҳмат маъносида бош силкидилар, камига кўлларини кўксиларига кўйиб, таъзим қилдилар:

— Ўзига шукр, дардни чекинтириб, бандачилигимизни бардавом эттиришга имкон берганига шукр.

— Кўрган-кечирганингиз шу бўлсин. Қайтиб қийнамасин, сиздай суйган бандасини, — деди ҳазрат.

— Ким суюкли — ёлғиз Ўзига аён. Биз умид тутамиз, холос. Ўзининг жамолига муштоқлигимиз қай даражада баъзан билиб, баъзан билмай...

— Йўғ-е, тақсирим, сизки шундай десангиз...

Уларнинг наинки сўрашишлари, хатто манзиратлари ҳам бир бўлакча, хавас қилса арзигулик эди. Олим соме ўтириб ҳам эриб борарди: ана мўминлигу, ана ҳалимлик! Муомалаю манзиратни улардан ўрганмоқ керак экан!

Бу орада чой киритилиб, Олим чор-ночор тақсирларга хизмат эта бошлади.

Аввал чой узатиб, сўнг нон ушатди. Довдираганидан ҳаммасини аралаштириб юборди. Қараса, қаймоқ ҳамон идишда турибди. Пиёлаларга қуймоқчи эди, хайтовур, Тўрам йўлга солдилар:

— Яхшиси, чиннига ағдаринг, нон тўғраймиз. Ивиб мағиз-мағизига сингса, ана унинг савобига нима етсин.

Улуғ меҳмон ҳам у кишини қувватлади:

— Ҳа, ана шундай: қари билганини пари билмас. Сўнг бу қаймоқхўрликни аллазамонгача эслаб юрамиз.

— Шундай-шундай, муболағаси йўқ бунинг, — деб кулишдилар.

У қаймоққа нон тўғраб бўлгунича, Рўзиохун (қачон келиб, жиз-бизга уннабди экан!) чиннида яккаоворадан ширчой киритди. Тақсирлар алқаб-алқаб ича бошладилар. Аммо-лекин қандай тайёрланибди, Тошканни ширчойидан ўтиб тушган, бу дунёнинг таоми бўлмаган эди.

Сўнг тақсирлар дастурхондан тотиниб, чой хўплаганча ўтган-кетганларни эшлашга берилдилар-у, Олим чиқиб, уларни ҳоли қолдирарини ҳам, ўтириб чой қуярини ҳам билмай қолди. Турай деса, ҳали чойни бўлди қилишганича йўқ, турмай деса, уламою устозлар олдида ўтириш ўнғайсиз.

Бир марта чойни янгилаб ҳам кирди, аммо қаймоққа тўғралган нон бўка қолмас, меҳмон ҳам муд-даога кўчолмаётир эди.

— Дарвоқе, Хижоз сафаридан қайтган эмишсиз. Зиёратлари даргоҳида қабул бўлсин. Набийи Акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам юртларида не янгиликлар? Саодат асридагидек ибодатга қайтишга уринишлар тинчигудекми, ё ҳали ҳам ўша-ўша? — дедилар Тўрам муфтийнинг юзларига синчков термулиб.

Муфтий иссиқ ҳам майин жилмайди:

— У асрни қайтиб топмак маҳоллигин ўзлари ҳам биладилар. Биладилару... уринадилар-да.

Тўрам ҳам жилмайдилар:

— Ният у ибодат ҳаловатини топмоқ бўлса, топардилар-а...

— Ундай эмас, деб ўйлагайсизми, тақсирим?

— Шундайми, деб кўрқаман. Агар ният холис бўлса, у диёрни энг дориломон бир диёрга айлантормасми эдилар?! Қолаверса, Хижоз йўлларини ҳар муслим учун очдириб қўймасми эдилар? Биз эсимизни танибмизки, йўллар берк. Тағинам чор замонида ҳаё бор экан.

Муфтий домла сўчиб тушган каби бир сергак тортдилару яна ўзларини ўнглаб:

— Ўтказарди... дейсизми? — дедилар беозор.

— Бўлмаса-чи. У ўрисда инсоф бор эди. Ҳаж деса, йўлни тўсмасди. — Кейин меҳмоннинг бетига маъноли қараб, қўшиб қўйдилар. — Мана, бизам дунёнинг Тўқмоқ деган бир «овлоқ» манзилидан борганмиз акамиз раҳматли ила.

— Уларнинг назарида овлоқ саналган-да, билсалар-ку... — деди муфтий жилмайиб.

— Ҳарқалай уламони уламо санар эди, илми хурматидан. Инсофи шу-да, — деб қўйдилар Тўрам.

Муфтий жаноблари ялт этиб қарадилару дилларига келганини айтмакка андешами, нимадир йўл бермади. Олимнинг наздида унинг дилида уйғониб бўлган илон шаккок шайтон қиёфасига кириб, тилининг учига захардан-захар не бир фикрлар қуйиб улгурган эди-ю, Тўрамнинг

салобатларими, нимадир тилидагисини айтишга йўл бермас эди. Балки улар кўрган исломий тарбия бунга йўл қўймаётгандир. Аксинча, юзига ҳалимлик нури таралиб келмоқда эди.

— Унда анув сўзлар-чи, тақсирим? — дея олди ҳайрат аралаш.

— Қайси, минг чиғириқдан ўтказиб... сўнг рухсат этишларими?

— Ўлманг, бизлар бот-бот эшитганимиз билан, сизлар кўргансиз, — деди муфтий, аммо жавобига қизиққанича бор эди.

— Давлатчилик ҳамма ерда, ҳамма замонларда бўлган, — дедилар Тўрам орқаларидаги духоба ёстикқа бир оз суянибгина. Толиқдиларми, чойдан лабларини хўллаб, пиёлани қайтариб жойига қўйдилар. Лекин шаштлари бояги-боягидек эди, ўшандай давом этдилар. — Аммо чор даврининг тўралари бошқачароқ эди, умумий сиёсатдан келиб чиқиб, душманига ҳам ҳамият қила биларди.

— Ҳамият? — деб ҳайрат-ла боқди муфтий домла. Улар бу масалада чуқур кетишаётганини англаб қўриқиб кетгандек кўринарди у.

Тўрам унинг ҳолидан... мийиғларида кулимсиб, дедилар:

— Валломатроқ деса, балки тўғри бўлар.

Бу гап томдан тараша тушгандек бўлиб, муфтий ўзи сезмагани ҳолда ўтирган ерида бир хавфни туйгандек қотиб қолган эди.

Тўрам вазиятни юмшатиш учун, қўл ишораси ила илтифот қилган бўлдилар:

— Қани, чойга қарасинлар.

— Раҳмат, — дея у киши ҳам илтифотни қабул қилди-ю, лекин ҳали ўзига келмагани ва Тўрамнинг оғзиларини пойлаётгани аён эди.

— Билсангиз, тарихда мисоллар кўп бунга.

— Сиз Худоёрхон тарихиними, нимани назарда тутмоқдасиз? — деб юборди муфтий бир оз шошилиб.

— Йўқ, унинг сафари ўзида шижоат топиб, Аллоҳга таваккул қилган бир мўминнинг ҳижрати билан баробар. Мен имом Шомил ҳазратларини айтмоқчи эдим. Улар ўшандай ашаддий бир душманлари — ғазовотчи мужоҳидга ҳам ён бериб, валломатлик қилганлар. Унинг сўнгги илтимосини қондирганларини эсланг. Биз ўша сафаримизда имом тарихларидан ҳали беҳабар бир ёш ўсмир эдик. Кейин қанча армон қилганмиз Бадр қахрамонлари қатори ул зот раҳматуллоҳи алайҳнинг Бақъидаги қабрларини зиёрат этмаганимизга.

— Аллоҳ раҳмат қилсин барчаларини. Лекин қандай?.. — деб юборди муфтий кутилмаганда.

У чиндан ҳам имом тарихини билмаслигини шу саволи ила аён этиб қўйган, энди жиндек хижлатга тушиб, қўлидаги бўш пиёлани ўйнар эди. Ахийри уни Олимга узатиб, Тўрамга қаради:

— Узр, сиз имом Ҳамзатнинг шогирдлари имом Шомилни айтасизми, ё...

— Ўша иккинчи имомни айтаман, тутқунликка қайтмоқдан, лоши Пайғамбар алайҳиссалом юртларида қолмоғини авло кўрган буюк мужоҳидни. Ул зот Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидларида қолиб, Аллоҳдан ёлғиз бир нарсани — лошлари ўшал юртда қолмоғини сурункасига уч кун намозда сўрган эканлар.

Тўрам тақсир бу воқеаларни сўзлар эканлар, ўзлари шу тарихлардан руҳ олиб, бир неча ўн йиллар аввалги чин Тўрамга айланиб бормоқда эдилар. Овозлари ҳам, сўзларининг залвори ҳам бўлакча эди. Муфтий ҳазратлари эса, у кишига тан бермоқдан ўзга иложлари йўқ бир алпозда ҳам хавасланиб, ҳам кемтик бир хислар қоришиғида ўтирар эдилар. Ниятлари эса, ташрифларининг боисини айтмоқ бўлса-да, бунинг мавридини билолмай, — қариянинг армонига ҳамоҳанг тебранар эдилар.

Ниҳоят улар бу мавзуларни бир четга суриб, илтифоту манзиратлар билан қаймоқхўрликка тутиндилар. Боя тўғралган нон сатга мойга айланиб, энди оғизда эриб борар, арзимас вақтда жаннат таомига айланиб улгурган эди. Қариялар ўзлари қолиб, Олимни қисташар:

— Олинг, бу дунёнинг неъматини бўлмабди, кейин бунақасини тополмай юрасиз. Топганингизда ҳам ўхшатолмайсиз, — дейишар эди.

Олим эса, уларга аталган неъматга ўзи ҳам шерик бўлаётганидан тобора кисиниб борарди. Ҳозир бу дунё кўрган қариялар билан ўтириш бир гаштли бўлса-да, ўртадаги таомдан кўра суҳбатлари ширинроқ туюлмоқда эди. Хизматларида ўтирганидан, бу кунларга етиб келганидан боши осмонда эди.

Қаймоқдан кейин эзилишиб чой ича бошладилар. Ва шу асно улуғ меҳмон ўрнида бир тебраниб, жойлашиб олиб, томоқ қиринди. Бу унинг Тўрамдан изн сўрашига ўхшаб кетарди.

У киши ҳам ниятни сезиб (балки кириб келганларидаёқ билиб улгургандирлар!) тортинманг, ҳар куни келиб юрибсизми, дегандек қарадилар. Тавба, инсон қариса, тақво йўлига ўтса, кишини бир нигоҳдаёқ англайдиган даражаларга етар эканми?! Булар бу тарафдан бир-бирларидан қолишмас эдилар. Ҳарқалай, Олим буни сезиб-англаб тургандек эди.

— Шу ҳижоз сафари чоғи бир улуғ зот зиёратига чорлаб қолишди, — деди меҳмон узоқдан келиб. Унинг бу зиёратдан кўп мутаассир бўлгани сўз оҳангидан сезилиб турар эди.

— Чорлашди? — «борарга журъат этдингизми, ахир?» дегандек кўз ташладилар Тўрам.

Улуғ меҳмон ҳам у кишини тушуниб, ростига кўчишни афзал кўрдилар. (Яширишдан не илож, қайтага назардан қолмоқ мумкин!)

— Илтимосларига биноан, орага нозик кишилар тушиб, мийқотдаги Оиша онамиз масжидларида кўришдик. Умра нияти-ла эҳром боғлаб, икки ракат намоз ўташ асносида.

— Ким, ватандан айро тушган ватанжудолар улуғлари-лами?

— Шундай. Балки исми-шарифларини эшитган чиқарсиз. Олтинхон тўрам аталмиш кўп табаррук зот эканлар...

Тўрам майин жилмайдилар, у киши ҳар қачонгидан хотиржам эдилар. Буни қандок тушунмоқни ҳатто Олим ҳам билмай ўтирар эди. Шунчалар сирли ва дунё кўрган эди бу қариялар!

Жавоб ундан ҳайратланарди чиқди:

— У зот бизга томир бўладирлар. Фақат она тарафдан.

— Уни қаранг! — ҳайратланиш гали улуғ меҳмонга келган эди. — Худо мушкулумизни ўзи осон этаётганини кўринг.

— Қандай юмуш, қандай мушкулот, ҳеч тортинманг? — дедилар Тўрам аввалдан сезганлари рост чиқаётганидан жилмайиб.

Улуғ меҳмон ҳам қисинишга ҳожат қолмаганидан ҳийла енгил тортиб, кўзғолиб кўйди:

— Сизга томир чиқишларининг ўзи... бу мушкулотни йўққа чиқаргай, тақсир. Аллоҳ кўнглимга сол-ганига мингдан минг шукрларки, келиб яхши хабарлар топиб турибман, — муфтий домла чиндан ўзини кўярга жой тополмай қолган эдилар. — Борди-келдилар узилишиб кетмагандир, ахир?

— Ҳов, қайда? Бу Шўроси тушмагур бизни хўб тўзитди-ку, — дедилар Тўрам чинидан қолмай. Олим бу Тўрам ҳақларида эшитганлари рост чиқаётганидан бир чеккаси ҳайратга тушиб бормоқда эди. У киши деворнинг ҳам қулоғи бор демай, Шўрони сўкишда давом этар эдилар. — Бундай кекчини онаси туғмайди. Рўйхатига тушдингми, ўлиб кутуласан. Чинига кўчсам, Сайид Маҳмудхон елкага тўнни ташлаб, тўғри қилганлар ўша вақтдаёқ.

Ичлари тушиб ўтирган муфтий жаноблари бу орада икки кўзғолиб олдилар:

— Сиз ўша Жамбулли домламиз ҳақда айтасиз-да? Аҳли аёллари қолиб, ўзлари сарҳад ошиб чиқиб кетишга мажбур бўлган зот?

— Шундай-шундай. Бу гаплар бўлиб ўтганига ҳам ўттиз йиллар кечдимикан, валлоҳи аълам. Ишқилиб, бу ҳижрат хабарини раҳматли волидамиздан эшитиб эдик. Кейин бу кўтир дунё неча эврилиб, неча ўзгарди. Аммо рўшноликдан дарак йўқ, — деб туриб, Тўрам меҳмоннинг бетига қарадилар. — Сиз яширмай-нетмай айтаверинг: нима бало, Сайид Махмудхон тўрам шошилишда лозим нарсани айтолмай кетган эканларми?

Улуғ меҳмон яна бир карра бу кароматдан ҳайратга тушиб, бош силкидилар:

— Топдиз, Тўрам тақсир, топдиз. Ҳали тақдир бу бошга нималарни битган деб... жавобини бериб кета қолмаган эканлар. Қиёматда шунинг гуноҳи тутмасайди деб... қайғурадир эканлар. У кишининг аҳли аёлларини хабарлашимиз ҳам шундан.

Тўрам юз-кўзларию бир чиройли кузалган соқолларига ичдан нур ёғилиб, кулимсидилар. Шу топда раҳмат ёғилиб турган бу юз қарангки, Олимга жуда-жуда ҳам таниш, ҳам суюкли кўриниб кетаётганидан ўзи ҳайратларга тушиб борарди. Нимадан бўлса экан бу?...

— Бугун чиндан ўнг ёнингиз билан турган экансиз. Суюнчини бегона қилмайдирган бўлдингиз. Уларни сўраттириб бериш бизнинг зиммада, иншааллоҳ, дараклари ҳам яқин кунларда чиқиб қолса.

— Суюнчи сиздан айлансун, — деди муфтий жаноблари, — ўттиз йиллик ришта уланадию, жудо кўнгиллар яна топишиб, таскин неъматига эришадую бизни суюнчидан қочирасизми? Оладирган савобимизни айтинг! Уни қайси тарозуда тортиб адо қилиб бўладиркан?!

— Ҳаммасидан бурун шундан келинг. Унинг савобига нима етсун!

Олим доғда эди: бир нарсанинг сирига — бир-бирларини унча ҳам хушламайдилар деб эшитгани икки уламнинг бир биродарлари ташвишида фикрлари бир ердан чиқиб, апоқ-чапоқ ўтиришларига ҳеч тушуниб етолмас эди. Шу анави кунги Тўрамми, замзамни унданмас, ноибидан сўранг деган, дерди. Энди қилча сир бермай ўтиришлари-чи, бу нимадан далолат?

Ё буларга ўхшаб бирча тақсирлар ҳам бу масалада жиндек узрлидурларми?

10. Гунг тасвирчи қароқларидаги ёш

Жужур¹⁹ эдим, пешиндан кейин бемалол ишга келсам, мудиримиз остонадан ўтмасимдан табриклай кетди.

— Худо бир асради сизни, Мақсудхон. Шу жужурлигиз бўлмаса, билмадим ҳозир Тошканни қайси даҳасида юрган бўлардиз, киночиларни етаклаб. Ўрнига Жўравой кетди, бояқиш лўкиллаб... — деб кулди у киши.

Мен ичим ёришиб кулдим. Чиндан ҳар балодан асрагувчи ҳам, ҳар жафога ташлагувчи ҳам ўзи. Ўзига шукр, деб мудиримга тегишдим:

— Омад чопса шу-да, ака, ўзи паноҳида асрайверади.

— Бу гапни Жўра акангиз эшитмасин, яний-яний кетди.

— Жазоси битта ош-да, бир товоқ ош айлансин акамиздан, — дедиму қалашиб турган саҳифаларни ўқишга тутиндим.

Орадан икки соатлар ўтиб, саҳифага кўмилиб ўтирсам, оғзи-қулоғида Жўра акам кириб келди. Биринчи марта сезишим: эшикнинг таккинасида столда ўтирган кишига эшикдан кирган найновдек одам мирзатерақдек кўринади экан. Бунинг устига у алмисоқдан қолган узун плашини кийиб олган, бошида «Лениндан қолган кепка»си бор эди. У киши қаерда қиттак-қиттак отвола қолибди, икки юзи кип-қизил, лабларини йиғиштириб ололмас эдилар.

«Ҳайрият, меҳмондорчилиги бор экан, бўлмаса, эшитардим эшитадиганимни» деб энгил тортган жойим-да у киши плашининг энгини эгилмайдиган кўлларидан зўрға чиқариб, энгилни жойига илдилару тик турганча сочни тараган бўлдилар.

¹⁹ Навбатчи демокчи (Муаллиф).

Лекин шу туришда ҳам мендан кўз узмай, лаб-лунжларини йиғиштиролмади турибдилар. Сездим: менга айтадиган гаплари бор-у, хадеганда дамларини чиқармаётирлар. У киши шунақа оғиркарвон, тилларининг учиди турган сўз ҳам хадеганда учиб чиқа қолмайди.

Нихоят оромижон диванга чўкиб, фақат зиёфатларда ўртага чикиб ўйнагандагина эгилмаслиги билиниб қоладиган қўлларини диван суянчиғи устига ташлаб ястандилар. Билдимки, сафар тўкис ўтган, мудирим айтганидек, мен эшитадиганимни эшитмайман. Хайтовур, охири бахайр чикди деб турсам, шу тоб Жўра акам соғ қўллари билан тиззаларига шаппалаб қолдилар. Ва шу баробар қаддиларини кўтариб, ўтириб олдилар-да:

— Воҳ, Мақсу-уд, келиб-келиб шу кунгаям жужур бўладими одам?! Хў-ў, кўп нарсдан курук қолдиз! Биз қаёқларга борганимизни билганизда эди! Ах!— деб тилларини токилатдилар.

— Нечук? — дедим мен хайронсираб ва кулимсираб. — Қайтага яхши бўпти. Биласиз-ку нажирхўрликларга тоб-тоқатим йўқ. Ош бўлсин, — дедим камига.

— Э, йўқ, — деди у киши қўл силтаб, — биз қаёқларга борганимизни, қай гўшаларга бош суққанимизни билсангиз эди! Қаёқдан менинг чекимга тушди?! Асли ўзиз борадиган экансиз. Борганизда бир нарсаларни тушунган, мен пандаваки ақлим етмаган нарсаларни ўзиз англаб етган бўлармидингиз! Энди мен сизга қандай тушунтирай, қай бир бошидан айтиб берай?! Ўлай агар, улар бу тарафларга бекорга келишмаган! Бекорга олишмади ҳам у кинони! Лекин мен буни кимга ҳам айтай, айта олай?

Мен секин ўрнимдан турдим. Қайси бир ақлим билан хона эшигини ичидан қулфлаб, ҳамхонамнинг ёнига чўкдим.

— Ўзи нима бўлди, очикроқ айтаверинг. Улар ким эдию қаерларга боришди? Илтимос, бир бошдан қайтаринг, — дедим азза-базза титраб-қақшаб. Мен ўзим сезмаган ҳолда аллақандай хавотирларга тушиб бормоқда эдим.

Чиндан ҳам хориждан кинофестивалга келган киночилар нега биз тарафларга қизиқиб қолишибдию ҳаммаёқ суриб-нетиб ташланиб, кўп қаватли тошқўр-ғонлар тагида қолиб кетганда нимасини сувратга туширомоқчи, кино қилмоқчи бўлишибди? Бунга қандай рухсат этишибди? Ақл бовар қилмасди. Яна аллақандай занжи режиссёру киночилар эмиш. Ўлай агар, бирон нарсага тушуниб етаётган бўлсам! Яна Жўра акамнинг гапи бундай.

— Тушунарли ерда ишлайдиган одам экансиз, илтимос, сўрашган ерларига опчикиб, айлантириб кела қолинг. Қайтгач, натижасини айтарсиз, одамларимиз камлигидан сизга айтяпмиз. Тушундиз-а, Чўпон отаю Қанглига олиб борасиз. Нимани олишса, олаверишсин. Халқлар дўстлигининг қудратини бир кўриб қўйишсин, дейишди.

Чўпон ота билан Қангли номини эшитгандаёқ юрагим жиз этиб, орзикиб тушдим!

— Ким у тарафларни тавсия этибди?

Жўра акам ногаҳон энгашиб, овозини пастлатди:

— Шуни айтинг. Қўлларида биров бир варақ қоғозга кўк қалам билан чизиб берган харитами, нимаям бор.

— Чизмадир балки? — дедим тусмоллаб

— Шунга яқинроқ. Чўпон отадан Қанглига борадиган анув катта йўл. Кейин Туваккўча, Бўзсувни кўрдим. Ўртада Изза ҳам бор шекилли.

— Уларни билган одам чизмаса, бошқа ким ҳам чизиб беради? Сўрамадизми? — дедим юрагим ҳаприкиб кела бошлаб.

— Қандай сўрайман, кимдан сўрайман? Ҳаммаси қоп-қора, бир-биридан давангир хабаш киночилар. Папауслардек кийиниб, пешонасига пат тақиб олган тасвирчиси-ку қулоғи том битган, нақд гунг экан. Елкасидан камерасини қўймай чалдеворларни, сурилиб битмаган тепаю сойларни сувратга обётибди.

— Янги тушган уйлар, осмонга бўй чўзган тошқўрғонлар-чи? Олдими уларни ҳам? — дедим Жўра акамнинг гапидан бир нарсаларни англагандек бўлиб. Хаёлимда эса, нукул бир гап

айланади: нима бало, улар омон қолган эски жою мавзеларни сувратга олиб боришни буюртма олиб келишганми ё? Олишган бўлса, кимдан?

Шундай деб ўйлайман-у, ўйларим тубсиз кўриनावеради. Ахир бу мавзедан кетган ким ҳам уларга буюртма бериши мумкин? Султон акам юбордимикан? Ўзимиз етолмаганимизга яраша, сувратига етишайлик деб? Ундан бўлак ким ҳам интиқиши, соғиниши мумкин?

— Шошманг, қаерларга бориб, қаерларга кирдиларингиз? — дея унинг енгидан тортқиладим.

— Ҳа, дарвоқе, бу ёғини айтмадим-а? Аввал Чўпон отага боришди. Ёлғиз омон қолган Миртўхта амакининг чойхонасинию орқасидаги сутбозорни олишди. Кейин катта кўча билан Қорахўжанинг Иззасига довр тушдик. Омон қолган сойликни, чимзорларни олишди. Кейин Яккабоғда йўл четида турган бўйича қуриб қолган садани, Муржимонда илдиз-пилдизи билан суғириб ташланган азим ёнғоқларни (жониворлар шунча йилдан бери қилт этмай турибди экан!) у ёғидан ўтиб, бу ёғидан ўтиб олишди. Ундан нарида, шундай йўл чеккасида Минавархўжа акани болохонали уйи бўларди. Шу бузилмай қолган экан, уни ичу ташига қадар олишди. Ўша ерда ярим соатча қолиб кетдик. Гунг тасвирчини ундан ажратиб бўлмасди.

Шу ерга келганда қўл-оёғим бўшашиб, хушим бошимдан учиб бораётгандек бир ҳолга тушган эдим. Оҳ! У бахти қаро хонадон! На Адол холамга, на Марғу кеннойимга, на бошқага буюрган бу уй, бу жойлар, ҳали омон турган эканми? Ҳаммаёқ остин-устин бўлиб кетганида Худо уни шу кунга қадар нега асради экан? Шулар келиб, сувратга тушириб кетишлари учунми? Нима бу, тақдир ёзмишими, ё тасодиф? Қандайин ҳам ақлга сиғдирасан?

Жўра акам менинг ҳолимдан беҳабар давом этар эди:

— Кейин Тувакка ўтиб, Бўзсув бўйларига тушдик. Омон қолган жару журларни, тепасида оқ каптарлар пориллаб учган Бўзсувни, унинг қиёқзорларини хўб томоша қилиб, сувратга олишди. Каттабоғнинг бир чеккасида эски шийпон бузилмай қолган экан, ўша ерда чой ичдик, ундан сизларнинг эски ҳовлингизга ўтишди.

— Ёпирай, қандай топиб боришди? — Ўйлаб гапиряпсизми, дегандек тикилдим. — Ё режаларида бор эканми?

Жўра акам елка қисди:

— Унисини билмадим. Лекин дўмлар оралаб ўтиб бораётсак, (танийман-ку, ахир!) томи очилганча валонгор ётган экан, оёғим тортиб олиб кирдим. Улар ҳам кўриб, кўп ачинишди.

— Гунг тасвирчингиз-чи?..

— Йўқ, — деди Жўра акам бош чайқаб, — У анҳор бўйида қолиб эди. Чиксам, тагидан арралаб ташланган ёнғоқ тўнкаси устида тиззасига камерасини кўйганча иззатини билган папаус қабиласи йўлбошчисидек тек қотиб ўтирибди. Кўзи вайронадаю юзи қилт этмайди. Аммо вазоҳатидан одам кўрккулик! Чиндан нима бўпти экан деб, боши муштдек ўзи давангирдек хабаши киночига қарасам, (битта шуниси чалакам-чатти ўрисча биларкан!) елкамга қоқиб:

— Устал, устал, — дейди.

— Ана ўтирибди-ку, усталдан ҳам аълосида... пошшои оламга ўхшаб, — дебман. Ўл дейдиган одам йўқ. Буям темирмас-ку, чарчаса-чарчагандир, озмунча харобаларни олдим, тўрт қаватли кошоналар ёнида? Балки бунданам хароб ўз қишлоқларини, қувғин элатдошларини эслаб кетгандир? Сивилizatсия деган бало хароб этган жаннатмакон диёрлари кўз олдидан кетмай қолгандир балки? Бир кўнглим елкасига қоқиб таскин бергим, биз ҳам сендан кам эмасмиз — тирик туриб нималардан жудо бўлмадик дегим келдию, айтолмадим. Тил билмагач, қандай тушунтирасан?!

Мен эсам, афсус-надоматдан ўзимни кўярга жой тополмасдим: келиб-келиб шу бугун жужур бўлиб қоламанми?! Ўзим боришим керак экан! Ўз кўзларим билан кўрсам... нима гаплигини

англаб етардимми, аниқ-таниқ тасаввур этардимми! Унгача бу қоронғулигича қолавереди шекилли.

— Шошманг, кейин-чи? Кейин қаёққа олиб ўтдингиз? Боришдими яна бирон ерга? — дедим ижикилаб.

— Ҳамма гап шунда-да, шу Каттабоғдан кўчиб бориб, ватан тутган ерларини кўрсак бўладими, дейишди. Мен қаёққа ҳам олиб ўтардим, сизларникига бошлаб бордим.

— Ана халос! Нега, ахир! — Эсингиз жойидами деб юборишимга бир баҳя қолган эди: одам ҳам шунчалар содда-тўпори бўладими?! Кетидан келадигани-чи, гап чикса, тинч қўйишади эканми кейин?

Мен ўзимдан ҳам бурун кеннойимни, Ёдгорни ўйламоқда эдим. Маҳалладагилар тушунгани билан ҳукумат тушунармиди! Бир ками қочқиннинг аёли деб суриштиришлари, сўроқ бериб юриши қолувди!

— Яхши бўлмабди шу ишиз, — дедим хафа бўлиб.

Мен ўрнимдан туриб аzza-баzza жойимга қайта бошлаган эдим, Жўра акам елка қисди:

— Нимаси ёмон, меҳмон отангдан улуғ деган гап бор. Сизлар чакирибсизларми?..

Менинг кайфиятим бузилиб, шаштим тушиб кетиб бўлган эди.

— Улар келиб-кетадиган одам. Сўралгандан биз сўраламиз. Биласиз-ку, хонадонимизда нозик одам бор, — дедим тўнғиллаб.

— Улар ҳам кинога тушишди, она-бола. Осмон узилиб ерга тушгани йўқ.

— Тушишди? — дедим қалтираб.

— Нима бўпти, ҳамма қатори, — деди ҳамхонам.

«Дард бўпти!» деворгим келди-ю, тилимни тишлаб қолдим.

Хаёлимдан эса, биров буюрган, буюрмаса, улар бориб юрмасди, сувратга тушириб юрмасди! Лекин ўша биров ким, дердим-у, жавобига ожиз эдим.

— Улариз қайда? Кўрса, бирон оғиз гаплашса бў-ладими, ўзи? — дедим ниҳоят ҳовримдан тушиб-тушолмай.

— Юринг опчиқаман, меҳмонхонага ташлаб келганимга нари борса, бирон соат бўлди-да, — деди ҳамхонам менга ачиниб.

— Жилдик-жилдик, жужурлик қочиб кетмайди. Лоақал биронтаси билан таништириб қўйинг, — дедим илтижога тушиб.

Ҳамхонам туриб, ўша урининқираган плашини дароз елкасига илар экан, негадир оёғи тортинқирамай имиллади:

— Олинадиган нарсалар олиб бўлинган бўлса, нимадан чўчийсиз? — дедию юзимдан ўтолмай остона хатлаб йўлакка чиққан жойида қаршимизда котиб кўринди. У киши жилмайиб туриб, одамни «узиб» оларди:

— Ҳа, Мақсуд Тўрахўжаевич, саҳифалар қалашиб ётиб, ўзларига йўл бўлсин?

— Хориждан меҳмон кепқопти. Тушаману чиқаман, — дедим оғзимга келганини қайтармай.

У киши меҳмонни улуғ кўрарди, мени қайтара олмади:

— Яхши, тушингу чиқинг, меҳмонни Жўра акангиз овутиб тура қолади.

Биз меҳмонхонага чиқишга чиқдигу, Африканинг қайси бир гўшасидан келган қора танли ўша киночиларни тополмай, неча қаватига бош суқиб чиқдик. Улар кўп эдилар, лекин биронтаси ҳамхонамни танимас эди. Қолаверса, папауслар йўлбошчиси каби бежаниб олган гунг тасвирчи ҳеч ерда кўринмасди.

Гидлар хонасига кириб суриштирсак бўларди-ю, ишни бузиб қўйишдан қўрқдик.

— Мени тергов бериб юрсин десангиз, кирасиз, — деб туриб олдилар Жўра акам.

Мен у кишини аядим, ҳарқалай неча йиллардан бери бирга ишлаймиз, қора тортиб, бирга бориб, бирга келамиз. У қора занжилар биз йўқотган диёрнинг қолган-қутган урвоқларини сувратга олиб кетган бўлсалар, бунда ҳам бир ҳикмат бордир, сабр қилайлик-чи, дердим.

Шундай бўлса-да, эртасига фестивал ёпилиб, улар жўнайдиган куни Жўра акам иккаламиз аэропортга чиқдик. Мен нимагадир бирров бўлса-да, ўша папауслар йўлбошчисига ўхшаш гунг тасвирчини бир кўргим келар эди. Аммо дунёнинг турли чеккаларидан келган оқ, қора, сарик танли кино юлдузлари ичида биргина ўша папауслардек кийинган одамгина кўринмасди. Ё биз чалғиб ўтказиб юбордик, ё у ўзини танитмай ўтиб кетди.

Мен эски ҳовлимизу янги ҳовлимизгача кириб борган, шунча ердан келиб, биз учун азиз бир диёрнинг қолган-қутган ёдгор жойларини сувратга олиб кетган бир инсонни кўрмай қолганимдан доғда эдим. Бу қандайин сафар эдики, ёнида туриб биз ҳам беҳабар қолган эдик. Балки Худойимнинг хоҳлаши шундай бўлгандир. У беҳикмат эмасдир, ахир?!.

11. Йиғласим келадир, эй ёронлар!

«Акам ўрнида акажоним, Чаман ака!

Энг оғир, энг мушуқул дамларда ҳар кимнинг бир ишонимли, суянса суянгулик кишиси бўлсин экан! Бундай қарасам, дардимни тўкиб, ичимни ёргудек яқинларим кўп. Ойим борлар, маслаҳат солса солгудек, аёлим бор, ичимни ёрсам ёргудек. Акамнинг укаси — Олим акам бор, борсам боргудек. Ёдгорнинг аяси — кеннойим бор, мени еру кўкка ишонмагудек. Лекин бу гапни, кейинги кунларда дарди-дунёмни остин-устин қилиб ташилаган бу воқеаларни мен уларга қандай ҳам айтай?! Уларни ҳам ўзимдан баттар кўйдирмоққа, ташишига қолдирмоққа ҳаққим борми?! Очиғи, бу дардни уларга тўкмоқ тугул, учини чиқармоққа ҳаддим сизмай келадир. Ўйлаб кўрсам, ҳали ҳам бўлса бу гапни сиздан бўлакка ёрилолмас эканман, маслаҳат соллолмас эканман. Шу умидда (ичимга сиздиролмай) қидириб борсам, йўқ экансиз. Сабрим чидамай, бир вақтлар Ёдгорлар турган болохонага чиқиб, шу хатни ёзиб, қолдира қолдим.

Айтинг, нима қилай? Бошлигимга ариза кўтариб кираверайми, ё чақиргунларича, кута турайми?

Шундай бўлдики, мен умримда биринчи марта бош муҳаррирнинг топиригини рад этдим. «Мен бу хилдаги юмушларни адо эта олмайман. Ким ўзига эп кўрса қилаверсин», дебман котибларига. Йўқ, мен ишсиз қолишдан кўрқмайман. Бир амаллаб кунимни кўриб кетарман. Лекин Ёдгорларга нима бўлади? Текишир-текишир бўлиб қолмасмикан?

Тушунтириброқ айтсам, Тошкентдаги ўша Осие, Африка мамлакатлари киночилари фестивалидан сўнг шундай воқеалар содир бўлиб кетдики, уларни бир оғиз сўз билан айтишига тил, тасвирлашга қалам ожиз. Бизда қўли-қўлига тегмай, ҳатто ҳарф-клавишларига қарамай шатиллатиб ёзиб ташилайдиган машинкачи опой — Гулсума опа борлар. Шу кишига бирон таъсирли воқеани ёздириб қолсак, «Ий, йиғласим кела!..» деб кафтлари билан мижжсаларини артаверадилар. Биз бунга қаричиликка йўйиб, мийиғимизда кулиб қўя қолардик.

Ростини айтсам, Чаман ака, ўша аҳвол ўзимнинг бошимга келиб турибди! Эсласам, опой айтмоқчи, ичим тўлиб, йиғласим келадир.

Ҳаммаси ўша дардисар жузурлик куни кеч келганимдан бошланди. Оддий кунда бўлса, зилзиладан жафо кўрган ўзбекларнинг эскию янги ватанлари ҳақида ҳужжатли фильм олишни ният қилган фестивал меҳмонларини сўраган жойларига мен оборишим керак экан. Насиб қилмаса, шу-да, мен қолиб бошқа кишини қўшиб жўнатибдилар. Кейин тафсилотини эшитиб, ҳайронлар қолдим. Ўлай агар, хабаши киночиларининг ниятларига тушунган бўлсам! Янги жойларимизни олмоқчи бўлишса, нега бузилмай қолган чалдеворлар оралаб юришибди? Охирига қадар суриб, кўмиб ташланмаган Изза сойларимизни, Бўзсув тепаларию ҳов бир вақтлар акамгилар қароргоҳ тутиб, жон сақлаган Каттабоғ тагидаги жойларни сувратга тушириб юришибди? Бунда қандай сиру синоат бор? Нега бизнинг эски ҳовлимизу янги жойларимизгача қидириб боришади?

Мен Жўра акамдан ҳалигача хафаман. Ўша хабаши киночиларни қаердан қаёққа бошлаб борганларини айтиб ўтиргунча: «Хей, Мақсуд — пакана пари, юр, сенга бир нарса кўрсатай. Узоқ хориждан келиб, сизларнинг эски ҳовлию янги жойларингизгача борган, уй ичларингизни кинога тушириб кетган занжиларни таништириб қўяй. Кейин ўпкалаб юрма!» демайдими?! Кейинчи, кейин аэропортгача чиқиб бориб ўша папауслар йўлбошчисига ўхшаб пешонасини кумуш белбоғ билан танғиб, бошига пат қадаган тасвирчининг соясини ҳам тополмай қайтганимизда айт-ган гаплари-чи, ҳаммасидан ҳам ўтиб тушди.

— Мақсуд, ростини айтсам, кеча сенга бир нарсани айтишини унутибман. Ўша пат тақиб, алмойи-алжойи кийиниб олиб, ўзини ким деб фаҳмлаган гунг тасвирчи, биласанми ким экан?! — дейди.

Ичим узилиб тушгандек тўхтаб қопман:

— Ким экан? — дедим жон битиб.

— Мусулмон экан. Қора хабаши бўлсаям, биздан тузукроқ мусулмон экан! — дейди.

Мен бу гапдан қотиб қолган эдим:

— Қандай? — дея олдим зўрга.

— Қанглидан ўтиб бораётиб эдик. Мен олдинги ўриндиқда эдим, бир маҳал қарасам, орқада ўтирган ўша гунг тасвирчи кишибилмас юзига фотиҳа торт-япти... Ичимдан муздек тер чиқиб, бақа бўлиб қопман. Негаки ўзини чин мусулмон санаган биз қолиб, у Теракли ота қабристонидега ётганларга раҳм тиламоқда эди...

Шу гапни эшитганимдан бери ичим ёнади! Нега ўзим бўлмадим, ўз кўзим билан кўрмадим! Кўрганимда бундай шубҳалар гирдобидега қолмасмидим, ўзимда бир қатъият топиб бу ишларидан ҳам воз кечиб кета қолармидим? Ҳозир нега қўл силтаб кетолмаяпман, нима, қандай илинж тутиб турибди, ўзим тушунолмайман. Балки у мен ўйлаган кишим эмасдир?! Дарровда сир бой бермаслик керакдир?! (Нима демоқчилигимни тушунаётгандирсиз, Чаман акажон?!)

Навбатчиликдан ярим кечаларда қайтсам, эшик тагида Ёдгор ўтирибди.

— Амақу, биласизму, бизникуга кимлар келишду? — дейди суюнчилаб.

— Кимлар? — дедим ичим бир зил кетиб.

— Нажшоший юртудан бир талай киночилар келишду.

— Нима дейдулар? — дея олдим.

— Ўзунинг тилуда «моро-моро»лайдур, холос.

— Саломидир-да.

— Балки, лекин биттасу соқов экан, амақу. Ҳеч ёққа қарамай камерусининг кўзига тикилиб ётупту, айлантираду бизну оладу, айлантираду бизну оладу.

Сизга ёлгон, Худога чин, шу гапидан этларим жимирлаб кетди...

— Сизлар ким — аянг, сенму? — дея олдим зўрга.

— Ҳа-да, унга сару аям хижолат тартадулар, ўрануб чирманадулар. Ахийру уюмузга кириб кетуб қутулдилар. Нега ундай қилдиз десам, суратга тушиши — гуноҳ, дейдулар. Тўғриму шу, амақу?

— Аянг айтган бўлсалар, ўзларига тўғри, — деяпману ўзимни хаёл опқочиб кетяпти. Ёдгорнинг бояги гапи: «Айланаду бизну оладу, айланаду бизну оладу»си кетмаяпти. Чинданам нега?

Ҳовлига кириб бордигам, Ёдгор ичидагини тўкиб солиб тугатолмайди:

— Биласизму, амақу, ўша елкасуда зилдай нарусга кўтарган, бошудаги патлари бир чиройлув товлануп-селкунган гунг тасвирчига аям бир пиёла чой беруб эдилар, оборсам ичволуб қўли кўксуда мулозамат этса денг...

— Шошма-шошма, қўли кўксуда дейсанми? — дея тўхтаб қопман.

Ёдгор ҳам елкамга осилиб, қулогимга шипшир эди:

— Кўксуда-кўксуда: раҳмати бизнукига ўхшайдуқан.

— Адашмаяпсанми?

— Унда... унда пешонасудаги терларну... сидируб артуши-чу?

— Йўғ-е,— дедим ҳайратим ортиб,— Тасодифдир.

— Ўшанда... чаккасуда нима кўрдим, денг, амақу?!

— Нима кўрдинг? — дедим юрагим така-пука уриб.

— Тожи тағуда оқ чандуқ бор эду...

— Воҳ, нималар деяпсан, қаёқдаги нарсаларни эсга тушириб? Адойи-тамом этдинг-ку одамни!.. — деб остонага ўтириб қопман.

Ана шунақа гаплар, Чаман ака! Ростданам у бўлса, ўзи бўлса, нега бизга бирров кўринмай кетди?! Ё сизга билдирган, жиндек белги берган жойи бормиди?

Чаман ака, бу ҳали ҳаммаси эмас. Мен не армон, не гумонлар ичида юрган бир кезимда, ўша фестивал меҳмонлари жўнаб кетганларига бир ҳафта ҳам бўлмай бир кун ишхонада таржимон қидириб, чоп-чоп қилиб қолишди. Асил таржимон бир кун аввал тонготар ишлаган, машина юбориб олдириб келай дейишса, телефонни ҳеч ким кўтармаётган экан. Юқоридан тушган материал эса, шу сонда кетиши керак. Бунақа пайтда масъул котибга йўлиққан одамнинг шўри қурирди. Тақдирнинг ёзмишини кўрингки, шу пайтда мен рўбарў келибман. Қарасам, фельетон! Яна унақа-бунақаси эмас, сиёсий фельетон! «Ҳой, яхшилар, инсоф қилинг. Мен бирда-иккида бунақа нарсани ўгирмаганман. Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин», дедим. Қани, биров эшитса! Ҳамма қочади. «Ўқиб кўринг аввал, ҳалитдан дод-вой қиласиз!» дейишди котибиятда.

Ўқисам... Воҳ, Чаман ака, ким, нима ҳақда, денг?! Айтсам, эсиз огиб қолади!

Султон акамга ўхшаган сарҳад ортида қолиб кетган бир одам!

Албатта, акамнинг ватанга ҳиёнат қилган жойи йўқ, тузлуққа тупурган жойи йўқ. Ёзмиши шундай экан, бегона элларда дарбадар кезиб юрибди.

Аммо бу... эсимизни танибмизки, ватан хоини аталиб келади. Бизни тузумни қоралаб, жилд-жилд китоблар ёзган. Шундай «тўнини тескар кийган одам» нима қилибди денг? Юрт соғинчи, кўз очиб кўрган диёр ўрташларига чидамай сирот кўпригига қадам қўйибди. Ва қарангки, она юртига сайёх қиёфасида кириб келиб, кўриб кетибди! Бунинг ҳеч ким сезмай ҳам қолибди!..

Мени қандай жин урган эди, қўлимга қалам ололмасдим, олдим дегунча кўз олдимга акам сингари ватанжудолар келаверар, фельетоннинг бир сатрига ҳам тишим ўтмас эди.

Қолаверса, Чаман ака, бошқа бир нарса, кечаги занжи киночиларнинг бизнукига таширифи, эски-янги ҳовли-жойларимизни, Бўзсув бўйларини, акам қадами етган жойларгача бориб тасвирга тушириб кетишгани ёдимга тушиб, ичим музлаб-музлаб кетмоқда эди. Буларнинг ҳаммасида аллақандай боғлиқлик бордек, бежиз эмасдек эди. Ростини айтсам, агар шу фельетонни таржима этсам, мен улар айтаётган аллақандай бир ватангадони эмас, тирик туриб бу диёрдан жудо бўлган ўз акамни ўша ёқларда қолиб кетган бошқа ватанжудоларни қўшиб ёзаётгандек эдим. Агар шу ишни қилсам, тақдир тақозоси-ла бутун дунёга тўзиб кетган, ватаннинг бир сиқим тупроғию бир қарич ерига зор кишилар қарғишига қоладигандек эдим.

Нима десалар-десинлар, қандай тушунсалар-тушунсинлар, мен фельетонни қайтариб бердим. Бош муҳаррир эшитиб, у қандай ношукр мирзо, кетгиси келяптими биздан, деганмиш. Мен акам учун агар керак бўлса, ўша ишдан кетишга-да тайёрман. Албатта, улар акам билан боғлиқ у тарихларни билмайдилар. Билсалар, бир кун ҳам турғизмасликлари аниқ.

Шунақа гаплар, Чаман акажон. Ё йиллар ичимдаги митти чолни янада қаритди, ё бошимиздан кечмиш савдолар кўксимда бир тур ўзгартилар ясадики, туриб-туриб мен ўзимни танимай қолаётирман. Бошимда эса, гужгон саволлар: нимага келганмиз дунёга? Аввалда не

ниятда эдигу, нимага эришдик? Эртага галвир сувдан кўтариладиган пайтлар ҳам келар, лекин биз у галвирдан нима топгусимиз? Кўз олдимизда жигаримизнинг жигарлари қалби доғлиқ, ўзи мунглиқ яшаб ўтмоқдалар. Лекин биз жонни нисор қилиб бўлса-да, ўша доғ, ўша мунгни кеткизмоққа қодирмизми?

Жудоликларига малҳам бўларли бир ҳаракатлар этмоққа-чи? Акам сарҳаддан ўтолмаган тақдир-да, уни тушуниши мумкин, унга мумкин эмас, нега биз дараклаб бормадик, боролмадик? Шунчалар қўли калта, ўзи оғсиз кишилармизми? Нега Аллоҳга таваккал қила билмаймиз? Ё ундайларнинг замони ўтган, уларнинг сўнггиси акам эдимми?

Рости, Чаман ака, бу нотаваон аҳволи-ҳолимдан, Гулсум опой айтмоқчи, йигласим келадир.

Наҳот акамга, ўша ўзингиз қиёматли дўст тутинган бир кишига, шунча йиллар кечиб, бир ёрдам қўлини чўза олмасак? Бизни ким биримизни жигар, биримизни қиёматли дўст атайди?! Жилла қурса, томири Ёдгор билан кўриштирмоқ мумкиндир?! Бу дунё шунчалар темирқўрғонга айлантириб ташланмагандир? Отаю ўғилу аҳли аёл учун дийдор қиёматга қолса, биз унда Тангри олдида не деб жавоб бергаймиз?

Ана шундан йигласим келадир, Чаман ака!

Мақсудингиз».

12. Сим-сим калиди ёхуд ҳамма рози бўладирган кўшиш

Бегим кунлари ҳам баҳарнав экан. Иш билан — саҳифа тушириш-чиқариш, ҳали муҳарририят, ҳали котибиятга югуриш билан кун қандай ўтганини ҳам билмас экансан. Бу шанба уйда қолиб, ҳеч ерга сиғмас эдим.

Фельетон билан боғлиқ воқеаларни кимга ҳам айта олар эдим! Ойимларга ёрила олмадим. Кеннойимга учини чиқариб қўйсалар нима бўлади? Ўзининг куйгани камми? Нима бўлса, Худодан кўрдим: дамимни чиқармаганим маъкул.

Лекин бошимда осилиб турган бир хавф ҳеч тинчлик бермасди. Наҳот битта топширикни деб... шунчаликка боришса?! Шу баҳонада ишдан ҳайдаб, мирзоликка йўлатмай қўйишса-я? Кўнглим шунақа ёмон оқибатларни сезиб тургандек эди. Айниқса, анув рапорт²⁰ ёмон бўлган эди. Муҳаррирга «Маҳмудовнинг инжиқлиги билан кечикиб кетди» деб ёзиб беришибди. Албатта, ўша рапортга топшириқдан бош тортди, сиёсий фельетон бу кишимнинг дидларига ўтирмасмиш, деб кўшишган эди. Улар нимага шама қилишганини аввалига тушунмаган эканман. Муҳокамада:

— Хорижда қолиб кетган кимиз бор? Фельетоннинг нимаси сизга ёқмади? — деб савол беришганида пешонамдан муздек тер чиқиб кетди. Чиндан мен таржимани қайтариб бериб, қовун туширганимни сезиб қолган эдим.

Лекин жавоб бермаслик ҳам мумкин эмасди:

— Акам, — дедим ўз товушим ўзимга ғалати эшитилиб. Мен нима бўлса-бўлди деб, чинига кўча қолган, ҳеч қанақа ёлғон ёрдам бермаслигини англаб етган эдим.

— Ана, халос!..

— Ақангиз?..

— Йўғ-е...

— Чиндан туғишганимизми? — дея ҳар томондан ҳайрат аралаш саволлар ёғила кетган, таҳририят аъзолари бир-бирларига қараб қолишган эди. Бу қарашларда: «мана, қандай одам билан ишлаётган эканмиз! Махсус бўлимнинг кўзи қаерда?» деган маъно ҳам ётар эди.

Нима бўлса, бўлди деб, мен яна чинига кўчдим. Худо асраса, шу чин-рости билан ҳам асрайдигандек эди:

²⁰ Газета кечикишининг сабаблари ва бош айбдори кўрсатиб битиладиган ёзма ахборот. Бу хатга тушиш-ўтга тушиш билан баробар эди. (Муаллиф).

— Асли холаваччамиз, лекин ўзи бизга акадек бўлиб кетган.

Ҳайхотдек хонага оғир сукунат чўкса, ёмон бўлар экан. Одамлар бир оғиз сўз, бир ҳаракат билан бошларидаги «бахт қуши»ни учуриб юборадигандек қилт этмай қолишган, нигоҳлари ер чизар-у кулоқлари динг ҳолда бош муҳаррирнинг ҳукмини кутар эдилар.

Ниҳоят узун стол бошидаги кичик жуссали, қора-тўри одам олдида қоғоз шитирлади. У киши энсаси қотган пайтлари одамнинг афтига эмас, каттакон хона-нинг бир бурчагига қараб айтадиганини айтиб олару жаҳлдан ҳам тез туша қолар эди.

Мен шу дақиқада «яхшим шу одам бор, бўлмаса, манави «дев»лар мени хомталаш қилиб, ютиб юбора қоларми эдилар. Худо унга тўзим берсин» деганча тик турар эдим.

— Аввало, бизда қоида қандай, Файзуллаҳон? Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўймоғи керак эмасми? Сиёсий фелъетонни ҳамма қолиб, шуларга берасизми? Айб ўзларингда. Машина юбориб бўлса ҳам таржимонни топдириб келиш керак эди! Сизлар эса, шундай нарсани кимга ишонибсизлар! Ҳол кўйиб ағдариб берса, ким жавоб берарди?! Сизга эса, ўртоқ Маҳмудов, уч кун жувоб. Ўйлаб келинг, бундан кейин бизнинг даргоҳда ишлай оласизми-йўқми? Ўшанга қараб тақдирингизни ҳал қиламиз. Боринг.

Мен чиқиб, ўзлари қолишди.

Кайси «дев» зўр бериб, қурбонлик талаб қилару қайсиниси афв этиб, гуноҳимдан ўтилишини истар эди, у ёғини билмасдим. Мен уларнинг чангалидан кутулганимни ҳам, кутулмаганимни ҳам билмасдим...

Ўшандан бери ичкари уйга қамалволиб, ёстиқ кучоқлаб ётибман. Уйдагиларнинг назарида бир топшириқ олганману ўшани ёзиб битирмагунча чиқмайдигандекман. Нон-чойларимгача опкириб беришяпти. Мева-чева, ширинликлар, тансиқ таомлар илинишади, қани ишим бита қолса.

Ўзим эса, каллам ғум, на ухлаб-ухлай оламан, на «ёзиб-ёза оламан». Одамларга-ку умуман, кўрингим йўқ. «Уч кун жувоб»га шунчалик, ишдан бўшатиб юборишса, нима қилар эканман?! Калламга эса, бир эпақали фикр кела қолмайди. Нима гап топиб боришим керак экан, бош муҳаррир нимани истайди, ялиниб-ёлворишимними, тавба-тазаррумними, униям билмайман.

Қолаверса, нега тавба қилишим керак? Ўша кўнглимга ёқмаган нарсадан бош тортганим учунми? Асли ўзи бизнинг бўлимга тегишли бўлса ҳам майли экан, тегишлимас-ку. Демак, қайтаришга ҳаққим бор.

Улар-чи, шунга сиёсий тус беришга ҳақлари борми?

Шу ерга келганда тилим айланмай қола бошлар эди: биронта эрмак газетада ишласам бошқа гап эди. Ўзимни тинчимни кўзласам бўлаверарди, билинмасди. Бу республиканинг марказий газетаси, ҳар нарсага сиёсий баҳо бериладиган жой бўлса, шуниси нозик эди. Мен эса, кайфиятимни сездириб, чув тушиб ўтирибман. Бошқа рўкач топишим керак шекилли, токи ожиз жойимдан ушлай олмасинлар...

Шунда ҳам иккита нарса менга қоронғи эди: улар бу мавзунини ёқтирмасимни қайдан биладилару уни хориждаги акамга қандай боғламоқдалар? Тўғрироғи, бу нарсани қаердан билибдилар? Ким айтган бўлиши мумкин?..

Қоронғи уйда қамалиб ётганимдан фойда йўқдек эди, ичим ҳам эзилиб битмоқда эди.

Ахийри бирон нажот умидида отланиб чиқиб, шаҳарга сурвордим. Чаман акамни уйдан топсамоқ ҳамма мушкулотдан бир йўла кутуладигандек эдим.

Идорада бекорга «махсус бўлимнинг кўзи қаёқда» деган гап бўлгани йўқ. Бу бўлимга эса, Чаман акамнинг сўзи ўтиши мумкин. Ўша бўлим «у одамнинг буларга даҳли йўқ десаёқ...» Қандай шайтон ёзғирди, шу фикр калламга урилганиданоқ феълим айниди. Ўз-ўзимни ёмон кўриб кета бошладим. Назаримда, мендан палид одам йўқ эди! Йўқ, Чаман акамдан бундай ёрдам сўрамайман, зинҳор ва зинҳор! Ундан кўра, бор гапни айтиб, маслаҳат сўраш лозим. Балки акам учун жондан азиз ишхонамдан ҳам кечсам арзир?!

Аммо омад юз ўгирган эканми, Чаман ака ҳар галгидек уйида эмасди. Ноилож, хат ёзиб, ташлаб келдим.

Умидсиз, несиз, сувга тушган бўлкадек бўшашиб уйга қайтсам, кўча эшик тагида алмисокдан қолган бир «друндалет»²¹ турибди. Кувониб уйга югуриб кирсам, Олим акам кутиб ўтирибди.

Ёмби топгандек кучоқ очиб бориб, бағрига ўзимни ташладим. Негадир ўзим сир бергим келмаса-да, сал нарсага ўпкам тўлиб, овозим ўзгариб бормоқда эди. Ич-ичимдан Худога тавалло қиламан: «Тангрим, ўзинг тўзим бер. Тилиму дийдамни маҳкам эт. Ўзингдан бошқа мураббийим йўқ, ҳар номардга муҳтож этма!» Шундай онтлар ичаётган бўлсам-да, назаримда, Худонинг ўзи уни етказиб тургандек туйилаверар эди.

— Шанбаларда ҳам уйда ўтирмагин. Ишхонангдан нима топгансан? — деб гина қила кетди Олим акам.

— Йўқ, ўзим шундай, — деб сир бергим келмади яна. Қолаверса, ойимларнинг олдиларида у гапдан оғиз очиб бўлармиди!

— Шунақа, уйга сиғмай қолгани камдек «ичимдагини топ» бўлиб олган, — деб койиндилар ойим.

Мен ичимга сиғмаса-да, сипоришладим:

— Ёдгор билан боғизнинг тагига, балиқ овига ўтамиз, деб неча кундан бери отланамиз. Майли, десангиз эртага...

Олим акам орқасидаги духоба ёстиклар сиғишмай, бирини олиб ташлаб, бошқасига суянди ва чапаничасига қўл силтади:

— Ўтмаганинг ҳам яхши бўпти, мен йўқ эдим.

Тушунмай оғзига тикилдим:

— Нечук?

У ойимларга бир қараб олиб, эмранди:

— Жамбулда сафарда эдим. Икки ҳафтадан бери ўшақларда юрибман. Ундан Янгийўлга ўтиб келяпман.

Ойим ўзларича жилмайдилар:

— Илгари у ёқларга мурид овлагани чиқишарди, ҳозир нима бор экан?

Олим акам ҳам сирли кулди:

— Мен эсам эшонзодаларнинг изини излаб юрибман.

Ойим сергак тортдилар:

— Қанақа эшонзода? Кимларга тегишлув?

— Пир даражасига етган бир одамнинг илтимосимиш... Ўттизинчи йиллардаги «қоч-қоч»да аҳли аёлию фарзандлари қолиб, ўзи хорижга ўтиб кетган экан. Энди томирларини. Тўрамдан сўраб келишибди.

— У киши ўзлари уй қамоғидалар-ку, қайдан билсинлар, — дедим.

Олим акам Аллоҳнинг даргоҳи кенг деган маънода қўл тўлғади:

— Қараки, сўратган одам ҳам шулардан экан, она томондан Тўрамнинг томирлари чиқиб қолди.

— Ё Аллоҳ, кушойиш бераман деса шу-да, — деб юбордилар ойим, у кишининг кўзлари бирпасда нам-ланиб кела қолиб, кафтларини мижжаларига босдилар.

— Топдингларми? — дедим хайратланиб: Ахир орада қанча йил ўтиб кетибди, пушти паноҳларидан айрилган у ёлғизларнинг бошига не кунлар тушмади экан, манави муштипарларга ўхшаб?! Ойимларни, бизни қора тортиб ўтирганида шунчалик, уларнинг холи не кечди экан?!

²¹ Эски машина, демокчи (Муаллиф).

— Тўрам айтувли одамларга хат битиб берган эдилар. Суриштира-суриштира Жамбулгача бориб келибмиз. Ахийри бир яхши одам бир кишини бошлаб келиб мушкулимизни осон этди-қўйди. Дунёда савобталаб, Аллоҳ розилиги учун жонини бериб юборадиган одамлар кўп экан. Бўлмаса, ўттиз йил илгариги изни топиб бўлармиди?! Янгийўлдан топдик ахийри.— Олим акам ўша хорижда, яна Маккаи мукаррамада пир даражасига етган одам учун фийсабилллоҳ ҳаракат қилгани учунми, ё Тўрам тақсирнинг бир оғиз илтимосларини ўринлатиб келгани учунми, тоғ ағдарган одамдек хурсанд эди. Ўзини енгил, эмин-эркин ҳис этар эди. Балки орқасида бўлак гаплар ҳам бордир. Айтмай тургандир?

Лекин шу топда унга сидқидил ҳавасим келиб турса-да, ўзимни тушуниксиз ҳислар қамраб бормоқда эди. Чиндан ҳам дунёнинг ишлари қизик. От айланиб-айланиб қозигини топиши шумикан? Кечагина ўлган-тирилганига қарамасдан ҳукуматга хизматдан бўлак нарсани билмаган одамнинг бугун савоб умидида шаҳарма-шаҳар кимнинг зурриётларини излаб юриши — чиндан ҳайратланарли эди. Ҳамма ҳам шундай қила олсин-чи, қунт қилган фурсат топмас, фурсат топган ўз ташвишларидан ортмас. У эса, уй-жойини, ўзини унутиб, шунинг кетида юрибди. Мўмин мўминга бундан ортиқ қайиша олмас.

У шундай яхши ташвишлар билан куйманиб юрганида мен ишим орқага кетиб, тақдирим нима бўлишини билмай (бу ҳақда ҳатто бировга ёрилолмай!) уйда кўмилиб ўтиришим чиндан ғалати эди. Ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғи деганлари шумикан? Олим акамдек одам йўлини топиб олганида мен қоронғи кўчага кириб қолсам, жуда-жуда ғалати-да. Нималар бўляпти ўзи? Нимада адашдим, хато қилдим? Ё ким билиб ўтирибди деб, ўша нарсани ўгириб бераверишим, ичимдаги нарсага тупуришим керакмиди?! Ҳеч қачон! Мен ундай қилолмасдим, бошимда қилич туриб, дор олдига олиб борсалар-да, рози бўлмасдим! Шу менинг «мен»лигим эди! Ҳамма-ҳамма билан мен Султон акамга ўхшаб, эътиқоди-иймонини деб ватанидан айрилганларни сўколмасдим, хоин деб атолмасдим! Ҳамма томдан ташласа-да, мен ташлай олмасдим! Ўша дор тагидагилар тарафга ўтсам-ўтиб кетардимки, уларни сота олмасдим. Шуни деб балки уч кун ўтиб, ишдан ҳам кетарман. Ҳозир-чи, қадримга йиғлаб ўтиришим қизик. Танамга ўйласам-чи! Ким комил бўлиб туғила қолибди! Инсон қадрига йиғлай-йиғлай ўзини танийди, ўзлигини топади-ку. Бизга ҳам шу йўлни босиш насиб этибди, Ўзига шукр қилмайманми?!

— Аллоҳ рози бўладирган кўшиш экан, савобнинг тагида қопсан, болам, савобнинг тагида, — дедилар ойим мутаассирланиб.

— Суюнчиси-чи, суюнчиси? Катта бўлгандир? — дедим мен унга тегишиб.

Олим акам хижолатланиб илжайди:

— Холам айтганлари етади менга. Аллоҳ розилигидан ортиғи кимга керак! — деди у. — Қолаверса, бу ёқда бу Тўрам хурсанд, у ёқда у Тўрам хурсанд. У кишининг мушфиқ завжалари, ўғил-қизлари хурсанд. Икки ўртада турган муфтий тақсир сидқидил дуо қилдилар. Бундан ортиқ нима керак менга?!

— Юз йилга татийдиган иш бўпти! — деб юбордим мен.

— Икки дунёнингга етарли, бўпти, болам. Бунақа савобни ҳамма ҳам топсин-чи, — дедилар ойим. У киши таъсирланганларидан ўтирган ерларида шаша-дока рўмолларининг учини дам у, дам бу мижжаларига босар эдилар.

— Бу ҳали ҳаммасимас, хола. Тўрам тақсир ўша муфтий домлага бир хат битиб бергандилар, оборсам: «Бизга шунчалик қайишиб, Олтинхон тўрам олдиларида юзимизни ёруғ этган Тўрамга жонлар нисор бўлсин. У кишининг илтимосларини адо этмак бизга фарз ҳам қарз. Ҳажга ўрин излаб кўрамиз», — дедилар у киши.

— Ҳажга ўрин, ким учун? — дедим ҳеч нарсага тушуна олмай.

Олим акам ўзига ярашадиган бир тарзда иссиқ жилмайди ва овозини пастлатиб мен томон энгашди:

— Ёдгор билан мушфиқа келинойимиз учун. Биласанми, нима дедилар Тўрам? «Ўғли эр етиб қолди, онасини Каъбатуллоҳга олиб бориб, замзамларга кондириб келсин. Ҳаж асносида дардлари ариб кетгай, иншааллоҳ», дедилар.

Мен ич-ичимдан бир енгиллик туйиб:

— Ана, бор экан-ку давоси! Шифоси ўша замзаму сим-сим калиди ҳаж талбияси «Лаббайка, Аллоҳумма лаббайк, лаббайка ла шарика лака лаббайк²²»... эканми?... — деб юбордим дарди-дунёмни унутиб.

13. Доғи ватан ёхуд ғариб диёр сувратлари нималардан сўзлар?

Жаҳонда нима улуғ — лафзнинг устидан чиқмоқ улуғ! Бу ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи вассалламдан қолган бир суннат. Нажоший диёрдан орт-тирган ўша биродари ўзи занжи бўлса ҳам иймони бутун экан. «Сен туфайли кином дунёга танилди, оғизга тушди. Аввало, Аллоҳ, қолаверса, сен қўлламасанг, «Ҳижрат юрти»ни икки дунёда бундай чиқаролмасдим. Тила тилагингни!» деб келган ўша Қора дарвеш унинг бир оғиз илтимосини қандай ўринлатибди! Биродари Султонмуродни қора юкчи-сувратчилари қатори ола кетиб, уни ота мавзе-мавозеларига қадар олиб ўтиб, у азиз диёрнинг Яккабоғу Каттабоғдек кўзга тўтиё этса арзигулик жойларини тасвирга тушириб кепти! Оҳ, бундан ортиқ илтифот бўлуви мумкинми?! Ватандан бундан ортиқ эсдалик-муждалар келтирув мумкинми?! Ўзи қора бўлса ҳам кўнгли «Хажарул асъад»дек оқ экан, пок экан! Аллоҳ рози бўлсин, саъй-ҳаракатларининг ажрини тўлик қилиб берсин, илоҳим.

У хайрлашиб кетдию Баҳриддин ўзини аллақандай ғариб сезиб қолди. Ҳозиргина меҳмон супаси, ҳовли-жойлари улар ватандан келтирган муждалар билан тўлиб тургандек эди, тўйхонага ўхшаб кетган эди. Улар жўнаб кетишдию ҳаммаёқ ҳувиллаб қолди. Султонни Жиддада қолдириб келишмаса, бунчалик ёлғизланиб қолмасмиди. У Маккага ўтиб кетганмиш, ўшанақаси Олтинхон тўрам билан учрашиб, қайтишда кирадиган бўлганмиш. Унгача ичкикиб қолмасин деб, она диёр суврати туширилган видеотасмалардан бир донагинасини ташлаб кетганмиш. Бу хамир учидан патир, кейин бамайлихотир кўрамиз, деганмиш. Бунда ҳам бир ҳикмат бордирки, Аллоҳ шуни хоҳлабди.

Баҳриддин она юрт хабарларидан ўзини кўярга жой тополмай қолган, ҳозир эса, ҳовлиларига қадар тутшиб келган хурмозорлари тагидаги меҳмонсупаларни оёғи олти, қўли етти бўлиб. йиғиштириб юрган завжасини имлаб чақирди:

— Кўй, онаси, хизматкорларга ҳам иш қолсин. Бери кел, қара, улар бизга ватандан нима келтирлар. Бунақаси етти ухлаб тушингга кирмаган. Остки қаватдаги салқин уйга жой қилсанг, бирга-бирга ўшани кўргаймиз. Ўзимиздан бўлак ҳеч кимни қўйма. Хоҳласак, кўзёшларга эрк берамиз, хоҳласак, қайта бошдан кўриб бўзлашамиз. Бўлақол, — деди.

Марғубабону эрининг охирги сўзларидан чўчибгина ярим йўлда тўхтади:

— У нима, адаси? Ўзиз буюрганмисиз? Ё ўз билгиларича, бирон нарса топиб келтирибдиларми?

— Кирсанг, кўрасан, — деди Баҳриддин ҳалитдан бўғзига бир нарсалар қадалиб кела бошлаб, овози ўзгаргани ўзига ҳам билинмоқда эди. — Биз туғилиб ўсган маъвони, сен келин бўлиб тушган жойларни сувратга тушириб қайтганмишлар.

Марғубабону бу хабардан икки юзини ушлаб қолган эди, юзлари уятданми, нимадан, балки чимилдиқда ёлғиз қолганларини эслаб, лов-лов ёнмоқда эди:

— Вой, Муржимондаги ўша ҳовли-жойларизни-я?

²² «Лаббай Аллоҳим, сенга лаббай! Шеригинг йўқ, Сенга лаббай ва яна лаббай! Албатта, ҳамд ҳам, неъмат ҳам Сенга мулкдир, Сенинг шеригинг йўқдир!» Талбиянинг тўлик таржимаси (Муаллиф).

— Топдик-топдик, кўча ёқасидаги ўша узун болохонали уй омон қолган экан, дейдилар. Қари толлар қирқилиб кетганмиш-у, том омонмиш.

— Субҳаналлох, шунча йил кечиб-а? — Икки оёғидан бор мадори ерга ўтиб кета қолганми, аёли турган ерига ўтириб қолган эди.

Баҳриддин унинг бу ҳоли-аҳволидан кўрқиб кетиб, оёғини қўлга олиб югурди. Бориб завжасининг қўлтиғига кираркан:

— Ҳолинг келмаса, майли, онаси. Мен сенга илинган жойим эди, — деб тасалли бера кетди. — Балки жиндек сув ичиб юборсан ўтиб кетар?..

У сув чақиргунча бўлмай, Марғубабону енги билан елпиниб, сал ўзига келди:

— Ҳечқиси йўқ, адаси. Ўтиб кетди шекилли, — деб туришга унналди. — Айтишга айтиб қўйдиз, энди чидаб бўладими, юрак узилиб тушади-ку.

Улар пастки қаватдаги салқин уй томон юра бошладилар.

— Майли, майли, ўзингга қара, ўзинг биласан, юрагинг кўтармаса, кейин ҳам кўраверамиз, — деди Баҳриддинхўжа унинг кўнглига қараб.

Аммо аёли бош тўлғаб, яхшиман, деган каби жилмайди, сўнг қўлтиғидан чиқиб, ўша салқин хона эшикларини очгали ошиқди: ватан соғинчи, ватан сувратлари олдида бўлак нарсалар ўтаверсин эди!

Улар ўша салқинлатиб қўйилган хос хонага кирдилар-да, ҳар эҳтимолга қарши эшик илгагини ҳам илдилар. Ватандагидек қилиб усталарга ясаттирилган хонтахта ёнига, қўшқават кўрпачаларга чўкканча, ташқаридаги жазирама иссиқни унутиб, бошқарув тугмачасини босдилар. На тасма шиғиллади, на телевизор маҳтал этди. Ана буни техника деса бўларди! Тугмачани босган онда ойнаи жаҳон тасвирхонаси очилиб, юракни орзиқтириб юрт жамоли юз очган ва ўзига оҳанрабодек тортган эди.

Аввалига кўз олдиларида таниб бўлмас даражада янгариб кетган улуғ шаҳар пайдо бўлиб, ҳеч нарсага тушуна олмай турдилар. Сўнг у ҳам орқада қолиб, тасвирга олаётган киночилар тушган машина кунботарга қараб оққан аллақандай канал ёқалаб бора бошлади. Қарангки, унинг икки чети кета-кетгунча текис бўй талашиб ўсган мирзатераклар эди, уларнинг барглари шабадада учирмақанот қушчалардек париллагандан-париллар эдилар. Мана буни она диёр деса бўларди! Шамолда кўк уқлардек шилдираган мирзатеракларни кўриб, ҳар иккаларининг-да юраклари тўкилишга тушган эди. Бу қайси сув эканки, қирғоғида беҳисоб тераклар бўй талашиб улгурибди? Устига устак, сув ёқалаб кетган кафтдек текис йўлнинг бу ёнидаги оқ уй-олабаргоҳларни ҳеч таниб бўлмас эди. Уни қаранг, ҳатто сув устига ҳатто бетон кўприклар солиб ҳам улгуришибди. Аммо у қаер эди, ҳеч таний олмасдилар.

Йўқ, ана, ўша кўприк ёнида осма тахта кўприк ҳам кўриниб, энди тасвирчилар ундан кимнидир ўтказиб сувратга ола бошладилару... у росмана лопиллашга тушиб, Баҳриддинхўжа ўзини тута олмай қолди:

— Ие-ие, ахир бу Октепанинг осма кўприги-ку! Ўзимизнинг Бўзсув-ку, онаси! Танидингми?

— Вой, ўшами? Новзадан бораверишдаги кўприкми? Ўшани айтасизми? — деди аёли.

— Ана, ана, чапга бурилишди! Йўл илгариги ўрнида қолган экан! Новзани кўчаси билан Чўпон отага қараб келишяпти! Мени айтди дейсан! — ҳовлиқди Баҳриддин хўжа. — Сен қараб тур, йўл ёқасида ҳо-зир азим садақайрағоч чиқади: агар суриб ташлашмаган бўлса.

— Вой, нега суришади, адаси, неча юз йиллик нарсани-я? Унақада нима қолади?! — деб ачинди аёли ҳалитдан.

— Сен ниятларини билмайсан, онаси. Бу халқ ғурурланадиган нарса борки, ҳаммасини йиқадилар, қирқадилар, йўқотадилар. Сен нимани билардинг, — деди хожаси.

— Шу зилзила баҳона ўзларини кўчириб, жаннатдек боғларимизни тортиб олишганмишми, адаси? Қаранг, ҳаммаёққа тошқўрғонларни «экиб» ташлашибди. Боғлардан асар кўринмайди-ку.

— Улар бўладию қолдирадими! Тағинам ҳаммасини кун-паякун қилиб улгурмасларидан сувратга олиб қолишибди. Бўлмаса, таниб бўпсан эди!

Шу орада киночилар машинаси тагидан бир ан-хор сув оқиб чиқаётган кўприкдан ошиб ўтиб, расталарию дўконларининг томлари очиб ташланган бир гузарга кириб бора бошладию Баҳриддинхўжа уни таниб қолиб, «воҳ-воҳ»лаб юборди:

— Во-оҳ, онаси! Бу ахир Чўпон ота-ку! Ҳароб бўпти-ку гузаримиз! Мен сенга нима девдим?! Жаннат диёримизнинг урвоғини ҳам қолдирмайдилар, гурурланадиган ҳеч вақомиз қолмайди, демабмидим?! Гузарсиз, ҳовли-боғларсиз — биз киммиз?! Ҳеч киммиз-да. — Аламданми, нимадан кўкраги симиллаб кетди, аллақасери туз сепилгандек ачишарди.

Шу тоб катта йўл ёқасида ўша айтгани — азим садақайрағоч кўриниб, иккалалари-да шошиб қолишди: Ҳайхот, унга нима бўлган эдики, бутун бошли улкан сада таг-туғи билан қуриб битган, айна баҳорда биронта ҳам барг ёзмай, чумчуқвойларга ин-ватан бўлиб қолган эди!

— Ана, холос! Мен сенга нима девдим? — деди Баҳриддинхўжа ичи сидирилиб, — Уларнинг қайси касофатидан қуриб ҳам битибди-ку.

— Ҳечкурса, қирқилмай копти-ку, адаси, — деди аёли.

— Қуриган дарахт қачон бир яхшилиқ келтирган? Ўзбек борки, касри-касофати урмасин деб, ўша заҳоти арралаб ташлайди. Булар эса, тегишмабди ҳам! Шундан билавер, ниятларини!..

Атрофда осмонни ҳам тўсгудек битиб-битмаган маҳобатли тошқўрғонлар кўринар, улар ўртасида илгариги боғлардан на бирон дарахт, на бирон ишком-боғ кўзга ташланар эди. Ҳатто сойларгача кўмиб, чимзорларга довур суриб ташлашибди.

— Ана сенга диёринг!.. — деди Баҳриддинхўжа «нимасини соғинасан, нимасини кўмсаб бир ерларга етасан», деган каби.

— Қай гуноҳимизга Аллоҳ диёримизни бу кўйга солибди, адаси? Гуноҳимиз борки... — деди аёли овози қалтираб.

— Бор, бор. Бўлмаса, бало юбормасди, — деди хожаси овози ўзгариб. Унга пиқиллаб аёли кўшилди:

— Ҳикмати нима экан, адажониси?

— Аввало, биз ўзбеклар ўзимиз ноаҳилмиз, иттифоқ эмасмиз. Агарки, — У туриб, қайтиб ўтирган, ўзини бироз тутиб олган эди. — Олтинхон тўрамга, Султонга ўхшаган кишилармизнинг этагидан маҳкам тутганимизда эди, мана бундай жаҳонга тўзиб юрмасми эдик, муқаддас еримизни келгиндиларга бериб қўймасми эдик?! Энг аввало, Аллоҳга суяниб, Ўзига таваккул қила билганимизда, шу кунларга қолмасми эдик!.

— Уни қаранг, адаси, қаранг, бизни болохона, бизни том-ку, эсладизми? — деб юборди аёли кутилмаганда ўрнидан туриб кетаёзгудек бўлиб.

— Эслаганда қандоқ, таниганда қандоқ, — деди хожаси йиғими, нима босиб келганидан овози битиб, сўнг ҳийла вақт ўзи эсини таниб, эр етган ўша ватан суратига термулиб қолиб, ичини тўлдирган ҳислардан мингдан бирини тилига кўчиролди. — Сен келин бўлиб тушган, мен бахти қарога куёвлик насиб этмаган уй— гўша-ку, — деб томоғига тикилиб келган йиғини култ ютиб, қўшди. — Тақдирнинг ёзмиши бундай экан, мана, қай диёрларда ўзи топиштирди. Қўша қарувимиз, бир этак бола-бақра кўриб юрувимизни... кўрмагандан падаримиз кўрмадилар, кўрмагандан онаизорим кўрмадилар. Куйгандан улар куйиб ўтишди.

Бу сўзлар шунчаки сўз эмасди, йиғламаганни ҳам йиғлатадирган, бўзламаганни ҳам бўзлатадирган сўзлар эди. Дунё кўрган, бу кунларга етгунча хўб оғирчиликларни елкага олиб не машаққатларга миқ этмаган эр кишининг ич-ичидан қайнаб чиқаётган бир сўзлар эдики, уни пиқ-пиқ йиғлаб тингламоқ мумкин эди, ўртага бирон сўз қўшиб бўлмас эди.

— Оҳ, онаизорим, ғамгузорим! Худо фарзанд бермагани камдек асрандилари тўйини кўришга ҳам қўймагандилар-а!.. Биз бояқишларга куёвлик кийимларида гўшангага кириш насиб этмаса-я... Билмадим, бу воқеалардан эслари оғиб қолмадимикан кейин?..

Уни тинглайтурган ёлғиз завжаси — нима қилса ҳам аёл киши — ўзини тутолмади, тутолмайин хўнграб юборди:

— Нимасини айтасиз, адаси, сиз нимани ҳам кўрибсиз! Шом тушди дегандан у киши келинлик уйимнинг остонасига ўтириб олиб, «Бахриддинув, Бахриддингинамув»лаб чақиринишга, чақириб бўзлашга тушар эдилар. У бўзлашларига бир мен чидар эдим, бутун олам чидолмасди. Ҳамма уй-уйига кириб кетар, бир мен қора ошхонада ёлғиз қолиб, хун-хун йиғига ботар эдим. Осмон йироқ, ер қаттиқ эди, адаси. Сиз эса, кела қолмасдингиз.

— Такдирнинг ёзмиши бу, онаси, Худонинг хоҳлаши, — дея оларди хожаси.

— Кейин мен кетдим, адаси, у киши менга жавоб бердилар. Не умидлар билан келган уйимдан кетдим, адаси, — деб йиғлаган куйи тушунтирарди завжаси.

— Сенда айб йўқ, онаси, Аллоҳнинг синовлари бу,— дерди хожаси, яна кетидан таскин берарди, — Шукр қил, шунча йил ўтиб топиштирганига, бировдан кам жойинг йўқ, яна қаер, Пайғамбар алайҳиссалом юртларда кўриштирди, топиштирди, ризқ-рўз, ватан ўрнига ватан берди, шукронасини қил.

— Алҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ, бу кунларга кимлар етди, кимлар етмади. Мен шукр этмайин, ким этсун.

Улар диёр тасвирларини-да унутиб, Аллоҳга ҳамду санолар айтишар, бу кунларга етказгани, ҳамма нарсани чеварлик билан чок-чокига тўғрилаб, уларни қўша қаритиб қўйганига шукроналар айтиб, адо қилиша олмас эди.

Ахийри эр аҳли аёлининг юзига илтижо-ла боқди:

— Шошма, онаси, биз ўзимиз билан бўлиб, бизга шунча яхшиликлар қилган, юрак ютиб аждаҳонинг комига бориб келган бир кишини, унинг мушфиқ завжаси, ёлғиз ёдгорини унутибмиз. Сен тақвosi зўр бир мусофирсан. Сенинг дуоинг қабул. Шу мард биродариму унинг мушфиқаси ҳаққига бир дуо қилки, токим қодир Аллоҳ уларнинг ҳам узулган ришталарини улаб, ўзларини топиштиради. Жудоликларига чек қўйиб, кенг дунёнинг бирон ерини ватан тутиб, яшамоқларига имкон берсин. Оч, қўлингни, токим шулар ҳам ҳамма қатори фарзандларининг камолини, роҳатини кўриб, Ўзига ибодатда қўша қарисинлар.

— Йўқ, йўқ, адаси. Мен Тангрининг бир ожиза, шу диёрга келиб ибодатга тушган бир гуноҳкор бандасиман, холос. Улар ҳаққига ўзиз дуо қилинг. Сиз неча йилларки, таҳажжудизни узмай келаётган кишисиз. Сизнинг дуоингиз қабул. Уларга сиз рўшнолик сўрасангиз, шояд Аллоҳим ижобат этса...

Улар бу мушфиқаларга рўшнолик тилашаётган бир паллада қарангки, гунг тасвирчи олган тасмадан ажаб таниш ўранган бир аёл суврати ўтиб борар, унинг ортидаги бўй етган ёлғиз Ёдгорини демаса, у бу гўшада йиғлаб дуо қилмоқда бўлган Марғубага бир томчи сувдек ўхшаб ҳам кетар, ўхшамай ҳам қолар эди. Бу нима, рўёми, ҳақиқат, ҳар иккалалари ҳам англай олмай, аланглашиб қолишган эди.

Бу қандай каромат — улар билиша олмас, билишдан ҳам ожиз эдилар. Бу паллада эса, бояги ўғил онаси куйиб узатган чойни гунг тасвирчига илиниб олиб бормоқда эди.

— Ё қодир Аллоҳ, чой куйган у мушфиқа киму уни нотаниш меҳмонга илиниб олиб борган ўғил ким?— деб юборди азбаройи тўлқинланганидан хожаси. — Наҳот биродаримиз гунг тасвирчи қиёфасида ўша ергача етиб борибди?! Етган эрса, бу ҳам бўлса, Аллоҳнинг сўнгсиз марҳаматидир, ундан бўлак нарса эмасдир. Ўзига ҳамду санолар бўлсин, субҳаналлоҳи ва биҳамдиҳи, субҳаналлоҳил азийм, — дея олди.

Шу дақиқада Ватан доғида куйган диллардангина Аллоҳ шаънига шундай ҳамдлар ёғилмоғи мумкин эди, холос. Ўзи даргоҳида қабул этиб, ҳар саносини бир нурга айлантисин охиратда, илоҳим!

14. Рози бўл, Чаман...

«Узр, Чаман, сендан берухсат бир ишлар қилиб қўйдим. Жўмардлигим тутиб, сарҳад ошиб қўйдим: диёрга йўл чиқиб турган экан, таваккали Худо қилдим. Ватан согинчи, қавм-қариндошлар рухсорини бир кўрмоқ, у диёрга интизорлик, аҳли аёлим, ёлғиз ёдгорим олдидаги қарз — қўймади. Барча-барчаси устун келди сенга берган ваъдалардан, дим кетмоқдан, не балоларни кўрган бу азиз бошдан. Таваккал қилмоқ вақти келган эди, ўзимни Аллоҳга топшириб таваккал қилдим. Мардни қилич ҳам олмас, шайтон ҳам йўлдан уролмас, ботирни Худо ҳам асрагай, деган гапларга ишондим. Ўша қора-қураларга ёлланиб бўлса-да, жондан азиз юртга кириб бордим.

Узр, бу ният, бу жиҳодимни сизларга хабар бериши мумкин бўлган паишиадан ҳам сир тутиб, Аллоҳ ўзи кечирсин, Олтинхон тўрам қаватларида эътикоф ўтиргани кетаётган жойимда сафарни ихтиёр эттим. Шундай — ватанга йўл чиққанда — эътикофдан ҳам кечмоқ, ортга сурмоқ мумкин экан.

Ватанни севмоқ иймон жумласидандир дедилар Тўрам ҳам. Сўнгра ё хуббил ватан, дея йўлга чиқдик. Ватан ҳаволаридан бир бора нафас олмоқ учун, сарҳад ортида қолган у азизларим бирини рухсор кўрмоқ учун мен ҳар нарсага тайёр эдим. Ахийри ўша қора-қураларга юкчи бўлиб ёлланишга, гунг-соқов бўлиб бориб-келишга рози бўлдим. Розилик ҳам гапми, бора-боргунча, кела-келгунча уларнинг пой-патаги бўлишга-да тайёр эдим.

Билмадим, Баҳриддин улар билан қандай тиллашган, қандай кўндирган, лекин мен бу сафар учун гунглик экан-ку, ҳар нарсага рози эдим. Фақат икки дийда—икки қарогим очик бўлса бас эди! Сарҳад ортида қолган у мушфиқам, у жабрдийдаларимни ўз қарогим-ла бир кўрсам, бу жаҳонда соғ-омон эканликларини билсам кифоя эди.

Чаман, бил, мен ишонтириб келган мушфиқам ҳаққи қайтиб бормаслигим мумкин эмас эди. Кўрмагунимча кўнглим жойига тушимасди. Тинчимасдим. Хабар беролмаганим-беролмаган, бормасам, ҳолидан хабар олмасам кейин тонгла Маҳшарда Аллоҳ олдида ким деб аталардим?!

Тушун, мен қондани бузиб, сени абгор қилиши учун эмас, осмон никоҳи узилмаган ўз завжам — оиламни деб, пушти камаримдан бўлган тирногим — Ёдгоримни деб бордим. Сен ватан согинчи нима билмассан! Ватан согинчи нима, ватандан қувилганлардан сўра! У согинч ўртаб келганда ҳамма нарса бир томон, ватан ҳам бир томон бўлиб қолувини, унинг ҳаволаридан бир бора нафас олмоқ, сувларидан бир қултумгина ичмоқ жаҳондаги жамики нарсалардан азизроқ бўлиб қолувини дўстим, сен қайдан ҳам билардинг?! Бунинг учун менинг куйимга тушмогинг, сарҳадларда кулбасига йўлай олмаган ит каби дарбадар дайдимогинг, зор-зор йиғламогинг керак, Чаман.

Узр, мен сени гафлатда қолдирдим. Гафлатда қолдириб сарҳад ошиб бордим.

Мени сизникилар нима деб атасинлар-атамасинлар, халқим ким деб ўйласин-ўйламасин, юртим ўзим учун ўша-ўша азиздир, миллатим ўша-ўша қадрлидир, мен ўлсам-да, ундан кеча билмасман, Аллоҳнинг омонатини қаерда топширмайин, ўша ватанимни, шу динимни, ўша азизларимни сўнгги нафасимга қадар унутмасман. Майли, элим мени қувгинди деб атасин, халқим сизинди деб билсин, мен ўзимни улар билан эту тирноқдек деб биларман. Бу ҳижрат ҳаммага ҳам насиб қилавермас! Аллоҳим бизни шу ҳижрат билан синабди, тақдирлабди, шунисига ҳам шукр. Ўзи азиз қилган юртларга етказмай, тили, дини бошқа бир юртларга итқитганда, ўшандай Худо қаргаган бир тарафларда дўзах азобини тотмоқни раво кўрганида нима қилардим?! Ё бўлмаса, Тангри тоғнинг ўзида келгиндилар чангалида қолдирганида додимни кимга айтардим?! Жиндек омадим борақанки, қайсибир ишларим Аллоҳга хуш келган эканки, бу ёқларни раво кўрди, эмин-эркин ўзига тоат-ибодатда бўла оладиган диёрларга етказди. Пайгамбар юрт-ларига қадамимиз тегди, шукр.

Биламан, сизлар анойимассиз. Тузумингизга хавф сола олгувчи ҳар битта мужоҳид-қувгинди қай мамлакатда нима билан нафас оляпти, нимани дилига туккан, дарди нима — ҳамма-

ҳаммасидан хабардор тургувчиларингиз бор, кўз-қулоқларингиз сон минг. Шунчалар устомонсиз. Лекин макрингиз Аллоҳнинг макри олдида ҳечлигини билмайсиз. Аллоҳ истаса, ўша душман тугул қуш ҳам учиб ўтолмассалтанатингизни бир кечада ўтмишига итқита олишидан беҳабарсиз. Шунчалар ўзингизга мағрурсиз, мафтунсиз.

Қолаверса, Чаман, мен ҳам шу темирқўрғоннинг қанчалар маҳкамлигини бир синаб кўргим келди. Йўқ, ниятим сизларни доғда қолдиришигина эмасди. У даргоҳларнинг кўзига чўп солиб бўлса-да, азизларимни кўриб келиш эди, қиёмат қарздан қутулиш эди. Ҳатто мени ола кетган ўша занжи киночиларнинг ўзи-да менинг кимлигимни билмасдилар. Пластик операциядан кейин ўзимни ўзим танимай қолганимни билсанг эди! Чаман, биламан, сен бу ишимни оқламаслигинг тайин. Шаккоклик деб аташинг, кўра-била туриб, дор тагига бориш, қилич дамида юриб, сирот кўпригидан ўтмоқ деб баҳолашинг мумкин. Лекин бу ўлгиси келган мушукнинг арслон билан ўйнашуви эмасди, йўқ. Мен ўша арслоннинг кўзини шамғалат қилгим келди ва Аллоҳга таваккал қилиб эдим, қодир Аллоҳ мендек ёлғиз жангчисига нусрат берди ва мен Аллоҳнинг бир «қора қули» ниятимга етдим.

Чаман, сен бу сафаримни, ёвуз арслон чангалидан омон ўтиб, азизларим паноҳ топган бир ергача бориб, уларни ўз кўзим билан кўриб келувимни, жудо бўлган диёримизнинг таниши сувратларини эсдаликка тасмага тушириб қайтувимни сен шаккоклик деб санама. Бу Худонинг марҳаматидир. Бил, агар бутун олам сени душман санаб турса ҳам ёлғиз Аллоҳ сен тараф бўлса, бутун оламнинг душманлиги ҳечдир. Ёлғиз Аллоҳ ўзи асрагайдир. Мен билан ҳам шундай бўлди, бир туқимни ҳам тўқдирмай манзилимга қайтарди у.

Шу боисдан ҳам сен мендан хафа бўлишинг ўринсиздир, Чаман. Қолаверса, она шахримизга бориб, бир огиз ўзимни билдирмаганимни, кўргиларим келса-да, кўришига ҳаракат этмаганимни ўзинг тушуниб етарсан деб ўйлайман. Бўлмаса, Калковуз бўйидаги у азиз гўшага бош суқмоқ, сени, Ойтўра холамларни кўриб, зиёрат этмоқ, дуоларини олмоқ фарз эди менга — сени, ўзимни аяб (аямасам бўлмасди, ҳамма-ҳамма билан сенга доғ туширолмасдим!) боролмадим. Ичларим гурмишлаб, кўргим келиб ётса-да, нафсимни босдим, синдиrolдим унинг истакларини!

Сен гина қилишига ҳар қанча ҳаққинг бор, сўкишига ҳаққинг бор. Аммо тушун, бу мумкин эмасди. Мен ёлғиз бир ният билан — у мушфиқам, у мусофиргинам, у қиёматга қадар кутмоққа рози жабрдийдам рухсорини соғиниб, бўйи бўйимга етиб қолган у ёлғиз тирноғимизнинг чиройи, камоли-бастини бир қургина кўрмоқ учун ҳам, ҳар иккаларининг ҳолидан хабар олмоқ учунгина ҳам келган эдим. Келмоқ — қиёмат қарз эди, келдим. Мен уларга бирон нима қилиб беролмасам-да, кўрмоғим, ҳолларидан хабар олмоғим ўзим учун фарз эди. Сен муҳожирлик нималигини, аҳли аёли, оиласини ташлаб, дунё кезмоқ нималигини билмайсан, дарбадарлик аламларини тотмагансан. Йўлингга кўз тутган мушфиқанг, фарзанд-ларинг кўз олдингдан ўтиб кўрмаган.

Сен тушун. Замоннинг зайли билан мен сарҳаддан ўтолмай қолганим билан, мусофир юртларда муҳожир бўлиб кезиб юрганим билан аҳли аёлим, оилам олдидаги шарият зиммага юкلاميши вазифалар соқит бўла қолган эмас. Ўртада осмон никоҳи турибди, гулдек навжувон фарзандим бор, талоқ ҳам тушмаган ўртага. Уларнинг ҳолидан бир қур бўлса-да, хабар олмасликка қандай ҳаққим бор?!

У сизнинг даҳрийлик асосига қурилган давлатингиз оила муқаддас деб дунёга жар солгани билан мени ўз оиламга қўйсин-чи! Ёхуд олиб чиқиб кетаримга рухсат этсин-чи! Қўймайдиям, рухсат ҳам этмайди! Унга шариятимиз биз эркаклар зиммасига юкلاميши вазифалар бир пул. Мен эсам Аллоҳ субҳанаху ва таоло амрини илгари бўлмаса ҳам ҳозир устун қўяман, унга бўйин эгаман. Чунки қиёматда бу хусусларда қаттиқ сўралмоғимиз бор. Шу важдан ҳам ўша тонг-ла Маҳшарда жаноби Бош қози ҳузурда хижолатда қолмаслик учун ҳам бу сафарни ихтиёр эттим, Чаман. Ана энди тушунгандирсан, мен у қувилган диёримга не мақсадда қора қул

қиёфасида кириб, яна ўша қиёфада ватанни тарк этганимни?! Бўлак иложим йўқ эди, мендан кейин биров жабр кўриб қолмаслиги керак эди. У диёрдагиларга мен жафо қилолмасдим.

Агар Чаман, ихтиёр менда бўлсам, ўзим билардим нима қилишни. Афсус, ихтиёр биздамас. Кўлимиз ҳам калта. Фақат сенга бир илтижом бор. Йўлини топиб у мушфиқам Маҳфузага бир ёрдам қил. Сен чиндан киришсанг йўлини топгайсан. Минг йиллик биродарлигимиз ҳаққи, қолаверса, Аллоҳ розилиги учун қил бу ишни. Ўзига яраша ажрини ҳам олгайсан, иншааллоҳ.

Гап шундаки, Чаман, балки мен адашаётгандирман (илоҳим, адашган бўлай!), балки кўзимга шундай кўрингандир (илоҳим, адаш кўринган бўлсин!).

Ўша сафар пайти, Мақсудларнинг янги жойдаги ҳовлисида биз хабаши киночилар у хонадонни ютақиб тасмага тушираётган кезимизда Аллоҳнинг марҳаматини қараки, менинг мушфиқам — излаган кишиларим (Баҳриддин хабар берганидек) ўша ердан чиқиб турибдилар. Кўриб, бошларим икки айланиб кетаёзди. Назаримда дунё остин-устун бўлиб икки айланиб келдиёв. Улар эса, дунёнинг нариги бир чеккасидан келган биз меҳмонларни кўриб, она-бола пастки уй айвонидан тушиб келишмоқда эди. Маҳфузам — тўлишиб дуркун тортган бир аёл, бўйи бўйига тенглашиб қолган (қара-я, ўғлимиз ўсмир ёшидан ўтиб, эр етиб қопти, елкалари барваста тортиб, онасининг чин ҳимоячисига айланибди!) ўзидек кўркам ўғлининг ортида елкасига қўл қўйиб турар, бошига мен ҳеч кўрмаган симобийранг бир рўмол ташлаган ва бўйниларига доғур ўраниб олган эди, Чаман. Мен унинг бундай фаришталардек ўранган ҳолда ҳеч кўрмаган эдим, орзиққанымдан, отини атаб чақириб юборсам мумкин эди! Аммо сўнги дамда тилимни тишлаб қолдим. Мен овоз бермогим мумкин эмасди, бу диёрга гунг тасвирчи қиёфасида ёлланиб келгандим. Сирни уларга-да очолмасдим.

Аллоҳ шунақа пайтда Ўзи тўзим бераркан, Чаман. Эсимни йиғиб, сотиб қўйиши мумкин бўлган кўзларимни тасвир аппаратининг кўзларига босганимча қолдим... Аммо уни аччиқ ёш аллақачон қоплаб бўлган эди, шунча тикилмай ҳеч нима кўролмасдим! Шунча уринмай у ёшлардан қутулолмасдим (улар томчига айланиб, оқиб кета қолмасдилар!). Бўзимга ҳам бир нима тиқилган, гўё жон куши юрагим бирла потирлаб чиқиб кетмоққа уринарди-ю, чиқиб кетолмасди. Пешонамдан эса маржон-маржон терлар ёгилардики, қўяверасан.

Ана шунда ўзимга келиб кўрсамки, ҳалиги йигитча — менинг Ёдгорим бир пиёлагина чойми, сувми олиб келаётир. Уни ким бериб, ким йўллади деб қараган чоғимда, Чаман, нимани кўрдим! Бояқши мушфиқам, қўлидаги чойнакни айвон четига қўяётган экан. Шу тоб қаёқдандир баҳорнинг эрка бир эпкини келиб, унинг симобий рўмолини елкасидан кўтариб ташладию... бўйнигинасининг бир чеккасини очди-қўйди.

Сенга ёлгон, Аллоҳга чин, Чаман, мен унинг қулоқ юмшоғи теграсида таниши ва нотаниши икки бир нарсани кўриб, тахта бўлиб қолаёздим. Бири тангадек нори бўлса, унинг ёнида... ҳеч кўрилмаган оқ доғ кўзга ташланар эди...

Мен уни шу ҳолида тасмага туширишга туширдиму ҳали юрак бетлаб кўрганимча йўқ, Чаман. Илоҳим, мен адашган бўлай. У дард мушфиқамга ётишмаган чиқсин.

Аммо мен эшитганим бор муҳожирлардан. Айрилиқ доғига учрашиш кўп аёллар ана шундай дардга йўлиқар эмишлар ва унинг давосини излаб, бир амаллаб ҳажга келар эмишлар. Иброҳим алайҳиссалом ва Ҳожар онамиз замонларидан қолган замзам ва дуо ўша оқ доғларнинг ёлғиз давоси, ювиб юборувчиси эмиш.

Менинг мушфиқ завжамга ҳам бу диёрда нимаики илашмиш — барчаси мен туфайлидир. Орага тушган ул бадбахт ҳижрон туфайлидир. Энди сендан ёлғиз илтимосим, Чаман (шунча қилган яхшиликларингни биттаси!), уни бир эвини қилиб, ҳажга жўнат, дарддан покланиб — ҳалосланиб кетсин! Маҳрами йўқ, дема, ўғлимиз бўй етиб қопти, ёнига қўйи. Мендан қайтмаса, Аллоҳдан қайтсин — шу илтимосимни удаласанг улуг савобга қолгайсан. Ва биз қиёматда Парвардигоримиз ҳузурига албатта ёруғ юз ила боргаймиз.

Рози бўл, Чаман, умр бўйи сенга юк бўлдим.

Мен яна Маккага, Олтинхон тўрам қаватларига кетяпман. Ният қилган эътикофим бор. Хайр, ошна, соғ бўл. Ўзи сени хифзу ҳимоясида асрасин.

*Султонмуродинг.
Жидда».*

Учинчи бўлим

ЖУДОЛИК ЗОРИ ЁХУД ДИЙДОР ҚИЁМАТГА ҚОЛГАЙМИ?

1. Таваккалчини Худо асрар

Мен ҳеч ерга сиғмасдим.

Ўтган икки кун икки йилга чўзилдиёв!

Учинчи кун шанба эди. Демак, эрта ўтиб, индинга тақдирим ҳал бўлади: ё кетаман, ё бирон паст ишга сурворишади. Ҳарқалай, аяб ўтиришмайди.

Қарангки, мен қилмишимдан пушмонга тушиш ўрнига туриб-туриб аллақандай ғурур туйиб кетмоқда эдим:

«Заб қилибманми, қайтариб бериб?!»

Мен кимга тортдим, оймларгами ё... Султон акамга— ўзим тушуниб етолмасдим.

Ҳарқалай мендан Тўрам тақсир ёки акамга ўхшаган ҳукуматларга ҳам бўй бермайдиган бир одам чикмаса-да, сўзимда тура олаётганим, Ватанини соғинган бир ватанжудога қайишиб, уни ҳамма қатори сўкиб-негиб, «ўлгани» устига тепмаётганим ўзимга ёкиб тушмоқда эди. Мана шу ғурур бўлса керак. Демак, ғуруримга қарши бир иш қилгим келмапти. Бундан хурсанд бўлиш керак-ку, ахир!

Аммо шу тобнинг ўзида менга алам қилаётган жойи ҳам йўқ эмасди. Мен ўртамиёна бир мирзо бўлсам — бошқа гап эди. Бошқа соҳадан келиб ҳам, топшириқларни ўринлатиб адо этиб юрибман-ку. Бировдан тилим қисик жойи йўқ. Шундаки биз мирзоларнинг қадри шу бўлса, ким эканмиз биз? Бузоқнинг югургани сомонхонагача деганларидек ниҳояти югурдак мирзо эканмизми биз?..

Туриб-туриб энди менга наша қилмоқда эди! Нега ўша гап чиққан куниёқ ариза ёзиб, киритиб юбора қолмадим? Нимага умид тутдим? Бирон инсофли одам чиқиб, ёнимга тушишигами? Ҳимоя этишигами?

Қачон Худога таваккал қилишни ўрганамиз?! Пешонамдан кўрдим, тақдирнинг ёзмишидан ортиқ нима бўларди, дея олсам-ку — олам гулистон эди! Қутулардим шу машмашалардан! Ўша куни бош муҳаррир олдида андеша сақлаб жим тураверганим келиб-келиб энди ўзимга таъсир қилмоқда эди. Нега бундай қилдим? Ростини айтиб, қаҳрига йўлиққим келмадими ё? Ишқилиб хокисор бир қиёфада жим ер чизиб турганим ёдимга тушиб, ўз-ўзимдан ғижиниб бормоқда эдим.

Менинг ўрнимда **акам** нима қиларди?! Узр сўраб ё ялиниб ўтирармиди? Ҳеч қачон! Мен эсам, имилладим. Шарт кесолмадим!

Менга мана шу мезон, **акамни ўз ўрнимга қўйиб кўришим** — қарангки, ёкиб тушмоқда, бундан ўзгача бир ғурур туйиб кетмоқда эдим.

Уйга сиғмай дўконнинг қоровулхонасига чиқиб борсам, шахматчиларнинг зўрлари Расулбек аканикига тўй келиши муносабати билан йиғилишиб қолишган экан. Бирин-сирин «Ассалому алайкум»лаб чиқиб кела бошлашди. Жанг тоза қизиди, лекин ҳеч ким мени ўтирган жойимдан силжита олмасди.

— Бу кимнинг аламини биздан оляпти? Ҳаммани писта пўчоқдек чақиб ташлади-ку, а? Бирортанг Шукруллони чақириб чиқсаларинг-чи! — деб қолишди.

— Шу туришимда Фишерни опкелсангизам қоқиб ташлайман! Мирзоликни ташлаб, ўзимни шу ўйинга бағишласамми, деб турибман-ку, — дедим ярим ҳазил, ярим чини билан.

— Тагин Горький боғига танда қўйиб юрмагин, бор бисотингни шилиб олишади-я, — деди кимдир.

— Қимордан Худо асрасин, — деб секин тура бошладим. — Иззатим борида ўзим жой бўшата қолай. Қўл бир келиб қолди-да, акалар, — деб сипоришладим. Аслида ишхонадаги анув машмаша яна ёдимга тушиб, кайфиятим бузила бошлаган, ўзим бу ердан ҳам жилишга баҳона излар эдим.

Қоровулхона хужрасида шунча қолиб кетибман, қайтиб келсам, вақт пешиндан оғиб, ҳовлида кир ювиб ўтирган кеннойимдан бўлак ҳеч ким кўринмас, ҳаммаёқ ер ютгандек жимжит эди.

Қорин ҳам пиёзни пўсти бўлиб кетган экан, сич-қонни инида қолган қаттиқ нон ҳам ширин кўриниб, у уйдан бунисига чиқиб юрсам, кеннойим ошхонадан устига талинка ёпиб, сочикқа ўралган коса кўтариб кела бошладилар.

— Овқатиз бу ёқда эду, Мақсудхон. Келавурмадиз-келавурмадиз, сочикқа ўраб қўйуп эдум, келунг, — дедилар дастурхон ёзиб.

— Раҳмат, булар қани? — дедим ичкарига ишора этиб.

Кеннойим нимагадир айтишга истихола қилиб, ерга қарадилар:

— Кутуп-кутуп, кетишду.

— Қаёққа кетишади? Ҳеч гап йўқ эди-ку, боя? — дея олдим.

— Сизну орқангизданок одам келуб эду.

— Одам?.. Нега келади? — дедим хайрон қолиб.

Кеннойим ямландилар:

— Ўша ўзиз била ишлайдукан анув кунгу одам, меҳмонларну бошлаб келган-чу...

— Дароз бўйлик, шапкалими? Нима дейди? — дедим ичим ғурмишлаб келиб: «Ким юборибди у кишини?»

Кеннойим «Ўша-ўша», деб тасдиқладилар-у, у ёғини айтишга тиллари бормай, ошхонага ошиқдилар.

Менинг иштахам ўлиб бўлган эди, у кишини ярим йўлдан қайтаришга тушдим:

— Шошманг, нима дейди? Ахир мен ўлгани кетган эмасман-ку, бирпас кутмайдими? Қолаверса, чақирса овоз етадиган жойда — хужрада эдим-ку.

— Билмасам, Мақсудхон, гапуни эшитуб, «мену оборчи-обор»лаб қолдулар кичигойум.

— Йўғ-е...

— «Худо олсин уларни, Фарғонасига жўнатарда керак бўлувди, энди Тошканга сиғмай қоптими»лаб отланавердилар. «Сен обормасанг, ана, келинум оборади» деб қайтмадулар.

— Ўзиям биргалашиб кетдими? — дедим бўшашиб.

— Худону зоруни қилду, «Сиз борманг, ўғлуз хафа бўладу»лаб. Эшитубам қўймадулар.

— У қилишибди-бу қилишибди, ишни бузишибди-ку! — дедим энсам қотиб.

— Унақа деманг, Мақсудхўжа, қайтуга кичигойум ишиззу тўрулаб келадула, қараб турасиз, — деб кеннойим ошхона томонга юравердилар.

Феълим айниб, кайфиятим бузилиб бўлган эди, ўтираримни ҳам, оймнинг орқаларидан этиб бораримни ҳам билмасдим: Жўра акамга ҳам Худо бўй бериб, ақл бермаган экан-ку! Ўша гапни оймларга дoston қилиб кўтариб кептими?! Кошки бошлиқлар ундан кўришса! Ўзи қилғиликни қилиб қўйиб, ойсини жўнатибди, деб бир карра айтишади. Битадиган ишни ҳам битиришмайди. Лекин ойм уларни кўп мулзам қилган бўлсалар керак. Қайси шўри қуриган у кишига рўбарў бўлди экан? Сирасини айтганда, оймнинг боришлари менинг шаънимга яхши бўлмаган эди. Аввал аяб, ён беришса ҳам, энди аяшмайди! Энди қолиб бўлмайди!

«Ойсини юборибди, зўр хотин экан, адвокатлар ҳам ип эшолмайди у кишининг олдида», деган гап менга керак эмасди.

Нима бўлса бўлди, Худонинг хоҳлаши шу экан деб, ўтириб «нон-палов»ни тушира бошладим. У шунақа хушхўр эдики, тавба, бунақаси камдан кам бўларди. Ё косада ўроғлик туриб, шунақа иликдек бўлиб кетган, ё ўзим ўлгудек очқагандим. Иккисидан бири.

Кеннойим чой кўтариб келиб, уни қайтара бошладилар. Мен боягидан анча тушганимни кўриб, у киши тиззаларини сал ёнга букиб, бир чиройли ҳам омонатгина ўтирдилар. Шошмай чой куйиб узатиб, мендан ҳол сўрамоқчидек, маврид кутиб қараб кўйдилар. Мен у кишига сир бой бергим йўқ эди, (куймагани битта мен қолиб эдим!) лекин шу маҳал у киши ярим хўрсиник ила тин олдилар. Менга ачиниб-куйишларини истамай улардан илгарироқ отни қамчилаб, гапни тамом бошқа ёкка бурдим:

— Ёдгор қани, бир ерга ўтиб келардик.

— Чиқиб эду, узоқуб кетмагандур, чақирайму? — дедилар у киши тараддудланиб.

— Мен ўзим шахматга алаҳсиб кетибман. Олим акамнинг томонларига, балиқ овига ўтмоқчи эдик.

Кеннойим шу тобда кўнглимга шунақа нарсалар сикқанига ҳайрон қолдилар. Бундан ўзим ҳам хижолатга тушиб, сипоришладим:

— Мен унга ёлғончи бўлиб қолмай, дейман-да...

Кеннойим тушуниб, бош силкидилар. У киши Тўрам тақсирниқига бориб келганимиздан бери, дам уриб берган замзам сувларини ичибми, чиройлари хийла очилиб, камгапликлари қола бошлаган эди. Аммо ҳозир кўзларини ердан узмай, тиззаларини силаб ўтирар, нимадандир истиҳолада эдилар. Ниҳоят:

— Тинчликму, Максудхўжа, ишингизда бир нима ўтдumu? — деб юзимга термулдилар.

У киши ўзларини илгаригидай яқин олиб, кўнгил сўрашларидан бошимга довур бир жимирлов югуриб, ғалати тортиб кетдим. Хўрликми, нимадир босиб кела бошлаб, саросималандим:

— Йўқ-йўқ, шунчаки бир арзимас гаплар. Ваҳима қиладиган ери йўқ, — деб ёлғонлашга тушдим-у, ўзимнинг ёлғонимдан ўзим уялиблар кетдим.

Энди билдим, ҳаммадан яширсам ҳам, бу кишидан яширолмас эканман.

— Ё анув келганлар туфайлу... бир гаплар бўлдиму? — Кеннойим нимадандир хавотирда эдилару очик-ёриқ айта олмас эдилар.

— Қайси?... — дея ялт этиб бетларига қарадим.

— Анув занжуларну айтаман-да. Осмондан тушгандай келуб кетганлар-чу?..

Мен кўнглим бузилиб кела бошлаб:

— Шунга яқинроқ, — дея олдим.

— Қанақасига? — у киши ташвишга тушиб қолган, ҳатто бир қадар менга ўгирилиб олган эдилар. — Рухсатсуз келишган эканму?

— Сизга қандай тушунтирсам?... — дея чайналдим, — асли гап уларда ҳам эмас.

— Бўлмаса, нимудан вағз ахтаришадур?

Энди очикроқ айтавермасам бўлмасди. Мендан бегона эмас, бу гапларни тушунадиган, мусофирлик нималигини билган киши сўрамоқда эди.

— Бир ватангадо... шахрига яшириқча, сайёҳ қиёфасида келган экан. Орқасидан билиб қолишиб... — дедим.

— Вой, ўлмасам, ушлаб олушибдиму? Шунини ёзасиз дейишдиму Сизга? — Кеннойимнинг юзлари оппоқ оқариб кетган эди, кўриб кўркиб кетдим.

— Йўқ-йўқ, аллақачон чегарадан ўтиб кетибди.

Кеннойим енгил тин олиб, кўксиларига «туфтуф»лаб кўйдилар:

— Ҳайрият, Худо асрабду.

— Асрайман деганни тикан ҳам киргизмай асрайди экан, — дедим.

— Илоҳумнинг ўзи ғамхўр,— деб турган кеннойим яна хавотир аралаш қараб қўйдилар. — Анувлар-чу, уларам эсон-омон ўтуб олушибдиму?

Мен бу гапдан эсим оғинқираб, у кишининг бетларига термулдим:

— Нега ундай деяпсиз, кеннойи?

У киши жавоб ўрнига ҳам кўзларимга тикилиб қолган, сирли бир нарсани сўрамоқчидек ё бўлмаса, мен ҳам ўша сирдан воқиғлигимни билмоқчидек кўзларини узмас эдилар. Мен эсам бунга сари ўша ҳақиқатни англаб бораётгандек бошим гир-гир айлана бошлаган, ичимдан бир ҳаприқиш қайнаб чиқмоқда эди. Ахийри у киши аллатовур ёшланиб, киприк қоқсаёқ, дувиллаб тўкилиб беришга тайёр кўзёшларини яширишга уриниб, этакларини силашга андармон бўлдилар. Андармон эканлар, аллақандай тўлиб-тўлиқиб ёрилдилар:

— Сизга ёлғон, Худога чин, Мақсудхўжа, ўша кундан беру мижжа қоқолмайман. Қоқдум дегунча акайиз кўрунаверадулар. Билмасам, нимудан?

— Қандай, кеннойижон?.. Бирон нарса сезгандайми эдиз?

— Йўқ-йўқ, ўша вақутда ҳеч нарса хаёлумга келгану йўқ, сезганум ҳам йўқ, — деб у киши бош тўлғаб эдилар, қароқларида илиниб турган ёш билаклари аралаш хонтахта устига дув тўкилиб берди-да, қайбирлари оқ дастурхонни, қайбирлари енгини хўл этиб, яна қайбирлари кафти ортини ўпиб қолдилар.

Сезмаган бўлсалар, нега йиғлайдилар, кўзёшларини тўхтата олмайдилар? Балки бирон нарсадан?..

— Ё бирон нарсадан шубҳаланган жойиз борми? Шундан бери тинчиз йўқми?

— Ундай ҳам... бўлгану йўқ, — деб ерга қарадилару этакларини силаб, кўрпача устидан ушоқларними, бир нарсаларни териндилар. Ишқилиб кўзимга қарай олмас, қарасалароқ ўпкалари тўлиб кетаётгандек эди. Сезиб турибман, ниманидир айтолмаяптилар. Истиҳола қиялптиларми?.. Мендан тортинсалар, кимга айтадилар?

— Айтаверсангиз бўларди...

— Ниману, Мақсудхўжа? — У киши ялт этиб бетимга қарадилару, гинамни тушуниб, нигоҳларини олиб қочдилар. — Ўшандан беру тинчумну йўқотганумни айтасизму?

— Ўзидан ўзи... шундай бўлмас...

Кеннойим қайнарбулоқ кўзидек қароқларини кафтларила артиб, ийманибгина қараб қўйдилар.

— Биласизму, — дедилар ахийри ўксик бир оҳанг-да, — Ўша куну биров сезуб, биров сезмаган бир синоат ўтганудай бўлиб эду...

— Синоат?.. — дея аза-база ўнгланиб олдим мен.

— Шунга яқунроқ, — деб у киши яна қайта хаёлланиб қолдилар.

Қисташга тушдим:

— Менга айтмасангиз, кимга айтасиз?! Сиз яширманг, кеннойи.

Кеннойим норининг қизили юзларига ёйилиб, уялибгина қараб қўйдилар.

— Балку мен адашаётгандурман. Менга шундай туюлгандур. Асли ундай ҳам эмасдур...

— Ўша Сизга қандай туюлганини айтинг, яширманг, — деб ўтина бошладим. Ёдимдан эса, Жўра акамнинг: «Мақсуд, у хабаш бўлса ҳам биздан тузукроқ экан», деганию Теракли ота олдидан ўтаётиб кишибилмас юзига фотиҳа тортгани кетмаётган эди. Шунга ўхшаш ҳаракатларидан бирон нарса сезиб қолдимиканлар, кеннойим ҳам?..

— Ростуни айтсам, Мақсудхўжа, ўшалардан биттасу жуда ғалату эду. Эсласам, ҳалугача юракум титрайдур...

— Қайси биттаси? Тушунтириброқ айтаверинг сиз...

Кеннойим иккиланибгина юзимга қараб қўйгандилар, мен яна қистадим:

— Сиз яширманг-да...

Шундагина у киши титраниб тин олдилар:

— Ўша бошига туякуш патудан тожму-ниму тақуб олгану... айланаду келуб бизну сувратга олар, айланаду келуб аппаратунинг кўзидан тикунлар эду...

— Сизлар ким? Ёдгор билан Сизними? — дедим ютоқиб.

— Ҳа-да, ўзи маржон-маржон терга тушуб кетупту. Раҳмум келуб, Ёдгорумдан бир пиёлагина чой беруб юборсам, гунг-соқов одам — кўлуни кўксига қўйуп... ғалату қараб турупту... Ўша қараш...дан, Максудхўжа, этларум симиллаб кетса денг! Кейунгиси ундан ўтуб тушган эду.

— Ўтиб тушган эди?... Қандай? — Мен лолу беҳол қолган эдим.

— Кейун шошуб колуб, кафтуни кафтуга жуфтлаб хиндулардек таъзум этса, акангизнинг бир одатлари ёдумга тушуб — эсум оғуб қолаёзду. У киши шундай хайрлашур эдулар...

Ана, холос! У қора-қуралар бизни томонларда нима қилиб юрибди — эскию янги ҳовли-жойларимизгача бориб, деб ўтирибман! Папауслар йўлбошчиси қиёфасида келгани — **акам бўлса агар** — ҳаммани тоза доғда қолдириб кетибди-ку!..

— Кейин-чи, кейин? Кетаётганида-чи? — дедим юракларим ҳаприқишга тушиб.

Кеннойим ночор жилмайиб, ер чиздилар:

— Шунча кутдум, зора қайтарсалар деб, аммо сир бермадулар. Балки менга шундай туйилгандур. Улар ҳам эмас, чин ҳабашлардур. Яна Аллоҳ биладу.

— Албатта, Аллоҳ билади, унга маълумрок. — дедим туриб-туриб. — Лекин биласизми, мен унинг ўрнида... бошқа иш қилган бўлардим!

— Қандай?! — дедилар кеннойим хайрон қолиб.

Мен у кишини хайрон қолдирганимдан ғурурланибми, ўзимда йўқ қувониб, хонтахта устига шаппаладим:

— Шундан шу ёққа шунча берк сарҳадлардан ўтиб келибам ўзини танитмаган одам... кўриқчиларнинг кўзини шамғалат қилиб, бир кечага келиб кетолмасдими?! Мен унинг ўрнида таваккали алаллоҳ, келардим!

Кеннойим кўзлари чакнаб, бетимга қарадилару шу заҳоти икки юзлари лов ёниб, ер сузиб қолдилар. Лабларининг чети жилмайинқираб қўшдилар:

— Сизам, Максудхўжа, қараб туруб кимга ўхшаб кетопсиз?! Тупроқлариз бир ерданми, тавба...

— Қани эди, у кишининг тирноғига ўхшасак... — дея олдим.

— Иншааллоҳ, денг ундан кўра, — дедилар кеннойим.

— Айтаман ҳам!.. — дедим.

Чиндан ғалати эди! Учқур отлар, Барзан сингари қанотли, довруқли отлар узоқдан — ҳали бир-бирларини кўрмай туриб, ҳид олган заҳотлари сой-қирларни жангиллатиб кишнаб юборганлари сингари эди менинг ҳам бу ҳолатим!.. «Қани эди, қани эди», дердим.

Нима бу? Нимадан белги? Ҳид олган бўз отлар каби қайдан ичимга бир турлук ғалаёнлар тушиб, ўзимни таниб қолдим? Кишнаб юбордим?!.

Дарвоқе, бўз отлар нега кишнайдилар? Жудо бўлган диёрларними, нимани соғиниб кишнайдилар? Учқур шерикларини қаён чорлайдилар?..

Ўзим тушунолмасдим.

2. Осмон йирок, ер қаттиқ бир кунда

Мен чиндан ҳеч ерга сиғмасдим.

Ойим қайтишларини кутиб, кўчага неча бор чиқиб келдим: кун асрга қараб кетяпти, улардан дарак йўқ. Ёдгор ҳам қаёққадир тўпсурарга жўнаб юборипти. Қайтсаёқ «полковникларнинг собиқ боғи»га ўтиб келармидик.

Шу баҳона Олим акамга кўриниб, ёрилгим бор. Қолаверса, у Тўрамнинг илтимослари билан қаёққадир кетган. Салт-свой одам ўзига ҳар хил юришлар топиб олавераркан-да!

Бу ёқда қанча воқеалар ўтиб кетибди, у кишимнинг юришлари бундай.

Илгари юрагим бунақа тор эмасди. Орқага ташлай билардим. Энди манави машмашалар туфайлими, на уйга, на кўчага сиғардим.

Ниҳоят, кўча эшик олдига машина келиб тўхтаб, улар тушишди. Мен «суюнчи»лаб чопган болакайдек югуриб чиқишни ўзимга эп кўрмай, ховлида «куйманиб юрган» эдим, дарвозахонада оймларни қўлтиклаган аёлим кўринди. Ойим хориб-чарчаганлари устига жуда ҳам тунд кўринар эдилар.

Ана холос, ҳеч иш чиқаролмай қайтишибди-ку!.. Бундан ўз иззатларида туриб, бормаганлари маъқул эмасмиди! Лекин буни шу тобда у кишига қандай айта оласан?! У киши менинг узоқдан берган саломимга алик олиб-олмайин (олсалар ҳам дамлари ичларида) ичкари кириб кетдилару ўлан кўрпачаларига чўзила қолиб:

— Вой, мошин бўлмай ордона қолсин, шалдироқ араванинг ўзи экан-ку. Сийлагани шу бўлса... — дедилар.

«Сийлайди-я, сийлайди! Қутулиш учун берган! Шуниям тушунмадизми», дегим келдию, қани оғиз оча олсам... Мен ич-ичимдан у кишидан хафа эдим. Бир оғиз сўрасалар-ку, айтаман-а! Иш пишган, ялинишга арзимайди деб! Энди нима бўлди? У кишининг юзидан ўтолмай кичикроқ бир ишда қолдиришганда ҳам минг йилгача кўзимни очиришмайди-ку. «Во-оҳ, бунинг зўр ойиси бор эканми? Адвокатлар ҳам ип эшолмаскан» деган қочириқлари кимга керак?! Бир кун эмас, бир кун бўшаб кетишим тайин.

Шу тоб айвон қошида аёлим кўринди:

— Адаси, шофер сўравотувди, кўриниб кўясизми?

— Бир ками шу қолувди.

Мен тўнғиллай-тўнғиллай чиқиб борсам, ўзимизни «жужурка» шоферларидан экан. Яқин олиб, кўнгил сўрай кетди:

— Э, сиззи ойизлами? Зўр эканлар!..

Ана, айтмовдимми?! Ҳалитдан бошланди!

Мен уятдан ерга киргудек зўрға минғирладим:

— Менга айтмайинам кетворишипти: булар борадиган ишамасди...

— Шундай дейсизу... бир ҳисобда яхши бўлди! Бўлмаса, қулоғиззи ушлаб кетувдиз.

Мен унинг бетига тик қарадим:

— Ўша кетганим яхши эди бундан.

Шофер сергак тортди:

— Ўх-ў, ғуруринг зўр-ку?! — деди у сенсираб ҳам яқин олиб.

— Бировдан қарз оладиган жойим йўқ, — дедим камига. — Нима, оёқларини ўпиб, кечирим сўрайдиган иш кипманми?!.

Мен аzza-баzza қайтиб кириб кетишга ҳозирланган жойимда у орқамдан келиб, елкамдан кучди. Кейин ўзига қаратиб:

— Шу ғурурингни маҳкам тут, ҳали яна ўсиб чиқасан, кўп мақолаларингни ўқиймиз, омон бўл, — деди.

Ичимда «Бу бошқа гап», дедим-у, аммо ўзим сир бергим келмасди.

Кейин у кетди, мен ўз иззатимда қола билганимдан хурсанд эдим. Ҳатто ойм уларни қандай синдириб келганларини... сўраб ўтирмадим. Сўрайдиганим ичкарида эди, ўша ичкарига кириб боравардим. Саида аллақачон кўчалигини уйликка алмаштириб бўлган экан, киришимдан бўйнимга осилиб олиб, йиғини бошлаб берса, довдираб қопман.

— Ҳа, нима бўла қолди, ойм осмондалар-ку? — дедим уни бағримдан уза олмай.

— У кишини авраб юборишди. Асли зиғирча раҳм қилишгани йўқ, адаси, — деб у хўрлигини ютолмай баттароқ бағримга ёпишди. — Энди нима қиласиз, жўжавирдай жон билан кўчада қолавурасизми?

Ёрилломай турган эдим, шу бир оғиз сўз кифоя бўлиб, уни деворга суяб кўя қолдим:

— Ҳов, кўчада қолишимни билган! — дердим икки елкасидан силкилаб, — сенга ким айтди ўшаларга ялиниб борсин деб?! Ким айтди, ойимларни бошлаб борсин деб?! Улар хамиятни биладим!

Аёлим айбини сезиб, бўшашиб тушди:

— Ойим... кўйдиларми, адаси.

— Сен кимга теккансан? Менгами, у кишига? Мендан берухсат шу уйдан бир қадам жилишга нима ҳаққинг бор?..

Нариги уйдан ойимнинг зардали овозлари келди:

— Ҳой, Мақсудхўжа?!

Ноилож паст тушиб, чиқиб бордим:

— Нима эди, ойи?

У киши жаҳлдан тушмаган эканлар, бирваракайига эшитиб олдим:

— Дард эди! Исанинг аламини Мусадан олгунча, мана, мендан сўрамайсанми? Қилғилиқни кип кўйиб, кимга захарингни сочяпсан!

— Нима қилғилиқ, ойи? Мен хоҳламадим, холос. Айбим шуми?

— Мошин юбориб, чақиртириб олишар балки?! Шунни кутаётгандирсан?

Бу гап суяк-суягимдан ўтиб, тўнғилладим:

— Кўчада қолмасман...

— Қолиб бўлганакансиз! Тағинам инсоф қилишди.

— Инсоф? — Мен ялт этиб юзларига қарадим. Буни қандай тушунишни билмасдим.

— Ана, хотинингдан сўра. Аллақайси бир жўрналгами, нимага юборадиган бўлишди, — дедилар голиблардек қўл тўлаб.

Ичим шув этди! Назаримда кўксимда бир нарса узилиб тушган эди! «Ана, холос! «ЎзТАГ»²³ га ҳам арзитмабдилар-ку?!» У ўлса ўлиги ортиқ, ҳамма «урилган зўр»лар, қалами ўткирлар жўнатиладиган жой эди. Унга ҳамма ҳам етишолмасди. Ўшани ҳам раво кўришмаган бўлса, қай гўрга жўнатишмоқчи экан?

Мен ялт этиб, айвонда қолган хотинимга қарадим. У ёшли кўзларини четга олиб, ер сузганча титраниб турар эди.

— Айтавур, — дедим яниб, ҳам аяма деган каби, — тилга олишга ҳам уятли эмасдир.

Унинг бўғзидан бир оғизгина сўз учди:

— Кошкийди...

Мен шундагина нима гаплигини англагандек бўл-дим.

— Шошма-шошма, «Бир сафда»гами? Кўзи ожизлар журналига-я? — деб юбордим ичим сидирила-ёзиб.

У ёш тўла кўзларини кўтариб, им қоқиб эди, улар дувиллаб оқа кетдилар!

Менинг эса, бошимга довур бир жимирлов югурган эди, сесканиб ўзимга келдим:

— Шуми марҳаматлари, ойи? Бундан кўчада қолганим... афзал-ку, — дея бош эгиб чиқиб бора бошладим.

Ойим дафъатан гангиб қолган эдилар:

— Вой, нега ундай дейсан, Мақсудхўжа? Худо қарғаган бир жой эмаскан-ку, — дедилар негадир.

— Қаери кам? — дедим мен остонада тўхтаб.

²³ Ўзбекистон телеграф агентлиги деган идоралар бўларди ўша вақтда. (Муаллиф).

— Кўй, унақа дема. Улар ҳам Худонинг суйган бандаси. Қайтага бу ёқда топмаган савобни ўша ердан топасан, — дедилар ойим ўзларини ўнглаб олиб. — Ҳар сўзинг бир қоронғи кўксга нур бўлиб кирса, ёмонми? Буям Худонинг марҳамати, болам.

«Сув йўғида таяммум! Шундайми?», дегим келдию айтмай чиқиб боравердим.

Менга алам қиларди. Ана сенга, «мардуми фарғоналик!» Четдан келмасам, икки дунёда хорлашмасди. Энди-чи? Биринчи қоқилганимдаёқ мункитиб юборишди! Турмайдиган қилиб, тегиб юборишди-я!

— Йўқ, бу хўрликка чидаб бўлмайди! Ундан кўра, ўз ишимга кетаман! Лойиҳачилигимни қиламан! — дедим айвонга чиқиб олиб.

— Тўғри қиласан, ана, ҳаммаёқ қурилиш бўп кетти. Аллада азиз инженер бўб юрганинга нима етсин! Бо Худо, очдан ўлмасмиз. Ёзувчи бўлмасанг-бўлмасан.

«Воҳ, шу ойимларми?» — Ялт ўгирилиб қарасам, беҳазил айтяптилар. Оғзим очилиб қопти!

У киши ҳолимни кўриб, таънали илжайдилар:

— Ҳа, кўзинг қиймаяптими? Қиймаса, ҳар сўзни ўйлаб гапириш керак. Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар омин деб туради. Унутдингми, шуни?..

— Кечирасиз... — Мен бўшашиб тушган эдим.

— Аввало, Оллоҳнинг ёзмишидан ортиғи бўлмаган, бўлмайди ҳам, — дедилар ойим камига. — Қолаверса, одам жиндек сабрли, шукрли бўлиши керак. Ундан берига ишинг ўнгланишига ишонма. Шу эсингда бўлсин. Бор, бу ёғини Ўзига ташлаю у ёғидан ҳам беҳабар қолма...

«Қариси бор уйнинг париси бор», деганлари шу бўлса керак. Мен хотиржам тортиб қолган эдим.

Шу пайт кўча эшик олдида пат-патдан ҳароб, «кўксов» бир машина келиб тўхтадию ўша ёққа қараб юрдим. Чиксам, алмисокдан қолган машинадан (йўқдан кўра миниб юрибман девди, ҳали ҳам алиштирмабди!) Олим акам тушиб келяпти. Тилла топган одамдек оғзи қулоғида. Камига соқол-мурти юзини қоплаб, ўзи аллақандек қорайиб кетипти. Шаҳар одамидан кўра, кўними йўқ сафар кишисига ўхшайди.

— Ассалому алайкум. Жаҳонгашта машинангиз биззи кўчаларни ҳам топиб келаркан-ку! Шу келишизда қаерлардан сўраймиз? — дедим кўргандан баҳри-дилим очила бориб.

— Э, нимасини айтасан, ука. Елдим-югурдим, уйку нима, тиним нима — билмадим: ахийри излаганларимни топиб, ижозатини олиб келяпман, — у кучоқ очиб кўришгани кела туриб, дафъатан аланглаб тўхтади. — Дарвоқе, Ёдгорнинг ўзи қани? Мени жигаргўшам қани? Чақир, самантойнинг ўзини. Ва ниҳоят, ижозат теккани билан қутлаб кўяй уни!

— Ижозат? Қанақа ижозат? — дедим мен анг-танг қолиб.

Бунгача Олим акам етиб келиб, мени девдек бағрига тортиб улгурди. Ва пишиллаб кучганича куракларимни силар экан:

— Қандай ижозат бўларди, ўн саккиз йиллик армонларни ушатиб юборадиган бир ижозат! Адажонисини кўрарга, рухсорига тўярга ижозат! Ва ниҳоят, Олтинхон тўрам фарзандлари билан бирга жўнарга, бу ҳам падарибузрукворини кўриб келарига рухсат! Шундай қоғоз олиб берадиган бўлишди, Мақсуд. Муфтий домлам билан Тўрам аралашмасалар бу сафарни икки дунёда ҳам ихтиёр этиб бўлмасди. Эшитяпсанми, Мақсуд, икбол юз кўрсатиб, рўшнолик эшиклари очилмоқда. Суюнчилик муборак бўлсин!

Мен ҳам унга маҳкамроқ ёпишдим:

— Ўзларига ҳам муборак бўлсин яхши хабарлар,— дея юзимни юзларига ишқарканман, қулоқ юмшоғидан ўпгудек бўлиб, шивирламоққа тушдим. — Дарвоқе, сиз ҳали ҳеч нарсадан хабарингиз йўқ; акам кеб кетиптимиш...

— Ким, Султон акам-а? — деди у бирдан мени мушук боласидек ғижимлаб ва ўзидан нари итариб. Аммо кўйиб юбора қолмасди.

— Бу ҳали сир, — дедим шивирлаб, — Ҳукумат билмайди.

Олим акам бўшашди. Мени чангалидан қўйиб, кўзларини чирт юмганча, бир муддат туриб қолди. У афтидан бу хабарни кутмаган, ҳозир эса, тасаввур эта олмай турар эди.

Мен уни хушига келтирмоққа уриниб, баттар қовун туширдим:

— Сиз буларга гапириб юрманг, тагига етолмай ўтиришибди ўзлари...

Олим акам «шунақами ҳали» дея рапидадек кафтини елкамга ташлаб эди, оғиб кетаримга бир баҳя қолди. Камига:

— Мен кимнинг ғамида чошиб юрибман, у келиб кетибдими-а? — деди.

— Биласиз-ку уни. Кишибилмас шунақа одатлари бор... — дедим.

У ҳорғин бош тўлғади:

— Шуниси чакки бўпти. Ўзининг йўлига ўзи... ғов ташлаб кетипти.

Мен шошиб қолдим:

— Нега энди? — дедим шипшиганча, — бу ахир, сир-ку. Биров билиб, биров билмаган.

Хукумат қаёқдан ис олади?

У қўл силтади:

— Сен билганни улар билмасканми? Ерни тагида илон қимирласа билар. Ўзига ўзи қипти.

Энди ижозат бериб бўптилар.

Юрагим хунук тортиб, шиф-ғ этди:

— Ҳали текшириб келиб... элак-элак қилишади денг?

У бош тўлғади:

— Унгача боришмаса ҳам... барча ҳаракатларим зое кетипти.

— Ижозат тегди, деяётгандек эдингиз-ку? — дедим ичим тушиб.

Олим акам энди эшик тагида туришни ўзига эп кўрмай, йўл бошлайверди:

— Ижозат Олтинхон тўрамнинг томирларига теккан. Буни унга ҳамсоя этиб қўшмоқчи эдилар. Энди ўйлашиб рухсат берадилар...

Бу кизил қор ёғиб, туянинг думи ерга тегса агар, дегани билан баробар эди.

3. Садағанг кетай қариялар (Бир учи ёлғиз муаллифга аён тарихлардан)

Эрталабдан уларнинг бошида шу ният айлангандан айланар эди: «Жавр-жавр — қалами ўткиргина ўша болага бўпти. Файзуллахонни инсофга чакириб, Холбекка учраш керакмиди? Савоб ҳам керак-ку одамга! Бундай тили ширин мирзони қайтиб қачон онаси туғадию, қачон бизга ишга келади?! Инсоф ҳам керак одамга».

Қаердан шу фикр-шу ният уч қариянинг кўнглига тушди, ҳамма уйига сиғганда улар сиғмай қолган, элдан бурун ишга отланган эдилар.

Жамалаксоч қизалоқлигида шу даргоҳга келганича нечта машинкани «сайратиб-қаритган» Гулсум опой шу ният-ла саркотибгами, кимга учрарини мўлжаллаб келар эди.

Ҳаммадан бурун келиб олган ишхонанинг «минг йиллик кутубхоначи»си (қариб, пакана тортиб — митти кампирга айланаёзган) Осиё хола эса, эшик-деразаларни очиб, кутубхонани шамоллатиб ўтирар, йўлакда тик этган товушга бир мўралаб, кимнидир йўлини пойлар эди.

Гулсум опой ёғ томса ялагудек ярқираган йўлакка кириб келганида котибнинг эшиги ҳар қачонгидек очиқ турар, опой ниятига етгандек эди. Сумкачасини иш жойига ташлаб чиқсаёк, бас. «Опой-опой»лаб бир ерга етадиган котиб илтимосига йўқ демас. Жиндек инсоф қилса — қилибди болага.

Аммо опой эшик рўпарасидан шипиллаб ўта туриб қабулга кечикканини кўрди. Ҳамиша хушчақчақ котибнинг рўпарасида баланд бўйли, салобатдан Худо қисмаган адиб Ҳабиб Нўъмон (ўша «Ёшлиқда берган кўнгил»ни ёзган киши) юзидан нур ёғилиб ўтирар эди. Бу нур бежизмас,

Ҳабиб ака ўн ёшида Куръон кўтарган — «булбул қори» номини олган экан. Буни ҳозир биров билиб, биров билмайди.

Шу одам бугун эрталабдан бу хонага қўр тўкиб, котибни қадим бир ривоят билан сийлар, у ҳам жон қулоғини бериб тинглар эди.

— Шунақа, Файзуллахон. У туякаш йигитнинг ҳеч бир туясидан нолийдиган жойи йўқ экан. Ҳаммаси чўк деса, чўкар, тур деса, тураркан. Бурундуғидан ип ўтказиб, Шомга қадар бориб келади экан. Кунларнинг бирида ўша туяларидан биттасига жин тегиб, бировнинг боғига суриб кетибди. Суриб кетгани майли, йигитга бўй бермай бутун боғни пайҳон этиб ташлабди. — Ҳабиб ака сўзни бировдан қарзга оладиган одам эмасди. Шу боис котиб эшикни беркитишни ҳам унутиб уни тинглар, иккиси ҳам ривоятга берилиб кетган эдилар. Ҳабиб ака эса, ҳатто ўрнидан туриб олиб, папиросни улаб чекканича ҳикояни давом эттирар эди. — Шунаққиб, Файзуллахон, кутурган туя арзимаган вақт ичида бировнинг гулдек боғини ер билан битта қилибди. Эгаси чикса, ҳалиги аҳвол. Йигит туясини қувиб юрганмиш, туя эса, у томондан бу томонга ҳалоплаб чопармиш. Боғбоннинг фйғони чиқиб, туякашни бўралаб сўка кетибди:

— Ҳе, эпласанг етакла-да туянгни! Ўргилдим сендек туякашдан! Ол, кутурган туянгни, Худо безори,— деб камига орқасидан тош отган экан, йигитнинг тўпиғига бориб тегибди. Йигит ҳам жон аччиғида ўша тошни ола боғбоннинг ўзига иткитса — Худонинг ёзмишини кўринг— тош қариянинг бошига тегиб, у шилқ этиб қулабдию омонатини топшириб қўя қолибди.

Шовкин-суронга кўрғондан югуриб чиққан ўғиллар кўришсаки, ҳалиги аҳвол: боғ пайҳон қилиб ташланган, камига оталари ерда жон таслим қилиб ётибди. Ўғиллар, албатта, буни туякашдан кўриб, аввал уни тутиб, тоза дўппослашибди. Ахийри эса, қонга қон даъво қилиб, қозига бошлаб кептилар. Қози нима қилсин, туяни жазога тортолмайди, туякашни ўлимга ҳукм қипти. Шунда Файзуллахон, ҳалиги мусофир сўз сўраб, қозига мурожаат этибди:

— Қози жаноблари, на илож, осмон йироқ, ер қаттиқ, мен ҳукмизга розиман. Фақат менга уч кунгина муҳлат берсангиз. Фалон шаҳарда ёлғиз онаму аҳли аёлим қолган. Қолаверса, одамлардан олган омонатим бор. Рухсат этинг, уни қайтаришга, токим орқамда қарзим қолмасин. Бориш-келишга икки кун кетади. Бир кун уларни кўриб, қарзларимни қайтаришга етар, — дебди.

— Яхши, ким кафилликка ўтади? — дебди қози.

Ҳамма жим эмиш.

— Халойиқ, мен йигитга ижозат беролмайман. Кимдир кафилликка ўтиши керак, — дебди қози.

Шунда Файзуллахон, оппоқ кийинган бир қария ўртага чиқиб келибди:

— Мана, мен ўтдим, унга жавоб берингиз: бўйнидаги қарзларини узиб кела қолсин, — дебди у.

Ҳукм кучга кириб, йигитни озод этиб ўрнига қариянинг билакларига кишан урибдилар...

— Ажабо, қария нимага ишониб кафилликка ўтибди? Йигитни қаердан танийди экан? — деди котиб.

— Сиз охирини эшитинг, Файзуллахон,— деди адиб.

— Ҳали охири ҳам борми?

— Бўлганда-чи! — деди Ҳабиб ака папиросни бош бармоғи бирла ўрта бармоғининг орасига олиб, учини кулдонга эзғиларкан. — Айтилган муддат ўтиб, кафил дор тагига опчиқиб кўйилганмиш-у, йигитдан дарак йўқмиш. Қози ҳайрон: остириб юборай деса, қария увол. Тангрининг олдида борганда нима деб жавоб беради?

Даъвогарлар ҳайрон: қотил кетиб, бир оппоқ — тақводор қария дор тагида икки ракат намозини ўқиб ўтирганмиш.

Халойиқ ҳайрон: ёш кетиб, дор тагида қария қолганига. Бунинг ҳикмати не — ҳеч ким тагига етолмасмиш. Кафил турма, кафансиз кетасан деганлари балки шудир? Шунда узоқдан

бир қора кўринибди. Тикилиб, интиқиб қарашса, жавоб сўраб кетган мусофир ҳаллослаб чошиб келаётибдимиз.

Яна ҳамма ҳайрону ҳайратда қопти: недурки ўлимдан қутулиб кетган туякаш дор тагига қайтиб келяптимиш. Келганда ҳам кеч қолмадимми деб, ҳаллослаб чошиб келяптимиш.

У етиб кепти ҳам:

— Воҳ, Худойимга шукр, улгуриб келдим-а, жилла курса, сизнинг ҳам хунингизга қолар эдим, — деб қариянинг оёқлари остига ўзини ташлабди.

Шунда қози кафилни озод этишларини буюриб, йигитга савол назари билан қарабди:

— Хўш, ўғлим, дордан қутулишга-ку қутулиб кетувдинг. Яна нечун ҳаллослаб югуриб келдинг, ўлимга шунчалар ташнамисан? — дебди.

Йигит ўрнидан туриб, жавоб қилибди:

— Ўлимга ташна эмасман, лекин бу кишига сўз қилиб кетган эдим, мусулмонлар лафзида тура билмасакан демасинлар деб, қайтиб келдим, — дебди у.

Қози кафил турган қарияга ўгирилибди:

— Сиз-чи, қария? Бу йигитни танирмидингиз?

— Йўқ, танимасдим, — дебди у.

— Унда нимага ишониб кафилликка ўтдингиз? — дебди қози.

— Лафзига ишониб. Қолаверса, бу шаҳарда бир мусофирни кафилликка оладиган мусулмон қолмабди, демасинлар деб ўтдим, — дебди қария.

Шунда боғбоннинг даъвогар ўғиллари ўртага югуриб чиқиб, туякаш йигитни кучоқлаб олибдилар:

— Шошманг, қози жаноблари. Бу йигитни биз гуноҳидан ўтдик, Аллоҳ рози бўлсин сизлардан, — деб туриб олишибди. Тақдир шундай нарса, Файзуллаҳон. Мен ҳам олдингизга шу оқ бошим билан бир иш юзасидан кириб ўтирибман, нимагалигини тушунгандирсиз? Келинг, Сиз ҳам ўша мирзо боланинг гуноҳидан ўтинг. Ҳамият қиладиган одам қолмабди, демасинлар бу ишхонада. Ўзи узоққа борадиган бола, абгор қилмайлик уни...

Гап айланиб нимага тақалганини англаб етган котиб, ўрнидан турдию бош эгди:

— Мен рози, қори ака, — деди у ўзи ҳам аллақандай енгил тортиб. — Фақат Холбек аканинг олдиларидан бир оғиз ўтсангиз бўлармиди...

— Ўтаман-ўтаман, — деди қария ҳам тура бошлаб, — Сизга раҳмат, Файзуллаҳон, мен қариянинг сўзини икки қилмаганингиз учун. Худо хоҳласа, бунинг ажрини ҳам кўргайсиз, — дедию чиқди.

Ҳафтанинг боши ҳеч ким кутмаганда ана шундай хайрли бошланган эди. Дарвоқе, садағанг кетай қария-лардан бундай гўзал валломатликни кутиш кимнинг хаёлига келибди?!

4. Юсуфбекхожининг чеварасидан кўрилган мурувват

Мен «ишдан ҳайдалиб бўлган одам»... ҳафтанинг бошида элдан бурун ишхонага етиб келганимга ўзим ҳайрон эдим.

Қўлтиғимда бир даста топшириладиган китоблар, қаватимизга кўтарилолмай (худди кўрган одам: ўл кепсан-ку, дейдигандек!) зина тагида қисиниб турарканман, элбурутдан келиб олганимга ўзим пушмон эдим. «Камчатка»даги кутубхонага ўтиб олсам бас эди-ку, лекин қаватимизга чиқиб, йўлакдан ўтишга юрагим безиллаб турар, бирон киши билан кўришиб қолишдан қочиб, зина тагидан чиқолмас эдим. Бирдан каллам ишлаб қолди: ахир, паст қаватдан борсам, охирида зина бор-ку. Ундан чиқиб, кутубхонага кириб олиш мумкин-ку. Қолаверса, ўша ерда жон сақлаб, бирон соат ўтиргач, кутубхоначи Осиё опадан азмойиш олиб, буйруқ чиққан-чиқмаганини билмоқчи эдим.

Бу ният ўзимга ҳам маъкул тушиб, пастки қават билан шипиллаб бориб, йўлак охиридаги зинадан шундай кўтарилсам, бахтимни қарангки, кутубхона эшиклари ланг очиг-у, тик этган жон кўринмайди. Осиё опа хонани шамоллатай деб, эшик-деразаларни очгану ўзи пўчта олганими, нимага кетиб, қайтмаган эди.

Жоним кириб, кутубхонага ўзимни урдиму китоб жавонлари ортидаги қай бир деразанинг раҳига ўтириб олиб, кўриб улгурилмаган китобни варақлашга тушиб кетдим. Ҳали топшириб юборадиган бўлиб қолсам, қайтиб кўра оламанми-йўқми, деб ўқишга берилдим. Қолаверса, бирон ерда вақт ўтказмоқ ҳам керак-ку.

Бир маҳал Осиё опа билан бошлашиб, кутубхонага кимдир кела бошлади. Улар йўлакай хол-аҳвол сўрашиб келардилар:

— Шунақа денг-а, Осиёхон, қараб туриб момо бўпкопсиз-да, муборак бўлсин, муборак бўлсин. Худо умри билан берган бўлсин. — Овоз жуда таниш эди, мен уларни кўрмасам-да, бошлашиб келаётган одамни таниб бўлган эдим: у муҳаррир муовини Холбек ака эди. — Бир эрийдиган бўпсиз-да, Осиёхон. Қачон энди чақирмоқчисиз? — Холбек ака ичкари кира оромкурсилардан бирига ястаниб ола қолди.

Менга жуда нокулай туйилиб кетди: чиқай десам, чиқиб кетолмайман, қолай десам, қололмайман. Деразадан тушиб гум бўлиш ҳам маҳол. Қамалиб қолган ўғридек қисиниб олдим.

— Кейинги ҳафталарга, — деди Осиё опа унинг қаршисига чўкиб, — яна ўзиз билан маслаҳатлашиб кунини аниқ қиларбиз.

— Бу бошқа гап. Сизникидан ҳам ва ниҳоят ис чиқадиган бўпти, Осиёхон. Табриклаймиз-табриклаймиз, тортинмай айтаверинг, нима ёрдам керак, — деди Холбек ака эшилиб.

— Борсангизлар бўлди, — деди Осиё опа, — бошим кўкка етади.

— Йўқ, ундаймас. Қутлуғ даргоҳ деган номимиз бор. Тортинмай айтаверинг, нима камчилигиз бор: гиламми, телевизорми? Бизданам бирон эсдалик кирсин ўша кулбага.

— Эй Холбек ака, қўйинг ундай нарсаларни, — деди кутилмаганда қўл силкиб Осиё опа. — Сиздан кўп яхшилиқлар кўрганмиз. Ортиғи ортиқ. Фақат...

— Нима фақат? — деди Холбек ака қаддини сал кўтариб. У мен томонга қарасаёқ бу ерда ким ўтирганини кўрар-у, лекин қарамас, бутун фикри-зикри кутубхоначида эди.

— Бизга қиладиган яхшилигизни бир одамга қилсангиз хўб савобга қолар эдингиз, — деди Осиё опа ўтининқираб.

— Кимга экан, мен танийманми, ўзи? — деди Холбек ака бу дабдуруст гапдан ҳайрон қолиб.

— Танийсиз, — деди Осиё опа.

— Ўзи-чи, тил-забони йўқми ўзининг? Сизни ўртага қўймаса? — деди Холбек ака негадир қикирлаб кулиб. (Биров ёрдам сўраб кирса, у кишининг шунақа эшилиб кетадиган одати бор эди.)

Ҳозир ҳам оромкурсида талтайинқираб ўтирганича оёқларини чўзиб, икки қўлини икки ёнга ташлаб юборган эди.

— Биров ўртага туш деган жойи йўқ, Холбек ака. Ўзимча сўраяпман, — деди Осиё опа стол устини кафти ила сидирибми, артибми.

— Ўзимча? Ий, ғалати-ку, ўзиз қолиб, бировга сўраб юрсангиз, — Холбек ака кўзларини юмиб, бошларини сарак-сарак қилганча таъсирланиб-таъсирланиб кула бошлади. — Анойимисиз, нима бало?!

— Эшитинг-да, Холбек ака, — деди кутилмаганда опа зардалироқ қилиб. — Сиздай одам бор жойда ноҳақлик бўлса, яхшимас-да. Тўғрими?

— Ий, қизиқ-ку. Қанақа ноҳақлик? Қолаверса, мен ким бўпман? — деди Холбек ака қизишиброқ. У гап ўзани бу ёққа бурилишини кутмаган шекилли «Вой, Осиё хоним-ей. Шунақа денг-а? Мен ким бўпман?» деб қўяр эди.

— Сизми, Юсуфбекхожининг чеварасисиз. Хожининг эса кимлигини яхши биласиз, — деди кутилмаганда опа.

Бирдан Холбек ака анг-танг қолганча, қотиб қолди. Кўриб турибман, унинг юзи қорайиб, кўнғиртоб тусга кирганча қолган, ўзи Осиё опани энди кўраётгандек тикилганча тош қотган эди. Бу тарихни эшитаётган ўзим-чи, ундан кам лол эмасдим: Қаранг-а, кимларнинг зурриётию авлоди билан ишлаётган эканмиз, дердим²⁴. Аммо у:

— Сиз нима деяётганингизни биласизми ўзи? — деди анчадан кейин овоз битиб. Ўзи эса туриб кетарини ҳам, қоларини ҳам билиб бўлмасди. Мен Холбек акани бу ҳолатда биринчи марта кўриб туришим эди, қаршисида Осиё опадан бўлак одам бўлса, нима деярини ўзи биладигандек эди.

— Нега билмайин, Холбек ака. Сиз ўшаларга тортиб бораётганингиз билан биз фахрланиб юрамиз-ку,— деди у. — Шундан ҳаддим сиғиб, шу гапни сизга айтаяпман-да. Етимларга сиз мурувват қилмасангиз, ким қилади, Холбек ака?

— Хў-ўв, Осиёхон-Осиёхон. Сен мени жон-жойимдан олдинг-ку, жон-жойимдан, — деди Холбек ака кутилмаганда уни сенсираб ва бош чайқаб-чайқаб. — Ҳамма менга осон тутсаям, сен тутма, Осиё. Менга қолса, биласанми, Осиё, нима қилардим: ҳеч кимнинг кўзёшини оқишишга қўймасдим. Қўйдирмасдим! На иложки, ихтиёр мендамас. Қолаверса, биз сен айтган, номларини тилга олган буваларимизнинг тирноғига арзимаймиз! Нима қилибмизки, Холбек номини кўтариб юрибмиз?! Ёдгор ўғли номида юрибмиз?! Сен менинг хасрат қутимни, шон қутимни, ҳаммадан сир тутган асрор қутимни эрталабдан очиб юбординг, Осиё. Мен истамайманми, қутидору Юсуфбекхожидек бува-калонларимизга ўхшаб мурувватпеша бўлиб яшашни? Аммо унга қани имкон, қани шароит? На қилайликки, Осиё, толеимиз шундай паст яралмиш?! Балки мен адашаётгандирман, издан чиқиб кетгандирман. Лекин иложим қанча, қаҳри қаттиқ, хўмрайган бир зот, ўзини кулиб енган, нафс бандаси қилиб кўрсатган қиёфада яшашга мажбурман, Осиё. Ҳамма тушунмаса ҳам сен тушунарсан, деб ўйлайман... Ҳа, дарвоқе, кимга мурувват қилмоқ кераклигини айтмоқчи эдинг? Кўнглим мумдек эриган чоғда айтиб қол. Кейин кеч бўлмасин.

— Ўша қалами ўткур мирзони, сизнинг юртингизга бориб ишлаб келган йигитни айтаман, — деди опа кутилмаганда менинг номимни тилга олиб, ўнғайсизликдан туриб кетаримни ҳам, қаёққа қочаримни ҳам билмасдим мен.

— Ҳа, унгами, ичидаги аламини сездириб қўйган анув мирзогами? — деди Холбек ака эслаб. — Унинг айби битта — бизга ўхшамайди, — дедию у тура бошлади.

— Нима қилсин, кирсинми? — деди Осиё опа ҳам кўзғолиб.

У киши ярим йўлга бориб ўгирилди:

— Майли, — деди бўғиқ бир товушда, — аммо айтиб қўй, қадамини билиб боссин. Бунақада қаламини синдириб қўяди. Қалам эса, ҳар кимга ҳам берилвермайди.

— Хўп, Холбек акажон, айтаман, тайинлаб-тайинлаб айтаман. Илоҳим, дунё тургунча туринг, — деб аzza-баzza ортидан дуо қила бошлади опа.

У киши эшикка етганда яна тўхтади:

— Шу гап шу ерда қолди. Қолаверса, бояги гапларам²⁵? — деди ўтингандек.

²⁴ 1 Бу нарса қанчалик ҳақиқат эди, у кишининг ўзларидан сўраб қолмаганимизга армон қиламиз. (Муаллиф).

²⁵ Кўп йиллар кечиби, бу тарих очилди. Эсласангиз, «Ўтган кун-лар»нинг сўнггида Кумушбегимдан қолган Ёдгор тақдири хусусида ёзғучидан шундай хотима бор:

«Ёзғучидан.

Кейинги Марғилон боришимда яқин ўртоқлардан Ёдгорбек тўғрисида суриштириб билдим: Ёдгорбек ушбу асрнинг ўн тўққиз ва йигирманчи очлик йиллари миёнасида вафот қилиб, ундан икки ўғил қолибди. Ўғилларидан биттаси бу кунда Марғилоннинг масъул ишчиларидан бўлиб, иккинчиси Фарғона босмачилари орасида экан. Бу кунда ному нишонсиз, ўлик-тириги маълум эмас, дейдилар...»

— Бўлмаса-чи, Холбек ака. Сиз мени энди кўраётганингиз йўқ-ку, — деди опа.

— Деворни ҳам қулоғи бор дейман-да, — деб у киши чикди.

Мен — деворнинг қулоғи эса, чиқар тугул, қимирлашга мадорим етмай турганимча турар эдим. Аммо юзларимдан оқиб тушаётган шашкатор ёшларни на тўхтата олардим, на адоғи кўринарди.

5. Аллоҳдан чеварроқ ким бор, қори ака?!

«Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Вас солату вассаламу ала расулиллаҳ. Аммо баъд.

Хатингизни олдим, қори ака. Диёрга сафарни ҳатто сафардошлардан сир тутмоқ лозим бўлди. Кўз тегмасин, Баҳриддин етилибди. У ҳатто ёллаб жўнатган кишиларига-да менинг кимлигимни айтмабди. Шу гунг қулимизни ола кетинг, биз учун азиз диёрни сувратга тушириб келсин. Мана бу, харита, биз яшаган жой-манзиллар, мумкин бўлса, излаб кўрарсиз, дебди.

Шу сабабга кўра, Сизга-да маълум этолмадик. Маъзур тутгайсиз.

Диёрга борарингизни билсам, ёлғиз томиримга дуо-лар йўллагай эдим, дебсиз. Ўзимнинг ҳам Андижон томонларга ўтиши ниятим бор эди, афсус, йўл тушмади. Сизнинг ёлғиз Ёдгорингиз бўй-бастини кўрмоқ, сизни хурсанд қиларлик бир хабарлар келтирмоқ иложини топмадим, узр. Қолаверса, мен бировнинг қора қули, Аллоҳнинг бир «гунг-соқов» бандаси қиёфасида эдим. Изни-ихтиёрим ўзимда бўлганида, балки қайтмасми эдим, умрбодга қоларми эдим ватанда! Аммо диёрда қолиб бўлмади! Жондан азиз яқинларимга жабр қилиб қўймогим мумкин эди.

Тақдирнинг турфа ўйинларини кўрингки, қори ака, Ватан жамолига етишидим деганда унга сизмай турардим, бегонадек ҳис қилардим ўзимни. Қандоқ қурилган экан бу дунё?! Аллоҳнинг кўрсатганига шукр этиб, жим-жим қайтмоқдан ўзга илож йўқ эди.

Ҳайратланарли бирон нарса кўрдингму, деб сўрабсиз.

Оҳ, қай бирини айтай?! Ватаннинг ҳар қаричи— мисоли бир жаннат эди! Уни бир бора кўрмоқ учун жон нисор этса арзигаёй эди! Умрбод сарсон-саргардон юрганларинг, бегона юртларда дарбадар кезганларингга рози кетмоқ мумкин эди! Диёрда қори ака, ҳар қадамда жаннат исларини туймоқ мумкин эди. Ҳар сонияда бир йиғлаб, бўшанмоқ мумкин эди. Бу йиғига, у кўзёшларига ҳеч нарсани тенглаштириб бўлмасди.

Фақат бир афсус, бир армон юракни ўртайди: фарзанд бўлиб туғилиб, бу диёрга нима қилиб беролдик? Рўшнолик чирогини ёқмоқчи эдик — ёқолдикми, Аллоҳ рози бўладирган бир ишлар қилмоқчи эдик — қилолдикми, мана шулар тинчлик бермасди, ўртаб қўймасди. Яхшиям «гунг-соқов» бўлиб кетганим, дамим ичимда, аламимни кўзёшларимдан олардим, холос.

Яна бир гап.

Биз ҳам ўзимизни мужоҳид санаб юрибмиз экан, қори ака. Биласизми, борганимдан келгунимча болаликда кўрганим бир воқеа ҳеч кўз ўнгимдан кетма-са-я!..

Ўша болалигимизда қишлоқнинг энг чеккасида ёлғиз бир хонадон бўлгучи эди: атрофи уч пахса девор билан ўралгани камдек, ўнгиб кетган дарвозаси ҳаминиша берк — қулфлоглиқ турар эди. Унинг қулфи занг-лаб, қорайиб кетган, қачон очилганини ҳам ҳеч ким эслай олмасди. Калити сойга ташлаб юборилган дейишарди катталар. Нега, биз ҳеч тушуниб етмасдик. Ўша тупроқтомли, пастак уйга одам зоти кириб-чиқмас, бизни ҳам яқин йўлатишмас эди.

Ана ўша Марғилоннинг масъул ишчиларидан бўлиб, Шўро хизматига кириб кетган ўғил... қарангки, кўп йиллар биз билан бир даргоҳда ишлаб эди. Аммо у киши бу тарихлар ҳақида миқ этиб оғиз очмаганига ҳалига довор хайрон қоламиз. Лекин сафдошлари «Холбекми, жуда яхши қариди. Қани, ҳамма унингдек қариса», дейишар эди. Яна бир сир шуки, у кишининг барча авлодлари хол билан туғилиб ўтишибди. Ҳа, ўша Кумушбегим холига ўхшаш хол билан.

Мужоҳидлар сафига ўтиб кетган «ўлик-тириги маълум эмас» иккинчи ўғил тақдиридан эса, ҳалига довор ҳеч қандай хабар йўқ.

Аллоҳ бу авлоддан қолганларни Ўзи ҳидоятга бошлаб, ўтганларини раҳматига олган бўлсин. (Муаллиф).

«Боракўрма, ўласан! У ерда яккамоховлар яшашади! Нима, сенам яккамохов бўлиб қолмоқчимисан?» деб сўкиб ҳайдашгани-ҳайдашган эди.

Лекин бизга қизиқ эди. Бу ёқдан ҳайдашса, у ёқдан айланиб бориб, томоша қилардик. Ўша ясси томига орқа томондан чиқиб ётиб олардик-да, яккамохов — эр-хотиннинг уйдан чиқишларини кутардик.

Бир маҳал юз-кўзларигача ўраниб олган ажинадек бир аёл чиқардию бизни кўра деразаларига латта-лутта тутиб ташланган уйига уриб кетарди яна! Кейин соч-соқоли ўсиб, патак боғлаб кетган барзанги эри чиқиб, қўлига илинган нарсани томга отганича, бизни бўралаб сўкиб ҳайдашга тушар эди. Қочмай кўр-чи!

Биз қай биримиз томдан ташлаб, қай биримиз қоринларимиз тилиниб, бўғотга осилиб қолар эдик.

— Йўқолларинг, отиб ташлайман! Жонингда умидинг борми, аҳмоқлар! — деб бақирарди ортимиз-дан у.

Қайда, сал нари бориб, биқиниб туриб, уни ўчиши ила яна қайта томга тирмашардик. Қизиқ-да: экмаса, тикмаса, сойга сувга чиқмаса. Бировлар наҳрага қўйиб кетган нонми, сут билан кун кўрса. Яшаб бўлади эканми шундай?!

Эри тоғдан тушиб келган, соппа-соғ эди. «Босмачи»лар орасида юриб-юриб келсаки, хотини бундай дардга йўлиқиб, ҳеч кимга аралашолмай қопти. У шу қолганча қолиб кетди, ирганмай ҳам яшайпти эди. Қаранг-а, мохов билан ҳам яшаш мумкин экан! Қирқма милтигини елкасига осиб кетворса — тоғдаги шерикларига қўшилиб кетса, ким нима дерди?! Кетмади! Шу кетмагани қизиқ эди бизга! Ясси томга ётволиб, унинг ҳовлида хотинига, ўзига дори тайёрлашига термулганимиз-термулган эди. У эса, ҳовлидаги ёлғиз сариқ анжир соясида ўтирволиб, табибчилигини бошларди. Яъни биз аввалги кунлари эски деворлар таг-кавакларидан териб келган бош бармоқдек-бош бармоқдек чаёнларни шиша бонкадан битталаб тушириб, қўлига оларди-да, (кўрқмагани унинг! Чақиб оладиям демасди!) бошини бошмалдоғи билан ўрта бармоғи орасига олиб, эза бошларди.

Шунда денг, чаён думини гажак қилиб, нишини урарга жой излаб қоларди. У эса, чапдастлик билан сутли косанинг четини тутарди. Шунда чаён коса четига нишини уриб, заҳарини тўкар, кейин ўша сутни аввал хотини, сўнг ўзи симириб ича бошлар эдилар! Воҳ, қандай даҳшат! Чаён заҳрини ичсалар-а! Биз ётган еримиздан тура қоча бошлардик.

Ана ўша мохов хотинидан кечиб кетолмаган қора соқолли одам, унинг сутга заҳар солиб дори тайёрлашлари бутун сафар давомида кўз олдимдан кетмаса-я, қори ака! Болаликда унча англаб етмаган эканмиз. Шунча йиллар кечиб, энди унинг кимлиги менга маълум бўлиб бораётгандек эди!

Ўзингиз айтинг, қори ака, аҳли аёлининг бошига ўшандек қора кун тушган чоғда ҳам уни ташлаб кетмаган, ундан ирганмаган, охиригача бир том остида яшашга кўнган киши олдида биз киммиз, ким бўбмиз?! Ана уни мужоҳид деса бўлар! Балки шунинг учун бутун сафар давомида кўз ўнгимдан кетмагандир. Нима бўлганда ҳам Аллоҳнинг ҳикматига тушуниб етмоқ душвор эди, қори ака.

Қолаверса, бу хатни ёзмоғимдан мурод — ўша сафар чоғида яна бир одам учрадики, уни сизга айтмасам бўлмас. Чунки уни сиз биздан яхшироқ биласиз. Ҳа-ҳа, ўша сизнинг ҳалоскорингиз, Миёнқўлдаги қатли олда шунча қори ичидан сизни қутқариб қолган нобакор шогирдингиз эди у. Келиб-келиб нега у менга йўлиқди, ўзим ҳайронман. Ё бу ҳам Аллоҳнинг чеварлиги, хос ҳикматларини бир-бир маълум қилмоғи эдими? Биласизми, мен уни қаерда учратдим? Тошкентнинг қоқ марказида, ўша Пиёнбозор ўрнида қурилмиш машҳур меҳмонхона олдида учратдим, қори ака.

Оқшом эди. Кўчанинг у бетидаги театр майдонида одамлар солланиб кезишар, фаввора шовваси тиним билмай тепага отилиб ётар, фарахли бир паллада ўша азиз манзаралардан кўз

узолмай ўтирарканман, эски газеталар тахламини орқалаган бир бедаво кўчани кесиб ўта бошлади. Унинг эғнида ранги унниқиб кетган бир кўк мовут кител-шим, белида қўша-қўша ягири чиққан белбоғлар, пешонасини ҳам ўшандай бир латта билан тангиган, оёғига эса кимлардан қолган кўн этикни кийиб олганча келмоқда эди. Кунни билан биз томонга ҳеч кимни йўлатмаган мелиса йигитлар ҳам чарчашиган шекилли, унга орқа ўгириб, ўзларини кўрмаганга солиб туришар, бедаво эса тўғри биз томонга келмоқда эди. Елкасидаги камдек, катта бир газета боғламини билагига илганча (у ҳар қадамда тиззасига урилиб чир айланса ҳам парво қилмас), ўзи бир нарсадан қуруқ қоладигандек шу томонга ер сузиб келар эди. У шу атрофнинг санги — девонаси шекилли, биров қайрилиб боқмас эди.

Менинг эса, (танимабман аввалига!) ичим ачиб боряпти. Шу атрофда газет чиқарадиган газетхоналар бор, шу даргоҳларнинг тузини ялаб ўтган мирзо эканми, қариганида хор бўпти-ку, дейман. Аммо кител-шимидан бўлак тоифага ўхшайди. Ким бўлса экан, бояқиш? Бу орада у мен ўтирган жойга етиб келиб қолди. Орада нечтадир зина бор, шу келишида юкини ерга қўймаса, мен ўтирган ўриндиқ олдига келиб тўхташи, юкини қўйиб, нафас ростлаши тайин эди. Ўзи ҳам қора терга тушиб кетипти. Нима зарил экан, шунча тахлам нарсани кўтариб юриши?!

Йўқ, девона биринчи зинадаёқ юкига қоқилиб, чўккалаб қолди. Орқасидаги юки эса, бошидан ошиб тушиб, чизимчасими, нимаси чўрт узилиб кетдию ўзи сочилиб, ер билан битта бўлди! Ана шунда у ортидан ит қувган девонадек ҳовлиқиб матоҳларини тера кетдию мен уни яқиндан кўриб, ҳанг-манг қолдим. У ўзимизнинг бақироқ Акмал ўрисимиз, отдан тушсаям, эгардан тушмайдиган чулчутимиз эди, қори ака.

Боя бир томонга силтаниб юриб, сал оқсаб келаётганди, шундан ҳам танимабман. Ҳозир қариб, яна ҳам хароб тортган, мен уни маймундан баттар хунук юзидан таниб қолган эдим.

«Ҳа, Акмал ака? Бу ерларда нима қилиб юрибсиз?» деб юборишимга бир баҳя қолган эди.

Сўнги дамда тилимни тишлаб, дамим ичимда жим қола қолдим. Мен киночиларга ёлланиб келган кимнинг қора қули (занжидан баттар одам) уни танишим мумкин эмасди! Бунинг устига «гунг»ман! Бориб-келиб уни учратган еримни қаранг!

Яхшиям у эси кирарли-чиқарли бир одам, мени танимади. Таниб қолгандами, кўрардингиз томошани! Ялаб-юлқаб ўпа кетсамми, қучоқлаб олсамми — бадном қиларди одамни. Шунча тоат-ибодатларимни бир пул қиларди! Йўқ, Худога минг қатла шукрки, танимади.

Матоҳларини ҳовлиқа-ҳовлиқа териб-боғларкан, иргангандек бир қараб қўйдию, яна уни елкасига ортмоқлаб, сўкиниб-нетганча босмахона томонга кета бошлади.

Мен ҳайрон эдим: у бу ерларда нима қилиб, тентираб юрибди? Нима излайди? Ё қачондир шу атрофдаги бирон идорага боғлангану энди уни излаб тополмайдими? Елкасидаги газетлари нимаси? Нега уни ҳеч кимга ишонмай ортмоқлаб юрибди?

Шунда Сиз сарҳаддан нарида айтиб берган тарих ялт этиб ёдимга тушса-я! Миёнкўл фожиси, қанча қорию қурроларни, Қуръонни ёд олиб, кўксига жойлаган кишиларни ўзимизни чулчутлар сўйгани ёдимга тушиб кетса-я! Бу ахир ўша шогирдиз эди, қориларнинг бўйнига тиг тортиб, дудама билан уларни шаҳидлик мақомига етказган киши!..

Сопи ўзидан чиқарилган бир жаллод ўшандай кунда Сизни таниб қолиб:

— Ие, устоз, Сиз бу ерда маъқиб юрибсиз? Йўқ, бу киши булардан эмас! Мен кафилман, кафилликка ўтаман, — деб Сизни чиқариб юбориши, нақд ўлимдан олиб қолувини қандай тушунмоқ керак, қори ака?

Ё бу ҳам Аллоҳнинг хос ҳикматларидан бирими? Бандаси англаб етолмайдиган?.. Балки. Ахир айтадилар-ку қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади деб.

Акмал ўриснинг бундай ҳолга тушиб юруви-чи? Бу ҳам бежиз эмасдир? Ўша қўйдек бўғизланган қориларнинг қони тутмаса, киши бу ҳолга тушмаса керак эди?!

Ё шу атрофда бир вақтлар ўша ишга ундаган бир маҳкама бўлганмики, у ўшани излаб саргардон тентираган девонага ҳам ўхшар эди. Балки мен янглишаётгандирман, бошқа бир газет жиннисини Акмал ўрисга ўхшатиб юборгандирман. Лекин маймундек хунук, тасқара башараси ҳеч кўз ўнгимдан кетмасди.

Аллоҳ ҳар бандани шу куйга тушмоқдан Ўзи асрасин! Охиратда кўрадиганларининг учқунини бу дунёдаёқ кўрсатиб қўйганга ўхшар эди, тавба.

Шом тушиб келар, шаҳар ўртасида қайдандир аччиқ куйинди ҳиди анқиб-анқиб келар эди. Диёрга бундай бўйларни раво кўрмаган бир қули — мен аламимни ичимга қулт-қулт ютиб ўлтирар эдим.

Аллоҳ ҳаммамизга Ўзи тўзим берсин, қори ака. Назаримда, диёрга қайтмоқ фаслига ҳали эрта шекилли. Балки мен адашаётгандирман. Илоҳим, адашган бўлай.

Аддойи Султонмуродингиз
Жидда».

6. Астробод этилмиш улуғлардан бири

Қурт даҳага киргандек ҳаммамиз ўз столимизга мук тушиб, ишга киришиб кетган эканмиз, китир-китир билан ёзувимизни ёзиб ётсак, кўнғироқ жириглаб қолди.

Мудиримиз телефон қулоғини истар-истамас олиб, жиндек фироқ, жиндек зарда ила:

— Лаб-бай? — деди.

Кейин эшитиб туриб-туриб:

— Бор, бор, — дедию гўшакни ўзидан четга олиб, — кўзи учиб турибди ўзиям, — деганича менга қаради, — Акайиз...

Бошимга довур жимирлов югуриб, тахта бўлиб қолаёздим! Қанақасига акам бўлсин?! Яна кептими?! Хаёлим Султонмурод акамга кетибди! Довдираб турганимни кўриб, мудирим юмшади:

— Олим акайизмуш. Шунақа акангиз ҳам борми?

— Шундай демайсизми! Эсимни чиқариб юбордингиз-ку, — дедим ўрнимдан тура бошлаб.

— Ҳа-а, хаёлиз анув акайизга... кетибдими? — деди у менга ачининқираб.

Ҳамма гапни буларга айтиб бўлармиди! Айниқса, анув «фельетон воқеаси»дан кейин. Тушунган ундай дейди, тушунмаган бундай. Устига-устак акамга ўхшаб четда қолиб кетганларга қайишиб-ку, ўзим бадарға бўлиб кетишимга бир баҳя қолди. Кимлар ўртага тушиб, кимлар кафил туриб, жойимда зўрға илиниб қолдим. Яна хаёлим қочганини қаранг. Бунақада бир кунмас бир кун панд еб қолишим тайин. Олим акам ҳам қизик, шу ёққа кўнғироқ қилиб юрмай, уйга ўта қолса бўлади-ку! Нима гапи боракан?

Ҳайиқибгина телефон қулоғини қўлимга олдим:

— Лаббай?

— Э, Мақсуд, бормисан? Суюнчини чиқаравер, биз кетяпмиз, — деди Олим акам томдан тараша тушгандек қилиб. Ўлай агар, бирон нима тушунган бўлсам!

— Қаёққа-қаёққа?

У шарақлаб кулиб юборди:

— Э, пакана пари, пакана пари — хаёлимдан кетмайди нари! Унутдингми, анув кунги гапларни? Ижозат тегди. Ўзим олиб кетяпман Тўрамнинг ўғилларини...

— Шошманг, шошманг, Ёдгор-чи, кеннойим-чи? — дедим нафасим ичимга тушиб.

Ҳозиргина ваҳимаси оламини бузай деб турган Олим акам ямланиб қолганди:

— Айтувдим-ку... Ўша айтганимдек бўлди. Рухсат тегмади. Лекин мен бошқа йўлини топдим. Акамнинг боши бир кўкка етсин! Асли шунга кўнғироқ қилипман. Ёрдамнинг керак, — деди бояги-бояги ҳовлиқиб.

— Мен-а? Мени қўлимдан нима келади экан? — дедим ниятига тушунолмайд.
Олим акам энди ўзини босиб, дона-дона тушунтира кетди:
— Сизларда Пенсон, Глауберзон деган сувратчилар бор-а?
— Бор. Униси ўтиб кетган бўлса ҳам, буниси бор. Жуда яхши танийман.
— Ўшани опкела оласанми?
— Қаёққа? Сизникигами?
— Нега, ўзингларникига. Таклиф қилсанг келар?
— Келарди, лекин нимага? — дедим ўша-ўша ҳайрон қолиб.
— Бир донагина, зўр сувратлари керак. Қотириб олиб берсин.
— Кимни... олиб беради?
— Эй ғалча, — деди кулиб Олим акам, — нега тушунмайсан! Ўзларини олиб кетолмаганим-кетолмаган, жилла курса, сувратларини олиб кетай! Ахир олдига шунча жойдан шўппайиб бормайман-ку! Жилла курса, рухсорига тўйсин, хотиржам тортсин!.. Қалай?!.

Мен бўшашиб тушган эдим:

— Яхши, мен сўраб кўрай...

— Сен яхшилаб илтимос қил. Хорижга кетаётган одам бор, олиб кетиши керак де. Дийдор киёматга қолиб кетмаслиги учун ҳам керак де. Улар тушунади.

Мен адо бўлган эдим: акам шунчалар омадсиз эканми? Ўғринча бир келиб... (ўзининг йўлини ўзи тўсгани камдек!..) жигарларини хорижга чиқишдан ҳам мосуво этиб кетибдими? Бу қанақа жамият эканки, отани боладан, аҳли аёлидан айириб ташласалар, топишишга қўймасалар? Ўзини кечирмаганлари кечирмаган, буларни уни кўрмоқдан ҳам маҳрум этганмилар?! Шу билан осмон узилиб тушади эканми? Муфтий домланинг ҳам сўзи кесмабдида?

— Бўлдими, бугун-эрта опкеласанми? Ишондим-а ўзингга? — деб телефонда шанғиллашини қўймасди акам.

— Яхши, кетгунингизча бир амаллармиз, — дедиму телефон кулоғини секин жойига қўя қолдим.

— Тинчликми? — деди мудирим руҳим тушиб кетганини кўриб.

Мен тинчлик-тинчлик, дедиму жойимга бориб чўқдим. Аммо бирон сатр ёзолмай, ўтириб-ўтириб, ахийри хонадан сирғалиб чиқдим.

Глауберзоннинг хонаси «Камчатка»да, кутубхона рўпарасида эди. Илтимос қилсам, йўқ демаслигини биламан. У шунақа кичиккўнгил, юмшоқзабон одам. Қолаверса, ўзига яқин олиб, сувратларига икки-уч оғиз сўз ёздириб юради. Сенинг тилинг ширин, кейин суврат руҳига кира оласан, деб қўяди. Ўзи кекса одаму негадир биз ёшларни яхши кўради.

Ўша «Камчатка»га боряпсам, аппаратини елкасига илиб, тақир бошига юмшоқ бир кунградор нарсани илганча ўзи келяпти.

— Салом, узоққа борадирган кичкина ёзувчи. Йўл бўлсин? — деди.

Мен тўғрисига кўчиб қўя қолдим:

— Ҳизрни йўқласам бўларкан, Сизга эди.

— Нечук, — деди у тўхтаб, — Қайтамизми?

— Шарт эмас, ўзизни кўрдим-ку, — дедим.

— Унда нима қилишимиз керак?

Ўзимга келганда бировдан бир нарса сўролмасдим. Шу одатимни ташлолмадим-ташлолмадим. Ҳозир ҳам чайналибгина дедим:

— Бир одамга бир суврат керак экан. Хорижга ола кетишига. Шунини олиб бера оласизми?..

— Қачон, қаерда? — деди у.

— Бугун бўлса, бугун, бўлмаса, эртага.

— Яхши, — деди у елкамга қоқиб, — ҳозир вақтинг қанақа? Бўш бўлсанг, ярим соатга менга кераксан. Рост, зўр бир янгилик бор. Кимга илинаримни билмай турувдим. Яхши учрадинг. Борамизми?

— Сиз юр дейсизу бормайми? Нима экан? — дедим.

У елкамдан кучиб, қулоғимга шипшиди.

— Кайдаловни биласан-а?

— Зўр рассом, — дедим мен, — қотириб чизади, ўшами?

— Ўша, — деди овозини кўтармай, — минг йилларга қоладиган бир расм ишлаб қўйганмиш. Бир одамдан нусха кўчириб. Билдинг?

— Йўғ-е, қаерда? — дедим ютақиб.

— Юравер, кўрасан. Мир Алишердан бир туки кам эмасмиш.

— Шунақаси ҳам бўлади эканми? — дедим азбаройи хайратланиб.

— Бўлади экан-да, — деди у кўз қисиб.

— Ким экан, айтақолинг, — дедим ичим қурий бошлаб. Менинг мухбирлигим тутиб кетган, энди мени ҳеч нарса ундан узолмас эди.

— Ўзиям юз йилда бир чиқадиган улуғлардан эмиш, — деб шипшиди у, кўзи эса, аланг-жаланг, йўлакда биров йўқми, деб, аланглар эди. — Қолаверса, Астробод этилмишлардан эмиш. Володьянинг гапи-да.

— Қайси Володья? — дедим тушуна олмай.

— Қайси бўларди, ўша Кайдалов-да.

— Ҳа-а, у бир нарсани билмаса айтмайди, — дедим мен ҳам. — Кетдикми?

— Кетдик, бўлимингга тайинлаб қўй, излаб юришмасин, — деди у.

— Яхши, — дея йўлак бўйлаб илгариларим.

Қаёққа кетаётганимизни айтиб, пастга тушиб борганимда Исоқ ака ошнасининг алмисоқдан қолган «Победа»сига жойлашиб, икковлашиб мени кутишар эди.

Жилдик. Менинг савол халтам очилиб кетган, ёл-ғиз ўзим орқа ўриндик ўртасига ўтирволиб, ижиклашга тушган эдим.

— Володьянинг ўзи қаерда? Ҳозир устахонасига борамизми? — дедим ичим қуриб.

— Уми, бир ҳафтадан бери ўша кишиникида ётволиб ишляпти-ку, — деб жавоб қилди Исоқ аканинг ўрнига ҳам шериги.

Жуда-жуда тушунарсиз эди:

— Ётволиб?.. Ҳеч соғ юрмайдиган одам-а? Қандай боғланиб қопти?

Исоқ ака бошини буриб, қулимсираб қараб қўйди:

— Ишонасанми, шу расмни деб, ичишням ташлабди.

— Ташлабди?.. — Осмон узилиб тушибди деса, ишонардим, лекин Володьянинг ташлашига ишониб бўлмасди, — Йўғ-е, — дедим баралла.

— Саша, айт, ўзини гапи-а? — деди Исоқ ака шеригига.

— Бир қултум ҳам олмаяпти, ўшаққа борадиган куни.

— Чидаяпти эканми?

— «Ранжиб қолса, расм чиқмайди. Ўзининг ҳурматидан, динининг ҳурматидан шундай қиялман. Шунда бир сир кўрдим», дейди.

— Тавба, — дедим хайратга тушиб, — Ўша Володья шунақа нарсаларни биладиканми?

— Уни ким деб ўйлаяпсан, — деди Глауберзон кўрсаткич бармоғини нуқиб. — Ҳали боргин, кўрасан. Ҳеч ким Навоийни бундоқ чизолмаган!

Бу орада Эски Жувадан ўтиб, Себзорга қараб кета бошладик.

— Ўзи қаёққа кетяпмиз? Ўша айтган одамиз шу тарафда турадиканми? — дедим мен.

Исоқ ака бош ирғаб қўйди:

— Борсак, кўрасан. Ҳайратларга ботиб юрасан, шунақа давлатманд одам билан бир замонда яшайганимизга.

Сироткин машинасини ғиж-ғиж одам чиққан троллейбус ортидан солиб эди, кутилмаганда унинг шоҳи чиқиб кетиб, таққа тўхтадию машинамиз бориб урилишига бир баҳя қолди. Силтаниб тўхтарканмиз, Исоқ аканинг шериги:

— Ана, кўравур, қай замонда яшайпмиз, — деб кулди.

Кейин Тахтапулга етмай ўнгга бурилиб, таниш маҳалла ичига кириб борарканмиз, ичим ғурмишлаб, секин Исоқ аканинг елкасига қоқдим:

— Менга қаранг, анув машҳур табиб — Тўрам тақсирникига кетяпган бўлмайлик тагин?

— Қайси, Тибет табиблари ҳам олдига тушолмайдиган кишими? — деди у.

— Ҳа-да, қанча йил уй қамоғида ўтириб, энди-энди эшигига одам келяпти-да.

— Э, балли, Володья қатта экан, ўшатта-да...

Чорак соатлардан кейин биз таниш дарвоза олдида тўхтаб, унинг болачасидан энгашиб ўтиб, ичкари кириб борарканмиз, офтобшувокдаги ёғоч каравотда кўша-кўша лўла болишлар орасида, олдида давот-қалам, қўлида эскича насталиқда битилган ғазалми, мактуботми, ушлаган серсавлат қарияни кўриб, донг қотиб қоппмиз. Қаршимизда ростдан ҳам асрлар қаъридан лаббай, дея чиқиб келган мунаввар зотлардек бир мўйсафид ўлтирар, унинг наинки оппоқ салласию ўзига ярашган қизил чакмонидан, балки бодом қабоқларидан ҳам нур ёғилар, рассом уни шундоққина чизиб олмоғи мумкин эди...

У киши мен билган Тўрам тақсир эдилар.

7. Қамчингизга салламно, қози жаноблари

«Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

Авалло, азимушишон Тангри таолога бу дунёда юргизиб, тургизиб, ўзига итоатда қилиб қўйган бандалари адади қадар ҳамду санолар бўлсин.

Маҳбуб Пайгамбаримизга бўлган муҳаббатимиз сабабию у кишининг хулқлари билан хулқланишига интилишларимиз қадар У зотга саловату дурудлар бўлсин.

Шундан сўнг, қози почча жаноблари, бизга кўрсатган карамингиз важдан ўзларига салламно айтаримизга ижозат берсангиз.

Авалло, ўзимни танитай: мен ўша сизга бўй эгиб, таъзим этмакдан бош тортган, буни ўзига ор билиб, гурури қўймаган муҳожирдирман. Қанча яхшилар ўртага тушиганда ҳам узрингизни қабул этмаб эдим.

Елкага тушимши бир қамчи туфайли у диёрларни тарк этган эдик.

Эслагандирсиз?

Ўша аччиқ қамчи бежиз ва ҳам беҳикмат эмас экан.

Бугун мен ўша таъзир қамчиси туфайли эришган шарофатларни айтаверсам, ишонмасиз ҳам. Лекин нима чин — шу чиндир. Ўша таъзир бизга улуг шарофатлар келтирганини билсангиз эди!..

Шуни сизга камоли эҳтиром билан маълум қилмоққа рухсат этгайсиз, қози почча жаноблари.

Ўша қамчи бўлмаса, (яширмоқ нега?!) биз Худо хоҳлаганча у диёрда қолмоқ, фозиллар жамияти ишини юргизиб, адолат уруғларини сепмоқ ниятини дилга жо этган эдик. Ҳар қанча машаққатлар чексак-да, бу ишдан қайтиши ниятимиз йўқ эди. Диёрдан қувилган кишилар — ватандошларимизни ўз ҳимоямизга олмоқ, имконият юз очди дегунча диёрга қайтармоқ режаларини тузмоқда эдик.

Қамчи бусиз ҳам ўксик қалбимизни ёмон яралаб, ниятларимизни пучга чиқаргандек эди, биз у диёрни ташлаб чиқмоққа мажбур бўлгандик.

Узр, қози почча. Муҳожирларни ансорлар каби бағрига олган бир юрт нечук таъзир қамчисига муҳтож бўлиб қолибди, деб хафаланибмиз-у, отдан тушиб узр айтмоққа ҳозирланган сиз жанобларини тушунмабмиз. Жаҳл келганда ақл қочибди. Аммо кейин билсак, бизнинг айтганимизмас, Аллоҳнинг хоҳлаши устун келмоқда экан. Мен буни Маккага етиб, тавоф майдонига тушганимда, Аллоҳнинг уйини икки айланиб келиб, тавоф чизигига етган жойимда, кўк чизик устида тўхтаб, Ҳажарул асвад томон дуога қўл очган кезимда англаб қолдим. Уятлу ва ширин бир ҳис қамраб келиб денг, жону жаҳонимни ўртамоққа бошлаган эди...

Ўша аччиқ қамчи бўлмаса, бу хат қайда эдию биз қаерда эдик?! Шу ерларга ета билармидик ҳеч замонда? Аллоҳ субҳанаҳу ва таолога салламнолар бўлсинки, бир қамчи ила иқбол эшигини очиб, бизни бу ёқларга йўллаб қўйибди.

Умрбод Ўзига тақво қилиб ўтаётган зотлар қолиб, биз Аллоҳ уйига етиб келиб турсак, миннатдорчилигимизни қай тил ила изҳор этайлик сизга, қози почча жаноблари? Негаки, ўша куни ўша соат, ўша ҳолатда сизга рўбарў келмасак, бу ҳаж қаёқда эдию, бу тавоф қаёқда эди!

Ич-ичимдан бир йиғи, бир ўксик босиб келиб, ўзимни тўтолмай қолган эдим ўша паллада... Қайси хизматларимиз Аллоҳга хуш келибдию У Ўз уйи — Каъбатуллоҳга чорлаб чақирибди.

Сизсиз бу шарафга етишмоқ душвор эди, қози почча.

Таъзир қамчингизга салламнолар бўлсин! Тасаннолар бўлсин! Усиз ҳидоят йўли қайда эдию, иқбол эшиги қайда эди?!

Ижозат этинг, Иброҳим мақомига ўтиб, ўтган устозлариз, волидаю волидлариз ҳаққига дуода бўлсам. Шу табаррук майдонда Қуръон хатм этиб, азизларингиз ҳаққига бағишласам.

Мен ўша узрингизни қабул этдим. Агар баногоҳ ёнингизда бўлиб қолсам, қамчи ҳаққини талаб қилган ва Пайгамбаримиз алайҳиссалом муҳри нубувватларини ўпакеган саҳоба сингари юзларингизга юзларимни босиб, бир хумордан чиққан бўлар эдим.

Сизга-да бизнинг йўлимизни бериб, бу ёқларга чақирсин. Ўзи азиз кўриб, хорликлардан, хўрликлардан асрасин.

Кимни у азиз этибдир — бутун дунё бирлашса-да, хор этолмас. Кимни у хор кўрибдир — барча инсон у тараф бўлсин — бахтли этолмас.

Умидим бор диёрда қолган азизларим билан шу соғинч диёрида кўришмоққа, топшмоққа. Қай бир ҳислар шундан дарак бергандек бўларлар. Илоҳим, рост чиқсин.

Сизга барча иззат-икром эгаси Аллоҳимдан ҳар икки дунё саодатини тилаб қоламан, қози почча жаноблари.

Дуогўйингиз
Султонмуроддан деб билгайсиз.
Маккаи мукаррама».

8. Дунё тургунча турадирган бир иш

«Аёллар салтанати»да эдим. Биз машбюрони ҳам баъзан шу ном билан атаймиз. У ерда нукул машинкачи қиз-жувонлар ишлашади ва кўпинча биз нумерга тушадиган қисталанг ишларни айтиб туриб ёздиргани бу салтанатга кирамиз.

Ишимни Гулсум опага ёздирётган эдим, телефонга якин ўтирган жувон:

— Ҳой, мирзо йигит, астароқ айтаверинг, кўз тегади. Барибир сизни шаҳар телефонига чақиритишяпти экан, — деб қолди.

Ишни белига тепишганидан оғриндим-у, лекин буни қилча сездирмай ўрнимдан турдим. Йўлакай Гулсум опага узр, жувонга раҳмат айтиб чиқдим.

Борсам аёлим:

— Адаси, ассалому алайкум, узр, менман, — деб турибди телефонда. У худа-бехудага кўнғироқ қилавермасди.

— Нима гап, тинчликми? — дедим алик олишни ҳам унутиб.

— Ойимла ўзини чақиринг деяптила. Келиб кетмасангиз бўлмайди шекилли, адаси.

— Йўғ-е, шунча қисталанг ишларим туриб-а? — дедим қандай жавоб сўрашни хаёлимга ҳам келтира олмай: ахир теришга тушадиган нарсаларни топширмай қаёққа бораман?! — Нимага экан ўзи? — дедим тубига ета олмай.

Аёлим бу пайтда ялинишга тушган эди:

— Жон, адаси, барака топгур, адаси, жиндек вақтиззи аяманг...

— Вей инсон, мен ишдаман, тушунасимми?

Бирдан у жим бўлиб қолди. Тушунди десам, миқ этиб овоз бериб қўймайди.

— Мени ишим — ўйинчоқ, ойдинда оёғим билан ёзиб ташлайдиган нарсалар, деб ўйлайсизлар шекилли? — дедим камига.

— Вой, адаси, ким шунақа деяпти? Ким осон тутяпти сизга?

— Осон тутмасангиз тушунинглар-да.

— Яхши, — деди у муросаи мадорага кўчиб, — Ойимлага нима дей? Келолмасаканла дейми?

У мени нозик жойимдан ушлаган эди. Ҳамма-ҳамма билан мен ойимларнинг гапларини иккита қила олмасдим. Хотиним ҳам шуни билиб туриб сўрамоқда, мен паст тушишга мажбур эдим. Қолаверса, ичим ғурмишлагга бошлаган эди:

— Хўп, нимага чақиряпсизлар ўзи? Айтса бўладими?

— Ким бекордан-бекорга чақиради, адаси. У томондан меҳмонла келиб ўтиришибди, ахир.

— Қанақа-қанақа? У томониз нимаси? — дедим тасаввур этолмай.

— Кеннойиззи юртларидан, Ёдгормуроддиззи тоғалари... Сўраб-сўраб, топиб келишибди, ахир.

— Қаёқдан-қаёқдан? Ҳов ўша ёқдан-а? Энди-я? — деб юбордим. Рости, эсим тескари бўлиб кетаёзган эди.

— Ҳа, адаси. Тангри тоғ дейсизларми, ўша ёқдан келиб, обкетамиз деб ўтиришибди. Поччаям шу ердалар.

— Почча? У киши нима қилиб бу ишга аралашиб юрибдилар?

— Кўярда-қўймай олиб келишибди.

Хушим бошимдан учиб уришиб бердим:

— Эси жойидами ўша тоғаларининг?! Қандай опкетишаркан? Ким рози бўлади экан?

— Ўшанинг учун сизни сўрашяпти-да, адаси.

Рости, бирпас нима деяримун нима қиларимни билмай қолдим. Нега энди келиб-келиб мен «жавобларини» беришим керак? Эсимни еб қўйибманми мен бу ишга аралашиб? Қолаверса, акамнинг дараги чиқиб, элчилар келиб турганда-я? Шунақа пайтда жавоб бериб юбориб бўларканми?! Йўқ! Овора бўладилар.

Мен узил-кесил кесиб гапирдим:

— Кеннойимларга айтинг, шунча ўтирган — энди кум-тошдек ўтириб турсинлар. Акамнинг розилигисиз ҳеч ким ҳеч ёққа кетолмайди!

— Вой, адаси, келиб шу гапиззи ўзиз айтинг-да.

— Айтаман ҳам!..

Мен ишларимни ташлаб, «учиб-елиб» борганимда улар пешайвонда бир айвон бўлиб ўтиришар, эндигина ош сузиб келтирилган эди. Салом бериб, кириб бордим:

— Уни қаранг, уни қаранг. Ҳизрни йўқласак бўларкан-а. Қайнонанг хўб суйган эканми сени! Кел, жиян, кел. Қани, омонлашиб кўяйлик, — деб почча ўтирган жойларидан кучоқ очиб қўлларини чўздилар. Сўнг ўзларидан мушк-анбар исларини таратиб бағирларига тортдилар. —

Оҳ-оҳ, бўйларингдан сенинг. Мирзоларнинг мирзоси бўб кетганмишсан. Катта даргоҳларда иззатинг ўзинга етарлувиш. Туф-туф, кўз тегмасин. Аллоҳим ўзи бунданам азизу мукаррам этсин, бошқаларга ҳам сенинг йўлингни берсин.

Бунга сари мен ўнғайсизланиб кетяпман, бағирларидан қандай чиқиш, қандай узилишни билмайман. Нега бундай алқай кетдилар, бу мақтовлар нега керак — ҳеч тушуна олмаяпман. Балки анави узоқ юртдан келган қудалар олдида, Ёдгорнинг тоғлари олдида атай ошириб-тошираётгандирлар, шундан сўрайсизлар жавобни демоқчидирлар. Кечагида кимларнинг қўллови, кафиллиги билан зўрға ўз вазифасида илиниб қолган мендек бир мирзодан ким ясамоқчилар — ҳеч тушуниб етолмайман...

Ахийри меҳмонлар билан бирма-бир сўрашиб чиқиб, Ёдгорнинг ёнига чўкдим.

Почча дуо қилиб, ошга қистадилар:

— Қани-қани, меҳмонлар, таомни маҳтал қилмайлик, мана мен бошладим, — деб бошлаб бердилар.

Аёллар ичкарига кириб кетишган, нимагадир сербардан сербар оқ шойи рўмолларини ўраб, учини елкаларидан ошириб ташлаган кеннойим учиб-қўниб хизмат қилиб юрар, ҳали қатик, ҳали аччиқ-чучук олиб кирар, пиёлаларга чой қуйиб узатар-да, яна чиқар эдилар. Ёдгор эса, умрида энди кўраётган тоғаларидан кўз узолмас, нималарнидир ижикилаб сўрагиси келар-у, журъат этолмас, ўзи ҳам бўйи чўзилиб, товши раста бўла бошлаганидан аллақандай тортинчоқ бўлиб қолган эди. Мен эсам ошга қисташ баҳонасида рўпарамда ўтирган меҳмонларнинг (улар икки киши эдилар, бири соқол-муртига «қиров иниб», сочлари ҳам чаккасида оқариб кела бошлаган, аммо юзлари тоғ шамолларида қоратўри тортган, бақувват, иккинчиси мен тенги, озгин, аммо чайир бир йигит эдилар) ўша улуғроғига разм солиб-разм солиб қарарканман, кеннойимга хешлигининг белгиларини излар эдим. Улар кеннойимга ўхшаб камгап-камсуқум, тортинчоқдан-тортинчоқ эдилар. Қолаверса, мусофирчиликнинг иссиқ-совуғини хўб тотган одамларга ўхшаб, босиқ-вазмин тортиб ўлтиришар, ўн қистаганда лаганга бир қўл узатиб қўйишар эди.

— Ҳой, барака топкурлар, сизларнинг шарофатингиз билан ёзилган бу дастурхон. Олишиб ўтиринглар-да бундай. Неча йилнинг бадалида бир кепқопсизлар, — деб ора-чора қистаб қўядилар почча ҳам. — Нима, жиянни топганинглардан хурсанд эмасмисизлар?!

— Нега, олвутмиз-олвутмиз. Қараб ўтируппиз, хурсандмуз, — дейишадию яна хижолатларга ботиб бир-бирларига қараб қўйишади.

— Қараб ўтириш кам, катта-катта олиш керак бу ошни. Уни ўз номи билан: ош — кўтарма бош, деганлар, — деб ҳаммани кулдирадилар почча.

Шундай гангур-гунгур билан ош еб битирилиб, лаган олинар маҳал дастурхонга фотиҳа қилинди. Сўнг ҳазми таомга қовун сўйиб киритишди. Почча унинг ҳам мақтовини келтирдилар:

— Воҳ-во-оҳ, асал тортиб кетипти-ку! Бай-бай-бай, қай кунгай ерда битган экан? Экканга ҳам балли, тикканга ҳам балли.

— Бун шунча қовунлар ичидан танлаб топганга-чи, шундан шу ёққа кўтариб келганга-чи, почча? — деб ҳазиллашдим мен.

— Олганга ҳам балли, сотганга ҳам балли, — деб кулдирдилар у киши.

Шундан сўнг пўчоқ тўла лаганни кўтариб, Ёдгор чикди ҳам; почча бир четдаги пиёлаларини олиб, черт-ганча менга узатдилар:

— Ана энди Мақсудхўжам, чойдан босиб-босиб қуясан. Таомил шундай: ширин қовундан кейин иссиқ-иссиқ чой, деганлар. Меҳмонларга ҳам қуй, йўлга чиқишади экан, вақт-бемахал безовта этиб юрмасин.

— Келишмасдан қаёққа боришади, бугун бизникида қолаверишади, — дедим мен.

— Меъмандарчилук учун раҳмат. Едук-ичдук. Энду бизга жувоб берусизлар. Етуб олувимиз керак, — де-ди соқол-муртига оқ оралаб, ёши бир қорага бориб қолган меҳмон, дам поччага, дам менга илтижо-ла боқиб.

Мени эса ваҳм босиб келарди: нима бало, менсиз ҳам ишни пишитиб, буларни рози қилиб қўйишибди эканми?! Ҳамма уволию чуволени ким бўйнига опти?..

Булар мендан ижозатсиз қаёққа боришади деб ўтирибман. Ич-ичимдан бир норозилик уйғониб келмоқда эди. Лекин иложи борица юмшоқлик ила меҳмонларга қарадим:

— Уй эгалари — катталар бор. Улар турганда биз қандай жавоб бера оламиз, жилла курса, олдиларидан ўтайлик?

Ёдгорнинг катта тоғаси томоқ қирди:

— Албатта, улар кўпрук. Уларсиз битмас. Лекин биз сиз келгунча хўб гапирушдик. Улар сиза ташлашду. — У илтижоли боқиб ўтинди. — Сизлара минг раҳмат, шунча йил шунча замон қаватунгизда олуб ўтирубсиз. Гард юктурмабсиз. Зоруктирмабсиз. Лекин ҳар нарсанинг ҳам чеки, чегарасу бор. Биз ҳам Аллоҳнинг олдида юзшувитликдан кўрқармиз.

Мени эса ич-ичимдан бир олов — норозилик олови ёндириб-куйдириб келар эди: эндими?! Шунча йил ўтибми? Бунгача қаерда эдингиз?

Аммо уларнинг меҳмон деган номлари бор, уйимизда ўтиришибди. Дастурхонимиздан туз ичиб, нон тотинган жойлари бор. Ўзларига яраша гап қилмоқ лозим. Ўзимни босиб, иссиқ-иссиқ чой хўплашга тушган эдим, қулфи-дилим ҳам очила қолди:

— Албатта, сизларнинг бу ўтирувингиз, уларни дараклай-дараклай топиб келувингиз — катта гап, Аллоҳ рози бўладирган иш. Ҳар ким ҳам сарҳад ошиб, бу ишга журъат этсин-чи! Дунё тургунча эсдан чикмайдиган иш қилибсизлар оқибат кўрсатиб, — дедим, кетидан; — Лекин тоғажонлар, сизлар ҳам бизни тушунинг, — деб уладим, — Биз кимнидир эмас, жондан азиз акажонимизнинг омонати, аҳли аёлини асраб ўтирибмиз. Бизниям Аллоҳдан умидимиз бор. Кутиб ётибмиз яхши бир кунда унинг кириб келишини, — дедим.

Почча пишиллаб бетимга қараб қўйдилар. Афтидан, менинг оғзимдан бунақа гаплар чиқишини ё кутмаганлар, ё таъсирланиб ҳайратга тушиб қолган эдилар.

— Қануйди, қануйди, — деб қўйди меҳмонимиз ҳам. — Аммо умр кетяпту. Ҳа-хув деб шунча йил ўтуб кетипту. Ана, у кишудан қолган тирноқ — жиян ҳам эр етубду. Албатта, ҳар нарса Аллоҳдан, Танграмнинг хоҳлашу билан. Лекин сарҳад ўша-ўша берк, очилувидан дарак йўқ. Ўзумиз ҳам Олма-ота тарафдин бир амаллаб ўтуб келдук.

Мен ичим ёришиб, у кишига қарадим:

— Аммо сиз бу ёқдаги гаплардан хабар топганингиздами! — Келиб, овора бўлиб юрмасдингиз, демоқчи бўлдим. Камига: — Акам, унинг дўстлари тинч ўтиришгани йўқ, — деб қўшдим.

Меҳмонлар бир-бирларига маъноли қараб олишган, почча эса, пиёладаги чойни бир хўплашда бўшатиб, хонтахтага бағирларини берган эдилар:

— Субҳаналлоҳ! Ўша гапларда жон бор дегин ҳали? — дедилар у киши.

— Бу тахмин бўлганда ҳам у томондан одам келгани, мени топиб, буларни суриштириб кетгани аниқ. Ҳатто мен акамга хат битиб бердим, — дедим чинига қўчиб.

— Вой, сени, ичдан пишган ҳуварини боласи! Шунча гаплар ўтиб, миқ этиб қўймадингми бизга?! Ой сени, вой сени! — Қўлларини ёйиб, чайқалганча мутаассирландилар почча.

— Шугинамас, — дедим мен қулфи-дилим очилиб.— Олим акам Олтинхон тўрамнинг ўғилларини топиб, куни кечагина Туркияга кетдилар, Ёдгорни ҳам ола кетмоқчи эдилар-у, рухсат қоғозлар битмай қолди...

— Ана бу — зўр иш бўпти! Ўшанақаси Султонмуродни ҳам кўриб келади, ришталарни улаб келади. — Шу ҳолда меҳмонларга юзландилар. — Сизлар буларни ҳазил фаҳхламанг, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Топишиб-қовушиб, туп қўйиб, палак ёзиб кетишади.

Меҳмонлар тинчлари ўғирланиб жойларида ўтиролмаб қолишган, Ёдгорнинг катта тоғаси дам у, дам бу кулоғини ишқаб-уқалаб менга термулар:

— Шошуманг, мирзо, шу ростму, куйвимишну дараги чиққану ростму, — деб ижикилар, — бу ёқда шунча гаплар бор экан-ку, биз не ташвушлара тушуб юрубмиз?! Оғузга бол, оғузга бол, — дер эди.

Шу тоб эшик қия очилиб, Ёдгорнинг қораси кўзга чалингандек бўлди. Қарасам, ростдан ҳам ўзи — бир қадам четга тисарилиб турибди. Кўзим тушиши-ла: «Амаку, бу ёққа қараворинг», дегандек имлади.

— Менми? — дедим қўлимни кўксимга нуқиб.

У бош силкиб шивирлади:

— Сизну сўрашопту...

Шу топда (сизга ёлғон, Худога чин!) юрагим шув этди: ким сўрайди, кеннойимми?.. Бўшашиб тушдим: чинданам нега у кишининг олдидан бир оғиз ўтмай, буларга жавоб қиялпмиз? Нима ҳаққимиз бор? Балки у киши юртига учиб-кўниб тургандир? Бир кун ҳам қолгиси йўқдир бу ёқларда?! Мен нимани ҳам билардим?!

Шу ҳолда меҳмонлардан узр сўраб, чиқа бошларканман, на у кишидан, на оймлардан сўрамаганимдан пушмонда эдим. Аслини олганда мен кимман? Зиммага олишга нима ҳаққим бор?! Уйни каттаси бўлмасам, қози бўлмасам? Қолаверса, бу ҳолда шарият нимани буюради — биз қайдан биламиз?!

Чиқа эшикни зичлаб беркитдим.

— Ким? Аянгларми? — дедим юрагим така-пука бўлганча.

Ёдгор тили, чиройи билан кеннойимга тортган бўлса ҳам (Аллоҳ уни чиройдан қисмай, қиз бола бўлиб туғилишига бир баҳя қолган эди!), зийракликда акамдан қолишмас эди. У кулоғизни беринг, деган каби елкамга ёпишиб келиб, шипшиди:

— Аям... хужрамизга беркиниб олуб ўтирибдулар. Йиғлайверуб шишуб кетубдилар.

Мен шошиб қолдим:

— Чоп, — деб қистадим унга, — бориб айт, ўзлари нима десалар шу. Биз у кишини номидан ҳал қилолмаймиз. Ихтиёр ўзларида. Шундай экан де!

Ёдгор хижолатланиб тисарилди.

— Йўк, амаку, мен бунинг учун чақурмадум. Эшикка хатчу кепту. Сиззи сўропту.

— Нима? — дедим ҳайрон қолиб.

— Қўл қўюб оладурган нарсамуш.

Мен кеннойимнинг ҳолидан адо бўлган эдим, қўл қўйиб олинадиган нарсани эшитиб, хушим учди:

— Шу тобда шу кам эди! — деб ҳовлига тушавердим.

Зинадан тушиб, дарвозахонага чиқиб борсам, қалам ҳақи олиб келиб юрадиган хат ташувчи. Мен ким экан, нима экан, деб юрибман!

— Келинг, опой.

Оқсарикдан келган юмшоқзабон татар хотин кумушбандли кўзойнагини тақиб, аллақандай узун хат-ғилофни айлантириб, орқа-олдини кўрмоқда эди. Мени кўриб, шошиб қолди:

— Ий, авара эттум. Буни куринг, Сиза кичирасиз, имасми?

Узун ҳам чиройли, худди кеча босмахонадан чиққандек оқ-оппоқ хатғилофнинг безалишидан тортиб, рамзларигача бир бўлакча эди. Рамзки, бир чеккасида ҳилол, бир чеккасида аллақандай ҳашаматли бино куббаси кўринади. Чизиқларию босма ҳарфлари — бир назокатли. Қайси имлода экан, ўқолмадим.

— Қаердан билдиз? — дедим опойнинг сарикмайиз-дек тиниқ юзига қараб.

Опой кўзойнагини қўлига олиб, жилмайди:

— Булай хатлар булак кимга-да килар, жубарган игаларина қаранг.

Шундагина устига қараб, хушим бошимдан учди. У чиндан менинг номимгаю фақат манзил саноғида адашган эди.

— Уни қаранг-а, менга экан, — дедим довдиранқираб, — Яхши олиб келибсиз, қаерларда қолиб кетарди, раҳмат.

— Йук, бу заказнуй... Ҳалу қўл қуюп бирасиз.

— Э, шунақами? — деб бир қоғозга қўл ҳам қўйиб бердим. Лекин хаёлим хатга қочиб, унинг орқа-олдини ўгириб кўрардим-у, кимданлигини билолмай саранг эдим. Қарангки, ундан бирорта таниш ном ё белги тополмасдим. Кимдан бўлиши мумкин?

Опой хайрлашиб ҳам кетди, лекин биз ғаройиб хатғилофнинг орқа-ўнгини томоша қилишдан ўзимизни тия олмасдик.

— Қатгун экан, амақу?

— Билолмадим, — дедим ростига кўчиб. — Ма, сен кўр-чи, балки сенинг тишинг ўтар ҳарфларига.

У кўриб туриб, бир диконглаб қўйди:

— Ие, амақу, Туркиядан-ку. Катта амақум, Олим амақумдан эмасму?

— Қаердан била қолдинг? — деб хатни унинг қўлидан тортиб олдим. Бу гапдан ўзим ҳам бир ҳаприқиб тушган эдим.

— Ана, Тўпкопу. Ўшанинг рамзу. У Туркиядан бўлак қаерда экан?

— Ақлинг бало! — дедим уни қучиб ҳам суюб, кейин елкасига қоқиб, — Шуники билибсан, туф-туф кўз тегмасин, бизданам узокқа борасан, — дедим сидкидил. Негадир мен уни шу тобда акамга менгзаб юборган эдим. Шунданми, кўзларимга жиндек ёш ҳам кела қолди, буни яширган киши бўлиб, куракларини силадим. — Сен ҳақсан, Олим акамдан бўлак ким ҳам бизга у ёқдан ёзарди.

Ўзим эса, хатни очаримни ҳам, очмасимни ҳам билмайман. Очай десам, у ёқда почча, меҳмонлар ўтиришибди. Очмай десам, ичим ғурмишлаб ётипти: «У етиб бордимикан, акамни кўрдимикан? Кўрган бўлса, қачон қайтади экан?» Билгим келадики, нар-ёғи йўқ.

Балки опкириб, меҳмонларга кўрсатиш керакдир? Суюнчи олиш керакдир?! Уларга бундан ортиқ яна қандай хабар керак?!

Шу тобда каллам ўқдек ишлаб кета қолган эди:

— Сен кир-да, аянгдан, оймлардан суюнчи ол! Мен меҳмонларга айтай, — деб Ёдгорнинг кифтига қоқдим. — Олим акам бекорга хат битадиганлардан эмас! Адангни топганки, ёзган. Чоп! — дедим кароматгўйлигим тутиб.

Ўзим эса, шундай эканига заррача шубҳа қилмасдим.

9. Қиёматга қолмаган дийдор ёхуд Аллоҳ рози бўладирган бир зиёрат

Мақсуд, менинг жондан азиз холаваччам, она ўрнида оналик қилиб, бошимизни силаган бир кишининг ёлғиз чирогую ишонган боғи. Ёлғиз сен менинг ҳозирги ҳолимни тушунишинг мумкин, англашинг мумкин. Шу боис ўзинга ёрилгим келди, тўкилгим келди. Ёлғиз сенгина буни тушунасан. Бошқалар мингдан бирини англамасликлари, тасаввур эта олмасликлари мумкин.

Шунинг учун қайтиб борғунимизга қадар сабрим чидамади. Қолавурса, биз бу ерда жиндек ушланиб турадиганга ўхшаймиз. Бу дийдорлашувни ташкил этиб, уюштирган туркиялик биродарларимиз — диё-нат ишлари вақфининг ходимлари ҳар икки томон учун азиз кишиларнинг бир-бирларига тўйиб олмоқлари учун бу диёрда яна бирон ҳафта туриб қолувимизга имкон бермоқдалар. Бунақа меҳмондўстликни, ота юртдан келиб қолишибди, деб азизлашларини, бошга кўтаргудек бўлишларини мен шунча дунё кезиб, ҳеч ерда кўрган эмасман.

Булар ҳаммаси балки Олтинхон тўрам шарофатлари туфайлидандир. У кишини бу тарафларда пир даражасида кўриб, азизлашар экан. Қараки, дин Арабистоннинг қақроқ

ерларига тушибдию у бизнинг диёрларда ушланиб қолган экан: ўз диёрига сизмаган Олтинхон тўрамдек бир мударрис бу диёрларда шунчалар иззат-икром топиб пир даражасига етибдилар. Ақл бовар қилмайди. Лекин биз, Мақсуд, чин ҳақиқатни кўриб турардик. Чиндан барча иззат-икром Аллоҳ ҳузурида эканки, унинг йўлини маҳкам ушлаган дарбадар бир ватанжудо қулини ўзининг диёридан яхши бир диёр билан тақдирлаб, илгариги иззатидан баланд иззатлар билан мукаррам этибди. Юзларидан нур ёгилган у кишини кўриб, ростини айтсам, Мақсуд, кўксим тўлиб, бағрим узилиб-узилиб йиғлагиларим келди. Наҳот шундай одамлар бизнинг диёрларга сизмаса?!.

Узр, Мақсуд, муддаодан жиндек илгарилаб кетдим.

Мен сенга аввало, Туркиянинг Одана шахрига қандай етиб келганимиз, бу ердаги диёнат ишлари вақфи ходимлари бизни қандай кутиб олиб, Саудиядан етиб келиб, сабрсизлик ила кутиб ётган Тўрамдек азизларимиз билан қандай учраштириб-кўриштирганларини ёзмагим керак эди. Ўшанда барча-барчаси тушунарли бўларди, ойдинроқ тасаввур этардинг. Ростини айтсам, дунё дунё бўлиб, бунақасини кўрмагандир.

Қолаверса, Мақсуд, қиёматда амаллар тарозига қўйиладирган паллада тош босадиган ёлғиз амалим шу бўлса керак. Эсингда бўлса, бу — ҳов анави Умаржсон аканинг тепаси ёнида, ҳамма кўчиб-кўчиб кетиб, ёлғиз ўзи қолган, бузилаётган уйлардан нодир китобларни териб келиб, бир болохона китоб йиғиб қўйган Сутчининг ишига ўхшаб кетяпти. У ҳам умрида ёлғиз битта тош босадиган иш қилган — отамизни сургун еридан бемалол тоат-ибодат қилиши мумкин бўлган бир диёрга ўтказиб қўйган эди. Мен у даражада жон ҳовучламаган бўлсам-да, бу ишга савоб умидида бош қўшганимдан ўзим теримга сикмай кетаётирман. Зора Аллоҳ шу ниятимни ўша кунда ҳисобига олса! Ният ота билан ўгилни топиштириши эди, топиштирдик, Мақсуд.

Бунақаси кам бўлади. Барча тингчилару «қулоқ»ларни доғда қолдириб, бунақа учрашувни ташиқил этиши ҳамманинг ҳам қўлидан келсин-чи! Келмайди. Келиши учун Аллоҳ ирода этиб, паноҳида сақламоғи керак.

Шундай қилиб десанг, мезбонларимиз борган кунимизнинг эртасига:

— Узр, ота юртдан келмиши азизлар, бу кун сизни баҳавороқ отелга кўчиргаймиз. Маъзур тутгайсизлар бир йўла олиб бормаганимизга, — деб қолишиди.

Бордик.

Улар олдида Оврупоси ип эшолмай қопти.

Шунақа ораста, шунақа осудаки, Мақсуд, биз камида бир аср орқада қолиб кетгандекмиз. Бунақа шароитли иморатлар қуришимиз учун диёр ўзимизга қолиши, биз дунёга чиқишимиз, дунёда тенглар ичида тенг саналишимиз керак. Унгача биров қайғурмайди бизга.

Хоналарга жойлашиб, ювиниб-тараниб бўлиб эдик ҳамки, бир пиёла чойга дея қуш сутидан бўлак ҳамма нарса муҳайё этилган стол ёнига нонуштага таклиф этишиди.

Мен-ку бунақасини кўп кўрганман. Аммо эсини таниб қишлоғидан нарини кўрмаган, даладан бери келмаган ҳамроҳим довдирар, ҳеч қовуша олмас эди. Бизда бир пиёла чойни ҳам иложи бўлса, ўтириб-хотиржам ичадилар. Бу ерда кўнгил тортган нарсани ўзи олиб ейиши, еганда ҳам тик туриб тановул қилиши керак эди.

Ўттиздан энди ошиб-ошмаган ҳамроҳим — Тўрам диёрдан ҳижрат этганларида онасининг қорнида қолган фарзандлари бу таомилларга кўниқолмай, оғзига ушоқ солишдан ҳам тортиниб турар, боя айтганимдек, ҳеч қовушолмас, ўзининг бу ҳолидан хижолатларга тушиб борар эди. Шунча қисташимга қарамай, у чой ичмади, чой уни ичдиёв.

Шу орада мезбонлардан бири келиб, ҳамроҳимга сездирмай, қулоғимга шивирлай кетди:

— Энди ул зотнинг зиёратларига киргаймиз, тайёрмисизлар?

Мен дабдурустдан англамабман. Ҳовлиқиб қолиб:

— Кимнинг ҳузурига? — дедим.

— Пир тўрамни. У киши сизларни интизор-интизор кутадирилар, — деди у.

Шундагина ўзимга келган эдим:

— *Ундай бўлса, мозорбосди совга-саломларимизни оллолайлик.*

— *Яхши-яхши, ола келишамиз, — деб бизга эргашидилар.*

Йўлакай ҳамроҳимга иштидим.

— *Ватандан эсдалик деб берворишиган нарсаларни оллолар эканмиз.*

У келаётган ерида бир чўчиб тушиди. Ҳатто тўхтаб қолди, десам тўғрироқ бўлар.

— *Нима, улар шетта эканларми? — деди ҳайратга тушиб. Учрашув жойи шу деб кутмаган экан, довдираб қолган эди.*

— *Зиёратларига чақирившаяпти, бардам бўлаверинг. У киши сизнинг падари бузрукворингиз бўладилар, — дедим елкасига қоқиб.*

— *Сиз... сиз илгаридан биласизми? — деди у юзларимга термулиб. Нега илгарироқ айтмадингиз демоқчи бўлар эди у.*

Мен уни суйиб, секин бағримга тортиб қўйдим:

— *Йўқ, огайни, — дедим яна ҳам яқин олиб, — доврўқларини кўп эшитганмиз, — орқасидан қўшиб қўйдим. — У кишининг зиёратларига етолмаганлар қанча, ошиққанлар қанча. Аммо бугун у киши сизни интизор-интизор кутадиради. Ахир тугилганингиздан бери кўрмаганлар, тўғрими? — Қараб турсам, бу гаплардан унинг кўзлари ёшланиб-йилтираб бор-япти. Елкасидан қучиб хонага бошлай қолдим. — Юринг, юрақолинг, ундай зотларни маҳтал қилмоқ мумкин эмас.*

Мозорбостига Арслонбобнинг асалию Қуванинг аноридан, яна «чурукчопон» деб аталмиш қовунлар оллоландик. Тўну саруполаримиз бор эди. Барчасини кўтариб, бизни даҳлиз аталмиш, лекин хоннинг саломхонасидан қолишмайдиган бир хонага олиб кирдилар. Совгаларимизни қўйиб, юракларимиз потраганча кўтиб турибмиз, ичкарига хабар қилгани кириб кетган диёнат ишлари вақфининг ходими эса қайтиб чиқа қолмайди.

Дунёда яна шундай орзиқиб кўтилган бир бошқа зиёрат бўлганини эслай олмаман, Мақсуд. Аммо биз қай биримиз олдин, қай биримиз кейин кирарканмиз деб, ичимиз тушиб турарканмиз, ҳалиги турк биродаримиз остонада кўриниб, имлаб чақирди:

— *Афандим, сиз киринг, ҳарна ҳазратим ҳоврдан тушсалар. Дилбандларини тўсиндан рўбарў этмайлик, — деди у шивирлаб.*

Мен эсам ул зотнинг ҳузурларига қандай мужда билан келганимни билсам-да, қандай сарупо ёхуд диёрдан эсдалик кўтариб кираримни билмасдим. Шошиб қолганимдан қўлимга илинган нарсани оллолибман.

Таништиргувчи турк биродаримиз худди хоннинг худайчисидек эшикдан ўтибоқ, таъзимга эгилди:

— *Ҳазратим, диёрдан муждалар ила киши келмиш. Муфтий жаноблари ҳам Тўрам тақсирнинг элчилари киришига изн сўрарлар...*

Ва мен қўлимда бир шиша бол ила кириб бордим хона ўртасига ҳам етмай тўхтаб қолдим. Ажаб синоат. Тахт мисоли ишланган (балки менга шундай кўрингандир) юмишқ диванда лўла болишу нар ёстиқлар ичига кўмилганча Ҳизрдек нуроний бир қа-рия — узун юз, чўққи соқолли мўйсафид ёнларига энгашиган кишининг тушунтиришларига соме бир ҳолда ўлтирар, юзларидан ёғилаётган нур ўша чиройли кузалган оппоқ чўққи соқолларидан чиқарми ва ё бошларидаги симобий оппоқ салладан тараларми, ажратиб бўлмас эди. Киши чехрасидан шунчалар тиниқ, шунчалар ойдин нур ёғилишига — ақл бовар қилмас эди.

Ул зот ёнларидаги кишининг тушунтириши билан қўлларидаги ҳассага таяниб тура бошладилар ҳам, мен ўзим сезмаган ҳолда ошиқиб бориб, тиз букмоққа ва барларини ўпмоққа интилдим. Салом берганим ҳам эсимда.

Ул зот чиройли алик олиб (ҳозир ҳам қулоқларим остида турибди у калом: ва алайкум ассалому ва раҳматуллоҳи ва баракотухи ва солаватуллоҳи алайҳ. Янглишмасам шундай эди),

ўзлари чап қўллари билан қўлтигимдан олиб, турмоққа ишора этардилар. Қўллари бирам юмишқ, бирам ҳароратли, узмасалар дердим. Охирги марта Тангритогда шундай қўл, шундай кафтга йўлиққан эдим. У ҳам бўлса, йўқотиб топганимиз эшон дадамизники эди. Мана ҳозир шунга ўхшаб, қаршимда гўё раҳматли дадамиз тургандек эдилар.

— Туринг, ўғлон, юкунмоқ нечун, биз ҳам банда. Бўйларингиздан ўргилай, сиздан юрт бўйлари уфурадир. Рухсат этинг, бағримга босиб тўяй, ўшал бўйлара.

Мен қўлимдаги асалдонни ҳамсояларигами, кимга тутқизиб улгуриб, ўзимни ул зотнинг ихтиёрларига топширдиму аллақандай юмишқ ҳам ёқимли бағирга сингиб бора бошладим. Фақат одам ўзини хирмонда, офтоб нурларини эмиб ётган момик пахталар ичига ташлабгина, ё бўлмаса, онаизор бағрига ёпишибгина шундай ҳисларни туймоғи, осмонларда пардек учиб юрмоғи мумкин эди, Мақсуд.

Мен шу ҳолда эдим. У киши, ул зот эса бўйниларимдан искаланиб, Аллоҳга ҳамдлар айтардилар:

— Аллоҳим, ўзингга беадад шукрлар бўлсин. Ўзинг яратган оламлар қадар ҳамду санолар бўлсин, мени бу бўйлара еткардинг, ватаним исларини ола келган ўғлонга еткардинг, Ўзингга санолар бўлсин. Бу тан, бу жон Ўзингга фидолар бўлсин. Етмасам нима қилардим?! Кўзларим очик кетарми деб саҳарларда Ўзингга йиғлардим, мана, еткардинг, ижобат этдинг Ўзинг,— деб бўзлардилар, бўзлаб туриб, тасанно айтардилар Худованди каримга.

Мен эсам у кишининг бағирларида бир ёқдан эриб бормоқдаман, бир ёқдан эса, ажаб ташивиш босиб келмоқда. Қаричилик — мени ким деб ўйладилар, дилбандлари деб билдиларми — ҳой, худайчи, қайдасиз, дегим келадию қани уни изҳор этарга тил айланса. Яхшиям талвасага тушиб улгурмадим.

Ул зот бирдан икки кифтимдан тутиб, юзларимга боққанча қолдилару ўзларига келиб, сўраб исташига тушдилар:

— Сўзланг, ўғлон, бизга қандай саломлар, муждалар келтирдиз? Аҳлларимиз, дилбандларимиздан не хабарлар бор?

Ҳайрият, адашувдан қутулган эдим, ўзимни бир енгил ҳис этдимки, бу турувимиздан фақат фароғат туймоқда эдим. Энди Аллоҳ изни ила тил ҳам бита қолган эди.

— Аввало, муфтий жаноблари билан Тўрам тақсир ҳақингизга дуода бўлиб, кўндан-кўп саломлар йўллаб қолишди, — дедим.

— Шундайму? Аллоҳ умрларини зиёда этсун. Раийатнинг толеига, ватанни толеига ул зотларни саломат этсун. Фақат фаромушлик қурсин, Тўрам тақсирни тузукроқ танитсангиз?..

— Тангритогдан қайтмиш Ҳозиқ тўрам... она томондан ўзларига томир эканлар, — дея олдим мен яна қандай тушунтираримни билмай.

— Ҳай-ҳай-ҳай, ул зотму? Ўшал диёрда дориломон бир юрт қурмоқ бўлган Тўрамму? Ниятларига етдим деганда, яна аждаҳо комига тушган маршалимизми? Юрти сарбонидан айрилиб бўзлаб қолган, тенги йўқ мужоҳидимизданму? Аллоҳ саломат этсун, таскин-тасаллулар берсун Ўзи ул зотга. Қайтиб чиққаймикан яна улардек бир зот?! Ҳолимизни Ўзи ўнгласин, илоҳум!

Гап ватан озодлигига бориб тақалса, ул зотни тўхтатиб бўлмас, бир хўрликми, нима босиб келиб, қалтираб қоладилар экан. Ҳозир ҳам, сезиб-кўриб турардим, ул зотнинг овозлари титраб, ўзлари бир ҳолга тушиб бораётиб эдилар. Ҳамсоялари шошиб-ла қолишди. Тирсақларидан тутиб, қўлтиқларига кирмоққа уринар, жойларига ўтказмоққами, ниманингдир ҳаракатига тушиб қолган эдилар.

Мен эсам нима қиларимни-да билмай, хижолатларга тушиб борар эдим. Ҳайтовур, у киши ўтирган жойларида хирқаларининг енг учини мижжсаларига боса-боса, жиндек хотиржамланиб, яна бетимга саволомуз қарадилар. Овозлари ҳам боягидан ҳийла қотган эди:

— Ул зотларнинг сўзларини ерга ташламай келган сизга-да Аллоҳимнинг чексиз марҳаматлари бўлсун. Кўп мутаассир этдингиз. Айтинг, ўғлон, яна нелар келтирдингиз камина ҳузурига? Фақат яхшиликдан, эзгуликдан сўзланг биз ватанжудо бечораларга.

Эсим қурсин, у киши нима сўрардилар-у, менинг эсимга нима тушиб, тилимга нима келибди!

— Тақсир, ватанни, унинг бўйларини эслатсин деб сизга Арслонбоб асалидан келтирувдик, — деб бояги асалдонни ола тиз буканча қўшқўллаб тутдим.

— Воҳ, шундайму?! Қандай гўзал иш бўпти! Оҳ, Ватан бўйларидан ўзим ўргилсам! — деб у киши асалдонни қўлларига олдилар-да, очиб бўйлаганча туриб қолдилар.

Қарасам, ич-ичидан илоҳий бир нур балқиган ўшал юз-кўзларда ғалати бир жимирлов пайдо бўлиб, миждасаларида шудрингдек икки томчи ёш кўриндию ҳеч қанча илиниб туролмай думалаб тушиб, ўшал оппоқ чўққи соқолларига сингиб кета қолди. Мендан бўлак биров кўриб-кўрмайин ҳам қолди.

Оҳ, Ватан бўйлари шундоқ ҳам азиз нарса эканми?! Ичимда бир нарса узилиб тушдим деб ўйладим, Мақсуд! Кўзларим тиниб-ла кетди.

Кўз очганимда ул зот болга ботирилган ўрта бармоқларини ангишвонадеккина оғизларига олиб бормоқда эдилар. Хонани эса, бол ҳиди тутиб кетган эди.

— Оҳ! Бол, деганча борсан ўзинг. Дунёнинг яна қай бир чеккасида бундайин асал? Ёлғиз жаннатда топилса мумкин, — дедилар ул зот. Кейин асалдонни ҳамсояларига тутдилар, — Олинг сизлар ҳам, Ватандан бол келибдир. Болга қўшиб,— ул зот яна менга ўгирилдилар, — яна нималар келтирмишсиз?

— Рухсат этинг, ола кирсам, — дедим мен ўрнимдан дик туриб.

— Шошмангиз, — деб имо бердилар ул зот, — Сиз бир бошдан айтинг, улар опкиргайлар.

Мен валакисаланг, бул зотга манзур бўларли, яна бир нарсадан бошлашни истардим у қайсинисидан бошлашни билмасдим.

— Айтовуринг, бизга у диёрнинг азизмас нарсасининг ўзи йўқдир?

— Энг азиз нарсалардан... яъниким, Марғилон беҳиси, — дедим ҳамон ўзимга келолмай.

Олиб кирдилар, сариғ олтиндек сарғарган, пиёладек-пиёладек беҳилар шодасини.

Ул зот ўтирган жойларида нурга ботиб жилмайдилар:

— Салламно бўлсин, Аллоҳгаким, фақат бизнинг диёрларда ўстириб-битдириб қўймиш бундай неъматларини. Яна, — дедилар у киши, — бунданам бўйдорроқ, хушбўйроқ нима келтирмишсиз?

— Диёрнинг машҳуризамон «чурукчопон»и...

Олиб кирдилар сариқ-кўкиш оловдек товлантириб, ўтдан тўқилган жилдбоғида осилтириб.

— Салламно, салламно. Номига-да, киштикорида-да, етиштирган эгаларига-да. Қабул-қабул, — деб туриб, яна боягидек интиқлик-ла сўрадилар. — Яна-чи, яна?! Яна бизнинг бошимизни қандай кўкка етқурмакчисиз?

Шунда Мақсуд, вужудимга уят олови югуриб, юзларига зўрға боқдим у:

— Маъзур тутгайсиз, биз фаромушхотирларни, — дедим ўзимда журъат топиб, — Болдан тотлув, ҳар нарсадан азиз дилбандингиз туриб, биз нималарни киритиб ўлтирибмиз?! Ул тақсирлар сиз учун бу оламда ҳар недан азиз оилангиз, аҳли аёлингиз, томирларингиз дарагини топиб, дилбандингизни юбормишлар.

Қараб турсам, ул зот эшик томон аллақандай интиқиб ҳам жавдираб тикилиб қолибдилар. Интизорлик шунчаки, ул дилбанднинг қораси кўринсаю ўрниларидан туриб кета қолсалар. Қанот чиқариб учушга-да тайёрлар. Ахир ким учун шунча йўл босиб келибдилар?!

— Воҳ! Лайса камислиҳи шай!²⁶ Чиндан Ўзинг хува ғала кулли шайин қодирсан! — деб туриб кетдилар бир маҳал. — Диёрда бизнинг шундай қарчигайдек ўғлимиз бор экан-ку! Шуларнинг муҳаббатини кўнглимга солиб қўйиб, фироқида ёндираяпти эдими Ўзи?!

Ўгирилиб қарасам, сафардош ҳамсоям доводир-сов-дир кириб келяпти. Падарибузруквори ҳузурига йўллаб юборишгани эсидами-йўқми, хуши бошидан учиб, бу девонхонага йиғилганларга бир-бир термулиб илгарилаб келаркан, ҳассаларини билакларига солиб, қучоқ очганча пешвоз чиқаётган зотга кўзи тушиб, хушёр тортдию фарзандлик меҳри жўшиб, шу томон интилди.

— Дада!..

Шу бир оғиз сўздан бутун девонхона, унда ҳозир бўлганлар ларзага келиб, бўғизларига қайноқ бир нима тиқилганча турарканлар, кўзларига тирқираб ёш чиққан эди.

Айрилиқнинг аримоғи ана шундай бўлади экан, Мақсуд!

Фироқнинг сўнги лаҳзасида киши шу ҳол, шу алпозга тушадир экан, Мақсуд!

Аллоҳ суйган бандаларини ана шундай айрилиқ-жудоликлар билан синайди экан, имтиҳонидан ўтказиб, ўзига яқин қилади экан, Мақсуд!

Мен Аллоҳнинг ҳамма бало-синовларига дош бериб, чидаб, ўзига шукр қилиб келган бир инсонни — пири комилни кўриб турардим, Мақсуд! Ул зот шу паллада ўша сабрлари эвазига ҳам Аллоҳнинг яна бир инъомига мушарраф бўлиб турар, ўттиз йил бурун она қорнида қолган дилбандлари бу кун қарчигайдек йиғит етиб, эр етиб, ота бағрида искаланар эди.

Бу оламда мавжуд ўт-ўланлар, дов-дарахтлар барглари адади қадар ҳамду санолар бўлсин Яратганга! Бу зиёратга гувоҳ бўлиб турган киши борки, барчамизнинг кўзларимиз намлик, юраklarимиз титрар эди. Ваҳоланки, бу қиёматга қолмаган дийдор ёшлари эди, Мақсуд!

Шу тоб ўзимда йўқ даражада мутаассирланиб, атрофга алангларканман, Мақсуд, кимни кўриб қолдим дегин?! Қибла томондаги эшикдан икки-уч нафар одам кириб келиб туриб қолишган, улар ораси-да — ким деб ўйлайсан, Мақсуд, осмондан тушгандек Султонмурод акам пайдо бўлиб, мendan кўз узолмай қолган эди. Ё қодир Аллоҳ! Қанчалар чеварсан Ўзинг! Қай амалимиз хуш келиб, бу кунга мушарраф этдинг?! Биз жигаргўшаларни ҳам топиштирмоқни шу кунга, шу соатга ирода этганмидинг?! Ўзингга бу дунёда олган, оладиган нафасларимиз адади қадар ҳамду санолар бўлсин!

— Ака!!

Юрагим ёрилиб кетмаганига ҳайронман, Мақсуд!

Овозимдан девонхона ойналари жангиллаб кетган, ҳамма — биз томон ўгирилган эди. Биз икки жабрдийда — тирик туриб йўли айро тушганлар бир-биримиз томон югура кетгандик.

Аллоҳ барча ватанжудоларга-да ана шундай дийдор кунини раво кўриб, топишмоқни насиб этсин, илоҳим.

Албатта, Олтинхон тўрамга-да, акамга-да атаб олиб борган совға-саломларимизни бериб, тўнларимизни кийдириб қучоқлашганча тоза йиглаб-сиқташдик. Диёрни эслаб, қавм-қариндошларни сўраб-исташиб, эй ёзилишдик. Дунёда биздан бахтиёр, Аллоҳ мукаррам этган кимса йўқ эди.

Мен бу таширфни иссиғида, ичимга сизгиролмай, сенга илиниб ёздим. Кўнам ичинг тушимасин, боргунимча шулар етар.

Дарвоқе, акамдан сизларга мужда! Жондан азиз холамларга, Ёдгорга, аясига айтиб қўйишинг мумкин. Ўшал қора-қура занжи киночиларга қўшилиб борган гунг тасвирчи — ўзи экан! Журъатига балли, ўша ерга бориб, ўзиникиларни кўрибам миқ этмай қайтибди! Танитмабди! Мендек одам чидолмасдим, Мақсуд!

²⁶ Аллоҳнинг сифати. «Ўхшаши, тенгдоши йўқдир. Аршдан — фаршгача, заррадан куёшгача, тамоми оламда ҳар жойда ва ҳар нарсаки бўлур уларнинг ҳеч бири ҳеч қачон Аллоҳнинг изнисиз, Парвардигордан руҳсатсиз бўлмас», деб ишонмак», деб ёзибдилар Алихон тўрам Соғуний жаноблари. (Муаллиф).

Яна: акамнинг Ёдгорга, унинг онасига, сизларга аталган муждалари бор. Уни бу хатга қўшмадим. Кўз қорачўғидек асраб ўзим билан олиб боргайман. Биздан барча сўраганларга дуою саломларимизни етказиб қўйгайсан.

Холамларга, поччага айт, намозларида дуолар-ла сўраб турсинлар, токи илоҳим, бизни сиз азизларнинг бағрингизга эсон-омон қайтарсин. Бу уланган ришталарни эса бир умрли қилсин. Омин.

*Кўришгунча хайр деб,
Олим аканг.
Турк диёри, Одана шахри».*

10. Осмондан тушган марварид ёхуд омонат эгаси

Уни қаранг-а! Ана кузу мана куз!..

Мен ишга отланаётиб эдим, ташқарига кўзим тушиб, беихтиёр дераза тавақаларини очиб юборибман!

Йўк, адашмаган эдим. Кўчадаги ўригимиз усиз ҳам кузги келинлик либосини кийиб улгурган, кунгай барг-лари ял-ял товланиб, тонгги шабадада бир чиройли парпирар эдилар. Гўё бу кеча сон-минг сарғиш капалаклар ёпирилиб келиб, шу ўригимизга қўна қолишгану мана энди кун юз кўрсатиши билан жон битиб, нозик-адо қанотларини юмиб-ёйганча ўзларини офтобга солишар эди.

Кейин ишга жўнаб кетиб, уни тамоми унутган эдим. Кечга яқин қайтсам... воҳ, ўша жонивор «капалаклар»!.. Ҳаммаси ер билан битта — гилам бўлиб ётибди! Ана сизга кузу мана куз!..

Ялт этиб тепамга қарасам, валлоҳ-валлоҳ, қолгани ҳам бир олам — ҳеч камаймагандек эди! Қайтага қир учлари қизариб ўрик жонивор ботаётган офтоб нурида бошига заррўмол ташлаган жувонгами, кимга ўхшаб қолибди.

Субҳаналлоҳ! Ёлғиз Худованди каримнинг ишимасми бу? Мана шуни айтадилар-да, хоҳласа, яшнатади, хоҳласа, ер билан битта этади деб!..

Битталаб териб олиб, ўпгудек нозик-адо барглар гиламини айланиб ўтаётиб, тўхтаб қолдим. Кўшни қизми, кимдир ўша ер билан битта суқсурдек баргларни бир чеккадан супира бошлабдию яна нимани ўйлаб, супургисини ташлаб кетган эди...

Туриб-туриб ичарига юравердим. Аммо ҳамиша юзига ёпик турадиган эшигимиз нимагадир бугун ичкаридан берк эди. Тавба, уйдагилар қаёққа кетишибди?

Эшикнинг киши билмас сири бор эди: тепа панжарадан қўл суқиб, дарвозахона фанерининг гул-тахтаси сал кўтарилсаёк, у ўз-ўзидан очилиб кетар эди. Чақириб ўтирмаса ҳам бўлаверарди. Мен ҳам ўшандай қилиб, очиб кириб бораверсам... қай кўз билан кўрайки, пастки айвон остонасида биров — нега биров бўлсин! — кеннойим юзларини билакларига босганча хун-хун йиғлаб ўтирибдилар. Тиззаларида бир нарса оқаришиб кўринади.

Ичим шиғ-ғ этди: хатми?!

Шунгамикан, беркиниб олиб, кўз ёшларига эрк берганлари?.. Қайдан кела қолибди у бир парча хат?

Мен қайтиб чиқиб кетаримни ҳам, кириб бораверишимни ҳам билмасдим. Қаердан ҳам бемаҳал кириб қолибман?!.

— Вой, Максудхўжа, сизму?

У киши ёноқларини апил-тапил артганча ўрниларидан қўзғолар эканлар, тиззаларидаги ҳалиги нарса — иккига ажраб, бири сирғалиб, бири оқ укпардек учиб туша бошлабдию кеннойим шошиб қолдилар.

Кейин бир ҳаракат билан икковиниям тутиб олиб, енгларига яширмоққа уринар эканлар, мен бир нарсаларни англагандек бўлар эдим. Назаримда у кимдандир келган муждахатми, нимадир эдию кеннойим уни еру кўкка ишонмай яширадир эдилар...

Йиғлатгани учун яширадирларми, уялганлариданми, ажрата олмас эдим.

Қолаверса, у бояқишгинани бунчалар йиғлатган нарса кимдан экану нима ҳақда экан?

Фақат бояги ўтирнишлари — юзларини билакларига босганча хун-хун йиғлашлари... ҳеч кўз олдидан кетмасди.

— Нима бўлди, нима бўла қолди, кеннойижон?!— деб югургилаб бораётган жойимда у киши менга бир олам хижолат устига... шундай суюнч, шундай илтижо билан боқдиларки, тўхтаб қолаёздим. Уни қаранг-а! Ҳали булар ҳаммаси севинч ёшлари эканми, одам суюнчдан ҳам ўзини шунчалар йўқотиб қўймоғи, хун-хун йиғламоғи мумкин эканми?!.

У қандай хат хабар эдики, одамни бундай йиғлатса? Мен қолиб, энди у кишининг ўзлари талпиниб кела бошлаган эдилар.

— Оҳ, билсангиз эду, Мақсудхўжа, кимдан қандайун хабарлар етганун?! У кишининг ўзлари ниму ишлар қилуб кетганларун?! — дея она оққушдек талпиниб келиб, икки кифтимдан тутганча елкамга ёпишиб олсалар, эсхонам чиқаёзипти.

— Ким-ким, акамми, ўзларини айтасизми? Яна-ми? — дердиму охиригача англаб етолмасдим.

У киши, у мушфиққа бўлса, ўксиларини тутолмай, тўлиқиб тўлиқиб йиғлар, камига елкамга осилиб, қайноқ кўзёшлари билан кифтимни хўл этиб борар, ора-орада тил-забон битиб:

— Оҳ, Мақсудхўжа, ўзлари эканлар-а! Бир оғуз сездируб қўймабдулар-а... Менман демабдулар-а, — дердилару йиғидан чиқолмасдилар.

Мен эсам охиригача тушуниб етолмаяпман. Хурсандликлариниям, армонда қолганлариниям билолмаяпман.

Ҳадеб:

— Ким-ким? Кимни айтмоқдасиз? — деб қайтариб-қайтариб сўрайману: — Яна қаёқдан кун чиқиб, кела қочтилар? — дейман.

Ахийри кеннойим бир титраниб, кифтимдан бошларини уздилару:

— Оҳ, Мақсудхўжа-Мақсудхўжа, қаёқдан чиқар эду, биз кутган тарафдан чикду! Аллоҳ азиз қилган тарафлардан чикду! — дедилар тўлиқиб, Биласизму, ким ола келду, Олум акангиз ола келдулар даракларину...

— Ие, у кишими?! Мени хаёлим кимларга кетибди! Ўзлари қанилар, ойимгилар,булар қани? — деб суриштира кетдим.

Қаранг-а, Тўрамнинг илтимослари билан кетган одам Олтинхон тўрамни зурриётлари билан дийдорлаштириб, камига яна қандай хабарлар билан келибди!

Шундан ўзларига келолмаяптилар, тўлиқиб боряптилар эканми кеннойим?!. Шу давада менинг гина халтам очилиб кета қолган эди:

— Битта қўнғироқ одамни ўлдирибдими? Билдириб қўймайдиларми, учиб келардим...

Аммо у киши бу гинамни гина санамай Олим акани ёқлай кетдилар:

— Йўқ-йўқ, у киши сизни кўп сўраб-истадилар. Кейин кичигойимларну, буларну олиб кетдулар. Тайун-лаб-тайунлаб кетишду, борар экансиз.

Шу гаплардан кейин ҳам қани ҳовримдан туша олсам!..

— Элбурутдан уйларига чопмасалар... борардилар ўша «полковниклардан қолган жойлари»га. Холаю тоғаларимизни шу ерда ҳам кута олардик.

Оҳ, кеннойим-а, сабрлари тоғча бор, кеннойим-а! Шунча гиналардан кейин ҳам Олим акамнинг тарафини олгандек, рўмолларининг учини мижжаларига боса-боса... менга жилмайинқирав караб турар эдилар.

— Йўқ, Мақсудхўжа, у киши бир нимуларну ўйлаб шундай қилдулар шекилли. Дамини чиқармайлуқ дедуларму...

— Балки, — дедим мен ҳам бу фикрга қўшилиб. Биз Султон акамизнинг дараги чиққанини ҳали байрам қила олмаймиз. Юртга ош бериб, кейин жавобини ҳам бериб юролмаймиз. Қанча гаплар очилиб кетиши, суриштир-суриштирлар бошланиб қолиши мумкин. Олим акамнинг ҳам билгани-билган... Кейин жавр-жавр — кимга жавр бўлади?! Шу кеннойимгами?! Ундан кўра, бу нарсани сал нари қилгани маъқул-ку. Аслида ҳам Олим акам кимнинг илтимоси билан кетибди? У сафарнинг ўзи ҳам сал ими-жимидароқ эмасмиди, ахир?

— Ўзингиз-чи, ўзингиз нега бора қолмадингиз? Ёлғиздан-ёлғиз ўлтирибсиз, шундай кунда? — дегандек қардим.

Бу орада ўзларини ҳийла тутиб олган кеннойим енгларининг ичидаги нарсага энди ийманиб хижолат аралаш қараб қўйдилар:

— Биз бояқишларга шу ҳам етарлу... Оламну оллуб берганлару ила баробар.

— Шунинг ўзига кўниб қолавердингизми? — Шунча ердан мозор босиб келган одам шугина билан келибдиларми, демоқчи бўлардим. Кеннойим ҳам шу бир оғиз сўздан ўзларига келиб, шошиб қолдилар:

— Чиндан ҳам... Сиз шошуманг, мен ҳозир, — деганча пастдаги уйларига қараб боравердилар. Ё шу баҳонада ҳалиги бировга кўрсатиб бўлмайдиган — ўзларини эса, йиғлатган хатни ташлаб чиқмоқчи бўлардилар, ё менга аталган бирор нарсани эслаб қолгандилар. Мен эса, ҳамма нарсдан ҳам бурун, ўша енг ичидаги хатга интиқ эдим. Акамдан бўлак кимдан ҳам бўлиши мумкин?! Мен ҳозир ундан айрилиб қолаётгандек, қайтиб сўраб ҳам ололмайдигандек эдим, назаримда. Бу ҳам бўлса, акамнинг анув сарҳад ошиб келган (Чаман акам топиб, бериб юборган) хатларини ҳалига довр кўрсатмаганимнинг жазоси, қайтимидек эди. Ўзимга ҳам жиндек алам қилаётгани шундан эди.

Бу орада кеннойим негадир пахта гулли чойнак-пиёла кўтариб чиқа бошладилару пиёлада топ-тоза булоқ сувини кўриб, ҳайрон қолдим. У нима бўлса экан?

Ҳамиша синиқ жилмайдиган кеннойим бу гал тамоми бошқача эдилар.

— Мана, Мақсудхўжа, ўша мозор босуб келган нарусаларнинг биттасу. Оллоҳ азиз қилган ўша диёрну суви. Ният қилуб ичулгайкан, — дедилар у киши мени таажжубларда қолдириб.

Мен ҳам уни энди эслаган эдим:

— Ия, бу ўша Тўрам тақсир буюрганларими? У киши атай ола кептиларми? — дея олдим.

— Йўқ, акангуз... беруб юборубдилар...

Бу хабардан мен чиндан ҳам лол қолган эдим:

— Қандай, қаердан била қоптилар? — деб юборибман, ўзимга келганимда кеч бўлган эди: дилимга келгани тилимдан учиб чиқиб кетган, эндиги пушмонимдан ер ёрилмасди...

Кеннойим ерга қараб синиқ жилмайдилар. Лекин бу жилмайишнинг тагида ғамдан кўра қувонч кўпроққа ўхшар, кўзлари ҳам чақнар эди:

— Шифо сўраб ичсун, иншааллоҳ, кўрмагандай бўлуб кетгай, деганмушлар...

Валлоҳ-валлоҳ, шундай деганмишми, атай бериб юборганмишми?!.

Ана сенга Султон аканг, мужоҳид аканг! — дерди ичимдаги митти чол тилга кириб. — Келиб кетгани, кўриб кетгани рост эканми? Кўрмаса, замзам бериб юборармиди?! Шифо сўраб ич, дермиди?! Келганки, кўрганки, у дардлари арийқолсин деб, бериб юборган. Ана, улар қандоқ ҳам бир-бирларига меҳрибонлар, еру кўкка ишонмаслар, дерди. Мен бу сўз-бу ҳислардан ичим аллақандай тошиб йиғласим келиб борар, ўзимни қўярга жой тополмасдим. Вужудимга ҳам титроқ кирганми, қўлимдаги пиёла омонатга ўхшаб, ичидаги сув мавжлангандан-мавжланиб чайқалаётгандек, ҳозир ўзимни тутмасам, бир ёнга оғиб тўкила кетадигандек эди.

Кеннойим эса қистар эдилар:

— Олунг, Мақсудхўжа, фақат ният қилуб ичинг. Ўша Хожар онамиз булоқларига бизларнуда ўзи етказсун.

Мен:

— Илоҳим, илоҳим, айтганиз келсин, — дедиму ичиб юбора қолдим. Ох, сув ҳам ютуми шунчалар юмшоқ, ўзи томоққа текканданоқ чанқоқни оладиган бўладими экан?! Ўзимизнинг Иззани булоқ сувларига ўхшаб, ичган саринг ичгинг келаверарди, тавба. Ер остидан чиққан сув бунчалар ютумли, юмшоқ бўлмаса?! Одам боласига аталгани, Оллоҳнинг марҳамати экани, Ўзи чиқариб қўйгани учун ҳам шундаймикан?.. Мен биринчи марта шундай хаёлларга бормоқда эдим. Назаримда бу марҳаматнинг ҳикматини ҳам топгандек эдим.

Кеннойим эса, юзимга қараб, илтифот қилардилар:

— Яна бир пиёлагина ичинг, Мақсудхўжа?

— Раҳмат, — дедим-у... ўзим яна бўлса йўқ демасдим. Аммо тортиндим, ахир акам нима учун бериб юборган?.. Шунга ҳам шерик бўламизми?.. Ростини айтсам, шу бир пиёла, сув болалигимиз билан бирга йўқликка кўчган у Изза булоқларини, акам билан бу диёрда кечган кунларимизни ёдга солиб, соғинчимни янгилаб юборган, ўша кунларни қўмсатишга тушган эди! Қолаверса, Олим акам у тарафдан ола келган ҳар битта нарса менга азиз кўриниб кетмоқда, ичим куриб бормоқда эди-ю, сўрай олмасдим. Айниқса, боя-ги кўрганам мактубга — акамнинг қўллари теккан, ҳар сўзидан унинг нафаси уфуриб тургувчи хатига шунчалар муштокманки, қани энди сўрай олсам, етиша қолсам... Кейин кимсасиз бир уйга кириб олиб, биқиниб ўқий кетсам.. Аммо уни бу мушфикадан қандай сўрайман? Қолаверса, замзам баҳонасида ичкаригами, қаерга ташлаб чиққан бўлсалар?.

У киши пиёлани қайтариб олар эканлар, юзимданми, кўзимданми, бир нарсаларни сезгандайин бир қараб қўйдилару қайрила туриб, тўхтадилар:

— Мақсудхўжа, айтумоқчи анув нарусас... эсунгиздами? — дедилар яна минг бир истиҳола ила.

— Қайси? — дедим гарангсиб.

— Кўрпача қатудан чиққан-чу?

Э-ҳа, у марваридни айтяптиларни, уни унитиб бў-лар эканми?!

Бир куни ишдан келсам, ойим чақиряптилар:

— Ҳой, Мақсудхўжа, одам деган ҳам шунақа иш қиладими? Кўрпача қатига нима қўйгансан? — деб турибдилар.

Нима қўйибман, ҳеч эслай олмасдим.

Кейин эшитсам, йиғиб қўйилган кўрпачаларни қоқиб-суқишаётса, ичидан шилдираб бир шода марварид тушиб келаётганмиш. Шодаки, иплари зар, боғичлари тиллодан, кўрган одамнинг оғзи очилиб қолади эмиш.

Кўриб ўзим ҳам ҳайрону лол қолдим.

Қаердан келиши, ким қўйиши мумкин, ақл бовар қилмасди. Қанча бош қотириб ҳам тагига етолмагандик. Кейин ахир бир кун иси чиқиб қолар-ку деб мен уни ҳеч ким тополмайдиган бир ерга — анув парда ортидаги биров билиб, биров билмас токча-тортмачамиз тагига яшириб қўя қолган эдим. Шу вақтгача миқ этмай юрган кеннойим ҳозир ўша осмондан тушгандай пайдо бўлиб қолган марварид ҳақида оғиз очмоқда эдилар. Уни қаранг-а!..

— Хўш-хўш? — дедим ич-ичимдан бир ҳаприқиш босиб келиб.

— Ўшану ҳам... бу киши қолдурган эканлар.

— Йўғ-е... — Бу энди ақлга сиғдириб бўлмайдиган нарса эди. — Қанақасига?

— Шунақасуга... — дедилар кеннойим турган жойларида тўлиқа бошлаб, бояқишгинанинг қароқларига яна ёш қуйилиб келиб, овози титрай бошлаган эди, — ўша занжулар билан келганларуда...

— Ўша қора-қуралар билан-а?! — Менинг бошимдан олов чиқиб кетгандек эди, кўксимга ҳавоми нимадир етмасди. — Ўша гап, ўша миш-мишлар рост экан денг-а?!

Шу давада мен икки қадам ташлаб, ушлаб қолдимми ё у киши қўлларида чойнак-пиёла, бўшашиб елкамга ўзларини ташладиларми, ўзимга келганимда юзларини елкамга босиб, айтиб-айтиб сиқтар эдилар:

— Рост экан, Мақсудхўжа! Биз боякишлар ҳеч нарусанинг фаркуга бормабмуз!.. Фаҳмуга етмабмуз... У кишу сувратларга тушуриб кетубдилар. Тўюб-тўюб кўриб кетубдилар. Биз ҳеч нарусану билмабмуз. Бир ишора, бир белгу беруб кўймабдулар ҳатто, — дердилар.

Мен эсам, у мушфиқани қандай юпатиб, қандай тинчлантираримни билмайман, ичимдан эса бир олам нарсалар ўтиб бормоқда: «Белги дейсиз, мана шу марварид-чи, у қайси белгидан кам?!» дегим келяпти-ку тушов тушган тилим ечила қолмайди, ўзимга овоз бита қолмайди. Аммо бу воқеа рост чиққанидан бошим осмонда: воҳ, мана буни акам деса бўлади! Ҳаммасини доғда қолдириб кетибди, ҳатто сайёҳ қиёфасида келган анув ватанжудодан ўтиб тушибди! Чинакам Ботур деб шуни айтадилар-да, дердим. Дердиму миқ этолмасдим. Негаки яқин олиб, ўзиники ҳисоблаб елкамга бош урганча бўзлаётган кеннойим мендан ўтиб тушмоқда эдилар:

— Эшитяпсизму, Мақсудхўжа,— дердилар куйиб-пишиб, — ўша «меҳмон» ўзлару эканлар. Келубам билдурмабдулар. Бизну аяб миқ этмабдулар. Аллоҳ розу бўлсун, — деб бир ерга етардилар.

Мен эсам:

— «Дуою илтижолариз Худога етгани шу, кеннойижон. Ҳали қараб турасиз, ҳаммаси яхши бўлиб кетади! Йўллар очилиб, кўрмагандек бўлиб кетасизлар. Шукр қилинг, Аллоҳ даракларини чиқарганига. Олим акам бориб кўриб келганига. Мана бундай муждалар келтирганига, — деб таскин-тасаллулар бергим келади-ю, ич-ичимдан босиб келаётган севинч, хўрлик, соғинч аралаш бир ҳисларни жиловлай олмайман: — Ҳадемай Аллоҳнинг ўзи чегараларни очворса, борди-келдилар мумкин бўлиб қолса, нима дейсиз?! Акам ўғринча эмас, аллақандай қора-қуралар билан эмас, рўй-рост кириб келса, нима дейсиз?! Ахир Аллоҳга осон экан-ку», — дея хонамга югуриб киргим, пардаларни очиб ташлаб, ўша биров билиб, биров билмас жойдаги омонатни олиб чиққим келади-ю, жойимдан жилолмайман, кўзғололмайман. Фақат бир нарсага ҳайронман! У кишининг ўзи-чи, нега таниб туриб ҳам... билиб туриб ҳам неча миқ этмабдилар, ҳокисорлик шунчалик бўларми?

Шу давада:

— Шошманг, мен ҳозир, — дея бир қадам чекилиб, уйимиз томон бурилмоқчи бўлган жойимда у киши бош тўлғаб ўтинишга:

— Йўқ-йўқ, Мақсудхўжа, кўйинг, тура турсун. Кичигойум келгунларича турсун, овоза қилмай турайлук... — деб илтижо қилишга туша кетдилар

— Ҳат-чи, замзам-чи, уларни ҳамми? Энди бу нарсаларни яшириб бўлади эканми? — дедим ҳайронлар қолиб.

— Яшируб-ку бўлмас, лекин овоза қилиш ҳам хайрлумикан? — дедилар у киши.

Дарвоқе, нима ҳайрли — ўша Аллоҳ рози бўладиган нарсадир. Чиндан ҳам, ҳозир сабрдан яхшироқ, хайрлироқ нарса йўқдек эди.

Шу тоб... ҳали жойимдан жилмай туриб... эшикка енгил машина келиб тўхтаб, ажабтовур мусикачалиб, чақира бошлади. Бунақаси Олим акамнинг «Волва»сида ҳам йўқ эди. Тавба, ким бўлди экан, деб чиқиб борсам, қай кўз билан кўрайки, таниш яшил «Жигули»дан... бошида оқ кепка, эгнида оқ хошиялари бирам чиройли, бирам ярашган зангори спортчилар кийимида... Чаман акам тушиб келяпти:

— Хелло, Мақсуд мирзо! Ҳалиям шўттамисан? Олим кепти-ку, зиёратга ўтмаймизми, ахир?

— Ассалому алайкум. Нега ўтмас эканмиз! Ўтамиз. Акамни зиёрат қилиб келган одамни зиёрат қилмаслик мумкинми?! — дедим мен қучоқ очиб бора бошлаб.

— Уни қара-я! — деди Чаман акам ўша-ўша ҳазилкашлиги тутиб, — Султонга кимлар интиқ-интизор, кимларнинг кўзи тешилиб ётибди, Олим аканг кўриб кепти! Дунёнинг тескарилигини кўр!

— Насиб-да, насиб! — дедим мен.

— Энди бориб ермиз хасип, — деди у.

Кулишиб, кучоқлаша кетдик. Орқадан чиқиб кела бошлаган кеннойим қай аҳволга тушдилар, мен кўролмасдим.

Бир кунда шунча хурсандчилик, шунча мужда! Бу яхши бир замон, масрур кунлар келаётганидан, анави бояқишлар кўкрагига ҳам офтобу шамол тегажигидан яхши бир дарак эмасмикан? Қолаверса, акамнинг манави жаҳонгашта дўсти яна қандай хабарлар билан келди экан? Бекорга қадам ранжида этмагандир?!

Шу тобда мен ундан бир нарсани жуда-жуда сўрагим, билгим келиб кетаётир эди. Секин қулоғига шивирладим:

— Айтинг-чи, акажонимиз кўним топган диёрга бормоқ осонми, у ердан келмоқми?..

Бу шунчалар сирли эдики, Чаман акам афтимга «Ҳа, қув», дегандек қарадию у ҳам секин бағрига тортиб, қулоғимга пичирлади:

— Худо хоҳласа, ҳар иккиси ҳам осон. Ахир аканг кеб кетипти-ку. Энди кимнинг гали экан? Навбат сизларга-да.

— Йўғ-е, ростдан-а? Беҳазил гапизми? — дея афтига тикилиб қолибман. Шу темирқўргондан бирон ёққа чиқиб бўларканми, демоқчи бўлардим.

У ҳам бир қарашда мени тушуна қолди. Тушуна туриб, дабдурустдан елкамга қоқиб, сал ўзига тортганча жилмайди:

— Аканг йўлини топганда сен тополмайсанми? Сенга осонроқ-ку? — деди атай менинг жиғимгами-ғуруримгами тегмоқчи бўлиб. Ростдан ҳам бу гап нафсониятимга тегиб кетган, ўзим тўмсаё бошлаган жойимда унинг бу гапи ҳазил эканини фаҳмлаб қолиб, бўшашдим:

— Ҳамма ҳам акам бўлаверибдими! Ундай бўлолсак, жон-жон дердик-ку.

Чаман акамга бу гап наша қилиб, бехос бағрига тортдию, қуя қулоғимга яна боягидан кетди:

— Эҳ, пакана пари, пакана пари. Газетда ишлайвериб, тўнгиб қопсан. Кўзингни оч, сен ишонган толлар аллақачон кесилишга кепқолган, ич-ичидан чириб ётибди...

Йўғ-е, наҳотки, дегандек афтига ялт этиб қарасам, ҳар балога ақли етадиган Чаман акам... ўша-ўша су-йиб, жилмайиб турибди.

— Бир кун эрталаб туриб қарасакки, у қари толлар йўқ, ...шундайми?

— Йўқ, — деди у маъноли боқиб, — ортидан эса, чиройли бир тонг отиб келяпти — боқиб тўймайсан. Тушундинг?! — дедию шоширишга тушди. — Кетдик, кетдик, акангдек одамни кўрган сафарчи келадию биз оёқни қўлга олиб этиб бормаймизми, уят бўлар, ахир. Бордир бизга ҳам аталганлари...

Шунча қистасак-да, кеннойим унадилар. Уйни ёлғиз қолдиришга кўзлари қиймади:

— Борарман кейинроқ, менга боягилар ҳам етади,— дедилар мунгли жилмайиб.

Чиндан ҳам, энди нима ҳам акам бериб юборган нарсалардан ўта оларди?!

Алқисса, ўша Бўзсув бўйидаги «полковниклардан қолган боғ»га этиб, таниш ҳовли-жойга кирар эканмиз, пешвоз чиққан сафарчини кўриб, гангиб қолган эдик.

Қай кўз билан кўрайликки, қаршимизда Султон акамиздек жуссадор, кўз қарашларию бўй-басти билан, ҳатто юришлари билан акамга тортиб кетган бир одам — Олим акам кучоқ очиб келар эди. Валлоҳ, валлоҳ, Султон акамнинг ўзини кўргандек кучоқлашиб, ялашиб-юлкашиб кетдик. Хурсандликда бизга етадиган одам йўқ эди. Ундан акамнинг хиди, бўйларини туйиб, бир ерларга етар эдик.

Аммо ҳаммасидан Олим акам қўйин чўнтагидан чиқариб, менга узатган «мозорбосди ҳадя» ўтиб тушди.

У ҳов бир вақтлар — болалигимда тоғам ҳадя қилган нарсага жуда-жуда ўхшаб кетмоқда эди. Бу ҳам ўшанга ўхшаб, тиғи жимжилоқдек, ўзи бир қаричча келадиган — садаф бандли пичоқча эди. Балки ўшанинг ўзидир, ўша пичоқчадир, деган хаёлларга-да бормоқда эдим.

Фарқи — бунинг мўъжазгина қинчаси, йилтироқ қора кўндан тикилган ғилофчасию бежиримдан-бежирим шокилачаси ҳам бор эди. Қинмисан-қин. Ёнга тақадиган белбоғчасини айтмайсизми, ўшани-да унутишмаган эди. Фил суягиданми, нимадан қилинган оппоқ садаф банди эса, ўша қиндан чиқиб турибди.

Воҳ, нима бу? Қандай мўъжиза? Йўқолган нарсалар осмондан тушгандек пайдо бўлиб турса? Ё акам бериб юбордимикан?!

Кўзларим ўйнаб кетганини кўрган Олим акам майин жилмайиб, елкамга қоқди:

— Сен аввал ичини оч, қиндан чиқар. Кимданлигини бил.

Кўлим титранқираб қиндан чиқарсам, учига қадар шилдироқ қоғозга ўралган жажжи пичоқча.

— Оч, оч, — деди Олим акам қистаб.

Қоғозини олсам, пичоқмисан пичоқча. Нақ, ўша, ҳов болалигимизда тушиб қолмасин деб, китоб муқоваси ортига яшириб юрадиганимдек, садаф бандли митти пичоқча. Фақат бир юзига уч кунлик нозик ҳилолу бир юлдуз зарб этилиб, тепасидан зарҳал билан нимадир ёздирилган эди. Унақасига ҳам, бунақасига ҳам ўқий олмадим.

— Ие, «Анвар мирзо», ўзларини ҳам тишлари ўтмадими? Унда кўфий хатга ҳам тиши ўтадиганларга беринг. Ана, Чаман акангизга беринг, — деди Олим акам тегишиб.

Шундагина чумоли изидек бу майда ёзув арабий имлода, устига устак, зер-забарсиз эканини англаб, қимтинганча қолдим.

Чаман акам ўқиди. Қарангки, битик араб имлосида бўлса ҳам, ўзи туркий тилда эди: «Ҳаммамиза суюклуб, ҳаммамиздан ўзгуклуб²⁷ пакана парига».

Танидим! У Султон акамдан эди! Ундан бўлак ҳеч ким бундоқ ёзмасди ҳам, эркаламасди ҳам!.. Танидиму вужудимга ширин бир туйғу — бир жимирлов югуриб, кўзларимдан тирқираб ёш чиқиб кетди!

Ростини айтсам, бундоқ ёш, бундай ҳислар кўпдан меҳмон бўлмаган эдилар. У яна узоқроқ давом этаверса, тўхтамас, дердим. Соғинч ёшлари шунчалар ширин бўладими экан?!

Мен пичоқ юзига термулар эканман, акам атай ёздириб юборган ҳалиги икки оғиз сўз тилимдан тушмас, гўё дилимга муҳрланиб қолгандек эди: «Ҳаммамиза суюклуб, ҳаммамиздан ўзгуклуб...» Ўзиш тугул, укаси деган номга муносиб бўлолсак-чи аввал!..

Шу билан бирга, яна аллақандай ширин ҳислар камраб келиб, бу сўзлардан тотли бир ғурур ҳам туймоқда эдимки... ўзим билан ўзим бўлиб, ҳамроҳларимдан ортда қолиб кетибман.

Бир маҳал қарасам, улар хийла нарида тўхтаб турибдилар. Тўхтаганлари майли, туришлари ғалати эди, кўрқулик эди!..

Валлоҳ-валлоҳ, ўрталарида қандай гап ўтибдики, Чаман акам сафарчини икки кифтидан тутиб, ўзига қаратганча... юзларидан кўз узмасди. Ҳеч кимга бўй бермайдиган, қолаверса, дуркун тортиб кетган Олим акам эса, шу ҳолига акажонисининг минг йиллик ошнаси олдида бўйин эгиб, ер сузиб қопти. Бир қур бўлса-да, унинг кўзларига қараб қўймайди. Тўғрироғи, қарай олмаётир. Юрагим шиғ-ғ этди: «Нима рўй бера қоптики, бундай туришибди? Мендан нимани яширишган экан?!»

Менга қолса, югуриб бориб, ижикилаб суриштиришдан ҳам тоймасдим, аммо улгурмадим. Олим акам бир нима дедию Чаман акам бўшашиб, туша қолган эди.

²⁷ Бу сўзнинг маъносини излай-излай бир қўхна китобдан шундай тушунтириш топдим. Унда ҳаммадан ўзиб кетгучи, узоққа бергучи, деб башорат берилибди. Аллоҳ Ўзи рост этсин! (*Муаллиф*).

У нимани қистаб қўймаган эдию нимадан бундай бўшашиб туша қолди? Қолаверса, акамдан бўлак кимни ҳам суриштирарди?! Бу ўйдан юрагим тўкилгудек бир ҳолга тушиб, секин боравердим.

Чаман акам сўрарди:

— Хабарчилари-чи улардан ҳам дарак бўлмадими?

— Икки hafta кутдик,— деди Олим акам, дарак тугул, жавоб келмади...

Ана холос! Нега ундай бўлибди? Умрида лафзининг устидан чиқмай қолмайдиган акамга нима бўлибди? Бу ўйдан курагимда бошимга довур бир жимирлов югуриб, пешонамдан муздек тер чиқиб кетган эди.

Худди шу лаҳзада нима бўлиб, Чаман акамнинг нигоҳи менга тушдию бирдан ўзгарди-қолди. Кутилмаганда Олим акамни ярим қучганича ичкари бошлайверди. Ғалати ҳол эди: мезбон киму меҳмон ким, ажратолмай қолган эдим. Камига Чаман акам овозини баралла қўтиб, унга таскин берарди:

— Шунга шунча ташвишми? Муҳими, ўзини кўрибсан, дийдорига тўйибсан, совғаю, саломларини ола кепсан. Ортиқ нима керак? Қайта кўришолмаган бўл-сангиз, эпини қилолмагандир-да. Мухожир одамга осон тутма. Қайтага узулган ришталарни улаб кепсан, қай ўлка, қай диёрлардан сўраримизни билиб кепсан! Шунга ҳам шукр, дўппини осмонга отсанг-чи! — дерди шанталлаб. Қаранг-а, бир ўгирилиб кимга айланиб улгурган эди у.

Аммо улар мендан ниманидир яширишаётганга ҳам ўхшар эдилар.

У нима экан, суюқлув ҳам ўзгунлув укалари — мен ҳеч нарса билмасдим.

УЧИНЧИ КИТОБ БИТДИ

Жиндек изоҳ: Ва ниҳоят, ўн саккиз йиллик айрилиқдан сўнг ота ўз фарзанди-аржуманди рухсорига етишиб, мушфиқ онаизорнинг келинлик сепи тариқасидаги тақинчоғи — омонат ҳам ўз эгасини топган ва шариат заммата юкламаси вазифаларни ўташга уриниб қилинган сирли сафар уддаланиб, ватан соғинчи, яқин жигарлар соғинчи жиндек қондирилган бир паллада «Жудолик диёри»нинг учала китобига нуқта қўймоқ ҳам мумкин эди.

Аммо Олтинхон Тўрам фарзандларини ота дийдорига етказиш асносида жигаргўшаси билан кўришишга муяссар бўлган Султонмуроднинг кетгунингча яна кўтаришгаймиз деб «лафзининг устидан чиқолмагани — ҳикоячига ҳам, китобхонга ҳам қоронғу қолаётгани боис бу тарихни аниқлаштиришга тўғри келди.

Азиз китобхон. Дастлабки уринишларимиздан шу нарса маълум бўлдики, жудолик тарихи ҳали поёнига етмаган кўринади. Шу боис Султонмурод тақдирига доир ҳозирча муаллифга аён тарихлардан бир қисмини тўртинчи китобнинг илк боби сифатида тақдим этишга журъат қилдик. Аллоҳ хайрли қилсин.

Узр, дийдор навбатдаги китобга қолди.

Муаллиф.

Созинчдиёри

4-КИТОБДАН ИЛК БОБ

Садағанг кетай Қора дарвеш ёхуд бемаврид чақирилган азон

(Ёлғиз муаллифга аён тарихлардан)

Кун тифга келган, ўша лағчага айланган куннинг ўзи ҳам осмон тоқига михланиб қолгандек эди. Унинг заволга оғиши, олов тафтининг қайтишидан бир белги, бир сас бериб, бирон нарса қилт этса-чи қани!.. Ҳатто вақт тўхтаб қолгандек. Соялар-ку кичрайиб бориб, дов-дарахтларнинг, кўрғонларнинг ортига яшириниб олгандек, тош-кесаклар тагига кириб кетгандек. Гўё олам Маҳшаргоҳга айланиб, куёш ҳам пасая бошлагандек бир паллада бу муаззам шаҳар аҳли барча юмушларини ташлаб, ким соя-салқин кўрғонларига, ким қоронғилатилган ичкари уйларига кириб кетганлару бутун шаҳар кимсасиз Мадина-кентга айланиб қолгандек эди.

Яхши ҳам Оллоҳ қайлулани чиқарган, шаҳар аҳли неча замонлардан бери куннинг мана шу палласида боягидек салқин жойларига кириб кетиб, бир муддат мизғий кетадилару яна асрга яқин «тирилиб чиқиб», ўз тоат-ибодатларигаю тирикчиликларига киришадилар. Аср намози ана ўша қайлула шукронасига ўхшаб кетади. Ана шундан кейингина Мадина кўчаларида баҳри дилни очадиган шабадалар юриб қолади...

Унгача ҳали пича бор. Бизга аввалги китоблардан таниш, қолаверса, шу асарларнинг битилишига маълум маънода сабабчи бўлган Баҳриддин биродаримиз ҳам ҳозир тижорат ишларини бир четга суриб, ичкари уйда қайлулага берилган, шу топда тонг-сахарлардагидек тиниқдан-тиниқ туш кўриб ётар, қарангки, яна ўша ўксик болалигию иқбол этагидан тутдим деганда ажраб қолган диёрининг далаю қирларида кезиб юрар эди. Кезиш нимаси, ўша диёр шамолларига, қушларига қўшилиб, шаббохун урар эди.

Умрининг сўнгги куни, сўнгги нафасига қадар тушларига кираверса керак ўша диёр, ўша ўнгида етиб бўлмас гўша. Балки сўнгги нафаслари билан бирга у бу вужудни, бу кувғинди кўнгилининг қаърини тарк этса, жон қуши билан қўшилиб чиқиб кетса ҳам эҳтимол... Унгача меҳмон бўлиб келаверса, ўртайверса, жон қушини ўша азиз гўшаларга етаклайвериб қўймаса, не ажаб? Тилимиз нега ёлғонлаб келади, уни жудолик диёри деб атаб? У ахир дил қаърида ётмаса, жон қуши ила бирга бўлмаса, нега мизғиди дегунча кўринаверади, ўша гўша, ўша диёрга етаклайверади?!

Балки адоқсиз сирларидан воқиф қилмак лозим бўлган чоқларида у яна тушларига оралаб кириб келавериб, уни яна нималардандир огоҳ этмоқчи бўлаверар?.. Ишқилиб у ўшал азиз диёрнинг кўм-кўк бедапояю қир-сойларида югургилаб юрар, гоҳ қайбир тепаларда, гоҳ қайбир адирларда юрагини ҳовучлаб туриб қолар эди.

Бу ёқда эса, бир гала от овловчи чавандозлар ҳар бирларининг кўлларида биттадан арқон-сиртмоқ, ҳаммалари бир кўркамдан-кўркам, учқур отни, ҳали ҳеч минилмаган салт бир отни ҳар тарафдан ўраб келишарди. Пайт пойлаб туриб, хуркак отнинг бўйнига сирт-моқ отиб илинтириб олишсаю кейин қўйиб юборишмаса. Аммо иш ҳали бунга етганича йўқ. Яқинлашдилар деганда у шарт қайриладию узун, кўхликдан-кўхлик бўйнини бир ёнга эгиб, ёлларини хилпиратганча чап бериб, қочиб қолади. Кейин биронтаси унга ета олсин-чи, чангида қолиб кетадилар! У эса, нариги қирга ўтиб бориб, секинлайдию атроф-жавонибни жангиллатиб — шундай кишнаб берадики, бу кишновдан юраклар симиллаб оқишга тушади. Симиллаган сари ғурурми, нимадир қанотга айланиб, икки куракдан ўсиб чиқа бошлайдию у отни яна кувсалар борми, унга қўшилишиб учгиси, тутқич бермагиси келаверади.

От ҳам отмисан от эди ўзи! Қирга етиб олиб, тепада туришини кўрсангиз! Бунақаси илгари ҳам туғилганмикан ҳеч? Гўзаллигию кўркамлигини кўринг. Тўрттала оёқлари тиззасига довур оқ-оппоқ, пешонасида юлдуз-қашқаси бор бундай от ҳар юз йилда битта туғилса ҳам, мингтадан битта чиқса ҳам ажабмас. У чиндан ҳам мингта от ўртасига тушса, ажралиб турадиган отлардан эди, тануклидан танукли, кўҳликдан кўҳлик жийронқашқа эди.

От ўғрилариими, ишқибозлариими, ишқилиб сиртмоқ тутган абжир чавандозлар галаси шунчалар ҳарислик билан уни қувар, ўровга олар, сиртмоқ ташлар эдиларки, бири бўлмаса, бири муддаосига етиб қоладигандек, Баҳриддиннинг нафаси ичларига тушиб-тушиб кетарди.

Аммо ҳар гал «ўлди!» дея ичлари зимиллаб, кўзларини чирт юмиб олган маҳал... яна очсаки, жийрон-қашқа Оллоҳнинг қайбир инояти билан «қув-қув»лардан қутилиб чиқиб, кетаётган бўлар эди!..

Валлоҳ-валлоҳ! Бу не ҳол, бу не синоат? Қачонга довур бўй бермай, қочиб юра олади экан?! Бу «қув-қув»ларда не ҳикмат яширин ўзи?..

Сўнги дамда... биров худди Каъбатуллоҳдагидек тиникдан тиник, чўзиқдан чўзиқ азон қақириб юбордию... Баҳриддин («Ия, аср бўлиб кетибдими» дея!) сапчиб туриб кетди.

Кейин ўша ичкарида, ўзларининг алоҳида таҳоратхоналарида таҳорат олиб, ювиниб-тараниб, биратўла намозга отланиб, хожи кўйлақларини кийиб чиқиб келдию аёлининг ҳали ҳам тикув машинаси ёнидан турмай, ўша бир вақтлар диёрдан кийиб келган қарғашойи атлас кўйлагининг этагини сўкиб-чоклаб ўтирганин кўриб... ҳайратланди:

— Ҳа, онаси, мунча ихтимат кўйиб йўрмамасанг? Қизларингга бошқа жуфтини тополмай ўтирмайлик, ҳали?

Марғубону эрига ширин жилмайди:

— Улариз ўзлари аввалдан танлаб бўлишган. Бу Фотимамизга. Зухрангиз сариқ атлас кияди эмиш.

— Унда ишим осон экан. Мен бунақа кўҳна атласни яна қаердан топарканмиз, деб юрибман, — деб кетидан кўшди. — Яна битта эгизак туққанингда борми, онаси, биздан бадавлати бўлмасди бу Мадинаи мунавварада.

— Олинг-а, — деди аёли ёноқлари келин пайтидагидек дув қизариб. — Шу давлатиз камми, адаси? Худога шукр, ҳеч кимдан кам эмасмиз. Баҳриддин бадавлат номингиз бор.

— Шукр, шукр, мингдан-минг шукр, гап келганда айтдим-да. Қизларинг анув янги каравотимизга жой қила қолишсин, — деб юра бошлаган жойида аёли шошқич ўрнидан туриб, этакларига илашган қийқимларни қоқишга тутинган куйи уни тўхтатди.

— Шошманг, адаси, элбурутдан қаёққа отланиб олдингиз? Асрга эрта-ку ҳали?

— Эрта?.. — деб ҳайратланди Баҳриддин. «Унда... азонни қаердан эшитдим? Ўша ховфимда эканми у ҳам?..»

— Эрта-эрта. Ана, соатга ҳам қаранг, — деди аёли.

Чиндан ҳам девордаги зарҳал кафтгири тўхтовсиз бориб-келаётган соат миллари аср вақтига етишига анча бор, бу муддат ичида бир ухлаб турса ёки дунёни ишини адо этиб улгурса бўларди.

Баҳриддин ҳеч нарсага тушунмай каловланди: «Уни қара-я... Унда бемаҳал янграган азон — нимадан имдод экан? Шайтоний деса, ҳарамдагидек жаранглади: бу калималардан шайтоннинг ўзи тирқираб қочмоғи лозим эди. Ҳовфида — ўша кўркам жийронқашқа югуриб юрган кир-адирларда янгради эканми? Унда хатарданми, нимадан дарак бермоқда?..»

Ғалати, тушунуксиз ҳол эди. Баҳриддин қайтарини ҳам, чиқаверишини ҳам билмай тўхтаган бир кезде аёли ниманидир эслаб, тоқча томон юрди:

— Дарвоқе, адаси, Жиддаданми, қаердан дилиграм келган эди. Уйғотишга кўзимиз қиймай, олиб кирмаган эдик, кўринг, — деб хабарномани олиб узатар экан, кистади, — бирпасгина ўтира туринг, жиндек толмачой тайёрлай, майлими?

Шошқич азон-ла турғазилув, ундан аввал мана бу телеграмманинг келиши... Қолаверса, дунёда энг тануқли, кўркам бир отнинг ҳеч кимга тутқич бермай қирдан қирга ошиб юриши... Буларнинг ҳаммаси нимадандир имдод берару Баҳриддин уларни қандай таъбир қилмоқни билмас эди?

Ғалати, жуда ҳам ғалати эди. У бир четдаги оромкурсига бориб ўтиришга сабри етмай, турган жойида телеграммага кўз ташлади.

«Баҳриддин бадавлат биродаримизга: Мозийдаги «Буюк муҳожир»дан зўрроқ бир қаҳрамон топгандекман. Ёлғиз ўзингга бир олам гапларим бор. Анув хизматкоринг — биз билан юртга бориб қайтган гунг муробитни топтириб қўйсанг. Осмонимизга зигирча булут оралашини раво кўрмасман. Кордовадан қайтган биродаринг. Қора дарвеш».

— Ана холос, — деб юборди Баҳриддин.

Қизик. У Султонмуроднинг кимлигини билмасди-ку? Жўнаб кетгач қаердан хабар топибди? Нега, қаердан муробит деб атамоқда? Яна топдириб қўй дегани қизик!.. Ёлғиз ўзингга бир олам гапларим бор, дегани-чи? Хавотирли бир гап ўтмаган бўлса, телеграмма бериб юрмай — тўғри келаверса бўларди-ку?!

Демак, ўртада бир гап бор! Беҳуда чошиб келаётгани йўқ.

Уни ростакам ваҳм босиб келиб, турган ерида «кул аъзузу»ни такрорлаб, Оллоҳдан паноҳ сўраган бўлдию телеграммани дераза ёнида қолдириб, телефон дафтарчасига ёпишди. Унда Султонмурод холаваччасининг хос телефонларидан тортиб, барча шаҳарлардаги жамият телефонларигача бўлиши керак. Аввал ўзига уланиб кўришга ҳаракат этдию бир ваҳимасига ўн ваҳима орттириб олди. Ҳар гал станциядан бир хил жавоб бўлар эди: «жаноб телефон рақамларини ўчириб қўйганлар, ё чегарадан ташқарида бўлишлари мумкин».

— Қаерда бўлиши мумкин? — Баҳриддин у билан бир ҳафта олдин гаплашганини, ундан кейин ҳеч уланмаганини эслади.

Ўшанда «Олимни кўрдим. Тўрамнинг зурриётларини дийдорлаштиргани ола кепти. Сенга, хонадон аҳлларингга хешу акраболаримиздан бир олам салом келтирибди. Қайтишда албатта, кириб ўтаман. Унгача ичикиб қолма, деб сим қокдим. Аллоҳ кўриштиргунча», деб эди. Мана энди уланмай ўтирса...

Балки бирон шошқич иши чиқиб, жўнаб кетдими, дея Бомбейдаги идорасига уланди.

— Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокотуху, — деб саломлашди котиб жаноб.

Баҳриддин алик олиб, ўзини таништирдию биродарини сўради:

— Мумкин бўлса, улаб юборсангиз, — деди умидла. Аммо котиб боягидан ҳам тавозу билан:

— Жаноб ўша тарафларда сафардалар. Биз сизга осон уланиш рақамини айта оламиз. Марҳамат, ёзиб олинг, — дедию Баҳриддин биладиган рақамни қайтарди. Бу ўша — қўл телефони эди.

Баҳриддин бир кўнгли уланмаётганини айтмоқчи бўлди-ю, ҳали йўқ нарсага уларни ҳам хавотирга қўйгиси келмади. Энди ёлғиз умид — Олтинхон тўрамдан эди. Ҳеч ким билмаган тақдирда ҳам у киши Султонмурод қаердалигини билишлари керак. Улар сафарда кўришган бўлишлари керак.

Баҳриддин шу умидда Тўрамнинг мадрасадаги олий даргоҳларига сим қокдию у зот сафардан қайта туриб, қаричилик — жиндек уриниб қолганларини эшитиб, ўзларига уланишга журъат этмади.

Энди ёлғиз йўл — Тўрамни зиёратларига ўтиш қолган эди. Шу баҳона сўраш мумкин, ундан берига безовта этиш адаб доирасига сиғмаса ҳам керак?!

Баҳриддиннинг қувваи хофизаси ҳам, акли ҳам ўқдек ишласа-да, бундан тўғрироқ йўл кўрмас эди. Ахийри ичкарида ўтира олмай ташқарига чиқиб кетди. У хурмозор оралаб кезинар экан, Қора дарвешни ўйлаб:

— Келса, кела қолмайдами? Жиддадан чиққан одам аллақачон Мадинага кириб келиши керак эди-ку, — деб ташвишланиб борар, бунақа вақтда зикрга берилиш лозимлиги ёдига кела қолмас эди.

Шу асно Зуҳра қизи:

— Адажон, аяжоним чойга чақиряптилар, — деб чиқиб қолдию у қизларини тошканчасига «оҳ, мўмоч қизларим, пўпoch қизларим, барака топинглар, она қизларим», дея эркалаб кириб бораверди, аммо ичида ғурмишлаган нарсани ҳеч унутолмасди, ҳатто каравотга қилинган бир чиройли жойлар ҳам, шакароб бериб сув сепилган, салқин уфураётган ичкари ховлининг ўзи ҳам унинг кўзига кўринмаётган эди...

Ҳайрият, бир пиёла чой ичар-ичмасларидан хабар кирди:

— Хожам, хабашистонлик биродариз ҳузурингизга киришга изн сўрайдир. Ўша боши муштдек, ўзи гунгурсдек одам...

— Дарвоқе, Қора дарвеш... — деб ўрнидан тура бошлади Баҳриддин бадавлат, — ёлғиз ўзи бўлса, шу ёққа ола қолинглар, — деб изн берган жойида «йўқ, улар икки киши» деган жавобни эшитиб, фикридан қайтди. — Майли, мен чиқиб боряпман. Азиз биродаримизни ўша меҳмонсупага чорлай қолинглар. Йўл босиб келишган, муздек сувлар тутинглар, — деб туриб, аёлига ўтирилди, — Балки толмачойнинг маставасини ҳам ўша ерга чиқарарсизлар. Қаранглар-а, кимларнинг насибасини кўшган экан, — деб алқаб кўйди.

У ташқари ҳовлига чиқиб борганида меҳмонларнинг чувакроғи кўш хурмо тагидаги меҳмонсупага чўккан, Қора дарвеш эса, хурмо тагида турибоқ ютоққан қоранордек сувга ёпишган, музлатгичдан чиққан сувни идиши билан кўтариб, ичмоқда эди.

У Баҳриддинни кўриб қолиб, сув идишни-да ташлаб, икки оёқда турган улкан миттибош динозаврдек қучоғини очиб лапанглаб кела бошладию, хизматчилар турган жойларида анг-танг қолдилар. Баҳриддин эса: «О, бизни жонажон юртни тавоф этиб келган азиз биродаримиз-ку!» дея талпиндию бир-бирларининг бағриларига сингиб кетдилар. Тўғрироғи, Баҳриддин Қора дарвешдек, «она сутига тўймай қолган динозавр» бағрида оқ бўтадек бўлиб қолган эди.

Улар шу кўйи бир муддат бир-бирларини искаланиб, бўйларига тўймай туриб қолишгач, Қора дарвешга забон битди:

— Оҳ, мени Хотамтой биродарим, эҳсонлари, сочганлари Абдурахмон Авфча бор ошнагинам, кўрар кун бор экан-ку, — дея чин мўминлардек ҳали у елкасига, ҳали бу елкасига бош кўйиб, кўришаркан, бу ҳам унинг куракларини силаб, алқашини кўймас эди:

— Соғинтириб кўйган Оллоҳимга шукр, кўрмаса туролмайдиган этиб кўйган ёлғиз Тангри субҳонаҳу ва таолога шукр, — дерди.

Ниҳоят кўшилишиб келган ҳамсояси билан-да кўришиб, супанинг уч тарафини эгалладилар-да:

— Қадам етди, бало етмасин, Оллоҳ ўзи раҳматидан бенасиб этмасин, — қавлида дуолар қилишиб, сўрашиб-исташга тушдилар.

Бу орада олма гулли чойнақларда чой чиқиб, толмачойнинг маставаси ҳам кела қолди. Аёли барака топсин, қизларига бош бўлиб, шу қисқа вақтда хуш-хўргина мастава тайёрлаб улгурибди. Яна устига жиндек қатик, жиндек мурч, қуруқ райхонлар билан чиқаришибди. Алқаб-алқаб ичиб олишдию шу тафтбосдидан сўнг икки биродар бир-бирларига ўзлари тушунадиган тилда нигоҳ ташлаб қолдилар. «Нечук, зарур ишларингни ҳам ташлаб, биз томон чопиб қопсан? Тинчликми, ишқилиб», дерди Баҳриддин.

«Биласан-ку, биродарларимга тегишли гап чикса, ичимга сиғдирилмай қоламан. Айниқса, сизларга! Телеграммани олгандирсан?» демокчи бўларди у.

«Олдим», деди Баҳриддин бош силкиб. Қора дарвеш эса, пиёладаги чойини бир хўплашдаёқ бўшатиб, тураверди. Сўнгра гап-сўзсиз унинг тарафига ўтиб, қўлтиғидан олдию елкасидан

кучганча хурмозор томон бошлади, хурмолар тагига етишганда қўйиб юбориб, ўзи фил оёғидан-да йўғон бир дарахт танасига суянди:

— Соғинч ўз йўлига. Лекин мен атай сизларни деб, уни деб келдим, — деди қорасидан оқи кўпроқ митти кўзларини бунинг юзига қадаб: — Тополдингми ўзини? Шу соат, шу дақиқада кўрса бўладими? — деди баттар ҳайратда қолдириб.

— Йўқ. мана бир хафтадирки, ҳеч ерда йўқмиш,— деди Баҳриддин ростига кўчиб. — Телеграммани олганимдан бери уринаман, қани изини топсам. Ҳеч ким ҳеч нарса билмайди. Бомбейга ҳам қайтмаган...

— Қайтмаган?! — Кутилмаганда у Баҳриддиннинг елкаларига човут солгандек қўл ташлаб силкишга тушса... Баҳриддин демаганларнинг суяклари шиқирлаб ўзи бориб-келармиди ё рўпарасидаги хурмолар чайқалармиди, ажрата олмай қолган, қолаверса, бу Қора динозаврнинг чангалидан қандай қутулишни билмас эди.

— Сен ўзингни менинг ўрнимга қўйиб кўр. Биласанми, мен кимга айланаман? Оллоҳнинг олдида субутсиз одамга айланаман-ку. Тушунасанми шуни? — деди у аввалгисидан ҳам қаттиқроқ силкилаб.

— Тушунганим билан... илож қанча? — деди Баҳриддин.

— Йўқ, сен айт. Уни шу бугуноқ, шу соатдаёқ топа оламизми?

Баҳриддин энди ўзини тортиб, ўйлаиб қолди:

— Шошма, тушуниброқ айт. Сен у ҳақда ҳеч нарса билмасдинг-ку? Қаердан эшита қолдинг? Ким айтди, сенга уни муробит деб? — деди дилидагини ташига чиқариб.

Қора дарвешнинг митти кўзлари оқ золдирдек айланди:

— Ким эмас, ўша сафардан хабар топган идора йўқлади, тушундинг? Уларга етказишган кўринади. Мен эсам... — У юз буриб олиб ғудранди, — ҳеч вақо билмайман!

— Демак, Сен биздан қаттиқ хафасан. Ранжигансан. Шундайми? — деди Баҳриддин, ичи аллақандай хувиллаб қолиб. «Наҳотки шундай одам синиб ўтирса?»

— Хафа? — кутилмаганда у тирилиб, боягидек икки кифтидан силкилади. — Мен-а? — деди хансираб. Сўнг қаҳ-қаҳ уриб юборди. — Вой, сени қара-ю!.. Қайтага у гунг-соқовинг кимлигини билиб, қай ҳолга тушганимни сўрасанг-чи! Биласанми у ким?!

— Ким? — деди Баҳриддин ҳам уни жазавасидан ҳайратга тушиб.

— Унинг олдида ўша Андалусияга қочиб борган «Буюк мужоҳид» ким бўпти?! Ёнимда шундай одам туриб, ватанини деб, аҳли аёли, жигарпораларини деб, зиммасидаги шаръий бурчи — омонатини деб гунг-соқов бўлиб бўлса-да, қора юкчи бўлиб бўлса-да, ватанга боришга журъат этган мужоҳид туриб, мен кимни кино қилмоқчи бўлиб юрибман?! У чинакамига диёридан, аҳли-ёридан, хешу ақраболаридан жудо бўлган одам-ку! Унинг диёрга сафари — зулм салтанати чоклари муваққат, ўзи муваққат эканидан далолат-ку. Оллоҳ хоҳласа, ёлғиз мужоҳидига қандай нусратлар ато эта олишидан бир нишона-ку бу сафар! Тушунмадингми шуни?! Мен ўша идорадаёқ тушунганман. Унинг кимлигини эшитганимдаёқ тушунганман. Мен наинки эркин фикрли, ҳар нарсага Оллоҳ нурила нигоҳ ташлай оладиган бир мўмин, бир одамман, ахир, ижодкорман, ахир! Шу биродарингни ёқтирдимми, шуни оламан! Сен буни тушун-да, уни топишга ёрдам бер. У ёғини ўзимга қўйиб бер. Кўндириш менинг ишим. Сен топишга ёрдам берсанг, бас. Мен уни таниб қолдим! Кимлигини билиб қолдим! Оналар бунақа мужоҳидни юз йилда битта туғадилармикан, валлоҳ аълам. Ростингни айт, топамизми уни? — деди нечанчидир марта уни силкилаб.

Рости, Баҳриддин унга нима деярини ҳам, қандай тушунтирарини ҳам билмай қолган, аммо ҳақиқа кўчмаса ҳам бўлмас эди. Чикмаган ;ондан умид.

— Хўп десанг, асрдан кейиноқ Маккага, Олтинхон тўрамнинг ҳузурларига жўнаймиз. Бундан бошқа йўл кўрмайпман, — деди ахийри.

— Яхши. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам масжиддарида намозни ўқиймизу ўшанақаси жўнаймиз,— деди Қора дарвеш ҳам бу фикрга қўшилиб...

Улар супага қайтишаркан, ўша улуг масжид томондан асрга чақириб, азон янграй кетдию Баҳриддин беихтиёр кундузги туши, қир-адирлар оша дўпир-дўпир чопишган чавандозлару жийронқашқани эслаб, беҳол тортди: «Астағфируллоҳил аъзим, ховфида янграган азон шулардан бир дарак эканми?» деб ўйлади. Чиндан ҳам илгарилари ҳам шундай бўлмасмиди? Намозга туролмай қолган кезлари... ҳовлида ё жом тушиб, жангиллаб кетар, ё шошқич биров деразани тақиллатиб қолар эди-ку. Ҳатто бир гал Султонмурад аниқ-таниқ чақириб келган эди. Чикса, ҳеч ким йўқ, фақат бомдодга кетаётганларнинг қоралари кўринади, холос. Демак, овоз берган ҳам ўша, намозга уйғотувчи фаришта эканми? Қолаверса, илгари замонда кишилар зулм устидан чиқиб, ёрдамга ожиз қолсалар, азон чақириб бўлса-да, мазлумни кутқарар эканлар. Бу ҳам ўшанга ўхшабди-да...

Йўлда тушини Қора дарвешга айтиб эди, у ҳам:

— Ана-ана, бундан ортиқ яна қандай белги берсин?! Қани эди ҳозир ҳам ўша тартиб амалда бўлса,— деб қўшди.

— Яхши-ку, лекин у азонни ким эшитиб, ким адолат қиларди? — деди Баҳриддин.

Ана шунда Қора дарвеш уни елкасидан қучиб:

— Эҳ, бадавлат, бадавлат! Ҳеч ким эшитмаса ҳам жилла курса Оллоҳ эшитади-ку! Оллоҳ эшитгани камми? — деди юзлари ёришиб.

— Дарвоқе-дарвоқе, чиндан ҳам унинг адолати олдида бу дунёнинг адолати нима бўлибди?! Аввало, ўша адолатдан ҳеч ким бенасиб қолмасин! Шу жумладан, Султонмурад ҳам... Ўзи уни паноҳида асрасин! — дея олди Баҳриддин биродарининг самимиятигаю сўзларига таъзим қилиб.

* * *

Улар ярим тунда Маккаи мукаррамадан Тўрам зиё-ратларидан қайтишар экан, орқаларидан биринчи хабар етиб келди. У зотнинг Туркиядаги муридлари телефонда хабар қилишар эди:

«Тўрт кун муқаддам жаноб жамиятнинг шўъбасига қайтиб келганлар. Юртдан келган сайёҳлар ила кўришишлари лозим бўлган. Шу орада икки занжи меҳмон шўъбага ташириф буюриб, жаноб уларни ҳавокентга кузатиб чиққанлар. Охирги кўрганамиз шудир. Жаноб шўъбага ҳам қайтиб келмадилар. Юртдан келиб, кутиб ётган сайёҳлар билан учрашувга-да бормаганлар. Барча излашларимиз бесамар кетмакда. Аллоҳ ўзи ҳифзу ҳимоясида асраган бўлсин.

Сўнги маълумотни қўшамиз: ўша кунги меҳмонлар Найробига учганлар. Самолётда бирорта ҳам оқ танли бўлмаган...»

Баҳриддин баралла овоздаги телефонаграммадан сўнгоқ, ялт этиб ҳамроҳига қаради. Бу хабардан тош ҳайкалдек қотган Қора дарвешга ниҳоят жон битиб, митти юзларини буриб қарадию, таскинга муҳтож биродарига эланиб тикилди:

— Узр, жиндек кечикибмиз. Биз ўнгарилгунча улар буюк муҳожирни ўмариб кетибдилар. Аммо қотирибдилар, тушмагурлар! — деди тиззасига шаппалаб.

— Уларинг ким? — дея олди Баҳриддин.

— Бу ёғи сир, ошна, — деди у кутилмаганда тилини тоқиллатиб. Кетидан эса қўшди: — Агар улардан бошқа биров бу ишга журъат этган бўлса, билиб қўй, ернинг тагидан бўлса-да, муҳожирни топдираман, сен беҳавотир бўл, — дедию ўриндиққа тоғ ағларган одамдек ястанди. Нимқоронғи йўлда унинг кўзлари оқ ёғдудек ярқираб-ярқираб кетар эди.

Баҳриддин беихтиёр кундузги тушини эслаб, нечанчидир марта ҳайратга тушди. Қарангки, ўша жийронқашқани қувиб юрган чавандозлар ичида биронта ҳам қора танли чавандоз йўқ эди. Улар қайдан пайдо бўлиб қолдилар? Тушуниксиз эди.

ТАҚДИРНИНГ АЧЧИҚ СИНОВЛАРИ («Жудолик диёри»нинг аввалги икки китобига чизгилар.)

Истиклол даври ўзбек насрида, айниқса, роман жанрининг уфқлари кенгайди. Нисбатан қисқа муддатда ўнлаб романлар яратилди. Уларнинг аксарияти ўзбек халқининг ўтган XX асрдаги ҳаёти манзараларини тасвирлашга бағишланган. Ёзувчи Мурод Мансур «Жудолик диёри» трилогиясининг биринчи (1998) ва иккинчи (2003) китобларини («Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририятида) нашр этди. Роман адабий жамоатчилик ва китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинди.

«Жудолик диёри» — рамзий ном. Ўзбек халқининг XX асрдаги ҳаётида, айниқса, асрнинг биринчи ярмида айрилиқлару жудоликлар кўп бўлди. Минглаб хонадонларнинг баъзи аъзолари Ватанда қолган бўлсалар, баъзилари ғурбатда ғариб бўлдилар. Ҳатто Ватанда қолганлар ҳам қамок, сургун, қатл, уруш каби мусибатлар туфайли такрор-такрор яқинларидан айрилдилар. «Жудолик диёри»да халқимиз бошига тушган ана шу оғир синовларнинг кенг манзараси чизилган. Асарда ўзбек халқининг буюк бардоши, энг оғир даврларда ҳам номига муносиб тарзда ўзлигини сақлаб қола олгани, йўқотишу айрилиқлардан янада тобланиб чиққани бадиий маҳорат билан акс эттирилган.

«Жудолик диёри»нинг биринчи китоби воқеалари ёш бола Мақсудхўжа тилидан ҳикоя қилинади. Шоирона қалб эгаси эканлиги, табиатни, ҳаётни, одамларнинг турфа хислатларини теран англаши ва ёрқин бўёқларда тасвирлашидан ҳикоячи бола муаллифнинг ўзи эканлиги сезилади. Адиб аждодлари кечмишини, ўзи кўрган-эшитган воқеаларни қаламга олган, туғилиб ўсган, болалиги кечган манзил-маконларни тасвирлаган. Шунинг учун ҳам асар жонли, табиий ва самимий чиққан. Лекин бу самимият қатида қанча дард, қанча алам бор. Айниқса, поймол этилган қадриятлар, ғорат қилинган табиат манзаралари айрича бир ўртаниш, чексиз алам-изтироб ва иложсиз соғинч билан тасвирланади: «Киндик қонимиз тўкилган, неча пушт оталаримиз ўтган у диёрдан ҳеч вақо қолмади. Тупроқ ўша-ўша, макон ўша эди-ю, лекин энди диёр йўқ эди. Уни ёдга соладиган бир ўр ё кир, бир сой ё жилға, бир кўрғон ё ҳовли қолмаганди».

Дастлабки боблар мутолааси пайтида ўқувчи китоб Мақсудхўжанинг болалигига бағишланган ва у воқеалар марказида туради, деган хаёлга ҳам боради. Аммо бобдан-бобга ўтгани сайин асарнинг бош қаҳрамони Султонмурод экани англашила боради. Муаллиф бош қаҳрамонни кўпам таъриф-тавсиф қилмайди. Уни бошқалардан ажратиб турадиган айрим хислатлари Султонмуроднинг хатти-ҳаракатлари ва бошқа персонажларнинг у ҳақдаги гап-сўзлари воситасида ёритилади. Унинг ўз насл-насабини унутмагани, қувғинга учраган аждодларини ҳам фахр билан эслаб юришидан манқуртлик авж олган бир даврда Султонмуроддек одамлар туфайли халқнинг тарихий хотираси бутунлай емирилмай, давр бўронларидан кўп нарсани омон сақлаб қололганига амин бўламиз. Романнинг фақат бир ўрнидагина Султонмуроднинг Оқсарой ва Гўри Амирни зиёрат қилгани, Олой маликаси Қурбонжон Додхоҳ тарихи билан қизиққанига ишора бор. Бундан кўринадики, Султонмурод фақат ўз насл-насабидангина эмас, балки жонажон халқи тарихидан ҳам яхши хабардордир ва унинг баъзи кескин, ҳатто зоҳирий жиҳатдан ўша давр сиёсати жиноят деб баҳолайдиган хатти-ҳаракатлари шунчаки аламзадалик оқибатида, кўр-кўрона бўлмай, балки мустаҳкам маънавий асосга, чуқур мазмун-моҳиятга эгадир.

Ёзувчи Раҳимжон Отаев «Ўтаётган кунлар нафаси» мақоласида: «Султонмурод, назаримда, «Устюрт воқеаси» қиссасидаги Отамуроддан кейин Мурод Мансур яратган энг жозибали қаҳрамон», деб тўғри таъкид-лайди. Султонмурод ва унинг йигитлари ҳақидаги хи-қоялар ҳақиқатан ўз вақтида шундай бир гуруҳ бўл-ган-бўлмаганидан қатъи назар, ишонтирарли, реал заминдан сира узилган эмас. Бу гуруҳ амалга оширган тадбирлар ўша даврдаги мустабид

тузумга қарши умумхалқ норозилигининг натижаси сифатида намоён бўлади. Октябр тўнтаришидан кейин бир қанча йиллар давом этган Туркистондаги миллий-озодлик ҳаракати, гарчанд бостирилган бўлса-да, истиқлол ғояси халқнинг энг яхши фарзандлари қалбини ҳеч қачон тарк этмаган. Мустабид ҳокимият зулми энг авж олган давр-ларда унга турли воситалар билан қаршилик кўрсатиш, ҳатто қуролли кураш бошлаш каби режалар фикру хаёлини банд этган одамлар бўлган, албатта.

«Жудолик диёри» романининг фазилатларидан бири— унда қахрамонларнинг мақсад-интилишлари ўзбек халқининг миллий кадриятлари ва Исломи дини нуқтаи назаридан ёритилганидир. Ҳатто ёвузликка қаршилик кўрсатилганда ҳам адолат мезонлари бузилмасин, бирор кимса ноҳақ жабр кўрмасин, деган ғоя илгари сурилади. Бу ҳол, айниқса, оғир-вазмин, мулоҳазакор ва тақводор Нусратилла почча билан дов-юрак, жувонмард, аммо қизиққон ва аламзада Султонмурод ўртасидаги мунозарада яққол кўринади. Нусратилла почча зулмкор тузумни ёқламайди, билъакс, ундан нафратланади. Аммо зулм ва адолатсизликка қарши курашга азм қилганлар ҳам ҳар бир тадбири Оллоҳга қанчалик хуш келишини мулоҳаза этишлари, салла ўрнига қаллани олмасликлари лозим, деб билади.

Султонмурод ва Нусратилла почча мунозараси асарнинг энг таъсирчан саҳифаларидандир...

Ёзувчи романда бир қанча ўзбекона образлар яратади. Нусратилла почча, Ҳайбат, Соли, Акмал, Чаман, Саломхон, Марғуба — ҳар бири ўз қиёфасига эга. Оқила, мулоҳазакор, қаноатли, меҳрибон Саломхон фалакнинг гардиши билан тарикдек сочилиб кетган Улуғхўжабой авлодларининг омон қолган вакиллари бир-бирлари билан аҳил бўлишлари, аждодларига хос диёнат, инсонийлик, ғурур каби фазилатларни сақлаб қолишларида катта ўрин тутаяди. Йўқотишлару жудоликлар унинг қалбида ўчмас жароҳатлар қолдирса-да, аёлнинг мустаҳкам иродасини синдиrolмайди. «Инсон ҳар йўқотганига аза очаверса, бир умр азадор ўтиб кетади-ку», дея у яқинларини сабр-тоқатга, бор нарсаларни асраб-авайлашга чақиради. Шунинг баробарида, Саломхон ёвузлик ва адолатсизлик қаршисида бош эгиб туриш тарафдори эмас. У Султонмуроднинг муайян хавф-хатарлар билан боғлиқ ишларига хайрихоҳ. Бошига мушкул иш тушиб, кайвони сифатида ундан далда ва чора истаб келганлардан ширин сўзи, жўяли маслаҳатлари, қўлдан келган ёрдамни дариг тутмайдиган аёл пайти келганда нобакор кимсаларга нисбатан ғоят муросасиз бўла олади. Саломхон ўзбек оналарининг Ўзбек ойм даражасидаги ёрқин адабий образларидан бири десак, муболаға бўлмаса керак.

«Ҳамманинг яшагиси келади» («Устюрт воқеаси») каби тилга тушган саргузашт қиссанинг муаллифи бўлган Муроджон ака «Жудолик диёри»да ҳам саргузашт унсурларини қўллагани асарнинг янада қизиқарли ва ўқишли бўлишини таъминлаган. Саргузашт воқеаларнинг бир туркуми соҳибжамол Марғубанинг ачинарли тақдири билан боғлиқ тарзда кечади. Никоҳ кечаси Марғуба бахту висол эвазига мусибат оғусини татийди. Куёв Баҳриддин гўшангага киришга улгурмасдан, таъқибчилардан қочади. Кийимларини алмаштирганлари туфайли, унинг ўрнига жўрасини ўлдиришади, аммо қотиллар жасадни танимамай «Баҳриддин» деб кўмиб юборишади. Ўзи никоҳида бўлган одамнинг тириклигидан беҳабар Марғуба муайян вақт ўтгач, Султонмуродга кўнгил кўяди. Ошиқи бекарор Султонмурод ҳам висол хаёли билан масрур. Таъқиблар кучайгач, у иккинчи бор ўз ихтиёрига қарши Ҳайбатга узатилаётган Марғубани олиб қочиб, Ватанни тарк этади. Хорижда бўлса-да, улар бир-бирларига етишиб, бахтли турмуш курсалар керак, деб ўйлаган китобхоннинг хаёлларини биринчи китоб охирида Максудхўжага чет элдан етган хабарлар остин-устун қилиб юборади. «Султонмурод Марғубани биринчи никоҳидаги кишига етказишга жазм этибди ва Оллоҳ бу ишни ўзига тақдир қилганига шукроналар айтибди»...

«Жудолик диёри»нинг иккинчи китоби ҳажми каттароқ ва мутолааси ҳам бир мунча мураккаб. Биринчи китобда воқеаларни асосан ровий Максудхўжа ҳикоя қилса, иккинчида —

айрим боблар муаллиф нутки воситаси, битик, мактуб ва кундаликлар тариқасида баён этилади. Замон ҳам ўзгариб, тасвир жуғрофияси анча кенгайди.

Яна бир ўзгариш шуки, асарнинг бош қаҳрамони Султонмурад воқеаларда кам қатнашади. Замон тақозосига кўра, у яқинларидан узоқда яшириниб юришга маҳкум. Аммо муаллиф маҳоратига таҳсин айтиш лозимки, Султонмураднинг бош қаҳрамонлигига зарра шикаст етмаган. Зоҳиран у кам кўринса-да, ботинан Султонмурад номи асарни ўз атрофида айлантирувчи ўқидир. Асар воқеалари бош қаҳрамон тақдирига чамбарчас боғлиқ ҳолда кечади. Унинг номи ва доврўғига ҳеч ким бефарқ эмас. Бу ном одамларда ҳаяжон, соғинч, изтироб, ифтихор, ғурур, ҳайрат, муҳаббат, меҳр, умид, баъзи кимсаларда эса, хавотир, қўрқув, ваҳима каби хилма-хил ҳис-туйғулар уйғотади. Унинг қаердалиги ҳеч кимга маълум эмас, аммо пайдо бўлиб қолишини интиқлик билан кутадилар ва бу ҳиссиёт китобхонга ҳам юқади. Нуроний Ҳозик тўранинг «Қадрдонимиз, бизнинг Ботур», дея эслаши Султонмурадга берилган юксак баҳодир.

Китобхон учун кутилмаган, таъбир жоиз бўлса, уни «ранжитадиган» ҳоллардан бири шуки, биринчи ки-тобда беқиёс меҳр-муҳаббат билан тасвирланган Мар-ғуба (суюкли Марғу кеннойи) китобда деярли кўринмайди. Унга икки томчи сувдек ўхшаш Султонмураднинг иккинчи вафодор ёри Маҳфуза сиймоси китобхон учун бу «йўқотиш»нинг ўрнини босади. Хуллас, Мар-ғуба образи биринчи китобга чуқур лиризм бағишлаган бўлса, иккинчи китобнинг маликаси Маҳфузадир.

Саргузашт унсурлари романнинг навбатдаги китобида ҳам етарли. Ёдгорнинг ўрнига Акбаралининг ўғирланиши, Тангритоғ диёридаги кечмишлар, Султонмурад ва йигитларининг Ҳозик тўрани олиб кетиш учун чегара оша келишлари шулар жумласидандир. Асарга янги олиб кирилган Ҳозик тўра образи унинг салмоғи, тарихий ва фалсафий жиҳатларини чандон оширган. Муаллиф ўзининг тасвир услубига содиқ қолиб, мўътабар инсон Ҳозик тўранинг ўтмиши ҳақида батафсил маълумотлар келтирмайди. Аммо баъзи ишоралар, масалан, бир персонажнинг уни Имом Шомилга менгзашидан, Ҳозик тўранинг прототипи Алихон Тўра Соғуний эканлиги китобхонга аён бўлади. Муаллиф китобхон Соғунийнинг ҳаёт йўли ва асарларидан хабардорлигини ҳисобга олган.

Муаллиф қаҳрамонларнинг йирик тарихий воқеалардаги иштирокини батафсил тасвирлашни мақсад қилиб қўймайди. Кўпроқ уларнинг руҳияти таҳлили, тарихий воқеаларнинг улар хотирасида қолдирган ўчмас излари, онгида ясаган ўзгаришларга эътибор қаратади. Бу, албатта, адабиётимизда инсоннинг ички дунёси тасвири бирламчи аҳамият касб этаётгани билан боғлиқдир.

Романнинг энг изтиробли саҳифаларидан бири Ҳозик тўранинг «хумдек боши устарада қирилган нор-ғул» раҳбар билан суҳбатидир. Норғул раҳбар ўзининг мустабид тузумга садоқатли хизматини оқлашга уринади: «Биз Унинг олдида киммиз? Хоҳласа, чивиндай эзғилаб ташлайди, хоҳласа, кафтида кўтаради. Иложимиз, қанча?». «Сен кичкина одамман десанг, мен кимманки десам, қачон одам бўламиз ўзи?» — дейди унга жавобан Ҳозик тўра қалби сидирилиб оқиб. — Борми ўзи бу юртда эл учун бошини тика оладиган бир инсон?!».

Асарнинг асосий фалсафий ғояларидан бири шуки, ҳар бир киши яратилишидан эзгуликка мойил. Одамлар орасида адашганлари бор, аммо инсонлик киёфасини бутунлай йўқотган тузалмас нобакорлар бўлиши мумкин эмас. Оллоҳнинг изни билан бундайларнинг ҳам мудроқ виждонлари уйғонмоғи, улар тавба-тазарруъ қилиб, эзгулик томон юзланиб, яхши амаллари билан ўзларининг аввалги гуноҳларини, қисман бўлса-да ювмоқлари мумкин ва лозим. Инсоннинг залолатдан халос топишга интилиши ва, алал-оқибат, бунга эришиши «Жудолик диёри»да бир неча киши тақдири орқали кўрсатилган. Машхур ўғрибоши Парпи тўғрибошига айланиб, бир пайтлар ўзини шармандали жазога маҳкум этган Султонмурад изидан кетади ва

шу туфайли элу юртнинг дуосини олади. «Ўғри қариса сўфи бўлади» тарзида хўжакўрсинга эмас, балки чин дилдан тавба қилиб, имон келтириб қилади бу ишларни.

Асардаги бу хил руҳий эврилишлар кам учрайдиган ҳодиса бўлиб туюлиши мумкин. Аммо мутлақо имконсиз ҳам эмас. Бошқача шароитда ҳеч кимга озор бермай рисоладагидек ҳаёт кечириши мумкин бўлган киши, тақдир тақозосига кўра, беихтиёр равишда ёвуз тузум хизматига тортилиб, гуноҳсиз одамларга жабр қилиши, ҳатто қўли қонга бўялиши мумкин...

Шарқона кадриятлар — қариндош-уруғлар ўртасидаги меҳру оқибат, расм-русумлар, урф-одатлар, анъаналар асарда жуда гўзал ифодаланган. Меҳмон кутиш ва дийдор кўришгандаги сўрашишу мулозаматлар маромига етказиб тасвирланган: «Уйимизни тўлдириб ўтирибсизлар», «Бирам ярашиб ўтирибсизлар» ёки узоқ вақт кўрмаган жияни билан учрашган аёл: «Бормисан, болам?! Бир ярашиб турибсан, қара, ота юртларга. Кўкқарғани кўриб, одам бунчалар қувонмайди, келганинг рост бўлсин, илоҳим, болам. Шу азиз ерларда униб-ўсгин. Рухлар шод бўлсин. Кел, болам, кел, — деб бағрига тортиб, куракларини силаб кўриша кетди».

Романнинг тили мароқли, оҳорли тасвир-ташбеҳларга бой, услуби равон, содда. Тошкент шеvasи бойликлари, халқ тили ва болалар нутқидан самарали фойдаланилган. Адиб ҳамма нарсани ўзига мос сифат, ўзига хос образлар орқали тасвирлайди. Унинг ташбеҳли тасвирида олмазорлар ўсмаранг-у, ёнғоқзорлар сурмаранг; беҳилар букри кампирни эсга солади; қийғос гуллаган шафтоли бошига гулли рўмол ташлаб, саломга чиққан келинчакка ўхшайди...

Адабиётшунос олим Наим Каримов Ойбекнинг «Болалик» қиссасига ёзган сўнгсўзида: «Биз ва, айниқса, кейинги авлодлар XX асрнинг 10-йилларидаги Тошкентни ва, умуман, ўзбек халқининг ҳаётини бундан кейин Ойбек хотиралари орқали кўз олдимизга келтирамиз», деб ёзади. «Жудолик диёри» романида эса, зилзиладан олдинги Тошкентнинг Яккабоғ, Қатортол, Новза, Чўпонота, Изза сойи, Аччи қирлари каби сўлим гўшаларининг ёрқин тасвирлари берилган.

Асарда кўп ҳикматли сўзларга ҳам дуч келамиз. Бу ҳикматларнинг баъзисини муаллиф халқдан олган бўлса, баъзиларини ўзи кашф этган. Булар муаллифнинг ҳаётни, одамларни кўп йиллар давомида кузатиши натижасида келган хулосалари, умумлашма фикрлари: «Кекдан ҳеч ким кўкармаган», «Мадор йиғаман деган киши мурса қилади», «Ўзи эмас, тақдири кўхлик бўлсин», «Урган қўл эмас, силаган қўл кучли дунёда», «Юртда токи битта йигит ор-номус учун курашар экан, демак, ҳали юрт бой берилмаган»...

Табиийки, роман баъзи қусурлар, мавҳумотлардан ҳам холи эмас. Биринчи китоб воқеалари асосан уруш пайтида кечган бўлса-да, ўша давр машаққатлари, бевосита уруш билан боғлиқ тарзда халқ кечирган фожиалар тасвирига етарли ўрин ажратилмаган. Эҳтимол, бу ҳолнинг сабабини воқеалар ёш Мақсудхўжа тилидан ҳикоя қилиниши билан изоҳлаш мумкиндир. Чунки ҳар бир киши ўз болалик пайтларини эслар экан, ундаги ёрқин, жозибали томонлар кўпроқ хотирада қайта жонланади, ўша пайтда бошдан ўтган қийинчиликлар бир қадар унутилган бўлади.

Асарда пайҳон қилинган боғу бўстонлар, болалик билан боғлиқ табиат гўшалари тасвирларида баъзи қайтариқлар ҳам мавжуд.

Ўзбекликка хос кадриятларни тасвирлашда баъзан меъёр унутилиб, идеаллаштириш даражасига борилган, назаримизда. Муаллиф наздида, ўзбекнинг маиший ҳаёти ҳам ер юзида энг зўр бўлиб, қиёсини фақат жаннатдан топиш мумкин: «Яхшиям ўзбекнинг тўй-ҳашами, ақиқаю эҳсони бор... шу баҳона йиғиладилар, дийдор кўришадилар, хол-ахвол сўрашадилар. Келолмаган қарияларнинг омонат саломлари, дуою тилакларини етказадилар. Чиндан шу халққа мансублигиндан, оқибатни, қариндош-уруғдан хабар олишни унутиб қўймаганиндан ичиндан бир ғурур туйиб кетасан. Оллоҳ сени шу тоифадан этганига (анув ота-онасини ташлаб, бегона юртларга тентираб кетавурадиганлар тоифасидан қилмаганига!) шукроналар айтасан»...

Айрим жузъий камчиликлардан қатъи назар, «Жудолик диёри» бир неча қисса ва романлар муаллифи Мурод Мансурнинг бош асари ва мустақиллик даври ўзбек адабиётининг салмоқли ютуқларидан биридир, деб айтишга ҳақлимиз. Романда мустамлака даврида ҳам озодлик ғояси халқ дилида яшагани, садафда дур етилганидек, халқ бағридан муқаррар равишда шижоатли, имонли, ватанпарвар, мустақил одамлар етишиб чиқиши бадиий тарзда акс эттирилган.

Романнинг икки китоби нашр этилган бўлса-да, у ҳали тугалланган асар эмас. Икки китоб мутолааси жараёнида амин бўлдикки, «Жудолик диёри» таъсирчан мулоқотлар ҳаяжонли ва унутилмас учрашувлардан холи эмас. Энг гўзал дийдорлар, соғинчли суҳбатлар айни учинчи китобда бўлса ажаб эмас!

*Фулом КАРИМ.
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси
2005 й. 5 август сони.*